

Valtiotieteellinen tiedekunta
Helsingin yliopisto

NAISEN KOKEMUS, SOTA JA SELVIYTYMINEN

KOLMANTEEN VALTAKUNTAAN 1944 LÄHTENEET
SUOMALAISET NAISET

Anu Heiskanen

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi Helsingin yliopiston Athena-rakennuksen auditoriumissa 107 (Siltavuorenpenger 3 A, 1.krs) lauantaina 7. päivänä syyskuuta 2018 kello 12 alkaen.

Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja – Publications of the Faculty of Social
Sciences 86
Poliittinen historia

ISSN 2343-273X (painettu)
ISSN 2343-2748 (verkkojulkaisu)

ISBN 978-951-51-3328-1 (nid.)
ISBN 978-951-51-3327-4 (PDF)

Unigrafia
Helsinki 2018

TIIVISTELMÄ

Poliittiseen historiaan lukeutuva väitöskirjani käsittelee Kolmanteen valtakuntaan lähteneitä suomalaisia naisia, jotka Saksan sotavoimien vetäytymisen yhteydessä lähtivät maasta. Tutkimuksen pääasiallisena lähdemateriaalina olen käyttänyt naisten omia kertomuksia, jotka syntyivät naisten paluun yhteydessä tehdyissä kuulusteluissa. Kuulustelut suoritti Valtiollisen poliisin erityinen tutkijaelin.

Lähteneiden naisten lukumääräksi olen pöytäkirjojen ja arkistolähteiden avulla arvioinut 1 000 naiseksi. Yhteensä 648 Suomeen palanneen pöytäkirja on aineistossa. Aineiston naisista suurin osa oli naimattomia, nuoria naisia, joilla oli sodan aikana ollut jokin kosketus Saksan sotavoimiin. Yleisimmin ensimmäinen askel oli työnteko pohjoisessa saksalaisten töissä, jonne monet lähtivät, kun kuulivat saksalaisten työmailla maksetuista hyvistä palkoista.

Kun Suomi irtautui sodasta, naisten elämä saattoi olla sosiaalisten ja emotionaalisten siteiden kautta monin tavoin sidoksissa Saksan asevoimiin ja sen edustajiin. Naiset kertoivat erilaisia ja samanaikaisesti vaikuttaneita syitä lähtöönsä. Olen kartoittanut niitä tekijöitä, jotka vetivät heitä Kolmanteen valtakuntaan, sekä niitä, jotka työnsivät pois Suomesta. Naisten kertomuksissa toistui halu solmia avioliitto saksalaisen miehen kanssa sodan jälkeen, fyysisen väkivallan pelko tai Neuvostoliiton miehitys, mikäli jäisivät Suomeen, sekä halu säilyttää hyvätuloinen työpaikka. Kaikki naiset eivät lähteneet vapaaehtoisesti, sillä Saksan asevoimilla oli halu saada naisia mukaansa työvoimaksi. Myös sotatilanne aiheutti sen, että paluu etelään ei enää onnistunut. Etelän rannikkokaupungeista laivoilla lähteneet olivat usein nuoria ja kertoivat lähteneensä ajattelelemattomuuttaan tai seikkailunhalusta.

Kolmannessa valtakunnassa osa naisista määrättiin jäämään Norjaan ja osa jatkoi Saksaan. Näiden kahden ryhmän kokemus muodostui erilaiseksi: Norjassa ei ollut sotatilaa, joten työnteko saattoi jatkua melko samankaltaisena kuin Suomessa. Norjassa olevat suomalaiset naiset, jotka odottivat lasta ja lapsen isä oli Saksan sotavoimiin kuuluva henkilö, saattoivat hakeutua SS-järjestön perustamiin Lebensborn-koteihin. Naiset palasivat Suomeen nopeasti sodan päätyttyä, eikä heille annettu mahdollisuutta jäädä Norjaan tai matkustaa Saksaan.

Saksan sotatilanne oli naisten saapuessa jo katastrofaalinen, mutta siitä huolimatta naiset saivat työmääräyksiä ilmatorjuntakasarmeille ja sotatarviketeollisuuteen. Myös SS-järjestö yritti käyttää naisia hyväkseen värväämällä heitä vastarintaliikkeen palvelukseen. Mitään mahdollisuuksia naisilla ei ollut palata kotimaahan ja monet joutuivat kokemaan erittäin vaikeita vaiheita. Paluu kotimaahan osoittautui myös hyvin hankalaksi, sillä liittoutuneiden viranomaiset olivat haluttomia auttamaan entisen vihollismaan kansalaisia, mutta toisaalta palkkasivat suomalaisia naisia miehitysarmeijoidensa tarpeisiin samankaltaisiin huoltotehtäviin, joita naiset

olivat jo Suomessa ja Saksassa tehneet. Palkkatyö nouseekin naisten sotakokemuksen keskiöön ja selviytymisen keskeiseksi välineeksi.

ESIPUHE

Olen viettänyt tutkimukseni naisten kanssa useita vuosia ja nyt on aika sanoa näkemiin tai ainakin vetää henkeä. Tutkimusaihe ei ole ollut henkisesti kaikkein kevein, mutta on tarjonnut myös hienoja hetkiä sellaisen aiheen parissa, joka on vuosikymmeniä elänyt kansallisessa muistissa, mutta toisaalta ollut hiljaisuuden verhoama.

Professori Pauli Kettunen ja dosentti Marjatta Rahikainen ovat toimineet työni ohjaajina. Kiitän heitä ja yliopistonlehtori Tauno Saarelaa kommenteista ja neuvoista. Tutkimusavustajani Anniina Vainio ja Mikko Heiskanen auttoivat melko suuritöisen aineiston digitoinnissa ja järjestämisessä. Vuosien varrella olen etsinyt tietoa ja innoitusta monista seminaareista, konferensseista ja tutkimusryhmistä, joista erityisesti muistan Turun ja Helsingin poliittisen historian laitosten yhteiset Historia ja politiikka uudessa maailmassa (HISPO) -kokoontumiset ja oman laitokseni Nationalismiteemaseminaarin, joka onnistui kokoontumaan usean vuoden ajan. Epävirallisena ryhmänä talous- ja sosiaalihistorian kahvipöytä oli joskus liiankin kutsuva, mutta tärkeä linkki ”hiljaisen tutkimustiedon” välittymisessä. Esitarkastajiani dosentti Marianne Junilaa ja dosentti Ville Kivimäkeä kiitän huolellisesta – ja tarpeellisesta – työhöni perehtymisestä. Heidän tutkimukseeni liittyvä asiantuntemuksensa oli arvokas lisä ja toivon, että olen onnistunut viimeistelemään työni heidän kommenttiansa arvoisesti. Professori Tiina Kinnunen on ilokseni lupautunut vastaväittäjäkseni.

Taloudellisesti tätä työtä ovat tukeneet Suomen Kulttuurirahasto, European Science Foundation, Emil Aaltosen säätiö ja Kansan Sivistysrahasto. Helsingin yliopisto ja Historiatieteiden valtakunnallinen tohtoriohjelma ovat rahoittaneet arkisto- ja konferenssimatkojani.

Tutkijan työ on kuitenkin etupäässä yksinäistä puurtamista. Työtoverien, perheen ja ystävien kanssa vietetty aika on tärkeää vastapainoa etenkin silloin, kun tutkimus vie toisen maailmansodan ihmiskohtaloihin. Mieheni Chris on mahdollistanut minulle työpisteen Australian auringossa ja väsymättömästi keskustellut kanssani historiasta, sodista ja politiikasta sekä kaikesta siltä väliltä. Hyvät naisystävät, joita tutkimustyö on tuonut myös lisää, ovat auttaneet unohtamaan huolia ja murheita, joita ihmisen ja tutkijan taipaleelle joskus sattuu.

Helsingissä 1.8.2018

Anu Heiskanen

SISÄLLYSLUETTELO

Tiivistelmä	3
Esipuhe	5
Sisällysluettelo	6
Lyhenteet	8
1 Johdanto	9
1.1 Naiset ja sota-aika tutkimuksen kohteena	11
1.2 Teoreettiset lähtökohdat ja tutkimuksen keskeiset käsitteet	22
1.3 Tutkimustehtävä ja esityksen rakenne	30
1.4 Lähdeaineistosta	31
2 Sota, Saksan armeija ja naisten sotakokemus Pohjois-Suomessa.	43
2.1 Naiset sotien välisen ajan työmarkkinoilla.....	43
2.2 Jatkosodan yhteiskunta ja sodan siirtotyöläiset	50
2.3 Saksalaisten töissä	63
2.4 Saksalainen sotilas ja seurustelu	74
2.5 Kansa, rotu ja avioliitto.....	81
3 Lähtö	89
3.1 Saksaan vetävät tekijät.....	91
3.2 Suomesta pois työntävät tekijät.....	102
4 Kolmas valtakunta	111
4.1 Sodan viimeinen vuosi ja Saksan kyvyttömyys antautua.....	111
4.2 Norja.....	120
4.2.1 Työ.....	120
4.2.2 Lebensborn e.V. ja raskaana olevat naiset	124
4.3 Saksa.....	143

4.3.1	Luftgau XI	143
4.3.2	Etu-Pommeriin ja Mecklenburgiin saapuneet	156
4.3.3	Sulhasen vanhempien luona	172
4.3.4	SS-vastarintaliike Berliinissä	181
5	Saksan miehitysaika ja paluu kotiin	192
5.1	Luhistunut Valtakunta ja liittoutuneiden jälleenrakennus- ja häätäpu	192
5.2	Kotiutumisen kasautuvat vaikeudet	199
5.3	Hangon Palaavien suomalaisten leiri	203
5.4	Uudet armeijat, uudet työmahdollisuudet	211
5.5	Avioparien ongelmia	214
5.6	Kotiinpaluun sietämätön hitaus	222
5.7	Kapteeni Leon-Lindhin tehtävä	226
5.8	Sopeutuminen sodanjälkeiseen Suomeen	232
6	Johtopäätökset	236
7	Lähteet ja kirjallisuus	239

LYHENTEET

CCG	Control Commission Germany
COBSRA	Council of British Societies for Relief Abroad
DAF	Deutsche Arbeitsfront
DP	Displaced Person
IRO	International Refugee Organisation
KA	Kansallisarkisto, Helsinki
KZ	Konzentrationslager
LB	Lebensborn e. V.
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
NSV	Nationalsozialistische Volkswohlfahrt
RAO	Riksarkivet, Oslo
RSHA	Reichssicherheitshauptamt
SD	Sicherheitsdienst
SHAEF	Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force
SS	Schutzstaffel
OT	Organisation Todt
UM	Ulkoasiainministeriö
UMA	Ulkoministeriön arkisto, Helsinki
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Administration
UNA	United Nations Archives and Records Centre, New York
amp	asiamappi
haast	haastattelu
hmp	henkilömappi
Pf	Pfennig
Rmk	Reichsmark
Roi	Rovaniemi

1 JOHDANTO

Syyskuun 14. päivänä 1944 23-vuotias Tuula pakkasi mukaansa pienen laukun ja poistui kotoaan vanhempiensa luota kertomatta aikeistaan kenellekään. Hän suuntasi Helsingin Hietalahteen ja nousi siellä olevaan saksalaiseen hinaajaan. Hinaaja vei Tuulan Tallinnaan, josta hän jatkoi matkaansa silloiseen itäiseen Saksaan ja Gotenhafenin kaupunkiin. Tuulan tarkoituksena oli lähettää laivalta kirje kotiväelleen, mutta hän ei sitä kuitenkaan tehnyt. Mikä sai tämän nuoren naisen jättämään kotimaansa ja lähtemään salaa keskelle maailmansodan tuhoisaa loppunäytöstä ja Hitlerin Saksaa, jonka häviö oli enää ajan kysymys?

Suomen ja Neuvostoliiton välinen sotatila oli päättynyt kymmenen päivää aikaisemmin ja aseleposopimus allekirjoitettiin viisi päivää Tuulan lähdön jälkeen. Kansakunnan tulevaisuus oli täynnä kysymyksiä, mutta Suomi oli irtautunut maailmasodasta ja paluu rauhan oloihin oli alkamassa. Tuula ei ollut kuitenkaan yksin halussaan lähteä Kolmanteen valtakuntaan, sillä samaan aikaan useat sadat naiset tekivät saman päätöksen, astuivat saksalaisten laivoihin, kuorma-autoihin ja lentokoneisiin ja jättivät kotimaansa.

Naisten lähtö Saksan sotavoimien vetäytymisen yhteydessä synnytti hurjia huhuja ja tarinoita, joista sitkeimmin jäi elämään käsitys, että saksalaiset heittivät laivoista mereen riippakiviksi muodostuneet tyttöystävänsä. Tämä tarina levisi suullisena perintönä koko maahan ja siirtyi sukupolvelta toiselle. Vielä 2000-luvulla, kun kerroin, mitä tutkimukseni käsittelee, sain melkein poikkeuksetta kuulla kansakunnan tottelemattomien tyttärien kurjasta kohtalosta Itämeressä. Todettakoon kuitenkin heti alkuun, että suurin osa lähteneistä naisista palasi takaisin kotimaahansa eikä mikään viittaa siihen, että saksalaiset olisivat hukuttaneet suomalaisia naisia. Laivoilla lähteneet eivät yleensä matkustaneet yksinään, joten niidenkin naisten lähtökokemukset, jotka eivät palanneet, löytyvät varsin todennäköisesti toisten kertomuksista. Niin kiinnostavaa kuin ”saksalaisten hukuttaman tytön” analysointi sodanjälkeisen yhteiskunnan kontekstissa olisikin, keskityn tässä naisiin, jotka lähtivät ja saapuivat Kolmanteen valtakuntaan ja kokivat siellä toisen maailmansodan viimeiset vaiheet ja Saksan romahduksen seuraukset.

Vieraiden sotilaiden ja paikallisen naisväestön suhteet tuntuvat myös olevan ikiteema toisen maailmansodan mentaalisessa perinnössä ja kansallisessa muistissa, kuten Susanne zur Nieden toteaa artikkelissaan saksalaisten naisten ”eroottisesta veljeilystä” amerikkalaisten miehittäjien kanssa:

“My real fascination centers on a range of statements about German women and American soldiers which, while stretched out over decades, repeat the same stereotypes. I discovered that there is hardly

any difference in basic plot and to a large degree the wording between factual report 1947 or a nasty pamphlet dated around the same time, a short story from the 1960s or testimonies from the 1980s and 1990s, in short highly disparate texts in vastly different formal and historical contexts”.¹

Susanne zur Nieden tulkitsee tämän ”loputtoman leukojen louskutuksen” saksalaisten naisten moraalisesta rappiosta prosessiksi, joka alkoi kehittyä saksalaisten sotilaiden fantasioissa jo sodan viimeisten vuosien aikana. Eurooppaa valloittamaan lähteneet sotilaat alkoivat muuttua sodan hävinneiksi tavallisiksi miehiksi, joiden mieli askarteli yhä enemmän ja enemmän kotona odottavien vaimojen, tyttöystävien ja perheiden parissa. He halusivat unohtaa, että olivat lähteneet täydelliseen katastrofiin päättymässä olevaan sotaan, uskoneet omaan rodulliseen sekä kulttuuriseen ylemmyyteensä ja kannattaneet kansallissosialistista utopiaa. Zur Nieden ei kuitenkaan puutu siihen, miksi legendat naisten moraalisesta rappiotilasta ovat eläneet Saksan sodanjälkeisessä tietoisuudessa niin sitkeästi ja pysyneet lähes yhtä aggressiivisina ja muuttumattomina kuin välittömästi sotaa seuranneina vuosina. Hänen johtopäätöksensä nousevat Saksan erityistilanteesta toisessa maailmansodassa ja liittoutuneiden miehityksen aiheuttamasta maailmanpoliittisesta tilanteesta. Vieraiden sotilaiden läsnäolo kansallisvaltion rajojen sisäpuolella laukaisi kuitenkin muissakin maissa hyvin samankaltaisia paikallisiin naisiin kohdistuvia aggressiivisia reaktioita riippumatta siitä, oliko kyseessä toisen valtion sotilaallinen miehitys, vapautus kolmannen valtion miehityksestä tai liittosuhde, jossa toisen osapuolen joukot saapuvat toisen maan rajojen sisäpuolelle. Sota ei ainoastaan politisoinut yksityisenä pidettyjä intiimejä elämänalueita, kuten sukupuolisuhteita, vaan se aiheutti myös muutoksia sukupuolirooleissa tuottaen – ainakin joidenkin tutkijoiden mielestä – vakavan maskuliinisuuden kriisin. Hallitsemattomassa ja epävarmassa tilanteessa, kuten sodan puhjetessa tai vieraiden joukkojen saapuessa, poliittisten olosuhteiden seksualisoinnissa oli myös kyse yrityksestä kääntää kontrolli näennäisesti kontrolloitavaan: naisten käyttöön ja sukupuolimoraaliin.²

Tämä tutkimus lähtee ajatuksesta, että sekä sotatila että vieraiden sotilaiden läsnäolo kansakunnan sisällä aiheutti reaktioita, jotka johtivat niiden naisten elämän erotisointiin ja moraaliseen stigmatisointiin, joiden sota-ajan kokemus liittyi tai liitettiin saksalaisiin sotilaisiin. Nämä käsitykset ovat eläneet niin suullisessa perinnössä kuin elokuvissa, romaaneissa ja jossain määrin myös tutkijoiden mielissä. Kolmanteen valtakuntaan lähteneet

¹ Susanne zur Nieden, *Erotic Fraternization. The Legend of German Women’s Quick Surrender*. Teoksessa *Home/Front. The Military, War and Gender in Twentieth-Century Germany*, toim. Karen Hagemann ja Stefanie Schüler-Springorum. Berg 2002, 297.

² Annette Brauerlich, ”Fräuleins” und GIs. *Geschichte und Filmgeschichte*. Stroemfeld Verlag 2006, 9.

suomalaiset naiset muuttuivat kollektiivisesti ”saksalaisten morsiamiksi”, koska mitään muuta syytä lähtöön kuin rakkaussuhde saksalaiseen mieheen ei voinut olla. Naiset on nähty ja heitä on tulkittu tämän suhteen kautta tai sen läpi. Tässä tutkimuksessa naiset ovat kuitenkin mielenkiinnon kohteena sen vuoksi, mitä he olivat ja mitä he kokivat naisina sodan arjessa niin Suomessa, Kolmannessa valtakunnassa kuin sodan rampauttamassa Euroopassa.

1.1 NAISET JA SOTA-AIKA TUTKIMUKSEN KOHTEENA

Vuonna 1989 Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos järjesti seminaarin *Tuntematon talvisota*. Seminaarin pohjalta julkaistussa artikkelissa Erja Saraste käsitteli naisten tehtäviä ja työpanosta talvisotaa edeltävinä aikoina ja sodan kestäessä. Tuolloin hänen esittämänsä ajatus oli vielä melko uusi: naiset tulisi liittää osaksi legendaarista ”talvisodan henkeä”, joka ei syntynyt pelkästään juoksuhaudoissa vaan myös työtuvisissa, ompelukerhoissa ja siirtoväen majoituspaikoissa. Sarasteen teksti enteili naisten sota-ajan historian tulevaa suuntausta Suomessa:

”Aihe lieene monille sen verran tuntematon, että voi herätä kysymys, löytyykö siitä mitään tutkittavaa, vastauksista puhumattakaan. Tarkoituksena ei ole kertoa mitään sankaritarinoita jo yksistään siitä syystä, että tarinan päähenkilöt eivät pidä itseään sankareina. – He eivät olleet kasvaneet sankariroolia odotellen, eivätkä he ole osanneet sellaista itselleen vaatia. Ja kuitenkin on syytä tunnustaa, että he tekivät oman tärkeän tehtävänsä isänmaan puolustuksessa.”³

Erja Sarasteen artikkelin jäljet johtavat Marttaliiton aloitteesta vuonna 1985 käynnistettyyn hankkeeseen *Suomalaisen naisen asema ja työpanos toisen maailmansodan aikana*. Hankkeen aikana toteutettiin muistitietokysely sodan aikuisiällä tai sen kynnyksellä kokeneiden naisten keskuudessa. Keräyksen suoritti Museovirasto yleisenä kilpailuna ja myös Helsingin yliopiston sosiologian laitos tutkimushankkeena. Yhteensä 121 osakysymystä sisältävä vihkonen sisälsi tiedusteluja naisten kokemuksista kymmeneltä elämän eri osa-alueelta. Osa kyselyvihkoista lähetettiin postitse väestörekisteritietojen perusteella ja osa levitettiin Marttaliiton, Maa- ja kotitalousnaisten Keskusten ja Suomen Sosialidemokraattisten Naisten jäsenistön keskuuteen. Loppujen lopuksi 70 prosenttia vastauksista saapui Marttaliiton kautta, ja vain viisi prosenttia Maatalousnaisten ja kuusi prosenttia Sosiaalidemokraattisten Naisten jäsenistöstä. Kyselyyn vastanneista yli puolet oli työskennellyt sodan aikana maatalouden parissa, ja heistä ainoastaan neljä prosenttia oli ollut palkkatyössä. Lähes kaikki kyselyyn

³ Erja Saraste, *Talvisodan kotirintama. Tuntemattomien naisten sota*. Teoksessa *Tuntematon talvisota. Suomi 1939–1940*, toim. Tuija Hietaniemi ja Leena Riska. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, Yliopistopaino 1989, 105, 120.

vastanneet, maataloudessa toimineet olivat siis joko talon emäntiä, miniöitä tai tyttäriä. Vastaajista ainoastaan 2,6 prosenttia oli ollut tehdastyössä. Vastaajien enemmistö oli myös naimissa tai avioitui sotavuosina. Kun tutkimuksen tavoitteena oli kerätä tietoa ”tavallisten naisten” sodanaikaisesta arjesta, saatiin paljon tietoa maaseudun naimisissa olevien naisten kokemuksista.⁴

Lotta Svärd -järjestön historia alkoi hallita 1990-luvulla suomalaisten naisten sotakokemusta koskevaa tutkimusta. Lottajärjestö juhli 1991 ensimmäisen kerran sodan jälkeen julkisesti olemassaoloaan, perustamisensa 70-vuotisjuhlaa. Käytännössä juhla oli järjestön julkisen toiminnan sekä lottien ”kunnian” palautustilaisuus. Lakkauttamisen lisäksi entisiä lottia oli syvästi loukannut 1960-luvulla kirjailija Paavo Rintalan Sissiluutnantti-kirjassaan esittämät lottien sukupuolimoraalia koskevat näkemykset. Väinö Linna oli myös Tuntemattomassa sotilaassa sohaissut lottien kunniantuntoa lotta Raili Kotilaisen hahmossa. Lottien Suomi -tutkimusprojektin tehtäväksi määriteltiin tuottaa kansalaisjärjestöjen historian ja naistutkimuksen metodein uutta tietoa lottien toiminnasta sekä sodan että rauhan aikana. Lisäksi haluttiin tutkia lottatyön merkitystä aikansa naisille ja naiskuvalle sekä rakentaa myönteistä lottakuvaa muistomerkein, elokuvin ja näyttelyin.⁵

Pia Olssonin mikrohistoriallinen tutkimus kuvaa lottien sota-ajan toimintaa nimenomaan naisten omista kokemuksista käsin. Hän lähtee ajatuksesta, että naisten itseymmärrys ja omien voimavarojen sisäistäminen on perusta laajemmille yhteiskunnallisille muutoksille. Hän korostaa kuitenkin, että naisten subjektiivisten sodanaikaisten kokemusten kuvaamisella on myös oma itseisarvonsa. Olsson selvittää sekä lottien käsityksiä heidän yhteiskunnallisesta roolistaan sodan aikana että sitä, miten sota vaikutti naisten asemaan ja elämään. Hänen tutkimuksestaan käy ilmi, miten yksilön kokemuksen analysointi on haasteellisempaa kuin myytin, järjestön luoman ihanteellisen lotan kuvan. Yksilölliset kokemukset taipuvat huonosti kaikenkattavaan analyysiin. Jokainen koki sota-aikansa omista lähtökohdistaan ja elämäntilanteestaan käsin. Tämä siitäkin huolimatta, että järjestön edellyttämä ja levittämä vahvuuden ihanne on saattanut vaikuttaa muistelijoiden kerrontaan ja siten myös tutkimuksen ajasta antamaan kuvaan. Olsson siteeraa Pirjo Markkolaa, joka on todennut, että kuva naisesta ja sodasta muodostuisi toisenlaiseksi, jos se kirjoitettaisiin ”heikon” näkökulmasta. Lottajärjestö odotti jäseniltään ennen kaikkea vahvuutta ja uhrautuvaisuutta, mutta koskaan he eivät voisi yltää samaan kuin miehet. Heikkous oli ennen kaikkea moraalista laatua, jota järjestö ei jäsenkunnassaan

⁴ Elina Haavio-Mannila, Eeva Peltonen ja Riikka Raitis, Johdanto. Teoksessa Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa, johdanto. Toim. Riikka Raitis ja Elina Haavio-Mannila. WSOY 1993, 17–20.

⁵ Lotta Svärd -järjestön aatteellisen ja taloudellisen perinnön jatkajaksi perustettiin juuri ennen välirauhansopimuksen solmimista syksyllä 1944 Suomen Naisten Huoltosäätiö, joka 2004 muutti nimensä Lotta Svärd Säätiöksi.

suvainnut. Järjestö ei halunnut kyseenalaistaa miesten käytöstä tai moraalia, vaan antoi lehdissään kuvan, että sukupuolten välinen yhteistyö oli saumatonta eikä ristiriitoja ilmennyt.⁶

Samaan aikaan, kun lottahistoria alkoi saavuttaa hallitsevaa asemaa naisten sota-ajan tutkimuksessa, ilmestyi myös joukko tutkimuksia, jotka keskittyivät Pohjois-Suomen asukkaiden sotakokemuksiin saksalaisten sotatoimialueella. Maria Lähteenmäen tutkimus kuvaa sitä, miten kriisiaika kosketti tavallista kansaa lappilaisessa pienyhteisössä. Lähteenmäki on valinnut tutkimuksensa kohteeksi Sodankylän kunnassa sijaitsevan Riipin kylän, jonka asukkaiden kautta hän punoo taitavasti kuvan sodan vaikutuksesta kyläläisten elämään. Lähteenmäen tutkimuksessa Sodankylän naiset suorastaan hullaantuivat saksalaisiin sotilaisiin. Tämä ei koskenut ainoastaan nuoria naisia, vaan myös naimisissa olevat naiset haksahivat hajuvesien, suklaan ja kahvin houkuttelemista sotaromansseihin. Miesten poissaolo rintamalla sai naisten sydämet sykkimään saksalaisille sotilaille. Saksan sotavoimien mukaan syksyllä 1944 lähteneiden naisten määrän Lähteenmäki arvioi 250 naiseksi, jotka ”päättivät seurata saksalaista rakastettuaan”.⁷

Marianne Junilan tutkimus, joka ilmestyi vuosi Lähteenmäen jälkeen, on huolellinen selvitys aseveljeyden ajan Pohjois-Suomesta. Hänen tarkoituksensa on tuoda esiin saksalais-suomalaisen kotirintaman ihmiset ja heidän elämänsä niissä olosuhteissa, jotka olivat seurausta saksalaisten sotilaiden läsnäolosta. Arkistolähteiden ja kirjallisuuden lisäksi Junila on käyttänyt hyväkseen Pohjois-Suomessa 1990-luvulla kerättyä muistitietoa. Hän on myös itse koonnut haastatteluaineiston suomalaisten aikalaistodistajien keskuudesta ja kirjallisen kyselyaineiston saksalaisten sotilaiden keskuudesta. Junila pyrkii huomioimaan tavallisten ihmisten kokemuksia sodan arkipäivässä, mutta myös selvittämään viranomaisten toimia aseveljeyden ongelmien selvittämisessä.⁸

Junilan tutkimus osoittaa, miten stereotyyppistä, löyhämoraalista kuvaa saksalaisten sotilaiden kanssa seurustelevista naisista rakennettiin Valtion tiedotuslaitoksen propagandakirjoituksen avulla. Laitos toimitti Valentinin eli toimittaja Ensio Rislakin kirjoittaman pakinan ”Eräistä ystävällisistä naisista” lehdistölle julkaistavaksi juuri Saksan idän sotaretken ensimmäisten viikkojen aikana. Tuolloin saksalaisilla sotilailla ei ollut vielä paljonkaan mahdollisuuksia liehitellä suomalaistytöjä kahvipakettien voimalla. Tuskin pohjoisen mielialatarkkailukaan oli ehtinyt toimittaa luotettavaa materiaalia kotirintaman moraalista tilasta. Junilan tulkinnan mukaan kyseessä oli

⁶ Pia Olsson, Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa. Otava 2005, 15, 21, 31, 202, 205.

⁷ Maria Lähteenmäki, Jänkääjäkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945. Suomen Historiallinen Seura 1999, 114–115 ja 186.

⁸ Marianne Junila, Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkaiselo Pohjois-Suomessa 1941–1944. Bibliotheca Historica 61, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000.

vieraiden sotilaiden saapumisesta johtuva viranomaistoimenpide, jolla pyrittiin valvomaan kotirintaman naisten moraalia. Propagandakirjoitusten nostattama yleisönosastokirjoittelu osoitti selvästi, miten naisen moraali ja kansakunnan kunnia rinnastuivat. Vastuu koko kansakunnan moraalista puhtaudesta, johon kuului seksuaalinen uskollisuus oman kansakunnan miehille, säilytettiin naisten harteille. Junila ei tyydy ainoastaan kansalliseen katseeseen sodan aiheuttamien moraalisten paniikkireaktioiden tarkastelussa, vaan vertailee niitä myös Norjan ja Tanskan sekä Islannin vastaaviin tilanteisiin. Islantilaisten julkiset reaktiot Yhdysvaltojen joukkojen läsnäoloon osoittavat, miten naisten moraalia alettiin kyseenalaistaa, vaikka maa ei ollut Tanskan ja Norjan tavoin miehityksen kohteena.⁹ Suvi Leskinen on pro gradu -työssään käsitellyt vuoden 1941 ”suurta moraalikeskustelua” ja tullut siihen tulokseen, että pakinan vaikutus jäi kuitenkin melko irralliseksi ja keskustelu asiasta alkoi vasta pari kuukautta pakinan julkaisemisen jälkeen.¹⁰

Sekä Lähteenmäki että Junila kuvaavat myös sodan mukanaan tuomia sosiaalisia lieveimiöitä, naisten juopottelua, prostituutiota ja ei-toivottuja raskauksia. Junilan tutkimuksessa kerrotaan, miten jotkut teini-ikäiset tytöt luisuivat saksalaisen sotakolonnan tarjoamien mahdollisuuksien myötä irtolaisuuteen ja prostituutioon. Hän kuvailee myös kahta tapausta, joissa epätoivoiset raskaana olevat nuoret tytöt hankkiutuvat eroon lapsestaan, toinen itse tehdyn abortin avulla ja toinen murhaamalla vastasyntyneen lapsensa, mutta painottaa myös, että nuorten naisten käytös aiheutti huolta myös muuallakin kuin saksalaisalueella, eikä rintamaltakaan kantautuvat kuvaukset aina vastanneet sotilaallisen käytöksen ihannetta. Hän paneutuu myös suomalaisten ja saksalaisten viranomaisten toimenpiteisiin saksalaisten miesten isyyden varmistamiseksi ja asiaan liittyviin saksalais-suomalaisiin valtioiden välisiin elatusapuneuvotteluihin. Muistitietoaineistoista huolimatta sellaisten naisten omat kertomukset, joilla oli ollut suhde saksalaiseen mieheen tai jotka olivat syksyllä 1944 lähteneet Saksaan, ovat jääneet melko vähälle. Junila on lainannut erään naisen kertomusta sukulaisten hyväksyvästä suhtautumisesta hänen saksalais-suomalaiseen aviottomaan lapseensa. Hän mainitsee myös aviottoman äitiyden yhteydessä sen, että naisia lähti Saksaan syksyllä 1944 ja jotkut palasivat myöhemmin takaisin yksin lapsen kanssa. Hänen johtopäätöksensä on, että lähteminen johtui halusta paeta ahdistavasta tilanteesta ja lykätä raskauden ilmituloa. Lokakuussa 1945 Suomeen palanneen kahden naisen kuulustelupöytäkirjoihin perustuen hän arvelee, että muutama lähteneistä naisista saattoi olla raskaana.¹¹

⁹ Junila 2000, 146–164.

¹⁰ Suvi Leskinen, Nainen, kansalaisuus ja suomalais-saksalainen aseveljeys. Naiskansalaisuus syksyn 1941 suuressa seksuaalimoraalikeskustelussa. Poliittisen historian pro gradu -työ, Helsingin yliopisto 2007, 73.

¹¹ Junila 2000, 158.

Kari Virolaisen väitöskirja lappilaisten muistoista vuorovaikutussuhteistaan jatkosodan ajan Saksan armeijan sotilaisiin kuulu sosiaalipsykologian alaan ja perustuu aikalaistodistajien omille kertomuksille. Silminnäkijäläusuntojen avulla avautuu ilman viranomaislähteitä rakennettu kuva siitä, miten sota ja saksalaiset sotilaat koettiin. Virolaisen haastateltavien kokemukset ja näkemykset tuovat esiin sota-ajan pohjoisten rakkaustarinoiden toisen päähenkilön, saksalaisen miehen. Nämä esiintyvät usein ”hyvinä saksalaisina” eli miehiä, jotka solmivat tai halusivat solmia avioliiton suomalaisen naisen kanssa ja yrittivät pitää huolta lapsestaan. Saksalaiset sotilaat esiintyvät myös muisteluissa ”fiksuina tai avuliaina ihmisinä”, joiden kohtelias käytös voitti suomalaisten käytöstavat, mutta myös saksalaisten raakuus etenkin neuvostovankeja kohtaan oli traumaattisena tapahtumana jäänyt mieliin. Virolainen käsittelee myös saksalaisten mukaan lähteneiden naisten kohtelua. Hän analysoi Saksa-yhteyden aiheuttaman häpeän vaikutusta yksilön elämänlaatuun. Virolaisen on yrittänyt haastatella joitakin Saksaan syksyllä 1944 lähteneitä naisia, mutta naiset eivät suostuneet paljoakaan kertomaan. Lottakomennuksella tulkkina saksalaisille toiminut nainen siirtyi neuvostomiehityksen pelossa saksalaisten puolelle, mutta totesi Virolaiselle ainoastaan, että tämä oli isänmaata kohtaan rumasti tehty eikä suostunut asiasta enempää puhumaan.¹²

Saksalaisten sotilaiden lapset ja sitä kautta myös heidän äitinsä olivat suuren mielenkiinnon kohteina 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä lähes kaikissa niissä maissa, joihin saksalaiset joukot olivat sodan kestäessä asettuneet, oli kyseessä sitten miehitys, liittolaisuus tai yhteinen sotarintama. Tämä suurta osaa Eurooppaa koskettanut asia oli ollut siihen asti suhteellisen vaiettu. Biologista alkuperäänsä etsivät saksalaissotilaiden lapset olivat usein turhaan etsineet tietoa Saksan viranomaisilta, mutta uuden vuosituhannen alkaessa tilanne alkoi muuttua. Ajallinen etäisyys sodasta oli ehkä kasvanut tarpeeksi suureksi ja yhteiskunnan suhtautuminen muuttunut, mutta myös saksalaissotilaiden lapset olivat alkaneet järjestäytyä ja vaatia oikeuksiaan. Internet ja sähköposti mahdollistivat erilaisten asiaan liittyvien forumien synnyn ja helpottivat verkostoitumista ja tiedonhankintaa.

Saksassa Wehrmachtiin kuuluneiden jälkeläisten asiaa alkoi ajaa Fantom e.V. -niminen yhdistys. Yhdistyksen puheenjohtajan Ludwig Norzin aloitteesta se alkoi 1990-luvun lopulla järjestää yhteistyössä Wehrmachtin sotilaiden tietoja arkistoivan Deutsche Dienststellen kanssa vuosittaisia historiapäiviä, joihin olivat tervetulleita kaikki sotalapsiteemasta kiinnostuneet. Vuonna 2004 ilmestyi Jean-Paul Picaperin ja Norzin kirjoittama kirja Ranskan miehitysjen saksalaislapsista, ja sen

¹² Kari Virolainen, Elinikäinen taakka: ikääntyneiden lappilaisten muistot vuorovaikutussuhteistaan jatkosodan ajan Saksan armeijan sotilaisiin ja neuvostoliittolaisiin sotavankeihin. Lapin yliopisto 1999, passim.

saksankielinen versio vuotta myöhemmin.¹³ Picaper toimi vuosia *Le Figaro* -lehden Saksan kirjeenvaihtajana ja oli tässä työssään joutunut kohtaamaan ihmisiä, jotka etsivät tuloksetta tietoa biologisesta alkuperästään. Ranskassa, jossa miehitysajan jälkeiset kostotoimet saksalaisten kanssa tekemisissä olleita kohtaan olivat erityisen laajamittaisia ja julmiakin, oli Wehrmacht-lasten kokemuksiin kiinnitetty vain vähän huomiota ennen Picaperin teosta. Samoihin aikoihin ilmestyi saksalais-norjalaista syntyperää olevan tietokirjailijan ja toimittajan Ebba D. Drolshagenin kaksi kirjaa sota-ajasta ja sen ihmissuhteista.¹⁴ Samana vuonna ilmestyi Norjassa Kåre Olsenin tutkimus Norjan miehitysajan seurauksena syntyneistä lapsista ja heidän äideistään.¹⁵ Vuonna 2005 ilmestyi myös tutkimus, jossa sodan tai kansallissosialistisen ideologian seurauksena syntyneiden lasten kohtaloita käsitellään laajasti eri maiden ja olosuhteiden kautta.¹⁶

Suomessa vallinnut hiljaisuus saksalaisten sotilaiden ja suomalaisten naisten saamien lasten ympärillä alkoi myös purkautua. Journalisti ja tietokirjailija Irja Wendisch julkaisi 2006 kirjan, jossa kuusi saksalaissotilaan ja suomalaisen äidin lasta kertoo oman ja vanhempiansa tarinan niiltä osin kuin se oli tiedossa. Samana vuonna myös Marianne Junila käsitteli teemaa artikkelissaan. Siinä hän kyseenalaisti käsityksen saksalaisen miehen kanssa lapsen saaneiden naisten moraalista heikkoudesta. Yksinäisten äitien, joiden lapsen isä oli saksalainen sotilas, elämä sodan jälkeen ei ollut välttämättä häpeän leimaamaa tai vaikeaa.¹⁷

Irja Wendischin kirjan seurauksena saksalaissotilaiden lapset perustivat oman etujärjestönsä Sodan lapset r.y: n, jonka aloitteesta Kansallisarkisto aloitti vuoden mittaisen Ulkomaisten sotilaiden lapset 1940–1948 -tutkimushankkeen. Hankkeen tarkoitus oli tutkia kaikkia sotatilanteen seurauksena Suomessa alkunsa saaneita lapsia, joiden toinen vanhemmista oli ei-suomalainen. Saksalaisten sotilaiden lapset ovat ylivoimaisesti suurin ryhmä, mutta tarkasteluun otettiin myös Neuvostoliiton valvontakomission jäsenten ja sotavankien jälkeläiset sekä suomalaisten sotilaiden saamat lapset Itä-Karjalassa. Hankkeen tutkimustulokset julkaistiin kaksiosaisena teoksena. Ensimmäisen osan kirjoitti Lars Westerlund, ja toinen osa koostui eri kirjoittajien artikkeleista. Siinä käsiteltiin myös miehitetyn Norjan, Tanskan

¹³ Jean-Paul Picaper ja Ludwig Norz, *Les Enfants Maudits*. Éditions des Syntes, 2004 ja saksannos *Kinder der Schande*. Verlag Piper 2005.

¹⁴ Ebba D. Drolshagen, *Nicht ungeschoren davon gekommen. Das Schicksal der Frauen in der besetzten Ländern, die Wehrmachtsoldaten liebten*. Propyläen Taschenbuch 2000 ja *Wehrmachtskinder. Auf der Suche nach dem nie gekannten Vater*. Droemer 2005.

¹⁵ Kåre Olsen, *Krigens barn. De norske krigsbarna og deres mødre*. Aschehoug 1998.

¹⁶ *Children of World War II. The Hidden Enemy Legacy*. Toim. Kjersti Ericsson ja Eva Simonsen. Berg 2005.

¹⁷ Irja Wendisch, *Salatut lapset. Saksalaisten sotilaiden lapset Suomessa*. Ajatus Kirjat 2006 ja Marianne Junila, *Isä: "Saksalainen sotilas"*. Teoksessa *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva Kustannus Oy 2006, 258.

ja Puolan sekä sodanjälkeisen Saksan tilannetta. Ensimmäinen osa keskittyi myös sota-ajan suhteiden, avioliittojen ja erojen selvittelyyn sekä avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten lukumäärään sekä Kolmannen valtakunnan rotu- ja syntyvyyspolitiikkaan. Alkuperäisenä ajatuksena oli myös paneutua Neuvostoliiton levittämään sotapropagandaan, joka käytti hyväkseen suomalaisten naisten ja saksalaisten sotilaiden suhteita. Tämä ei loppujen lopuksi toteutunut, mutta jätti jäljen kirjan kuvitukseen. Kuvitukseen on käytetty *Sotilaan Ääni* -lehden pilakuvia, joita neuvostopropaganda levitti suomalaisten rintamamiesten keskuuteen.

Kotirintamalla vieraiden sotilaiden kanssa seurustelevat naiset olivat toisen maailmansodan vihollispropagandan tehokas ja vakiintunut aihe, jolla pyrittiin heikentämään vastapuolen taistelumoraalia. Tällaisen propagandan käyttö saksalaisten sotilaiden lapsia käsittelevän kirjan kuvituksena on kuitenkin eettisesti hieman arveluttava valinta. Samaa voi sanoa kirjan luvusta, joka on omistettu sota-ajan pilkkaralleille, joissa saksalaisten heilat ovat irvailun kohteina, sekä yleisten käymälöiden irstaille, naisia häpäiseville seinäkirjoituksille. Naisten käytöstä tulkitaan myös erilaisten tarinoiden kautta, joissa sotasukupolvi muistelee naisten sukupuolisuhdetta saksalaisten kanssa. Varsin tavallinen oli kertomus, jossa rintamalta palaava jermu yllättää vaimonsa saksalaisen sotilaan sylistä ja ampuu tämän. Eräässä muunnelmassa mies vain vinkkaa aseveljelleen, joka siirtyy pois nukkuvan naisen viereltä ja aviomies asettuu saksalaisen rakastajan tilalle. Näissä värikkäissä tarinoissa on sotapropagandasta innoituksensa saaneen folkloren piirteitä, mutta Westerlund ei tätä puolta asiasta käsittele.¹⁸

Tarinat uskottomista vaimoista ovat vakiintunut osa sodan aiheuttamaa huhu- ja tarinaperinnettä. Isossa-Britanniassa lähes jokainen oli rintamalla kuullut totena tarinan, jossa naiset kotona olivat, yleensä rahasta, intiimisuhteissa amerikkalaisten sotilaiden kanssa. Toisessa muunnelmassa aviovaimo oli muuttanut amerikkalaisille tarkoitettujen ilotalon pitäjäksi paikatakseen pula-ajan rampauttamaa talouttaan. Varsin yhteneväinen Westerlundin esittämien kertomusten kanssa on pilkkaralli, joka levisi brittisotilaiden keskuudessa. Siinä mies tulee yllättäen lomalle ja saa yllättäen vastauksen tervehdykseensä möreällä miesäänellä, joka tulee pariskunnan yhteisestä makuuhuoneesta. Samaan sarjaan kuuluu Suomessakin elävä uskomus, että rintamalla tai asepalveluksessa oleville miehille syötetään ”jarrua”, jotta heidän kiinnostuksensa naissukupuolta kohtaan laimenisi. Tämä tarina voidaan jäljittää aina Amerikan sisällissodan aikaan ja se on levinnyt useaan maahan lähes muuttumattomana.¹⁹

Ulkomaisten sotilaiden lapset -teoksen toisessa osassa Ville Kontinen keskittyy artikkelissaan syksyllä 1944 saksalaisjoukkojen mukana lähteneisiin

¹⁸ Lars Westerlund, *Ulkomaalaisten sotilaiden lapset Suomessa 1940–1948*. Osa I. Nord Print 2011, passim.

¹⁹ Paul Fussell, *Wartime. Understanding and Behaviour in the Second World War*. Oxford University Press 1989, 37.

naisiin. Hänen lähdepohjansa on sama kuin tämän tutkimuksen suurin yksittäinen lähdekokonaisuus, valtiollisen poliisin 1945–1948 suorittamien, Suomeen palanneiden naisten kuulustelujen pöytäkirjat. Kontinen aloittaa kysymällä, onko kansalliseen muistiin iskostunut kuva näistä naisista joko löyhämoraalisina, hupakkoina tai seikkailijattarina mahdollista kyseenalaistaa aineiston perusteella. Tämän lisäksi hän selvittää tilastollisesti naisten lähtöpaikkakuntia, ikäjakaumaa ja lähdön motiiveja. Kuva rakkauden perään lähteneistä saksalaisten morsiamista alkaa tämän aineiston kautta muuttua. Kontisen tulkinnan mukaan aineiston yhteensä 658 tutkitusta naisesta ainoastaan 270 kertoi seurustelleensa saksalaisen sotilaan kanssa.²⁰

Kaija Heikkisen etnologian ja naistutkimuksen välimaastossa liikkuva tutkimus perustuu naisten omiin muistelmiin ja muisteluihin heidän rintamakokemuksestaan. Tutkimusaineisto koostuu aiemmin julkaistuista teoksista. Heikkinen kiinnittää huomiota lottien Suomessa saamaan lähes hegemonisen asemaan naisten sotakokemuksen tutkimuksessa. Hän on nimenomaan halunnut nostaa esiin muut sotatoimialueella tai armeijan avustavissa tehtävissä työskennelleet naiset, sillä määrällisesti heitä oli yhtä paljon kuin lottia. Heikkinen onnistuu tässä vain osittain, koska työväenluokaiset, varuskorjaamoihin ja pesulajuniin palkkautuneet naiset ovat jättäneet itsestään ja kokemastaan vain niukasti muistitietoa. Heikkinen tunnistaa tämän puutteen ja onnistuu kuitenkin löytämään muutamia mielenkiintoisia näkökulmia eri naisryhmien välisiin hierarkioihin ja rajoihin. Hän on aiheellisesti kiinnittänyt huomiota rintamanaisten sotakokemusta käsittelevässä tutkimuksessaan siihen, miten vähälle huomiolle itsenäisten, työtätekevien naisten kokemukset sotatyöstä ovat jääneet. Eri naisjärjestöjen jäsenistöstään tekemät muisteluteokset ovat hallinneet menneisyyskuvaa naisten työnteosta sodan aikana.²¹

Kielteiset, naisten seksuaaliseen käytökseen liitetyt kuvat seuraavat myös suomalaisten miesten keskuudessa työskennelleitä työläisnaisia. Heikkinen aloittaa lainaamalla lottana työskennelleen Elise Turpeenniemen kirjoittamia muisteluita, jossa tämä kertoo Karhumäen pesulassa työskennelleistä naisista: ”Oli selvää että heissä löytyi naisia miehille viihteeksi. Joka tapauksessa aina miehen tullessa Karhumäestä, oli pojilla ensimmäinen kysymys: ’Kävitkö Vit.KM:ssä?’”. Heikkinen kysyy, miksi jotkut naiset ovat asettuneet miesten rintamaan ja omaksuneet halveksivan asenteen muita naisia kohtaan. Armeijaan tai lääkintöhenkilökuntaan kuulumattomat naiset saivat helposti ”sekalaisen sakin” ja sitä kautta löyhämoraalisen maineen. Heikkinen puhuu ”huoran varjoon jäämisestä” ja tulkitsee sen johtuvan luokkaristiriidasta,

²⁰ Ville Kontinen, Lemmestä, pelosta ja pakostakin. Suomalaisnaisten motiivit saksalaisjoukkojen mukaan lähtemiselle syksyllä 1944. Teoksessa Saksalaisten ja neuvostosotilaiden lapset Suomessa, Norjassa, Tanskassa, Itävallassa, Puolassa ja Itä-Karjalassa. Ulkomaalaisten sotilaiden lapset Suomessa 1940–1948. Osa II. Toim. Lars Westerlund. Nord Print 2011, 178.

²¹ Kaija Heikkinen, Yksin ja yhdessä. Rintamanaisten monta sotaa. Kultaneito X. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura 2012, 4–145, 167–174.

jonka perusteella pesuloissa ja varuskorjaamoissa työskennelleet sekä työvelvolliset nähtiin työväenluokkaisen taustansa vuoksi myös löyhämoraalisina. Lotta Svärd -järjestön historian hallitseva asema tutkimuksessa sekä sen ideologinen ja poliittinen kytkös oikeistoon sekä valkoiseen Suomeen ovat Heikkisen mukaan vaikuttaneet myös siihen, että historiakuva sotatoimialueella työskennelleistä naisista on muodostunut työväenluokkaa vieroksuvaksi. Heikkinen luonnehtii näitä pesuloissa ja varuskorjaamoissa työskennelleitä naisia analysoimiensa muisteluiden pohjalta sekä pelottaviksi pesulanaisiksi että tuntemattomiksi työvelvollisiksi. Muistitietoon perustuvassa lähdeaineistossa nämä naiset assosioituivat kaupunkien irtolaisiksi eli käytännössä prostituoiduiksi, jotka on kerätty kaduilta. Passiivimuoto viittaa siihen, että nämä naiset eivät ole itse hakeutuneet töihin, vaan viranomaisten on täytynyt heidät kaduilta ”kerätä” ja lähettää rangaistuksenomaisesti rintaman selustaan pesulatyöhön. Siellä vapaamielinen meno jatkui – ainakin miesten ja joidenkin lottien puheissa.²²

Kirsi-Marja Hytösen etnologian alaan kuuluva tutkimus korjaa aikaisemman tutkimuksen puutteita, sillä se kohdistuu nimenomaan palkkatyössä sodan aikana olleisiin naisiin ja heidän muistelukerrontaansa. Hän on käyttänyt myös Museoviraston ja Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen kyselyaineistoa naisten elämästä ja työpanoksesta sodan aikana, mutta on halunnut jättää maataloilla, lottakomennuksilla ja rintamalla työskentelvät naiset tutkimuksen ulkopuolelle.²³ Uusin lisäys naisiin ja sotaan liittyvään tutkimukseen on Elina Virtasen väitöskirja Ruth Munckista, joka keskittyy jääkäriliikkeen sairaanhoitajana ja lottana toimineen Munckin omiin muistoihin ja tulkintoihin omasta elämästään ja valinnoistaan.²⁴

Historiantutkimus naisista ja sodasta Suomessa noudattelee kiinnostavasti poliittisia muutoksia niin Euroopassa kuin kotimaassakin. Sodanjälkeinen hiljaisuus naisten osallisuudesta sotatoimiin, kotirintaman töihin ja huoltotehtäviin alkoi rikkoutua vasta Neuvostoliiton poliittisten muutosten vanavedessä. Tämä johti 1990-luvulla alkaneeseen lottabuumiin, jossa tämä myös sisäpoliittisten muutosten mylleryksessä kolhiintunut naisten maanpuolustusjärjestö halusi tutkimuksenkin kautta vakiinnuttaa asemaansa kansallisessa tietoisuudessa. Tästä huolimatta Suomi ei ollut kuitenkaan lottabuuminensa kanssa paljoakaan jäljessä kansainvälisestä tutkimuksesta, vaikka sukupuoli ja sota oli erityisesti naistutkimuksen piirissä ollut jo jonkin aikaa uusi ja kiinnostava tutkimussuuntaus.²⁵ Penny Summerfieldin naisten

²² Heikkinen 2012, 206–210.

²³ Kirsi-Maria Hytönen, ”Ei elämääni lomaa mahtunut.” Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana. Kultaneito XIII, Suomen Kansatietouden Tutkijain Seura 2014.

²⁴ Elina Virtanen, Schwester, lotta ja maanpetturi. Ruth Munckin (1886–1976) muistot ja tulkinnat elämänsä kulusta. Bibliotheca Sigillumiana 6, Sigillum 2018.

²⁵ Ks. esim. Behind the Lines. Gender and the Two World Wars. Toim. Margaret Randolph Higonnet, Jane Jensen, Sonya Michel ja Margaret Collins Weitz. Yale University Press 1987 ja When Biology Became

kokemuksiin ja toiseen maailmansotaan liittyvä tutkimus Isossa-Britanniassa ilmestyi 1998, tosin Summerfield oli tätä ennen jo julkaissut useita teemaa käsitteleviä osatutkimuksia.²⁶ Ensimmäinen kokonaistutkimus naisista ja heidän kokemuksistaan Wehrmachtin palveluksessa ilmestyi Saksassa vasta 2009 ja vastaavasti saksalaisten naisten kokemuksista kansallissosialistisen kotirintaman palveluksessa kolme vuotta myöhemmin.²⁷ Ranskassa ilmestyi vuonna 2000 perusteellinen selvitys erityisesti naisiin kohdistuneista häväistys- ja väkivallanteoista Saksan miehityksestä vapautumisen jälkeen.²⁸ ”Eroottisesta veljeilystä” miehittäjän kanssa syytetyt naiset joutuivat kaikissa Saksan miehittämissä maissa häpäisyrituaalien kohteiksi, joita tavallisin oli julkinen hiusten keritseminen. Hollannissa asiaa on käsitellyt Monika Diederichs, jonka kaksi tutkimusta saksalaisten sotilaiden kanssa seurustelleista naisista ja heidän lapsistaan sisältävät myös suhteellisen harvinaisia naisten omakohtaisia kokemuksia elämästä miehityksen jälkeen. Saksalais-hollantilaisten lasten kokemukset kuullostavat hyvin samankaltaisilta kuin suomalaisten: heidän alkuperäänsä on salailtu ja he ovat usein turhaan yrittäneet löytää tuntemattoman isänsä. Suhde äitiin on myös usein ollut ristiriitainen.²⁹ Madeleine Buntingin tutkimus saksalaisten miehitysajasta Kanaalin saarilla ilmestyi ensimmäisen kerran jo 1995 ja Annette Warringin saksalaisten kanssa seurustelleista tanskalaisista naisista vuotta aiemmin.³⁰

Enää ei voi siis sanoa, että naiset ja sota olisi aihe, jota ei olisi käsitelty niin kansallisessa kuin kansainvälisessäkin tutkimuksessa. Viimeistään 1990-luvulta lähtien sukupuolen, sukupuolijärjestelmän ja sodan kietoutuminen toisiinsa on ollut alati kasvavan mielenkiinnon kohteena eikä hiipumisen merkkejä ole näkyvissä, vaan ainoastaan tutkimuskohteiden- ja suuntausten muutoksia ja laajentumisia.³¹ Cynthia Enloe on kuitenkin nostanut esiin kysymyksiä, jotka kohdistuvat suoraan tämän tutkimuksen kohteeseen:

Destiny. Women in Weimar and Nazi Germany. Toim. Renate Bridenthal, Atina Grossman ja Marion Kaplan. New Feminist Library. Monthly Review Press 1984.

²⁶ Penny Summerfield, *Reconstructing Women's Wartime Lives. Discourse and Subjectivity in Oral Histories of the Second World War*. Manchester University Press 1998.

²⁷ Franka Maubach, *Die Stellung halten. Kriegserfahrungen und Lebensgeschichten von Wehrmachthelferinnen*. Vandenhoeck & Ruprecht 2009 ja Nicole Kramer, *Volksgenossinnen an der Heimatfront. Mobilisierung, Verhalten, Erinnerung*. Vandenhoeck & Ruprecht 2011.

²⁸ Fabrice Virgili, *La France virile: des femmes tondues à la Libération*. Payot & Rivages 2000.

²⁹ Monika Diederichs, *Kinderen van Duitse militairen in Nederland 1941–1946. Een verborgen leven*. Aspekt 2012 ja *Wie gehoren wordt moet still zitten: de omgang van Nederlandse meisjes met Duitse militairen*. Aspekt 2015.

³⁰ Madeleine Bunting, *The Model Occupation. The Channel Islands under German Rule 1940–1945*. Harper Collins 1995 ja Annette Warring, *Tyskerpiger – under besættelse og retsopgør*. Gyldendal 1994.

³¹ Ks. esim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki, *Johdatus koettuun sotaan*. Teoksessa *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva 2006, 9–18.

naisiin, jotka ovat seuranneet armeijoita. Heitä on esiintynyt niin kauan kuin armeijat ovat liikkuneet sotaretkillä. Roomalaisen varuskunnan jäljiltä Britanniassa on löydetty suuri määrä naisten, niin roomalaisten kuin paikallistenkin, sandaaleja. Eurooppalaiseen armeijaan 1600-luvun puolivälissä sanottiin kuuluneen 40 000 miestä ja 100 000 muuta kuormastoon kuuluvaa henkilöä, joista suurin osa oli naisia.³² Suuren Pohjan sodan aikana Venäjän vangiksi joutuneen karoliiniarmeijan mukana vankeuteen seurasi 1 600 naista ja lasta, joista osa oli sotaretken aikana leskeytyneitä ja loput vaimoja, keittäjiä, leipureita, pyykkäreitä, piikoja ja prostituoituja.³³ Eikä ole syytä unohtaa, että uhrivalmiuteen ja sotilaiden huoltoon keskittynyt naisten maanpuolustusjärjestö Lotta Svärd sai nimensä kuormastonaisesta, joka ilman miestänsä seurasi armeijaa J. L. Runebergin Vänrikki Stoolin tarinoissa.

Enloen mukaan nämä naiset, *camp followers*, nostattavat helposti mielikuvan naisten ryysyläisjokosta tai huonoista naisista, jotka elävät jonkilaista loiselämää seuratessaan armeijaa sen perässä. Hänen väittämänsä, että sotahistoriaa edelleenkin osittain kirjoitetaan aivan kuin naisia ei olisi olemassakaan tai parhaimmillaankin mielenkiinto naisiin näkyy etupäässä *human interest* -tyyppisissä lähestymistavoissa, voi olla hieman liioiteltu, mutta naisten ja vieraiden sotilaiden välisten suhteiden tutkimuksessa siinä on hieman perääkin.³⁴

Sitä, että naiset työskentelivät sodan tai miehityksen aikana vieraan armeijan palveluksessa palkkansa eteen vapaaehtoisesti, ehkä olosuhteiden pakosta tai vain siksi, että tarvitsivat toimeentulon, ei ole paljoakaan käsitelty varsinkaan, jos kyseessä on ollut toisen maailmansodan Saksa, joka kuitenkin varsinkin sodan loppuvaiheessa rekrytoi naisia useista eri maista sekä pakolla että vapaaehtoisuuden pohjalta. Mielenkiinto toisen maailmansodan kontekstissa on enemmänkin kohdistunut ”eroottiseen veljeilyyn” vierasmaalaisten sotilaiden kanssa ja siihen liittyviin teemoihin. Tästä on pahimmillaan seurannut kuitenkin se, että käsitys sodan ja militarisoituneen yhteiskunnan vaikutuksesta naisten elämään on jäänyt tarpeettoman kapeaksi ja yksipuoliseksi. Enloen mielestä sodan ja armeijan vaikutusta naisten elämään on aliarvioitu. Hän korostaa, että paljon vakavampi asia on kuitenkin se, miten paljon valtioiden asevoimat loppujen lopuksi ovat nojautuneet naisiin pystyäkseen suorittamaan operaatioitaan tai säilyttääkseen armeijoidensa poliittisen uskottavuuden. Armeijat ja niiden operaatiot tarvitsevat naiseutta, naisia ja heidän panostaan, mutta samalla päättäjien ja sodanjohdon mielessä häilyy huolestuneita mielikuvia siitä, miten sodan ja puutteen vuoksi köyhtyneet naiset suunnittelevat strategioita, joiden avulla he pääsevät suhteisiin sotilaiden kanssa. Naisten erilaiset kategoriat ja

³² Cynthia Enloe, *Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives*. University of California Press 2000, 35.

³³ Alf Åberg, *Fångars elände. Karolinerna i Ryssland 1700–1723*. Natur och Kultur 1991, 142.

³⁴ Enloe 2000, 34.

elämäntilanteet alkavat tämän huolen läpi nähtynä sekoittua keskenään ja sotilaiden läheisyydessä oleva nainen vaikuttaa siltä, että hänellä on oma yksilöllinen eduntavoitteluoperaationsa ja näin solahtaa miehisen kontrollin ulkopuolelle. Pelkästään se seikka, että nainen oli valmis elämään karskien sotilaiden keskuudessa, riitti todisteeksi löyhästä moraalista. Kuormastonaisen varjo on pitkä: vielä 1900-luvun jälkipuoliskollakin naiset, jotka oli mobilisoitu palvelemaan armeijan tarpeita, saattoivat kärsiä tästä stereotyyppisestä ajattelusta, joka myös leimasi heidät helposti irtisanottavaksi ja uudelleelpalkattavaksi työvoimaksi riippumatta siitä, missä virallisessa asemassa he organisaatiossa olivat.³⁵

1.2 TEOREETTISET LÄHTÖKOHDAT JA TUTKIMUKSEN KESKEISET KÄSITTEET

Tutkimukseni liittyy niihin historiantraditioihin, jotka saivat alkunsa 1960–1970 -luvulla vastaliikkeenä tuolloin vallinneille paradigmoille. Nämä ”uudet” historiat alkoivat vaatia demokraattisempaa tapaa menneisyyden käsittelyssä. Historia kuului kaikille, ei pelkästään valtaapitäville eliiteille tai instituutioille. Tavallisten ihmisten elämä ja kokemukset olivat usein näiden suuntausten lähtökohta, josta yhteiskuntaa ja sen valtasuhteita alettiin tarkastella. Tarkoitus ei kuitenkaan ollut pelkästään kirjoittaa unohdettuja tai laiminlyötyjä ihmisryhmiä sisään historiaan, vaikka varsinkin naistutkimuksen pioneerit haastoivat vallitsevia käsityksiä tekemällä naisten elämää ja toimintaa näkyväksi.³⁶ Englanninkielisessä tiedemaailmassa ”history from below” alkoi E. P. Thompsonin kuuluisilla tutkimuksilla työväenluokan muodostumisesta Englannissa. Sitä seurannut History Workshop -liike painotti omakohtaista kokemusta sekä historiallisen tutkimuksen kohteena että mittarina, jonka avulla abstraktin suhdetta erityiseen voitiin tarkastella. Kokemus käsitteenä ei ollut kuitenkaan uusi; sitä oli pohdittu filosofisena ja historiantutkimuksen jo kauan ennen Thompsonin aikaa.³⁷

Tämä tutkimus on saanut vaikutteita erityisesti saksalaisesta *Alltagsgeschichte*stä ja sukupuolen tunnistavasta ”uudesta” sotahistoriasta.

³⁵ Enloe 2000, 37–42.

³⁶ Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki, Johdatus koettuun sotaan. Teoksessa Ihminen sodassa. suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodasta, toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva Kustannus Oy 2006, 13–17.

³⁷ Martin Jay, Songs of Experience. Modern American and European Variations on a Universal Theme. University of California Press Berkeley 2006, 221–224. Kokemuksen käsitteestä ks. myös Ville Kivimäki, Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria. Teoksessa Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva Kustannus 2006, 74–86.

Alltagsgeschichte syntyi 1970-luvun puolivälissä, jolloin ns. Bielefeldin rakennehistoriallisen koulukunnan³⁸ edustama tutkimusote oli Saksassa vahvistanut asemaansa etabloituneen poliittisen ja työväen historian kustannuksella. Sekä rakennehistorian että arkipäivän kokemushistorian edustajat olivat periaatteessa kiinnostuneita samantyyppisistä aiheista kuten fasismin synnystä ja noususta Saksassa sekä työväenliikkeen historiasta. *Alltagsgeschichte* ei halunnut keskittyä rakenteelliseen analyysiin tai yhteiskunnallisen muutoksen suuriin prosesseihin, vaan halusi kehittää parempaa laadullista ymmärrystä siitä, millä ja miten ihmiset elivät niin työssä, kotona kuin vapaa-aikana. Ihmiset niissä konkreettisissa elämäntilanteissa, jotka leimasivat heidän tarpeitaan, olivat keskeisessä asemassa. Sitä kautta tutkijat toivoivat pääsevänsä ”sisään” sosiaalisen ympäristön rakenteisiin, prosesseihin ja vuorovaikutussuhteisiin.³⁹ Alf Lüdke huomasi työväestöä tutkiessaan, miten työntekijöiden täytyi kehittää yksilöllisiä selviytymisen tapoja arkipäivän ongelmissaan. Tämä kävi ilmi, kun tutkijat alkoivat kiinnittää huomiota epävirallisiin, sosiaalisiin rakenteisiin ja symbolisiin kulttuurisiin käytäntöihin. Franz Brüggermeier huomasi tutkiessaan Ruhrin teollisuusalueen kaivostyöläisten perheitä, että ne mielellään ottivat nuoria, naimattomia kaivosmiehiä vuokralaisikseen aina tarpeen vaatiessa varmistaakseen perheen toimeentulon. Tämä ei ollut kuitenkaan ainoastaan taloudellinen prosessi, sillä samalla perheet auttoivat näitä uusia tulokkaita sopeutumaan kaivosyhteisöön ja paikallisen työväestön normeihin.⁴⁰

Arkipäivän historia on mikrotason historiaa, se keskittyy pieniin yksiköihin, subjektiviteettiin ja yksilön kokemuksiin. Sen empiirisestä luonteesta ei kuitenkaan seuraa vetäytyminen kapeaan sosiaaliseen todellisuuteen. Suuntaus on saanut osakseen paljon arvostelua osittain ehkä siksi, että se on esittänyt paljon keskustelua herättäneitä tulkintoja työväestön suhteesta kansallissosialismin nousuun ja näin kyseenalaistanut myös työväenliikkeen yhtenäisyyttä.⁴¹ Kansallissosialistista Saksaa tutkivat arjen historioitsijat ovat myös pyrkineet palauttamaan inhimilliset kasvot niille miljoonille fasismin uhreille, joita tuona aikana vainottiin, murhattiin tai hyväksikäytettiin, mutta toisaalta he ovat myös tutkineet tavallisten saksalaisten ruohonjuuritason suhtautumista ja arkipäivän käytösmalleja kansallissosialistisen hallinnon keskellä. Erityisesti tukijoita on kiinnostanut,

³⁸ Koulukunnan tärkeimpiä edustajia ovat mm. Jürgen Kocka ja Hans-Ulrich Wehler.

³⁹ Geoff Eley, esipuhe teoksessa *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, toim. Alf Lüdke. Princeton University Press 1995, viii–ix.

⁴⁰ David F. Crew, *Alltagsgeschichte: A New Social History “From below”?* *Central European History*, 1989:22/3-4, 398.

⁴¹ Eley 1995, x.

miten pitkälle tavalliset ihmiset olivat konkreettisesti valmiita tukemaan kansallissosialismia omassa hengissäpysymisensä pelossa.⁴²

Alltag-suuntauksen arvostelijat ovat nähneet jokapäiväisen kokemuksen ja tieteellisen tiedon välillä pysyvän ristiriidan. Jokapäiväisen elämän ja yksilön kokemuksen rekonstruktio päättyy kriitikkojen mielestä vääjäämättä ”epäteoreettiseen ansaan”, kuten Jürgen Kocka on asian ilmaissut. Hans Ulrich Wehler julisti 1990-luvun puolivälissä, miten pitkään on ollut jo selvää, että kokemuksen ja arjen historia on epäonnistunut teoreettisessa mielessä ja kaikki vähänkin järkevät ovat siirtyneet uuteen kulttuurihistoriaan. Huhut arjen kokemushistorian kuolemasta olivat kuitenkin liioiteltuja ja ennenaikaisia. Jopa Kocka on jotunut myöntämään, miten strukturalistinen ja kokemushistoriallinen tutkimus eivät ainoastaan voi elää rinnakkain, vaan myös rikastaa toinen toisiaan.⁴³

Alltagsgeschichten edustajat ovat kuitenkin painottaneet, että suuntauksen on tarkoitus antaa historiatieteelle enemmän kuin pelkästään kuvailla sitä, miten tavalliset ihmiset pienissä maailmoissaan voimattomina kokivat suuria rakenteellisia muutoksia tai prosesseja. He ovat puolustautuneet sanomalla, että eivät ole koskaan tavanneet yksiulotteista, pahvista leikattua henkilöä, joka eläisi elämänsä luokkataisteluna.⁴⁴ Yksilön kokemukseen ja toimijuuteen keskittyvät historian tutkijat väittävät, että teoreettiset konstruktiot ja niiden kieli eivät onnistu tavoittamaan inhimillistä kokemusmaailmaa ja todellisuutta, sillä ne ovat paljon monisyisempiä ja ristiriitaisempia kuin mikään teoreettinen viitekehys. Sen vuoksi on tarpeen kehittää uusia ja avoimempia käsitteitä ja termejä, jotka nousevat itse tutkimuksesta piinallisen pikkutarkan mikrohistoriallisen prosessin avulla.⁴⁵

Arkipäivän politiikka ja omapäisyys (*Eigen-sinn*) ovat käsitepari, jota myös hyödynnän omassa tutkimuksessani. Lüdtke on käyttänyt molempia työelämän suhteiden tarkastelussa, mutta sovellan tässä tutkimuksessa käsitettä koskemaan naisten koko elämänpiiriä ja valintoja. Arkipäivän politiikka -käsitteen avulla tutkitaan sitä, miten palkkatyöläiset muokkasivat valtasuhteita, väistivät, tulkitsivat ja kiistivät niitä. Kari Teräs käyttää *Eigensinn*-termistä käännöstä omapäisyys. Lüdtke on johtanut sanan saksan kielen verbistä *an|eigen* (anastaa itselleen, omia). Kyse ei ole niskuroinnista tai vastarinnasta, vaan niistä epävirallisista ja usein spontaaneista muodoista, joilla työntekijä ottaa itselleen omaa aikaa tai tilaa. Teräksen mutoilua lainaten

⁴² Alf Lüdtke, What is the History of Everyday Life and Who Are Its Practitioners? Teoksessa *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, toim. Alf Lüdtke. Princeton University Press 1995, 4.

⁴³ Crew 1989, 395, 407.

⁴⁴ Paul Steege, Andrew Stuart Bergerson, Maureen Healey ja Pamela E. Swett, The History of Everyday Life: A Second Chapter. *Journal of Modern History* 80:2008, 360.

⁴⁵ Dorothee Wierling, The History of Everyday Life and Gender Relations. Teoksessa *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, toim. Alf Lüdtke. Princeton University Press 1995, 155.

omapäisyys kuvaa ”työntekijän arkisen kokemuksen monikerroksellisuutta ja sen erilaisten ja usein ristiriitaistenkin käytäntöjen samanaikaista olemassaoloa.”⁴⁶

Lüdtke on painottanut sitä, miten *Alltagsgeschichte* on paljon enemmän kuin yksi monista lähestymistavoista historiantutkimuksessa. Se on osa suurempaa yritystä, joka pyrkii muodostamaan (*forge*) oleellisesti uuden näkökulman modernin ajan ”saavutuksiin”. Se haluaa osoittaa, kuinka ”tavallinen kansa” kieltäytyi omaksumasta sille määrättyä roolia persoonattomien historiallisten tapahtumien passiivisena kohteena ja palauttaa heidät historian aktiivisiksi toimijoiksi.⁴⁷ Arki ei tarkoita juhlan tai tylsän rutiinin vastakohtaa, vaan yksilön välitöntä elämänpiiriä, jota tarkastellaan hänen jokapäiväisen kokemusmaailmansa läpi. Näin ollen yksilön arjen on mahdollista muodostua rajattomasta määrästä kokemuksia. Sitä rajoittavat kuitenkin ympäröivän yhteiskunnan monimutkaisuus ja sen muutoksen nopeus. Arjessa ihmiset voivat vaikuttaa käytöksensä kautta välittömään ympäristöönsä, mutta huomattava osa arkipäivän ympäristöstä on muiden määrittelemää.⁴⁸

Arjen kokemushistorian serkku ”uusi” mikrohistoria sai jalansijaa erityisesti italialaisen historiantutkimuksen uudistajien keskuudessa. Molempien suuntausten käyttämät tekstit ovat usein viranomaisten tai oikeuslaitoksen tuottamia asiakirjasarjoja tai kirjekokoelmia. Molemmat kiinnittävät huomiota yksityiskohtiin, jotka toimivat tutkimuksen innoittajina ja analyttisinä välineinä. Tällaisena voi toimia anekdootti, konflikti, paradoksi tai yksittäinen tapahtuma. Mikrohistorioitsijat puhuvat ”tyypillisestä poikkeuksesta” ja ”johtolangoista”. Heidän metodogisia avainnsanojaan ovat mikroskoopin linssi, kokeellisuus, konteksti, monitahoisuus, valinta ja ristiriita. Sekä menneisyyden toimijat että historian tutkijat sovittavat pieniä tekoja ja eleitä niiden laajempaan yhteyteen. Molemmat painottavat kertomusta, narratiivia, tutkimuksen lähtökohtana ja myös sen tulkintana sekä pyrkivät mikro- ja makrotason yhdistämiseen. Tutkimustraditioon perehtymättömät ovat saattaneet käsittää myös mikrohistorian yksityiskohtien ja yksilöllisten, pienen mittakaavan tapahtumien tulkitsemiseksi ilman syvällistä metodologista ja analyttistä otetta. Giovanni Levin mukaan tavoitteena on hylätä kaavamaiset, yleisluonteiset tulkinnat ja tunnistaa kunnolla käyttäytymismallien, valintojen ja solidaarisuuden todelliset syyt ja seuraukset. Oleellinen kysymys kuului kuitenkin, miten tutkija voi tehdä yleisluonteisia päätelmiä ilman, että hän suodattaa pois yksilöt ja tilanteet? Tai miten kuvata henkilöitä ja tilanteita sortumatta typologioihin ja esimerkkeihin? Levi pitää näitä osittain ratkaisemattomia kysymyksiä eräänä syynä siihen, että historiantutkimus on

⁴⁶ Kari Teräs, Arjessa ja liikkeessä: verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001, 26–27.

⁴⁷ Lüdtke 1995, 7.

⁴⁸ Wierling 1995, 151.

omassa historiassaan vieroksunut naisia, suullista perimätietoa, arkipäivän kokemuksia sekä marginaalisia ilmiöitä ja ryhmiä.⁴⁹

Mikrohistorioiden ei myöskään ole tarkoitus olla ainoastaan poissuljettujen tai ”pienten” ihmisten historiaa. Ne paremminkin tähtäävät rekonstruoimaan tutkittavia hetkiä, tilanteita ja henkilöitä, joita tarkastellaan analyyttisesti omassa kontekstissaan niin, etteivät he tai ne latistu esimerkeiksi parempien ja yleisluontoisten selitysten puutteessa. Ne ovat fyysisiä korrelaatiopisteitä siihen oman aikansa kontekstin monimutkaisuuteen, jonka sisällä menneisyyden ihmiset elivät ja liikkuiivat. Mikrohistorian pieni mittakaava asettaa erityisiä vaatimuksia historian tutkimuksen vakiintuneille käsitteille, jotka Levin sanoin ovat ”rendered shabby with long use, worn and torn by allusion and metaphor, they are coated with a rust of ambiguity”.⁵⁰ Hän ei kiistä näiden käsitteiden analyyttiistä arvoa, mutta painottaa, että ne tarvitsevat enemmän näyttöä konkreettisten henkilöiden ja tapahtumien avulla.⁵¹

Alf Lüdtken manifesti arkipäivän kokemuksen puolesta ei kuitenkaan sisältänyt kaavaa, jonka avulla itse työ tulisi tehdä. Siitä johtuen arjen kokemushistoria on muotoutunut eri tutkijoiden käytäntöjen ja kokeilujen kautta. Tutkimuskäytännöissä on kuitenkin havaittavissa kolme yhteistä piirrettä. Ensinnäkin tutkijat sijoittavat tarinansa tiettyihin elettyihin realiteetteihin. Toiseksi he korostavat toimijuutta yksilön elämän arjessa ja kolmanneksi he paneutuvat syvällisesti ja jopa vatvovat (*dwell*) tutkimuskohteidensa elämäntarinoita pystyäkseen kertomaan heidän historiansa.⁵²

Sukupuoli ja sukupuolijärjestelmä ovat käsitteitä, joita tässä tutkimuksessa on vaikea ohittaa. Sodan syttyminen aiheuttaa väistämättä kuilun sukupuolten välille, kun miehet lähetetään rintamalle. Sodan vaikutus miesten ja naisten arkeen on hyvin erilainen.⁵³ Sukupuoli määritteli myös tämän tutkimuksen naisten elämän reunaehdoja monella eri tavalla. Heidän ei ollut mahdollista lähteä rintamalle, mutta miesten lähtö rintamalle ja vieraiden sotilaiden saapuminen maahan aiheutti tilapäisen, mutta merkittävän muutoksen työmarkkinoilla ja sen sukupuolijärjestelmässä. Sodan aikana naiset joutuivat myös kokemaan asioita, jotka olivat biologisesti

⁴⁹ Giovanni Levi, *Microhistory and the Recovery of Complexity*. Teoksessa *Historical Knowledge: In Quest of Theory, Method and Evidence*, toim. Susanna Fellman ja Marjatta Rahikainen. Cambridge Scholars Publishing 2012, 126–128. Ks. myös samassa teoksessa Matti Pelttonen, *The Method of Clues and History Theory*.

⁵⁰ ”Pitkästä käytöstä rispaantuneina sekä metaforien ja viittausten kuluttamina ne ovat peittyneet monimerkityksellisuuden ruosteella.”

⁵¹ Levi 2012, 125.

⁵² Steege, Stuart Bergerson, Healy ja Swett 2008, 361.

⁵³ Joan W. Scott, *Rewriting History*. Teoksessa *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*, toim. Margaret Randolph Higonnet, Jane Jenson, Sonya Michel ja Margaret Collins Weits, Yale University Press 1987, 22.

mahdollisia vain heille tai ainakin todennäköisempiä heidän biologisen sukupuolensa vuoksi. Toisaalta sukupuolesta saattoi myös hyötyä sotayhteiskunnassa. Sota avasi naisille uusia mahdollisuuksia sekä työmarkkinoilla että vapaa-aikana. Naisten elämänpiiri saattoi laajeta ja he pääsivät mukaan maanpuolustukselliseen toimintaan, jonka he kokivat tärkeäksi ja mielekkääksi.⁵⁴ Useat tutkijat ovat kuitenkin kiinnittäneet huomiota siihen, että sodan sukupuolinen jaottelu on kulttuurisidonnainen ja ihmisten itsensä tuottama. Naisten ja miesten erilaiset roolit sotatilanteessa otetaan yleensä itsestään selvinä.⁵⁵ Margaret Randolph Higonnet väittää, että sukupuolten myyttinen erottelu suhteessa sotaan on jatkunut, vaikka molempien maailmasotien jälkeen tutkijat alkoivat arvioida sodan historiaa uudelleen. Hänen mielestään tämä johtui osaksi siitä, että tutkijat käyttivät analyysissään kategorioita, jotka peittivät alleen naisten sodanaikaisen elämän todellisen ja erittäin monimutkaisen luonteen.⁵⁶ Randolph Higonnet peräänkuuluttaa erityisesti naisten, mutta myös miesten moniäänisen sotakokemuksen kuuntelemista, sillä sota yhteiskunnan häiriötilana saattaa paljastaa rakenteita, joiden avulla tutkijat voivat arvioida uudelleen niin sukupuolijärjestelmää kuin sukupuolten asemaa ja rooleja.⁵⁷

Joan Scott on patistanut historiantutkijoita siirtymään empiirisestä naistutkimuksesta, ”Herstorysta”, jossa naiset ”kirjoitetaan sisään historiaan”, analyttisempään tutkimusotteeseen. Scott halusi laajentaa sukupuolen käsitettä niin, että sen käyttö laajenisi analyttisenä välineenä kaikkialle valtavirtahistoriaan. Naisten ei tarvinnut olla edes läsnä tai tutkimuksen kohteena, jotta sukupuolen käsitettä voitaisiin soveltaa.⁵⁸

Scottin mukaan sukupuoli (gender) on sosiaalisten suhteiden rakennusaine, jota ajattelutapana ja sosiaalisten identiteettien sarjana jatkuvasti rakennetaan ja puretaan niiden valtaapitävien voimien kautta, jotka määrittelevät mieheyttä ja naiseutta sekä kontrolloivat mahdollisuuksia eri

⁵⁴ Eeva Peltonen, *Miten kotirintama kesti – miten siitä kerrotaan*. Teoksessa *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*, toim. Riikka Raitis ja Elina Haavio-Mannila. WSOY 1993, 50.

⁵⁵ Ks. esim. Anders Ahlbäck, *Mitä miehen on kestettävä*. Kokemuksia suomalaisesta sotakoulutuksesta 1920- ja 1930-luvulta sukupuolihistorian valossa. Teoksessa *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva Kustannus Oy 2006, 107.

⁵⁶ Margaret Randolph Higonnet, esipuhe teoksessa *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*, toim. Margaret Randolph Higonnet, Jane Jenson, Sonya Michel ja Margaret Collins Weitz, Yale University Press 1987, 2.

⁵⁷ Margaret Randolph Higonnet ja Patrice L.-R. Higonnet, *The Double Helix*. Teoksessa *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*, toim. Margaret Randolph Higonnet, Jane Jenson, Sonya Michel ja Margaret Collins Weits, Yale University Press 1987, 45.

⁵⁸ Joan W. Scott, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. *American Historical Review* 1986:91/5, 1074. Julkaistu myöhemmin teoksissa Joan Scott, *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press 1988 ja *Feminism and History. Oxford Readings in Feminism*, toim. Joan Wallach Scott, Oxford University Press 1996.

ihmisryhmien elämässä. Hän kiinnittää huomiota siihen, miten historiantutkimuksen missiona on jo pitkään ollut sellaisten ihmisryhmien elämän dokumentointi, joiden kokemukset ja elämä on sivuutettu perinteisen tutkimuksen piirissä. Tämä suuntaus on tuottanut paljon uutta todistusaineistoa ja materiaalia näistä ”toisista” ja nostanut esiin inhimillisen toiminnan niitä puolia, joita ei aiemmin ole pidetty soveliaina tai merkittävänä historian esityksiin. Syynä tämän suuntauksen menestykseen Scott pitää sitä, että se sopeutuu mukavasti historiantutkimuksen paradigmoihin ja metodeihin: uusi lähdemateriaali tuodaan tutkimuksen piiriin ja se haastaa sitä kautta aikaisemmat tulkinnat. Vaikka suuntaus on ollut sekä menestyksenkäs että tuloksellinen, pitää Scott tällaista tutkimusotetta myös niitä tutkijoita rajoittavana, jotka haluavat keskittyä erilaisuuden tai toiseuden analyysiin.⁵⁹

Scottin edustama sukupuolentutkimuksen poststrukturealistinen tutkimusote on saanut myös kritiikkiä osakseen. Arvostelijoiden mukaan suuntaus on aiheuttanut oudon irrallisuuden tunteen sodan kaltaisen voimakkaita tunteita herättävän ilmiön tutkimuksessa. Michael Roper siteeraa artikkelissaan John Toshin käyttämää esimerkkiä, Carol Actonin tutkimusta Vera Brittainin kirjeenvaihdosta ensimmäisen maailmansodan aikana rintamalla olleen rakastettunsa kanssa. Acton keskittyy kirjeiden kielelliseen analyysiin eikä pohdi, mitä esimerkiksi miehen odottaminen rintamalta kotiin merkitsi emotionaalisena kokemuksena. Diskurssin erittely kiinnostaa enemmän kuin Veran mielentila. Roperin mielestä omakohtainen kokemus on näin asettunut historiallisen analyysin marginaaliin ja sodan kokeneiden henkilöiden jälkeensä jättämiä, usein riipaisevia kertomuksia analysoidaan ainoastaan kielellisinä koodeina ja diskursseina. Hän pitää paljon mielenkiintoisempana esimerkiksi sitä, miten miehet organisoivat jokapäiväisen elämänsä rintamalla: miten he nukkuivat, söivät tai pysyivät lämpiminä erittäin vaikeissa olosuhteissa. Hän haluaa selvittää, millaisia emotionaalisia ominaisuuksia ja luonteenpiirteitä upseerit ja rivimiehet investoivat jokapäiväiseen selviytymiseen. Sodan kokeneiden ihmisten syvät, monimutkaiset ja yksilölliset kokemukset, jotka muodostavat omakohtaisuuden ytimen, ovat poststrukturealistien käsissä latistettu mentaliteettien tai kollektiivisen tietoisuuden osa-alueiksi.⁶⁰

Myös Ville Kivimäki on kiinnittänyt huomiota siihen, että jatkuvasti kasvavasta sotahistorian tutkimuksesta huolimatta tiedämme varsin vähän sodan kokemuksesta ja siitä, mitä sota merkitsi niille, jotka joutuivat elämään sen keskellä. Hän tuo esiin saksalaisen sotahistorian, joka vasta 1990-luvun aikana alkoi omaksua uudentyyppistä, sodan kokemukseen perustuvaa tutkimusotetta, joka käsitteli ”pienen ihmisen” sodan arkea

⁵⁹ Joan W. Scott, *The Evidence of Experience*, *Critical Inquiry*, 17:4/1991, 776.

⁶⁰ Michael Roper, *Slipping Out of View: Subjectivity and Emotion in Gender History*. *History Workshop Journal* 59/2005, 60–62.

ruohonjuuritasolta nähtynä.⁶¹ Näitä tavallisia, sodan usein musertavaan vaikutuspiiriin joutuneita ihmisiä ei kuitenkaan tulisi nähdä sinisilmäisesti uhreina tai passiivisina kärsijöinä. Tavallisten ihmisten aktiivinen toimijuus oli usein välttämätöntä sodankäynnin jatkumisen kannalta, eikä ihmisten latistaminen pelkiksi uhreiksi myöskään tee oikeutta ihmisille, joiden selviytymiskyky on saatettu laittaa äärimmäiselle koetukselle.⁶² Kivimäki toteaa kuitenkin, että on itsekkin joutunut kamppailemaan muodostaakseen toimivan poststrukturalistisen ja postlingvistisen vaihtoehdon menneisyyden kokemuksen käsitteelle ilman, että kokemuksen merkitys trivialisoituisi tai itse kokemus latistuisi pelkäksi diskurssiksi. Kivimäki huomauttaa myös, että historiallisen kokemuksen käsite on jäänyt angloamerikkalaisessa tutkimuksessa melko vähälle metodologiselle huomiolle, vaikka sotakokemuksen teorisointi on usein ollut innovatiivista. Hän on ratkaissut dilemmansa nojautumalla Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin esittämään tiedon sosiologiaan ja Reinhard Koselleckin metodologisiin näkemyksiin. Klaus Latzel on jatkanut historianfilosofista keskustelua kokemuksesta. *Erlebnis* (elämys) on hänelle itse alkuperäinen tapahtuma, kun taas yhteisesti jaettu kieli määrittelee yksilön elämässä tapahtuneen elämyksen kokemukseksi (*Erfahrung*). Näin ajateltuna kokemus on sekä ajallisesti että tilallisesti määritelty käsite, joka rakennetaan sosiaalisen viitekehyksen sisällä ja syntyy sosiaalisen jakamisen sekä määritelyjen merkitysten kautta. Alkuperäinen elämys muokkautuu yhteisesti jaettavaksi kokemukseksi kielen avulla. Vaikka elämys on yksilön ainutkertainen kokemus, sitä ei voi leikata irti sosiaalisesta ja kulttuurisesta ympäristöstään.⁶³

Dorothee Wierling on pyrkinyt löytämään toimivan suhteen kokemushistorian ja sukupuolentutkimuksen välille. Hän huomasi tutkiessan nuorten palvelijanaisten arkea ja kokemusmaailmaa, että tutkimus tuotti kysymyksiä, joita sosiaalishistoriallinen lähestymistapa oli sivuuttanut ja joihin naistutkimus puolestaan yrittänyt vastata teoreettisella tasolla. Näiden kahden suuntauksen toisiaan hyödyttävä – ja molemminpuolista väärinymmärrystä torjuva – suhde toimisi hänen mielestään parhaiten avoimena ja määrittelyiltä vapaana. Menneisyyden ihmisten tutkiminen synnyttää teoreettisia kysymyksiä, joihin on vastattava empiiriseltä pohjalta. Jotta tutkimus hyötyisi näiden kahden yhteistyöstä, niiden tulisi yrittää kuvata sukupuolten välisiä suhteita niiden historiallisessa arjen kontekstissaan ja keskittyä analyysissä tulkitsemaan, selittämään ja analysoimaan niitä. Tällaisessa tilanteessa kokemushistoria tunnistaisi sosiaalisen sukupuolen

⁶¹ Kivimäki viittaa erityisesti teokseen Wolfram Wette (toim.), *Der Krieg des kleinen Mannes. Eine Militärgeschichte von unten*, Piper 1998, jossa käytettiin hyväksi mm. rintamamiesten kotiinsa lähettämiä kirjeitä.

⁶² Kivimäki 2006, 69, 71–74.

⁶³ Klaus Latzel, *Vom Kriegserlebnis zur Kriegserfahrung. Theoretische und methodische Überlegungen zur erfahrungsgeschichtlichen Untersuchung von Feldpostbriefen. Militärgeschichtliche Mitteilungen* 56:1997, 14–15. Ks. myös Kivimäki 2006, 52, 56–57.

tutkimuksen legitiimiksi kohteeksi. Sukupuolentutkimus joutuisi puolestaan jättämään ”universaalin” patriarkaatin tutkimisen ja kesittymään enemmän konkreettisiin sukupuolten välisiin suhteisiin. Wierling pitää arjen kokemushistoriaa monesta syystä sopivana lähestymistapa sukupuolijärjestelmän tutkimiseen. Ensinnäkin sen mikrohistoriallinen tutkimusote kiinnittyy sukupuolihistoriaan juuri siellä, missä miehet ja naiset kohtaavat ja ovat vuorovaikutuksessa keskenään: työpaikoilla, kaduilla ja kodeissa. Sen ruohonjuuritason katse pyrkii ymmärtämään systemaattisesti sitä, miten menneisyyden toimijat mielsivät nämä suhteet. Se ei pyri ainoastaan tutkimaan julkisen ja yksityisen elämän suhdetta, vaan nämä kaksi kohtaavat toisensa tietyssä sosiaalisessa todellisuudessa.⁶⁴

1.3 TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA ESITYKSEN RAKENNE

Tämä tutkimus tarkastelee sodan, kansallissosialismin ja armeijoiden läheisyyden seurauksia ja vaikutusta naisen elämään, arkipäivään ja ratkaisuihin yksilön toimijuuden ja kokemusten kautta. Se pyrkii paljastamaan sodan ja militarisoituneen yhteiskunnan sukupuolijärjestelmää siinä leikkauspisteessä, missä yksilön kokemus ja sukupuolijärjestelmää määrittelevät käytännöt, ja kartoittamaan sota-ajan sukupuolispesifejä kokemuksia. Tutkimuksen naisia yhdisti lähtö Suomesta Kolmanteen valtakuntaan syksyllä 1944 ja paluu takaisin Suomeen sodan päättymistä seuraavina vuosina. Kaikkien naisten elämänkulku kytkeytyi tavalla tai toisella Saksan kansallissosialistiseen järjestelmään ja sen romahduksen seurauksiin.

Pyrin ensinnäkin selvittämään, miten ja miksi naisten kosketus Kolmanteen valtakuntaan syntyi ja yhdistämään naisten kokemuksen rakenteelliseen tasoon, sota-ajan työmarkkinoihin. Etsin myös vastauksia siihen, mitkä tekijät saivat naiset tekemään lähtöpäätöksen. Niiden kohdalla, joiden lähtö ei ollut vapaaehtoinen, pyrin kartoittamaan niitä erilaisia keinoja, joiden avulla Saksan sotavoimat saivat naiset liittymään vetäytyvän armeijan mukaan. Naisten omakohtaisten kokemusten kautta avautuu ”tavallisten”, omalla työllään itsensä elättävien naisten selviytymiskeinojen mosaiikki sodan arkipäivän keskellä Kolmannessa valtakunnassa ja sen romahtamisen jälkitilassa.

Naisten sotakokemus vie toisen maailmansodan katastrofaalisen lopun ja sen seurausten kautta takaisin kotimaahan, mutta ei samankaltaiseen tilanteeseen, josta he olivat lähteneet. Suursotaa käyvän kansallissosialistisen järjestelmän logiikka pakotti sen vaikutuspiiriin joutuneen ihmisen etsimään ulospääsyä henkeä uhkaavista ja äärimmäisistä tilanteista. Toisen maailmansodan päättyminen ja Saksan antautuminen oli tuhon

⁶⁴ Wierling 1995, 150–159.

eskaloitumisen päätepiste ja myös tämän tutkimuksen käännekohta, jonka jälkeen aineiston naisten alkavat etsiä ulospääsyä otteesta, jonka Kolmas valtakunta oli heidän elämästään ottanut. Siihen asti kansallissosialistinen Saksa saa koko ajan kasvavan otteen naisten elämästä. Tutkimukseni ensimmäisessä osassa, joka keskittyy naisten elämään Suomessa ennen lähtöä Kolmanteen valtakuntaan, pohdin sitä, mitkä tekijät saivat naiset hakeutumaan Kolmannen valtakunnan vaikutuspiiriin Suomessa. Käsittelen naisten työmarkkinatilannetta ja liikkuvuutta ennen sodan syttymistä ja sen aikana. Tarkastelen myös sitä, minkälaisiin tehtäviin naisia palkattiin ja minkälaista arkipäivän työskentely oli Kolmannen valtakunnan armeijan kontrollin ja kansallissosialistisen ideologian valvonnassa. Saksalaisten kanssa työskentelystä ja seurustelusta tuli yhä kokonaisvaltaisempi osa naisten elämää ja sosiaaliset sekä emotionaaliset siteet alkoivat muodostua. Niin työ- kuin vapaa-aika kiertyi monen kohdalla lähes kokonaan saksalaiseen vaikutuspiiriin. Usein työpaikan edellytyksenä oli saksalaisten parakkialueella asuminen, jolloin sekä mies- että naispuoliset ystävyysuhteet rajoittuivat joko saksalaisiin tai heille työskenteleviin. Tässä luvussa käsittelen myös niitä kansallissosialismin luomia ideologisia ja sotilaallisia reunaehtoja, jotka määrittivät saksalaisen miehen ja suomalaisen naisen elämää.

Kun Suomi solmii välirauhansopimuksen Neuvostoliiton kanssa, oli naisten hyvin nopeasti päätettävä, lähteäkö Kolmanteen valtakuntaan vai jäädäkö kotimaahan. Toisessa pääluvussa paneudun tähän tilanteeseen ja niihin syihin, jotka johtivat lähtöpäätökseen. Kuten muissakin inhimillisissä päätöksentekoprosesseissa, niin myös naisten kertomuksista voi löytää useita tekijöitä siihen, että he päätyivät saksalaisten tarjoamaan vaihtoehtoon. Tässä luvussa tarkastelen myös sitä, muuttuiko suomalaisten naisten asema ja kohtelu, kun he vihollisuhteessa olevan maan kansalaisina ylittivät Kolmannen valtakunnan rajan. Kolmas pääluku käsittelee naisten sijoittumista ja työkokemusta Saksassa. Kolmannen valtakunnan käydessä viimeistä eloonjäämiskamppailuaan suomalaiset naiset olivat vierastyövoimaa, jonka oli osallistuttava tähän omalla työpanoksellaan, joko siviililyössä tai armeijan avustavissa tehtävissä. Kolmas valtakunta oli valmis suvaitsemaan niitä vierastyöläisiä, jotka tottelivat ja työskentelivät Valtakunnan hyväksi, mutta ei niitä, jotka tästä kieltäytyivät tai niskuroivat. Ulkomaalaisen siviilityöntekijän asema oli hauras, sillä pienikin tottelemattomuus saattoi johtaa äärimmäisiin rangaistuksiin. Viimeinen pääluku käsittelee naisten valintoja ja selviytymisen keinoja sodanjälkeisessä Saksassa sekä kotiinpaluun sekä emotionaalisten suhteiden problematiikkaa.

1.4 LÄHDEAINEISTOSTA

Carlo Ginzburgin tutkimuksen ”Juusto ja madot” omalaatuinen mylläri Menocchio joutui inkvisition mielenkiinnon kohteeksi ja sitä kautta hänen

elämänkulkunsa tuli julkiseksi neljäsataa vuotta myöhemmin. Ginzburg oivalsi käyttää inkvisition tuottamaa kirjallista materiaalia hyväkseen rakentaessaan uuden ajan alun talonpojan mentaalista maailmaa. Tämän tutkimuksen kohteena olevien naisten kokemukset ja siihenastiset elämäntarinat tuskin olisivat päätyneet julkisiin arkistoihin, jos he eivät olisi palanneet entisen Kolmannen valtakunnan alueelta takaisin kotimaahansa. Kaikki entisen Kolmannen valtakunnan alueelta palaavat Suomen kansalaiset vietiin Hankoon perustetulle Palaavien suomalaisten leirille. Sotatilan ja sitä seuranneen kontrollintarpeen sekä kulkutautivaaran vuoksi tuhansittain eri tilanteessa olevia suomalaisia ja myös muiden maiden kansalaisia kulki sodan aikana ja sen jälkeen Hangossa sijainneiden leirien läpi. Pienen rannikkokaupungin leirihistoria on hyvin monipuolinen: sodan aikana siellä toimi sekä neuvostovankien leiri että saksalaisten sotilaiden läpikulkuleiri, inkeriläisten siirtoleiri ja SS-miesten paluuleiri sekä ruotsalaisten talvisodan vapaaehtoisten kotiuttamisleiri.⁶⁵

Sodan päätyttyä Hangon leiriparakkeihin sijoitettiin etupäässä kotimaahan palaavia Suomen kansalaisia. Leiriä hallinnoivat eri viranomaiset aina sen mukaan, mikä ihmisryhmä oli palaamassa. Leiri muutettiin kotimaahan palaavien suomalaisten leiriksi heti lokakuussa 1944. Tuolloin alkanut Neuvostoliitosta saapuvien sotavankien, lottien ja siviili-internoitujen vastaanotto Hangossa toimi ensin päämajan sotavankikomentajan esikunnan ja myös lyhyen aikaa sotavankikomitean esikunnan selvityselimen alaisena. Valtiollinen poliisi kuulusteli kaikki palaajat ja pöytäkirjat toimitettiin Helsingin pääosastolle. Leiri siirtyi 1.12.1944 sisäasiainministeriön siirtoväenosaston alaisuuteen. Lääkintöhallitus vastasi leirin terveysoloista ja karanteenista. Sisäasiainministeriö määräsi kaikki entisen Kolmannen valtakunnan alueelta palaavat Hangon leirille karanteeniin ja kuulusteluihin. Saksan antauduttua keväällä 1945 valtiollinen poliisi asetti erityisen kolmimiehisen tutkijaelimen kuulustelemaan kotiinpalaajia. Toukokuussa 1946 koko Hangon palaavien suomalaisten leiri siirtyi valtiollisen poliisin vastuulle ja kaikki sinne saapuvat edelleenkin kuulusteltiin. Kuulustelujen aikana poliisin tuli saada selville, mitä kukin oli Kolmannessa valtakunnassa tehnyt ja mitkä asiat olivat alun perin vaikuttaneet lähtöön. Lisäksi kuulustelijat koettivat selvittää, oliko kuulusteltava asetettava syytteeseen maanpetoksesta tai muusta rikoksesta, esimerkiksi vieraan vallan asevoimiin palkkautumisesta tai luvattomasta valtakunnan rajan ylittämisestä. Kuulustelujen päätarkoituksena oli kuitenkin sen selvittäminen, ketkä olivat osallistuneet Saksasta käsin organisoituun vakoilu- ja vastarintaliikkeen toimintaan. Myös mahdollisia sotarikoksia pyrittiin selvittämään. Lokakuussa 1948, kun tilanne oli alkanut normalisoitua ja palaavien määrä vähentynyt, leiri siirtyi Helsingin keskusvankilan alaisen Hangon naistyösiirtolan hoidettavaksi, kunnes se lakkautettiin tammikuun viimeisenä päivänä 1949. Leirin asiakirjat siirrettiin suojelupoliisin arkistoon, missä Palaavien

⁶⁵ Antero Uiton esitelmä Suomen Sotahistoriallisessa Yhdistyksessä 30.11.2011.

suomalaisten leirin ja Suomessa olleiden internoimisleirien aineisto yhdistettiin samaksi arkistokokonaisuudeksi. Tämä materiaali luovutettiin Kansallisarkistoon 1980.⁶⁶

Käytännössä suurin osa palaavista miehistä, naisista ja lapsista oli tavallisia ihmisiä, jotka erilaisista sodasta johtuvista tai muista syistä olivat palaamassa kotimaahansa. Ilman poikkeusoloja he tuskin olisivat jättäneet paljonkaan jälkiä viranomaisten asiakirjoihin ja myöhemmän historian tutkimuksen tarpeisiin. Kuulusteluissa käytiin läpi kuulusteltavan siihenastisen elämän vaiheet lapsuudesta asti. Kotimaahan palaavat naiset joutuivat kertomaan kaikki siihenastiset työsuhteensa palkkatietoineen, perhesuhteensa sekä Kolmanteen valtakuntaan ja miehitettyyn Saksaan liittyvät kokemuksensa. Jossain mielessä kuulustelujen perusteella hahmottuva aineisto muistuttaa muistitietoa, mutta on näkökulmaltaan rajattu ja noudattaa kaikkien kohdalla samanlaista kaavaa. Kysymykset eivät näy pöytäkirjoissa, mutta ne voi päätellä kuulusteltavan kertomuksen perusteella. Pöytäkirjojen pituus vaihtelee kuitenkin melko paljon. Jotkut ovat selvästi olleet puheliaampia tai kuulustelijan mielestä kiinnostavia, jolloin pöytäkirja saattoi venyä monikymmensivuiseksi. Jotkut naiset ovat myös kertoneet kokemuksistaan laveammin ja yksityiskohtaisemmin kuin toiset. Varsinkin Norjasta palaavien naisten kuulusteluja on niputettu useita saman samaan pöytäkirjaan ja niissä ainoastaan viitataan aikaisemman kuulusteltavan kertomukseen Norjan kokemuksen osalta.

Irja Lounaja, joka palasi työ- ja opiskelumatkalta Suomeen marraskuussa 1947, on Saksan-kokemuksistaan kertovassa kirjassaan kuvannut Hangon leirin kuulusteluja. Samassa kotiutusryhmässä saapui useita tämän tutkimuksen naisia. Ensimmäiseksi naiset vietiin yksitellen ”yrmeän, vähäpuhaisen vanhan miehen” työhuoneeseen, jossa heidät valokuvattiin edestä ja sivulta ja heidän sormenjälkensä otettiin. Seuraavana päivänä ”jonkinlaiseen hoiturin univormuun pukeutunut paksu täti” tuli ottamaan näytteitä terveystarkastusta varten. Seuraavan kahden viikon ajan naisia kuulusteltiin ja kuulusteluiden lomassa he seisoivat soppajonossa, seurustelivat ja kävivät saunassa. Lounajan mukaan kuulustelut sujuivat lepposissa merkeissä ja kuulustelijat halusivat tutustua naisten vaiheisiin tarkasti. He esittivät ”satoja asiallisia ja joskus lapsellisia kysymyksiä”, jonka seurauksena naisten elämänvaiheet kirjautuivat pala palalta valtiollisen poliisin arkistoon. Saadakseen naiset kertomaan totuudenmukaisesti vaiheistaan kuulustelija taktikoi ilmoittamalla heti alkuun, että hän tiesi jo kaiken tämän elämänvaiheista ja sanojensa vakuudeksi kertoi jonkin yksityiskohdan, Irjan kohdalla esimerkiksi hänen työsuhteensa amerikkalaisille miehitysjoukoille. Viimeisenä leiripäivänä Valpon pääosastolta saapui kaksi ”silmäätekevää” suorittamaan viimeiset kuulustelut. Sitten suurin osa naisista kutsuttiin yhtenä ryhmänä Valpon miesten puheille ja heille pidettiin puhe, jonka lopuksi naiset toivotettiin tervetulleeksi takaisin

⁶⁶ Palavien suomalaisten leirin arkistoluettelo, KA.

Suomeen. Irja Lounaja kertoo, että loppujen lopuksi hän tuli melkein ”toveriksi” Valpon miesten kanssa, mikä mitä ilmeisimmin on hieman sarkastinen viittaus poliisin poliittiseen suuntaukseen, mutta myös tunnustus melko asiallisista, joskin jossain määrin ärsyttävistä kuulusteluista. Lounajan mukaan useat yritysjohtajat olivat kyselleet kielitaitoisia sihteereitä ja kirjeenvaihtajia Hangon leirille saapuneiden keskuudesta. Valpon kuulustelija lupasi välittää tietoja, mikäli joku naisista oli kiinnostunut.⁶⁷

Hangon palaavien leirin kautta kotiutuneiden pöytäkirjoja säilytetään valtiollisen poliisin pääosaston arkistossa. Kuulustellut henkilöt ovat arkistoluettelossa vuosittain sukunimen mukaan, joten henkilön nimen täytyy olla tiedossa, jotta hänen pöytäkirjaansa voi tutustua. Tämä arkistokokonaisuus on ainoa, joka periaatteessa sisältää kaikki Hangon leirin kautta kotiin palanneet suomalaiset. Arkistoluettelosta löytyvän nimen perusteella ei voi kuitenkaan päätellä, minkä syyn vuoksi henkilö on ollut valtiollisen poliisin kuulusteltavana. Omana kokonaisuutenaan säilytettävä Hangon leirin aineisto ei sisällä läheskään kaikkia vuosien 1945–1948 kuulustelupöytäkirjoja. Näin ollen käytössäni ei suoraan ollut tutkimuksen kohderyhmään kuuluvien naisten nimiä, joiden avulla kuulustelupöytäkirjan olisi voinut löytää. Aineisto rajautuu niihin naisiin, joiden lähtö syksyllä 1944 on tavalla tai toisella seurausta Suomen solmimasta välirauhansopimuksesta ja sitä seuranneesta suhteiden katkaisemisesta Saksaan.

Kaikkia naisia koskevan pöytäkirjatietokannan muodostaminen oli monipolvinen ja työläs prosessi, koska lähdeaineisto oli sirpaleista ja hajallaan eri asiamapeissa ja arkistokokonaisuuksissa. Naisten nimiä on kerätty Hangon leirin arkiston lisäksi Valpon II:n eri asiamapeista, Suomen Punaisen Ristin ja Ulkoministeriön arkistoista sekä Saksassa Bad Arolsenissa sijaitsevasta International Tracing Serivcen arkistosta International Tracing Sericen toiminta alkoi jo sodan aikana ja Saksan häviön jälkeen miehitysviranomaiset yhdessä Ison-Britannian Punaisen Ristin kanssa aloittivat kansallissosialismin uhrien ja kadonneiden henkilöiden selvitystyön.

Hangon Palaavien suomalaisten leirin arkistokokonaisuus sisälsi ainoastaan hieman toistasataa pöytäkirjakopiota, jotka saatoin suoraan liittää lähdeaineistooni. Loput nimet löysin etsimällä erilaisista dokumenteista ja arkistoista mahdollisimman monta vuosina 1945–1948 Hangon leirin kautta kotimaahan palannutta naista, mutta tämän jälkeen oli vielä tarkistettava, että he kuuluivat kohderyhmääni. Naisen nimen avulla pystyin kuitenkin löytämään kyseisen henkilön pöytäkirjan valtiollisen poliisin pääosaston arkistosta ja tarkistamaan tämän. Samaan aikaan tämän kokoamis- ja tarkistusprosessin aikana tallensin kaikki kohderyhmään kuuluvien pöytäkirjat digitaalisesti.

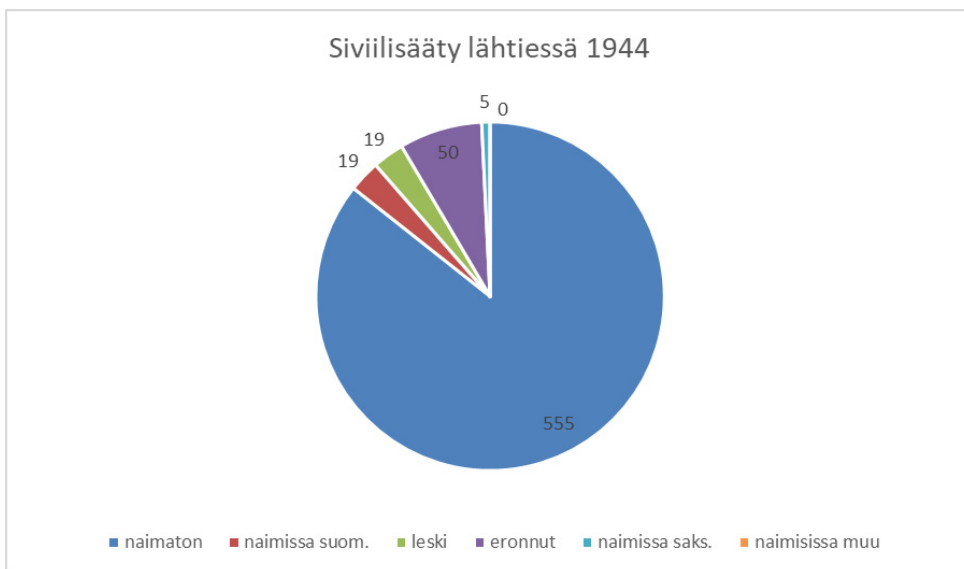
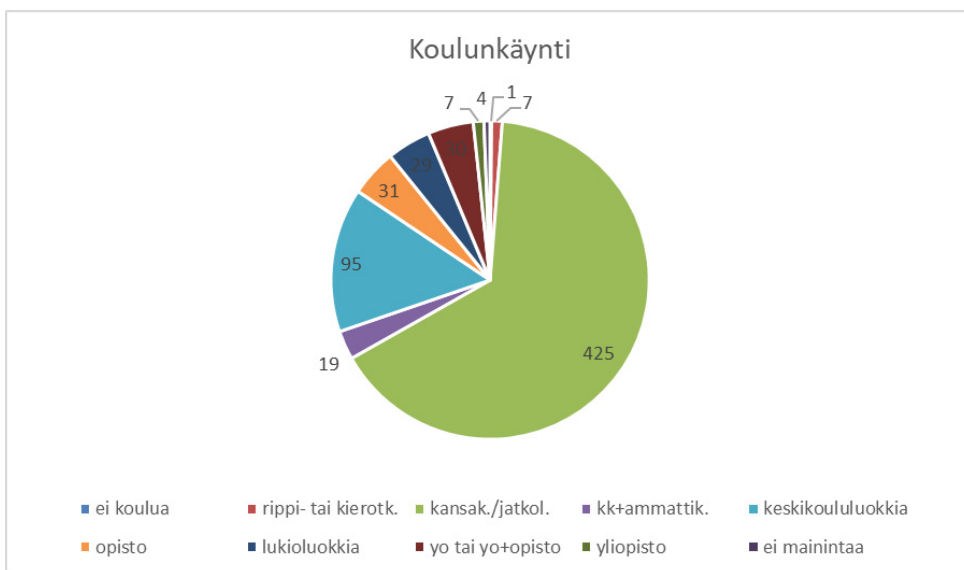
Kaikkien lähteneiden lukumäärän arvioimiseksi kävin läpi myös kaikki pöytäkirjat ja poimin niistä kaikkien niiden naisten nimet, jotka kuulusteltava mainitsi lähteneen yhdessä kanssaan tai osoittautuivat jollain muulla tavoin

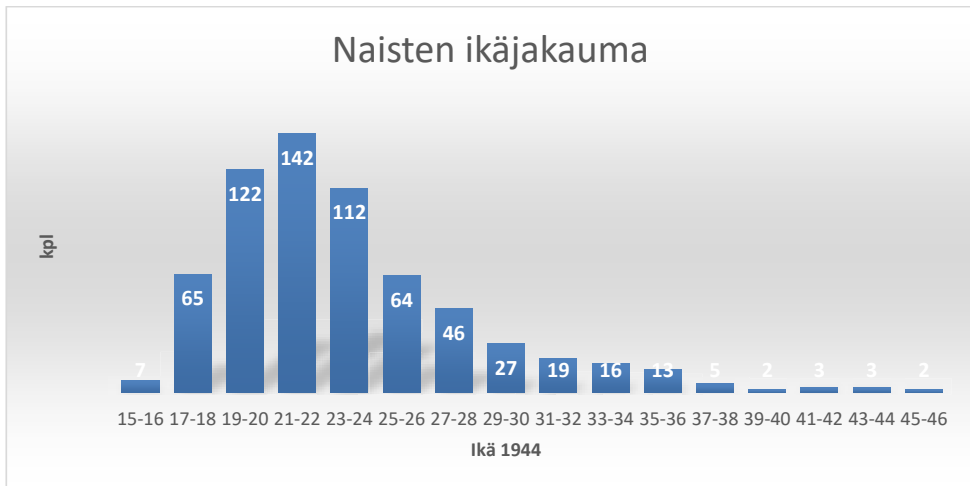
⁶⁷ Irja Lounaja, Rakas syntipukki. Minun saksalainen sotani. WSOY 2002, 394–399.

kohderyhmään kuuluviksi. Sen jälkeen tarkistin, löytyikö nimi jo pöytäkirja-aineistosta eli palanneiden joukosta. Mikäli sitä ei löytynyt, lisäsin nimen uuteen tiedostoon, johon keräsin niiden naisten nimet, jotka olivat lähteneet, mutta eivät palanneet. Tähän tiedostoon kertyi yhteensä 250 nimeä. Mikäli nimi ja pöytäkirja esiintyivät valtiollisen poliisin arkistossa, lisäsin sen jo olemassaolevaan, palanneiden naisten tiedostoon. Koko prosessin jälkeen minulla oli aineistossani 648 syksyllä 1944 lähtenytä naista, jotka palasivat Suomeen ja 250 naista, jotka lähtivät, mutta eivät palanneet vuoteen 1948 mennessä. Yhteensä nimiä on siis 898, joten melkoisella varmuudella lähtijöiden määrä oli ainakin tämä. Neljän vuoden aikana pöytäkirja-aineiston naiset palasivat kuulusteluvuoden mukaan ryhmiteltynä:

1945	408
1946	119
1947	71
1948	50
Yhteensä	648 naista

Pöytäkirjojen perusteella on myös mahdollista tehdä joitakin päätelmiä lähtijöiden iästä, koulunkäynnistä ja siviilisäädystä. Ehdottomasti suurin osa naisista oli naimattomia ja kansakoulun käyneitä nuoria naisia. Koulunkäynti toisaalta heijastelee myös Saksan sotavoimien saksan kieltä taitavan työvoiman tarvetta, sillä lähes neljännes naisista oli suorittanut joko keskikoulun, lukion tai ylioppilastutkinnon tai opiskeli yliopistossa. Muutamankin vuoden saksan opinnot riittivät tulkkaus- ja konttorityöhön saksalaisille. Avioliitosta eronneiden määrä oli suhteellisen korkea, 50 naista, mikä on lähes 8 prosenttia kokonaismäärästä. Kun mukaan lasketaan lähdön hetkellä naimisissa olevat sekä lesket ja eronneet, jossain elämänsä vaiheessa naimissa olleiden määrä nousee 14 prosenttiin. Sodan ihmissuhteita vaurioittava vaikutus on ilmeinen: nuoresta iästään huolimatta leskiä oli määrällisesti yhtä paljon kuin avioliitossa suomalaisen miehen kanssa olevia. Naimattomia naisia oli kuitenkin selvä enemmistö, 86 prosenttia, ja jos kaikki lähdön hetkellä ei-naimisissa olevat otetaan huomioon, siis myös lesket ja eronneet, nousee luku 96 prosenttiin. Lähdön hetkellä naimisissa oli siis ainoastaan 4 prosenttia aineiston naisista, ja heistäkin monen avioliitto oli jo käytännössä päättynyt.

Naisten ikäjakaumasta käy ilmi, että suurin yksittäinen ikäryhmä oli 21–22 -vuotiaat, jotka edustivat yli viidennestä (22 %) koko aineistosta. Vastaavasti iältään 19–24 -vuotiaat muodostavat enemmistön eli 58 prosenttia kaikista aineiston naisista. Ikäpöytä pienenevät dramaattisesti, kun ikä kasvaa: yli 30-vuotiaita (31–46 -vuotiaat) on ainoastaan kahdeksan prosenttia ja heistä 41–46 -vuotiaita vain yksi prosentti.

Aineiston hallinnan helpottamiseksi jokaisen naisen yksittäinen elämänkulu on purettu yhteensä 60 asiasanan eli memon alle Atlas.ti -ohjelman avulla. Jokainen pöytäkirja on sekä yksittäisen henkilön elämänvaiheita noudattaen pöytäkirjana että koodien mukaan luokiteltuna. Aineiston hallinta ja analyysi olisi ollut ilman tätä erittäin vaikeaa.

Kaikkien aineiston naisten nimet on muutettu ja käytän heistä ainoastaan etunimeä. Yksittäisen henkilön nimi ei myöskään välttämättä jatku johdonmukaisesti samana läpi koko tutkimuksen paitsi kolmen haastatellun naisen kohdalla. Olen myös pyrkinyt välttämään esimerkiksi kotipaikkatietoja tai muita sellaisia tietoja, jotka helpottaisivat naisten tunnistamista. Erityisen arkaluontoisten teemojen kohdalla olen viitannut Atlas.ti -aineiston kyseiseen memoon yksittäisen pöytäkirjan sijaan.

Koska naisten kertomukset ovat valtiollisen poliisin laatimissa kuulustelupöytäkirjoissa, on syytä arvioida tämän laitoksen silloista luonnetta sekä sitä sisäpoliittista tilannetta, johon entisen Kolmannen valtakunnan alueelta saapuvat palasivat. Uudessa tilanteessa oli selvää, että valtiollisen poliisin tuli käydä läpi perusteellinen uudistus, mitä myös Suomen Kommunistinen Puolue vaati voimakkaasti. Sodanajan turvallisuuspoliisin toimintaa ja sen mahdollisia lainrikkomuksia tutkimaan asetettiin ns. Brusiinin komitea, jota johti lakitieteen tohtori Otto Brusiin. Tammikuussa 1945 sisäasianministeri Yrjö Leino sopi valvontakomission johtajan Andrei Ždanovin kanssa Valpon uudistamisesta ja heti huhtikuussa 1945 laitos sai uuden päällikön, Otto Brusiinin. Brusiin oli ollut myös Valpo I:n uudistamista pohtineen ns. Sukselaisen komitean jäsen. Apulaispoliisipäällikön viran sai

Suomen Kommunistisen Puolueen puheenjohtaja Aimo Aaltonen. Laitokseen palkattiin uutta, vasemmistolaista henkilökuntaa, joista jotkut kuitenkin osittautuivat virastotyöhön tai poliisitoimeen soveltumattomiksi. Brusiin joutui paimentamaan henkilökuntaansa ja huomauttamaan niinkin perustavaa laatua olevasta asiasta kuin vaitiolovelvollisuudesta.⁶⁸ Tämä lyhytikäinen Valpo II, jota on kutsuttu myös Punaiseksi Valpoksi erotukseksi edeltäjästään, ”valkoisesta” Valpo I:stä ei onnistunut saamaan puolelleen laajaa poliittista tai hallinnollista tukea.⁶⁹

Neuvostoliitto ratifioi Pariisin rauhansopimuksen Suomen osalta syyskuun 15. päivänä 1947 ja Neuvostoliiton valvontakomissio poistui maasta kymmenen päivää myöhemmin. Heti lokuussa 1947 ns. Ahlbäckin komitea ryhtyi puolestaan tutkimaan Valpo II:n toimintaa. Tutkinnan tuloksena todettiin, ettei Valpo II ollut syylistynyt vakaviin rikkomuksiin, mutta sen henkilöstön pätevyydestä ja toiminnasta löytyi huomautettavaa. Tiukan sisäpoliittisen väännön jälkeen turvallisuuspoliisille luotiin uusi identiteetti. Poliittiseen puolueettomuuteen nojaava Suojelupoliisi aloitti toimintansa vuoden 1949 alussa.⁷⁰ Tämän tutkimuksen naisten kuulustelut osuvat vuoden 1945 puolivälistä vuoden 1948 loppuun eli ainoastaan Valpon II:n toimintakaudelle.

Naisten kuulustelut suoritettiin Hangon leirillä karanteenijakson aikana. Kuulustelija teki ensin selvityksen kuulusteltavan taustasta: naiset kertoivat henkilötietojensa lisäksi ammattinsa, koulunkäyntinsä, kielitaitonsa, mahdolliset aikaisemmat rangaistuksensa ja kuulumisensa poliittisluonteisiin järjestöihin. Molemmat viimeksimainitut kohdat eivät kuitenkaan tuottaneet muutamaa mainintaa enempää, jos Lotta Svärdiin kuulumista ei oteta lukuun. Naiset kertoivat myös yksityiskohtaisesti vanhempiansa ja sisarustensa nimet ja asuinpaikat. Tämän jälkeen he kertoivat elämänvaiheensa lapsuudesta asti aina siihen saakka, kun he saapuivat takaisin Suomeen. Heitä myöskin pyydettiin kertomaan työsuhteensa ja hyvin usein myös siitä maksettu palkka. Niiltä naisilta, jotka palasivat lapsen kanssa, saatettiin kysyä lapsen isän nimeä. Norjasta palaavien pöytäkirjat ovat usein melko suppeita ja lyhyitä, sillä Valpon mielenkiinto kohdistui enemmän Saksasta palaaviin ja heidän yhteyksiinsä. Tästä johtuen naisten oloista ja kokemuksista Norjassa ei ole yhtä yksityiskohtaista lähdemateriaalia. Kuulustelijat olivat myös kiinnostuneita mahdollista naisiin kohdistuneista sotarikoksista tai Gestapon kuulusteluihin joutumisesta.

Saksasta palaavat naiset olivat Valpon etsiville ennen kaikkea tärkeitä tietolähteitä sodan päättymisen jälkeen osittain Saksasta käsin organisoidun

⁶⁸ Jarkko Tontti, Otto Brusiin – intellektuellin tie. Historiallinen aikakauskirja 3/1998, 113–116.

⁶⁹ Kimmo Rentola, Punaisen Valpon synty. Teoksessa Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta, toim. Matti Simola ja Tuulia Sirviö. Gummerus 1999, 45–61.

⁷⁰ Rentola 1999, 63 ja Juha Pohjonen, Suojelupoliisi – sisäisen turvallisuuden takaaja. Teoksessa Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta, toim. Matti Simola ja Tuulia Sirviö. Gummerus 1999, 69.

suomalaisen vakoilu- ja vastarintaliikkeen johtohenkilöistä.⁷¹ Valpo II halusi kerätä monelta eri taholta tietoa toimintaan osallistuneista, jotta sillä olisi näiden palatessa Suomeen jo mahdollisimman tarkka kuva organisaatiosta. Kuulustelijoilla oli syy saada Saksasta palaavat naiset kertomaan mahdollisimman avoimesti toiminnastaan Saksassa. Heitä kiinnosti erityisesti Ruth Munckin, jo jääkäreitä Saksassa hoitaneen ”Schwester Ruthin” ja suomalaisten SS-miesten mahdollinen maanpetoksellinen toiminta. Munckin Saksassa perustama Suomi-Liitto, johon tämä kehotti siellä olevia suomalaisia liittymään, oli erityisen kiinnostuksen kohde, sillä sen epäiltiin toimineen vastarintaliikkeen peitejärjestönä. Liiton viralliseksi tehtäväksi Munck ilmoitti yhteydenpidon Suomen kansalaisten kanssa ja avun tarjoamisen pulaan joutuneille. Osittain tämän aineiston naisten kertomusten perusteella Ruth Munck sai neljän vuoden kuritushuonetuomion maanpetoksesta.⁷²

Missä määrin kuulusteltavat naiset tiesivät Valpon poliittisesta orientaatiosta ja muutoksista, on vaikea arvioida. Heillä tuskin oli selvää käsitystä kaikista Suomen sodanjälkeisistä viranomaisjärjestelyistä, mutta varsin todennäköisesti erilaista tietoa ja myös huhuja oli tihkunut Saksaan omaisten ja jo Suomeen saapuneiden naisten kautta. Saksasta palaavilla oli kuitenkin ollut usein suuria vaikeuksia saada yhteyttä kotimaahan. Kirje- ja puhelinyhteydet olivat huonot ja välittömästi sodan jälkeen täysin olemattomat.

Erilaiset leirikokemukset ja kuulustelut olivat sodan arkea niin Kolmannessa valtakunnassa kuin miehitysvyöhykkeiden jakamassa Saksassa, joten naisilla oli saapuessaan jo kokemusta siitä, mitä kuulustelutilanteessa tapahtuu. He olivat mahdollisesti myös oppineet, mitä kannattaa kertoa ja mitä ei. Naisten kertomuksissa voi joskus havaita pieniä eroja ja ristiriitaisuuksia, jotka tulevat ilmi samassa ryhmässä liikkuneiden naisten hieman poikkeavista yksityiskohdista. Nämä ovat tutkimuksen kannalta mielenkiintoisia, sillä niiden avulla on mahdollista pohtia mahdollisia syitä siihen, että kuulusteltava on päätenyt hieman erilaiseen kertomukseen kuin toverinsa.

Valtiollisen poliisin kuulustelupöytäkirjoja on käytetty suomalaisessa historiantutkimuksessa melko vähän. Eräs syy tähän on todennäköisesti vuoden 1918 sisällissodan aiheuttama yhteiskunnan polarisoituminen ja sitä seurannut turvallisuuspoliisin valvonnan keskittyminen aina kulloiseenkin poliittiseen vastaleiriin. Ensimmäinen valtiollinen poliisi, Etsivä keskuspoliisi sai sujuvasti kutsumanimekseen ”ohrana” Venäjän keisarikunnan salaisen poliisin mukaan, vaikka sitä olivat olleet perustamassa ja johtamassa nimenomaan ne suomalaiset, jotka ajoivat eroa Venäjän alaisuudesta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että valtiollisten poliisien tai samantapaisten instituutioiden jälkeensä jättämä materiaali olisi kelvotonta

⁷¹ Ks. esim. Juha Pohjonen, Maanpetturin tie: maanpetoksesta Suomessa vuosina 1945–1972 tuomitut. Otava 2000.

⁷² Virtanen 2018, 193.

historiantutkijoille. Kirkon, oikeuslaitoksen tai poliisin suorittamat kuulustelut ovat mahdollistaneet pääsyn erilaisten menneisyyden ihmisten kokemuksiin ja elämään. Ilman näitä laitoksia tietäisimme hyvin vähän keskiajan tai uuden ajan alun kyläyhteisöiden sosiaalisesta rakenteesta tai esimerkiksi Saksan homoseksuaalisesta kulttuurista, joka paljastui kansallissosialistisen järjestelmän suorittamissa kuulusteluissa.⁷³

Sodanjälkeinen ilmapiiri ei Suomessa rohkaissut avoimuuteen Saksan ja Suomen yhteisen sotamenneisyyden käsittelyssä. Häviöön päättynyt saksalaissuuntaus ja kansallissosialistisen järjestelmän suorittamat, käsittämättömiin mittasuhteisiin nousseet julmuudet olivat riittävä syy pysyä hiljaa saksalaissympatioista muuttuneessa ulko- ja sisäpoliittisessa tilanteessa. Naisten kokemukset eivät muutenkaan kuuluneet suomalaisen sotahistorian kiinnostuksen kohteisiin ennen 1980-lukua. Saksasta palanneet naiset ovat myös itse olleet hiljaa, varsinkin jos he solmivat avioliiton suomalaisen miehen kanssa. Nämä sotasukupolven miehet olivat melkein poikkeuksetta olleet rintamapalveluksessa ja siellä kuulleet tarinoita sekä pilkkaralleja saksalaisten kanssa seurustelevista tytöistä ja altistuneet neuvostopropagandalle, joka käytti vieraiden sotilaiden läsnäoloa hyväkseen pyrkien sen avulla rapauttamaan miesten taistelumoraalia. Monet naiset sulkeutuivat kokonaan ja kieltäytyivät kertomasta saksalaisen lapsensa isän nimeä tai salasivat lapsen syntyperän. Tämän vaikenemisen seuraukset saattoivat rikkoa suku- ja perhesiteitä sukupolvien yli. Tutkimukseni edetessä sain myös joitakin yhteydenottoja Saksaan lähteneiden naisten omaisilta, jotka halusivat kertoa vieläkin kadoksissa olevasta läheisestään. Joidenkin naisten kohtalo on jäänyt kokonaan hämärän peittoon. Jotkut kertoivat toivottomista yrityksistä selvittää saksalaisen isän henkilöllisyyttä Saksan viranomaisten kanssa. Sodanjälkeisen yhteiskunnan armottomuus kohdistui myös saksalais-suomalaisiin lapsiin. Jotkut lapset olivat kokeneet Suomessa kiusaamista ja henkistä väkivaltaa koulussa, mikä oli jättänyt heidän itsetuntoonsa pysyvän jäljen. Kiusaajien joukossa saattoi olla myös opettajia.

74

Tutkimusaineisto sisältää myös kolmen Saksasta palanneen naisen haastattelun. Alun alkaen joukkoon valikoitui 120 satunnaisesti valittua naista, jotka olivat palanneet vuosina 1945–1948 Hangan leirin kautta Suomeen ja syntyneet vuoden 1921 jälkeen. Heistä karsiutui pois joko kuolleina tai tuntemattomina 56 naista ja jäljelle jäi 64 naista. Heistä 24 oli muuttanut ulkomaille tai olinpaikka oli tuntematon – mikä myös viittaa ulkomaille muuttoon – tai he eivät kuuluneet aineistoon. Lopuista 40 naisesta 25 naista sai kirjeitse tiedon tutkimuksesta ja heille tarjottiin mahdollisuutta kertoa omasta kokemuksestaan. Suurin osa heistä ei ottanut yhteyttä ja jotkut

⁷³ Jo aiemmin viitatus Giovanni Levin ja Emmanuel Le Roy Ladurien tutkimukset sekä Günther Grau, *Homosexualität in der NS-Zeit: Dokumente einer Diskriminierung und Verfolgung*. Fischer Taschenbuch Verlag 2004.

⁷⁴ Ks. esim. Wendisch 2006 ja Virolainen 1999.

ilmoittivat, etteivät halua tai jaksaa ikänsä vuoksi osallistua. Kontaktien pienen määrän vuoksi muutaman naisen reaktion perusteella ei voi tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä sotakokemuksen vaikutuksesta heidän myöhempään elämänsäkuuluunsa, mutta suomalaisen aviomiehen suhtautuminen asiaan tuntui kuitenkin olevan eräs tekijä, joka esti asiasta keskustelemisen. Yksi naisista lähetti kirjeen ja muutaman kanssa keskustelin puhelimitse.

Loppujen lopuksi haastateltaviksi valikoitui kolme naista, 1925 syntynyt Liisa, 1922 syntynyt Paula ja 1924 syntynyt Hilka. Kaikki kolme palasivat Saksasta. Haastattelutilanteet olivat vapaamuotoisia ilman ennkoon valmisteltuja kysymyksiä. Tämän tarkoituksena oli antaa naisten vapaasti kertoa kokemuksistaan ja elämänsäkuuluunsa sen, minkä halusivat. Päädyin tähän ratkaisuun, koska kaikille kolmelle tilanne oli vuosikymmenien hiljaisuuden jälkeen ensimmäinen kerta, kun he kertoivat kenellekään ulkopuoliselle Saksaan liittyvistä kokemuksistaan. En halunnut painostaa heitä vastaamaan kysymyksiin, jotka olisivat saattaneet tuntua kiusallisilta, vaikeilta tai tunkeilevilta, vaikkakin naiset olivat vapaaehtoisesti halunneet osallistua. Jättämällä heille mahdollisuuden itse valita, mitä he kertovat ja mitä ehkä jättävät pois, heille jäi myös mahdollisuus säilyttää oma arvokkuutensa ja rakentaa itse narratiivi omasta elämänsästä. Paulan ja Liisan sotakokemuksessa oli raskaita vaiheita, mutta heillä oli myös paljon positiivisia muistoja. Molemmat olivat lähteneet sodan aikana pohjoiseen ja menneet siellä töihin saksalaisille. Hilka lähti Saksaan Helsingistä, mutta oli myöskin ollut jonkin aikaa saksalaisten töissä. Hilkan kertomus sisälsi useita traumaattisia kokemuksia, jotka olivat heijastuneet myös myöhempään elämänsä.⁷⁵

Haastatteluaineisto täydentää pöytäkirja-aineistoa, sillä poliisikuulustelujen tarkoitus ja niissä noudatettu kaava puristavat kertomuksen tiettyyn muottiin, vaikkakin niiden asiasisältö myös vaihtelee kuulusteltavasta toiseen. Muistitiedon ja aikalaishaastattelujen voima näyttäytyy nimenomaan silloin, kun liikutaan yksityisen, intiimin ja hiljaisuuden verhoamien, sensitiivisten aiheiden ja kokemusten äärellä.⁷⁶ Naisten omakohtaisten kertomusten sisällyttäminen tutkimukseen oli muistakin syistä olennaista. Haastattelutilanne oli tärkeä kohtaaminen minulle, tutkijalle, joka oli ottanut nämä naiset ja heidän kokemuksensa kohteekseni. He olivat minulle arvokkaita informanteja, jotka yhteisessä vuorovaikutustilanteessa päättivät, mitä he kertovat ja mistä vaikenevat. Haastateltavan kertomusta on myös verrattu lahjaan, jonka tämä antaa tutkijalle. Tämän ymmärtäen tutkijan ainoa vastalahjan muoto voi olla tieteellisen tiedon tuottaminen niin, että tutkittavia ihmisiä käsitellään

⁷⁵ Paulan. Liisan ja Hilkan haastattelut, kirjoittajan hallussa.

⁷⁶ Paul Thomson, *The Voice of the Past. Oral History*. Teoksessa *The Oral History Reader*, toim. Robert Perks ja Alistair Thomson. Routledge 2006. 29.

kunnioittavasti.⁷⁷ Naisten omien kertomusten jättäminen kokonaan pois ei ehkä olisi tehnyt täyttä oikeutta näille naisille ja heidän kokemalleen.⁷⁸ Se olisi ollut suunnilleen sama asia kuin tärkeän todistajan jättäminen pois oikeudenkäynnistä. Vaikka historiantutkijan tehtävä ei ole jaella tuomioita menneisyyden toimijoista eikä toimia heidän asianajajinaan, on hänellä kuitenkin valta päättää, mitä osia hän aineistostaan käyttää ja miten hän tutkimuskohteensa esittää.⁷⁹

Halusin ottaa naisten omakohtaisesti tuottaman muistiaineksen mukaan myös siksi, että oli vielä mahdollista kohdata ja kuunnella näitä Saksan romahduksen kokeneita aikalaistodistajia ennen kuin se olisi liian myöhäistä. Erityisesti siksi, että siinä jo melko runsaassa tutkimuksessa naisten elämästä toisen maailmansodan keskellä oli harvoin kuultavissa naisten omia kertomuksia työnteosta saksalaisille, varsinkaan jos kyseessä oli läntisen Euroopan kansalainen, joka oli lähtenyt tai lähetetty Hitlerin Saksan työvoimaksi.

⁷⁷ Kirsi Vainion-Korhonen, Vastuullinen historia. Vainion-Korhonen siteeraa Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston kehittämisspäällikkö Arja Kuulaa. Teoksessa Historiantutkimuksen etiikka, toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola. Gaudeamus 2017, 24.

⁷⁸ Viittaan tässä Jorma Kalelan paljon siteerattuun eettiseen ohjeeseen, jonka mukaan tutkimuksen on tehtävä oikeutta tutkittaville ihmisille. Jorma Kalela, Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus 2000, 55.

⁷⁹ Vainion-Korhonen 2017, 25.

2 SOTA, SAKSAN ARMEIJA JA NAISTEN SOTAKOKEMUS POHJOIS-SUOMESSA

2.1 NAISET SOTIEN VÄLISEN AJAN TYÖMARKKINOILLA

Maailmansotien välisenä aikana maaseudun elämäntavan oli sopeuduttava siihen, että nuoret naiset ja miehet eivät enää halunneet pestautua piioiksi tai rengeiksi, vaan lähtivät palkkatyöhön kaupunkeihin ja asutuskeskuksiin. Teollistuva Suomi tarvitsi nuoria naisia edulliseksi työvoimaksi tehtaisiin, kauppoihin ja konttoreihin. Pelkän kansakoulun käyneen työläisperheen lapsen tavallisin vaihtoehto oli hankkiutua koulun jälkeen työmarkkinoille. Työväenluokkaiset nuoret naiset saattoivat valita lähinnä joko tehtaantöyläisen, kotiapulaisen tai liike- tai keittiöapulaisen työn. Nuorten elämäntapa alkoi vääjäämättä kaupungistua. Rahana maksettu palkka mahdollisti asumisen työnantajan kontrollin ulkopuolella. Koti- tai liikeapulaisen työ saattoi vielä muistuttaa perinteistä maatalousyhteiskunnan piian työsuhdetta. Asunto sijaitsi usein työpaikan yhteydessä, keittiön tai kaupan takahuoneessa eikä työaika eronnut vapaa-ajasta yhtä selvästi kuin muissa palkkatöissä. Naisten osuus koko kaupan työvoimasta oli ennen sotaa jo puolet ja se kasvoi edelleen sodan aikana.⁸⁰

Kotiapulaisen pesti oli usein kansakoulunpohjalta työelämään lähteneen työn ensimmäinen työ, mutta harvoin se jäi viimeiseksi. Jopa muihin naisvaltaisiin pienpalkkaisiin aloihin verrattuna kotiapulaisen ansiot olivat heikot. Kotiapulaisen työ toimi kuitenkin usein eräänlaisena puskurivähykkeenä itsenäisen palkkatyön ja lapsuudenkodin välillä, sillä se takasi ruuan ja katon pään päälle. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että tämän aineiston nuoret naiset eivät viihtyneet ainakaan saman perheen palveluksessa useinkaan vuotta kauempaa, ja saatuaan vähän tuntumaa itsenäiseen elämään pyrkivät määrätietoisesti pois kotiapulaisen asemasta. Usein työtehtävien vaihtaminen merkitsi kuitenkin siirtymistä toiseen lyhytaikaiseen ja huonosti palkattuun työhön.⁸¹

Suuri osa aineiston naisista oli elänyt lapsuusvuotensa 1930-luvun pulavuosina. Köyhissä maaseudun perheissä tyttöjen osallistuminen työntekoon alkoi jo varhaislapsuudessa, alle kouluikäisenä. Eikä koulunkäynti vapauttanut sen paremmin tyttöjä kuin poikiakaan heidän velvollisuudestaan osallistua perheen yhteisiin töihin. Lapset tekivät töitä myös kodin ulkopuolella, naapurien karjan tai viljelysten parissa, tai lähetettiin kasvateiksi kylän vauraisiin taloihin. Kansakoulun päätyttyä kotoa lähtö ja palkkatyöhön

⁸⁰ Marjaliisa Hentilä, Keikkavaaka ja koussikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalveluaikaan. Edita 1999, 268.

⁸¹ Ks. esim. pkt 182/48, 343/47, 473/47,259/45, Valpo II, Kansallisarkisto (KA)

hakeutuminen olivat itsestään selviä käyttäytymismalleja vähävaraisissa pienviljelijäperheissä, eikä vanhempien tarvinnut lapsiaan tähän patistaa. Elannon hankkimisen välttämättömyys oli iskostunut heihin ja varhaislapsuudesta alkaen. Toisaalta 1940-luvun alun yhteiskunnassa työ kaupungissa, vaikkakin piikana, saattoi houkutella enemmän kuin jääminen kotikylälle. Maaseudulle jääminen merkitsi usein nuorelle naiselle alakastiin jäämistä; työn alhaista arvostusta, pitkiä työpäiviä ja huonoa palkkaa. Mahdollisuuksia kevyempiin töihin tai parempiin palkkoihin ei juuri ollut.⁸²

Jos perheen varattomuus esti koulunkäynnin tai opiskelun, sijoittui tyttöjen elämän käännekohta yleensä 13. ja 14. ikävuoden tienoilta, mutta jotkut joutuivat lähtemään ansioon vielä kansakoulua käydessään. Syynä oli vanhempien köyhyys tai lohduton huono-osaisuus, joka heijastui monen kotiavuksi lähteneen tai kasvatiksi joutuneen tytön elämässä. Eräs heistä oli Sylvi, joka kertoi vastanneensa omasta toimeentulostaan 12-vuotiaasta lähtien, ensin lapsenpiikana ja sitten kotiapulaisena. Ennen Saksaan lähtöään hän oli leipätehtaan keittiössä emännän apulaisena.⁸³ Lilja oli lähetetty kotoaan 8-vuotiaana setänsä luo lastenpiikaksi. Hän oli samanaikaisesti yrittänyt käydä kansakoulua. Äidin kuoleman jälkeen ja kodin vähävaraisuuden vuoksi Lilja oli lopulta lähetetty kaupunkiin kasvatiksi perheeseen, jota hän itse kuvaili ”pirtutrokaripesäksi”. Hän kertoi eläneensä 10-vuotiaasta lähtien etupäässä kerjäläisenä kadulla ja asunut milloin kenenkin luona. Hänen onnistui kuitenkin saada työpaikka ravintolassa 12-vuotiaana ja 16 vuotta täytettyään Lilja siirtyi työskentelemään emännöitsijän apulaiseksi hotelliin.⁸⁴ Mairen lapsuudenkodissa oli kymmenen lasta, joista kuusi Mairea nuorempaa. Kun perheen äiti kuoli Mairen ollessa 10-vuotias, oli isä ratkennut juomaan. Maire suoritti kansakoulunsa ja lähti isän juopottelun vuoksi hotellin tiskaajaksi.⁸⁵ Aili joutui lastenkotiin 6-vuotiaana, kun hänen äitinsä kuoli, ja kolme vuotta myöhemmin hänet annettiin kasvatiksi.⁸⁶ Myös Hilikka joutui 7-vuotiaana kasvatiksi, kun perheen isä ja ainoa elättäjä kuoli. Hän aloitti itsenäisen elämänsä 13-vuotiaana apulaisena eri paikoissa, kunnes vaihtoi saksalaisten töihin.⁸⁷ Rautatieläisperheeseen syntynyt Elsa oli menettänyt äitinsä 6-vuotiaana. Kodin köyhyyden ja lapsilukuisuuden vuoksi hän sai lähteä 10-vuotiaana apulaiseksi samassa kylässä olleeseen taloon ja kävi samalla kansakoulua. Sota-aikana Elsa siirtyi huonekaluliikkeen

⁸² Gia Virkkunen, ”Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin”. Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla. *Bibliotheca Historica* 127. SKS 2010, 170–176 ja 180–183. Lasten työnteosta ks. myös Marjatta Rahikainen, *Arbete eller skola? Om minderårigas arbete i Finland under mellankrigstiden*. *Historisk Tidskrift för Finland* 3:81/1996.

⁸³ Ptk 473/47, Valpo II, KA.

⁸⁴ Ptk 404/45, Valpo II, KA.

⁸⁵ Ptk 417/45, Valpo II, KA.

⁸⁶ Ptk 462/45, Valpo II, KA.

⁸⁷ Ptk 552/45, Valpo II, KA.

lähettitytöksi ja myöhemmin satamaan lastaajaksi.⁸⁸ Raskaaseen ruumiilliseen työhön houkutteli todennäköisesti palkka, joka oli satamassa parempi kuin ansiot teollisuudessa ja kaupan alalla.⁸⁹

Pelkästään kansakoulupohjalta oli nuoren naisen vaikea päästä etenemään paremmin palkattuihin tai miellyttävämpiin töihin, mutta aina ei koulunkäyntikään pelastanut pieneltä palkalta tai paikkakunnalta toiseen muuttamiselta työpaikan perässä. Saksalaisen lentokentän siivoojana työskennellyt Kyllikki oli käynyt kansakoulun ja kuusi luokkaa keskikoulua sekä vuoden talouskoulua. Koulun loputtua 1938 hän muutti kotikaupungistaan Pieksämäelle ravintola-apulaiseksi, sai sitten uuden paikan Kuopiosta, mutta lähti puolen vuoden kuluttua Kotkaan ja työskenteli siellä ravintolassa. Talven tultua Kyllikki pestautui pohjoiseen matkailuhotelliin, kunnes Saksan asevoimien saavuttua otti siivoojan työn saksalaisten sairaalassa marraskuussa 1941. Tässä työpaikassa hän pysyi lokakuuhun 1944 asti, jolloin lähti Saksan armeijan mukana Norjaan. Saksalaiset esimiehet ilmoittivat järjestävänsä hänelle lentokuljetuksen Norjaan ja työpaikan siellä.⁹⁰ Cecilia oli suutariperheestä lähtöisin, mutta perheen varallisuus salli hänen käydä keskikoulun loppuun. Cecilian ensimmäinen työpaikkansa oli tehtaassa, jossa hän viihtyi melkein yhdeksän vuotta. Sitten hän auttoi sisartaan vuoden verran tämän kampaamossa, kunnes pestautui toimistoapulaiseksi puolustusvoimiin ja sai komennuksen komppaniaan Syvärille. Toukokuussa 1944 Cecilia otti pestin saksalaisten neulomossa.⁹¹ Mervi oli käynyt seitsemän luokkaa tyttölyseota ja saanut välirauhan aikana mielestään hyvän työpaikan konttoriapulaisena. Sitten Mervin isoäiti sairastui ja hänen piti palata kotiin tätä hoitamaan. Isä oli kuollut jo 1918, joten perheen elatusvastuu oli siirtynyt Mervin äidille, jonka tuloista sekä hänen iäkäs äitinsä että tyttärensä olivat nyt riippuvaisia. Sitten Mervi otti paikan verkatehtaan varastoapulaisena, kunnes kuuli saksalaisten maksamista hyvistä palkoista ja matkusti pohjoiseen.⁹²

Jatkosodan syttyessä 21-vuotias Hilma oli työssä osuuskaupan ravintolassa Pohjois-Suomessa. Hänen kuukausipalkkansa oli 500 markkaa kuukaudessa. Palkkaan kuului todennäköisesti ruoka, mutta ei asuntoa. Hilma oli naimisissa, joten perheessä oli kaksi rahanansaitsijaa. Kun sota syttyi, Hilman mies kutsuttiin rintamalle. Silloin Hilma lähti osuusliikkeen työstä paremmille ansioille Rovaniemelle, missä hän pestautui töihin saksalaisen joukko-osaston vaatetusvarikolle. Tuolloin hänen kuukausipalkkansa todennäköisesti nelinkertaistui. Myös Hilman työura oli ollut hyvin tyypillinen

⁸⁸ Ptk 697/45, Valpo II, KA.

⁸⁹ Tytti Steel, Sataman Helmi. Sukupuolen risteävät erot satamatyöntekijän muistelukerronnassa. Teoksessa *Työtä tekee mies, nainen*. Toim. Kirsi-Maria Hytönen ja Eerika Koskinen-Koivisto. Väki Voimakas 24. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Bookwell 2011, 103 ja 117.

⁹⁰ Ptk 161/48, Valpo II, KA.

⁹¹ Ptk 527/45, Valpo II, KA.

⁹² Ptk 699/46, Valpo II, KA.

työläisperheestä lähtöisin olevalle tytölle. Hän aloitti lapsenpiikana, oli välillä kotonaan auttamassa, meni sitten Helsinkiin ja sai kauppa-apulaisen paikan siirtomaatavaraliikkeessä. Hilman asuntona oli liikkeen takahuone. Talvisodan sytyttyä Hilma palasi kotiseudulleen meni siellä naimisiin ja työskenteli tarjoilijana.⁹³ Tarjoilijoiden lisäksi toinen ammattiryhmä, jonka palkat jäivät 600–800 markkaan kuukaudessa, olivat kotiapulaiset.⁹⁴ Kotiapulaiset saivat ruuan ja asunnon, joka kuitenkin saattoi käytännössä tarkoittaa iltaisin ruokasalin tai keittiön lattialle levitettävää sänkyä. Sairaalasiivoojan työ oli raskasta, mutta palkka saattoi jäädä ainoastaan 400 markkaan kuukaudessa luontoisetujen jälkeen.⁹⁵ Tavaratalon leuosaston myyjättärenä toimineelle Sirkalle maksettiin 1 200 markkaa kuukaudessa, mihin lisättiin pieni myynnin mukaan laskettu provisio. Sirkka oli kansakoulun jälkeen käynyt kaksivuotisen kauppakoulun iltalinjan ja puhui sekä suomea että ruotsia.⁹⁶

Ritva oli keskikoulun lopetettuaan aloittanut konttoristina, mutta erosi palkan pienuuden tähden ja otti mieluummin komennuksen ilmavalvontalotaksi. Palattuaan takaisin kotiseudulleen helmikuussa 1944 hän sai uuden työn tehtaan konttorissa. Palkkaa maksettiin nyt kunnolliset 2500 markkaa kuukaudessa, mutta todennäköisesti sota-ajan inflaatio oli syönyt osan palkasta.⁹⁷ Lahjan elämä oli alkanut surullisesti, sillä hän jäi hyvin pienenä orvoksi. Lahja siirrettiin kasvatiksi leskirouvan perheeseen, jossa oli kolme omaa lasta. Sen jälkeen Lahja oli kolme vuotta kotiapulaisena agronomiperheessä, muutti sitten Poriin ja meni monen muun nuoren naisen tavoin puuvillatehtaaseen töihin. Sieltä hän lähti omien sanojensa mukaan ”työn vähyyden ja huonon palkkauksen vuoksi” ja pestautui sekatyöläiseksi. Sitten Lahja sai kuulla, että saksalaiset maksavat naisille hyviä työpalkkoja ja lähti heinäkuussa 1943 saksalaisen yksikön keittiöapulaiseksi.⁹⁸

Nuorten naisten palkkahaitari oli kuitenkin lavea, sillä palkat sovittiin suoraan työnantajan kanssa. Työntekijän ja työnantajan välinen side oli usein hatara ja jompikumpi tai molemmat saattoivat olla huonosti sitoutuneita työsuhteeseen. Työnantaja ei välttämättä taannut täyttä työviikkoa tai vastaavasti saattoi sälyttää monen työntekijän työt yhden tehtäväksi. Nuoret naiset puolestaan saattoivat lähteä ilmoittamatta työstään palkkapussin saatuaan, mikäli mukavampia tai paremmin palkattuja töitä oli tiedossa.⁹⁹

Naiset saattoivat saada hyvinkin erisuuruista palkkaa samankaltaisesta työstä. Irene oli lähtenyt työelämään vasta 18-vuotiaana, kansakoulun ja

⁹³ Ptk 182/48, Valpo II, KA.

⁹⁴ Junila 2000, 323.

⁹⁵ Ptk 150/46 ja 181/48, Valpo II, KA.

⁹⁶ Ptk 389/46, Valpo II, KA.

⁹⁷ Ptk 157/48, Valpo II, KA.

⁹⁸ Ptk 457/46, Valpo II, KA.

⁹⁹ Anu Suoranta, Halvennettu työ: pätkätyö ja sukupuoli sopimussyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä. Vastapaino 2009, 55.

jatkoluokat käytyään, ja ehti ennen 21 ikävuottaan työskennellä rohdoskauppa-apulaisena, elokuvateatterin apulaisena ja tarjoilijana sekä postipakettien luovuttajana. Hänen viimeisin työpaikkansa ennen Saksaan lähtöä oli ravintolassa tarjoilijana, josta hänelle maksettiin 2 000 markan kiinteä palkka ja luontoisetuna ateriat.¹⁰⁰ Samaten kansakoulun käynyt Marta muutti Helsinkiin ja asettui asumaan sisarensa kanssa erään rouvan huoneistoon vuokralle. Marta työskenteli ompelijana ja sai palkka 2 000 markkaa. Hänen sisarensa, joka retusoi valokuvia valokuvausliikkeen laskuun ja teki työtä kotoa käsin, pystyi ansaitsemaan kaksi kertaa enemmän. Myöhemmin sisarukset pystyivät suhteellisen hyvien ansioidensa turvin vuokraamaan oman huoneen ja kamarin. Hyvät ansiot takasivat paremman yksityiselämän ilman vuokraamännän valvontaa. Siskokset viettivät vapaa-aikaansa kaupunkilaisten tapaan kahviloissa ja elokuvateattereissa – samoissa paikoissa, joissa lomailevat saksalaiset sotilaat kävivät. Ennen pitkää, kesällä 1943, sisarukset tutustuivat *Obergefreiter* Alfonsiin, jonka kanssa Martan sisar kihlautui kesällä 1944.¹⁰¹

Nuorten naisten palkkatyöt katkesivat myös jonkin ulkopuolisen syyn vuoksi. Sairastuminen näyttää poikkeuksetta merkinneen työstä eroamista tai erottamista.¹⁰² Varsin tavallista oli myös, että tytär kutsuttiin takaisin kotiin, jos perheessä tarvittiin kuolemantapauksen tai sairastumisen vuoksi hoitoapua tai maatilalla tilapäistä työvoimaa. Sukulaiset ja sisarukset eivät myöskään epäröineet pyytää suvun nuorilta naispuolilta jäseniltä tarvittaessa tilapäistä lastenhoito- tai talousapua.¹⁰³ Työpaikat vaihtuivat usein, mutta aineiston nuoret naiset eivät näytä kokeneen paljonkaan työttömyyttä. Jos suvun turvaverkkoa tai säästöjä ei ollut, oli työpaikka hankittava, oli se missä hyvänsä.

Sodan aiheuttama säännöstely ja materiaali- ja elintarvikepula näyttää aiheuttaneen jonkin verran työttömyyttä naisvaltaisilla palvelualoilla ja pienyrittäjien parissa. Silja oli sisarensa luona varuskuntapaikkakunnalla parturiharjoittelijana, mutta sodan puhjettua molemmat menettivät elinkeinonsa melkein tyystin, kun joukot lähetettiin rintamalle. Anni puolestaan oli perustanut tien varteen pienen lautamajan, josta hän myi ohi ajaville autoilijoille kahvia ja voileipiä. Lopulta tavaran hankkiminen kävi ylivoimaiseksi ja Anni meni saksalaisten palvelukseen.¹⁰⁴ Helmi oli kansakoulun jälkeen mennyt töihin, mutta suoritti myös kauppakoulun oppimäärän iltakurssina. Sota-aikana hän oli saanut työpaikan

¹⁰⁰ Ptk 555/45, Valpo II, KA.

¹⁰¹ Ptk 612/47, Valpo II, KA.

¹⁰² Ptk 321/47; Heljä oli työssä osuuskaupassa, mutta sairastui keltatautiin. Toivuttuaan palasi Rovaniemelle, jossa oli aiemmin ollut töissä. Ptk 588/45; Rauha oli evakuoitu 1940 Norjaan, josta palattuun oli toiminut sisarellaan palvelijana neljä vuotta, kunnes sairastui munuaistautiin. Ptk 525/45; Lahja oli työssä Elanto-lehden konttorissa Helsingissä 1944 asti, kunnes sairastui keripukkiin.

¹⁰³ Ptk 353/48, 365/48, 469/47, 548/45, 34/46, 699/46, 369/47, 428/47, Valpo II, KA.

¹⁰⁴ Ptk 517/45, Valpo II, KA.

urheilutarvikkeita valmistavan yrityksen ompelijana, mutta joutui eroamaan omien sanojensa mukaan sodan vuoksi. Kokeiltuaan paria eri työpaikkaa Helmi matkusti 1942 Petsamoon ja sai heti työpaikan saksalaisessa yksikössä.¹⁰⁵

Naisten liikkuvat paljon myös paikkakunnalta toiselle. Ilona lähetettiin 14-vuotiaana kotoaan isovanhempiensa luokse talousapulaiseksi. 19-vuotiaana hän muutti Helsinkiin asumaan enonsa luokse ja hankkiutui palkkatyöhön sairaalasiivoojaksi. Vuoden 1942 lopulla Ilona vietti muutaman kuukauden kotonaan Savossa, mutta lähti sieltä Petsamoon kotiapulaiseksi. Neljän kuukauden jälkeen Ilona vaihtoi työpaikkaa ja meni saksalaisten lentokentälle varuskorjaamoon ompelijaksi. Myös Silja tarttui monien lyhyiden työsuhteiden jälkeen ansiomahdollisuuksiin saksalaisten töissä. Kansakoulun loputtua, 14-vuotiaana, hän oli mennyt enonsa luo apulaiseksi. Koska eno ei maksanut työstä palkkaa, lähti Silja toiselle paikkakunnalle ja pestautui metsänhoitajaperheeseen kotiapulaiseksi. Kahden vuoden kuluttua Silja muutti Helsinkiin ja jatkoi kotiapulaisena. Pian sen jälkeen hän kuitenkin palkkautui yksityisoppilaaksi ravintolan keittiölle ja sai keväällä 1936 paikan ruuanlaittajana hotellissa. 1938 hän siirtyi keskuskeittiöön, mutta joutui talvisodan aikana pois työstä henkilökunnan vähennyksen vuoksi. Silja sai kuitenkin pian työtä Väestönsuojakeskuksesta ja Aleksis Kiven koululla sijainneesta sotasairaala siivoojana. Jatkosodan alkaessa hän työskenteli invalidien hoitokodin keittiössä, mutta huomasi syksyllä 1943 sanomalehdessä ilmoituksen, jossa etsittiin suomalaisia naistyöntekijöitä saksalaisiin yksiköihin Pohjois-Suomeen. Silja kirjoitti saksalaisen sotasairaalan ylihoitajalle ja saikin paluupostissa litteran ja lupauksen 500 markan viikkopalkasta. Saksalaisten palvelukseen Silja ilmoitti menneensä pelkästään työansioden vuoksi. Hän ei suostunut jättämään hyväpalkkaista työtään Suomen ja Neuvostoliiton aseleposopimuksen tultua voimaan, vaikka suomalaiset viranomaiset tätä edellyttivät. Vaikka saksalaisten töissä palkasta vähennettiin yli 150 markkaa viikossa ruuasta ja yöspidosta, oli Siljan suunnilleen 2 000 markan kuukausipalkka huomattavasti parempi kuin suomalaisessa sairaalassa. Porin kaupungin sairaala maksoi siivoojille luontoisedut vähennettynä rahapalkkaa 650 markkaa kuukaudessa. Rovaniemellä palkka oli vieläkin pienempi, ainoastaan 400 markkaa.¹⁰⁶ Sairaalasiivoojan työ ei ollut ainoastaan huonosti palkattua, vaan myös raskasta ja epäsuosittua. Työntekijäpulan vuoksi yhden naisen niskoille saatettiin sälyttää monen työt ilman korvausta, mikä puolestaan aiheutti omavaltaista muihin töihin hakeutumista, kun raskaan työrupeaman jälkeen palkkapussi jäi laihaaksi.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Ptk 450/45, Valpo II, KA.

¹⁰⁶ Ptk 583/45, Valpo II, KA.

¹⁰⁷ Suoranta 2009, 61. Turkulaisen puuvillatehtaan kutojan Aili Laineen kirje äitinsä työoloista vuodelta 1937.

Naimattomien naisten perhesiteet eivät rajoittaneet työn perässä liikkumista, mutta toisaalta yhden palkan varassa oli pärjättävä. Sodan syttyminen ja miehen lähtö rintamalle aiheutti jonkin verran naimisissa olevien naisten hakeutumista saksalaisten töihin. Työpaikan hakeminen koko maan alueelta ja työn perässä muuttaminen näyttää olleen varsin tavallista. Palkan ja materiaallisen elintason parantaminen tuntuivat suurimmalle osalle aineiston naisista olleen ne tekijät, jotka alun perin saivat heidät lähtemään. Suurin osa naisista oli jo ennen tätä toiminut vuosia itsenäisesti työmarkkinoilla, hankkinut työtä omatoimisesti ja oppinut myös jättämään työnantajansa, mikäli palkka tai työolot eivät miellyttäneet. Lapsuudenkoti oli usein hajonnut ja sisarukset hajaantuneet maailmalle. Aineiston naiset olivat lähes poikkeuksetta jo ennen jatkosodan alkamista itsellisiä, omilla palkkatuloillaan eläviä nuoria naisia. Heidän työkokemuksensa vahvistaa jo aiemmin esitettyä käsitystä naisten toiminnasta työmarkkinoilla. Naiset eivät olleet pelkästään sopeutuvaa, täydentävää tai joustavaa työvoimaa¹⁰⁸, vaan he näyttävät myös toimineen aktiivisesti ja etsivät paremmin palkattua työtä ja parempia työolosuhteita. Palkan pienuus ja taloudelliset seikat syynä työpaikan vaihtoon toistuvat heidän kertomuksissaan. Työsuhteet vaihtuivat tiheään, eikä työpaikan sijainnilla tai työn sisällöllä tuntunut olevan niin suurta merkitystä. Toisaalta tämä saattoi myös merkitä, että työtä oli otettava sieltä, mistä sitä sai. Tehdastyöstä vaihdettiin palvelualalle, palvelualalta saatettiin siirtyä ammattioppiin tai päinvastoin. Monet olivat jatkuvassa liikkeessä: 23-vuotias Veera ehti kuuden vuoden aikana ennen lähtöään Suomesta palvella neljässä eri perheessä kotiapulaisena ja työskennellä kirjapainoharjoittelijana, varastoapulaisena, tehdastyöläisenä ja postittajana.¹⁰⁹

Naiset vaihtoivat työtehtäviään varsin joustavasti, mutta pysyivät silti tyypillisissä naisten ammateissa, jotka usein olivat myös melko huonosti palkattuja. Lähtö pohjoiseen saksalaisten töihin ei paljoakaan poikennut siitä, mihin moni oli jo aiemmin tottunut työmarkkinoilla toimiessaan. Työtehtävät saksalaisten töissä olivat samankaltaisia – keittiötöitä, tarjoilua ja pyykkäämistä sekä konttoritöitä – ja työn perään oli ennenkin lähdetty uusille paikkakunnille. Merkittävä ero oli palkka, joka saattoi olla monikertainen aikaisempaan verrattuna

¹⁰⁸ Kirsi-Maria Hytönen ja Eerika Koskinen-Koivisto, Johdanto: miehet ja naiset suomalaisessa palkkatyössä ja sen tutkimuksessa. Teoksessa *Työtä tekee mies, nainen, toim.* Kirsi-Maria Hytönen ja Eerika Koskinen Koivisto. Väki Voimakas 24. Työväen ja perinteen tutkimuksen seura 2011, 10. Ks. myös Anu Suoranta, *Halvennettu työ: pätkätyö ja sukupuoli sopimussyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä*. Vastapaino 2009.

¹⁰⁹ Ptk 172/48, Valpo II, KA.

2.2 JATKOSODAN YHTEISKUNTA JA SODAN SIIRTOTYÖLÄISET

Kuva 1 Kolmas valtakunta on saapunut Pohjois-Suomeen ja pystyttänyt tienviittansa, johon on kaiverrettu kansallissosialististen symbolien lisäksi iskulause ”Taistelun kautta voittoon”. Kuva SA-kuva.

Presidentti Risto Rytin kertoi radiopuheessaan kesäkuun 26. päivänä 1941 kansalaisille sen, mikä oli jo jonkin aikaa ollut monille ilmeistä: Suomi oli Saksan rinnalla sotatilassa Neuvostoliiton kanssa. Ryti korosti puheessaan sitä, miten vanha vihollinen, bolshevistinen Neuvostoliitto oli jälleen kerran, ”ilman meidän antamaamme aihetta” tunkeutunut Suomen alueelle ja pakottanut rauhaa rakastavan kansan nousemaan uuteen puolustustaisteluun olemassaolonsa puolesta. Tällä kertaa asetelma oli kuitenkin toinen kuin talvisodassa. Euroopan sen hetken voittoisin armeija oli jo pohjoisessa aloittanut invaasion Neuvostoliittoon osana rintamalinjaa, joka liittolaisten avustamana jatkui keskeytymättömänä Kaspianmereltä Jäämerelle.¹¹⁰

Hitlerin Saksan idän sotaretken, operaatio Barbarossan alkaessa toiveet olivat korkealla niin Saksan kuin Suomen sodanjohdon keskuudessa. Saksan joukkojen nopea eteneminen itärintamalla antoi olettaa, että sota olisi ohi ennen talven tuloa. Toisin kuitenkin kävi. Saksan armeijan etenemistavoitteet rintaman pohjoisimmalla osalla jäivät monilta osin toteutumatta ja taistelut jähmettyivät ensimmäisenä talven myötä asemasodaksi. Wehrmachtin

¹¹⁰ Risto Rytin radiopuhe 26.6.1941, nauhoitus, Yle Elävä arkisto.

keskeiseksi tehtäväksi jäi huoltoteiden varmistaminen Norjaan ja Petsamon nikkeli tuotannon turvaaminen. Sotayhteiskunta velvoitti kaikkia kansalaisia tarvittaessa toimimaan sen ehdoilla. Tämän lisäksi pohjoisen asukkaiden oli sopeuduttava vuosiksi kansallissosialistisen Saksan armeijan ja sen mukanaan tuoman muun huolto- ja rakennusjoukkojen läsnäoloon.¹¹¹

Ensimmäinen näkyvä merkki soti laallisesta yhteistyöstä tavallisille suomalaisille oli ollut saksalaisten sotilaiden ilmestyminen Pohjanmaan satamiin, joista he matkasivat eteenpäin pohjoiseen Norjan rajalle. Saksa oli salaisissa neuvotteluissa Suomen armeijan johdon kanssa syksyllä 1940 ehdottanut, että saksalaiset joukot saisivat käyttää Suomen aluetta joukkojensa ja kalustonsa siirtoihin. Vastapalvelukseksi Saksa toimittaisi aseita Suomeen. Hitler halusi vahvistaa Pohjois-Norjan miesvahuutta turvataksaan nikkelin saannin Petsamosta Kolosjoen kaivoksista. Ohikulkevat saksalaiset sotilaat alkoivat vuoden 1941 aikana tulla tutuksi näkyä varsinkin pohjoisen asukkaille. Adolf Hitler julisti radiopuheessaan heti sodan ensimmäisenä päivänä, että Suomi oli liitossa (*im Verein*) Saksan kanssa.¹¹² Kolmas valtakunta oli rintamavastuussa Lapin läänissä ja Oulun pohjoispuoleisella osalla. Kesäkuun puoliväliin mennessä saksalaisia joukkoja oli jo keskitetty Pohjois-Suomen rintamaosuudelle jo 40 000 miestä.¹¹³

Varhain aamulla 25. päivänä kesäkuuta 1941 alkoi Helsingissä kuulua lähestyvien pommikoneiden ääni. Talvisodasta tutut ilmahälytys sireenit alkoivat ulvoa kello 7 aamulla. Pommitukset jatkuivat koko päivän iltaan kello yhdeksään saakka. Pääministeri Jukka Rangell ilmoitti radiossa maan olevan sotatilassa Neuvostoliiton kanssa. 16-vuotias Marja asui perheensä kanssa ns. markan villoissa Helsinginkadulla. Vuokraemäntä herätteli aamulla karuun todellisuuteen: pommikoneet lähestyivät. Marja ei ehtinyt edes kunnolla herätä, kun kuului valtava rysähdys ja paineaalto heitti hänet toiselle puolelle huonetta. Villat olivat saaneet osuman. Piharakennus sai myös osuman ja se surmasi Marjan siellä asuneen parhaan ystävän. Pommitukset ja niiden kauhistuttavat seuraukset olivat Marjalle ja hänen veljelleen tuttuja jo talvisodan ensimmäisestä päivästä. Perhe oli tuolloin asunut Helsingin Tehtaankadulla ja nuoret olivat joutuneet heti silmäkkäin ilmasodan tuhojen kanssa:

Mun veljeni huuteli minua keittiöön silloin marraskuun lopussa. Hän oli justiinsa täyttänyt paria päivää aikaisemmin kahdeksantoista ja huuteli, että hei, Marja, tuu kattomaan että lentokoneita tulee. Mentiin keittiön ikkunaan katsomaan ja Virosta päin tuli lentokoneita.

¹¹¹ Junila 2000, 68.

¹¹² Proklamation des Führers an das Deutsche Volk 22.6.1941. "Im Verein mit finnischen Kameraden stehen die Kämpfer des Siegers von Narvik am nördlichen Eismeer. Deutsche Divisionen unter dem Befehl des Eroberers von Norwegen schützen gemeinsam mit den finnischen Freiheitshelden unter ihrem Marchall den finnischen Boden" <https://archive.org/details/ProklamationDesFhrersAnDasDeutscheVolkUndNoteDesAuswrtigenAmtes/Haettu18.2.2014>.

¹¹³ Junila 2000, 44.

Makkaratehtaan miehiä oli siellä ulkona ja kuunteli ja katteli ja minä näytin että tuolta niitä tulee, lentokoneita kauheesti. Sitten ne meni yli ja juostiin kattomaan toisesta ikkunasta, että minne ne menee ja siihen heti putos pommit siihen. Naapuritalo meni tuusannuskaksi.¹¹⁴

Koti sataman ja laivatelakan lähellä oli alttiina pommituksille ja Marjan perhe päätti lähteä tuttavien luo Hermannin esikaupunkialueelle turvaan. Tämä perustui luuloon, että Neuvostoliitto ei pommittaisi työväestön kaupunginosia, minkä helsinkiläiset kuulivat propagandalähetyksen kautta radiosta. Myös suomalaisissa lehdissä jaettiin harhaanjohtavia ohjeita, joiden mukaan turvallisinta oli pommitusten aikana kerääntyä avoimille kentille. Marjan veli oli heti kadonnut keskikaupungille katsomaan, mitä oli tapahtunut. Matkalla Hermannin pommitusten keskellä Marja sai sirpaleen päälleen, mutta onnistui heittämään sen pois ilman suurempaa vahinkoa. Mutta pahempaa oli vielä tulossa:

Me mentiin sitten eteen päin kun ne lentokoneet meni ja ampumiset loppu mutta kauhea huuto kävi, kun siinä oli se koulu ja kirkko ja lapset huusi. Mä kuulin monta viikkoa sen huudon. Siellä oli kuolleita ja haavoittuneita ja niitä lastattiin kuorma-autoihin, se oli kauheeta semmoinen.¹¹⁵

Pommitusten pelko oli osasy siihen, että Marja syksyllä 1941 päätti lähteä Kemiin isänsä luo. Vanhemmat olivat eronneet sotavuosina ja isä oli asettunut pohjoiseen uuden naisystävänsä kanssa. Vielä Kemissä pommituksen kauhut muistuvat Marjan mieleen: ”aina kun kone tuli, vaikka oli saksmannin eikä sitä olisi tarvinnut pelätä, niin kauhutunnelma jäi, en kestä ilotulitusta enkä mitään.”¹¹⁶ Toinen syy saksalaiselle sotilasalueelle asettumiseen saattoi olla perheen elinkeino. Kaikki perheenjäsenet olivat esiintyviä sirkus- ja viihdetaiteilijoita. Myös Marjan äiti lähti pohjoiseen ja sai työpaikan Sariolan sirkuksesta Rovaniemellä. Samalla tavoin yhtäkkiä kuin Marja oli päättänyt lähteä Kemiin isänsä luo, päätti hän jättää Kemin: ”sitten mä hoksasin, kun olin aikani ollut että mä kyllästyin siihen Kemin elämään ja äitinikin oli tullut Rovaniemelle. Mä sanoin yht’äkkiä, että minä lähdän nyt Rovaniemelle.” Vaikka Marja oli perheensä kanssa tottunut liikkuvaan artistielämään, häntä itseäänkin hieman ihmetytti oma käytöksensä: ”kuinka mä tällainen olen ollut, että yksinäni olen lähtenyt aina joka paikkaan. (...) eikä siihen aikaan mitään puhelimia käytetty niin lähdin vaan kun äiti tietysti oli kirjoittanut, että hän on siellä. Lähdin sinne, enkä edes tiennyt mistä sen löydän ja etsin hirveästi, oli paljon lunta.” Äiti kuitenkin löytyi ja Marjalle järjestyi työpaikka tivolin ampumateltasta. Pian hänelle järjestettiin pieni teltta omaa

¹¹⁴ Marjan haastattelu 9.2.2007 (MHaast/AH).

¹¹⁵ MHaast/AH.

¹¹⁶ MHaast/AH.

tanssinumeroa varten.¹¹⁷ Saksalaiset upseerit ja lomailevat sotilaat toivat mukanaan runsaasti työmahdollisuuksia erityisesti majoitus-, viihde- ja palvelualoille.

Marjan suhtautuminen saksalaisiin oli sekoitus nuoren ihmisen mutkattomuutta ja kansainvälisyyttä, johon hän oli lapsesta asti tottunut liikkueessaan taitelijapiireissä. Saksalaiset olivat hänelle aseveljiä ja olivat tulleet ystävinä. Kun Sariolan sirkus sitten aikanaan lähti eteenpäin, jäivät Marja ja hänen äitinsä Rovaniemelle ja ottivat pestin saksalaisten upseerikasinoon (upseerien ravintolaan). Äiti työskenteli keittiössä ja Marja kattoi pöydät sekä hoiti tarjoilua. Marja olisi muuten saanut passituksen metsätöihin, mutta äiti pelasti hänet ilmoittamalla, että tyttö oli alle kuudentoistoista eikä lähde mihinkään metsäsavottaan. Todellisuudessa Marja oli kesällä 1941 täyttänyt 16 vuotta.¹¹⁸

Jatkosodan aikana vielä teini-ikäinen Marja muutti Pohjois-Suomeen ja joutui sitä kautta saksalaiseen vaikutuspiiriin lähinnä vanhempiensa sinne muuton vuoksi. Marjan kertomuksestaan voi lukea myös halua hakeutua monella tavoin turvallisempiin olosuhteisiin. Kun etelästä olivat nuoret miehet lähteneet sotilaskoulutukseen ja rintamalle, niin pohjoiseen heitä oli Saksasta tullut lisää kymmenin tuhansin, sodan alkaessa Pohjois-Suomeen oli sijoitettu noin 80 000 sotilasta ja sodan loppuessa heitä oli yli kaksi kertaa enemmän.¹¹⁹ Marja ja hänen äitinsä muodostivat tiiviin naiskaksikon, joka työskenteli ja asui yhdessä. Perheen molemmat miehet olivat poistuneet heidän arjestaan.

Marjan tavoin Paula oli kokenut sodan ensimmäiset pommitukset asuessaan Helsingin Hietalahdessa. Perheen kotitalosta rikkoutuivat ilmapommituksessa kaikki ikkunat pokineen päivineen. Paula muutti ystävättärensä luo asumaan ja äiti lähti kaupungin ulkopuolelle Marjaniemeen. Perheen isä oli jo aiemmin kuollut tuberkuloosiin. Elämä Helsingissä oli kuitenkin vaikeaa: Paula kävi päivätöissä Valtion puhelinlaitoksella, mutta yölliset pommitukset ja pommisuojaan lähdöt kuluttivat voimia. Sitten kemiläinen ystävä Aune soitti ja kysyi, olisiko Paula kiinnostunut tulemaan tulkiksi saksalaisten lentokentälle Kemiin. Aune oli kotoisin vauraasta talosta, joka maanviljelyn lisäksi harjoitti lohenpyyntiä. Aunen aviomies oli rintamalla ja Aune itse oli töissä saksalaisen lentokentän varastolla. Paula innostui ja lähti äidin vastustelusta huolimatta. Pohjoiseen saavuttuaan hän sai heti työpaikan Luftwaffen konttorissa tulkkina ja saksalaisten asuntoasioiden hoitajana Kemin saksalaisen lentokentän *Zahlmeistereissa*.¹²⁰

Helsinkiläisten Marjan ja Paulan tie saksalaisten töihin oli varsin tyypillinen. Usein linkkinä toimi joku, joka oli jo pohjoisessa ja välitti tietoa

¹¹⁷ MHaast/AH.

¹¹⁸ MHaast/AH.

¹¹⁹ Junila 2000, 67.

¹²⁰ Paulan haastattelu 15.8.2007 (PHaast/AH).

olosuhteista. Tavallisin tapa saada tieto saksalaisten tarjoamista työmahdollisuuksista ja hyvistä palkkaeduista oli epävirallisten kanavien, ”puskaradion”, välityksellä. Useimmiten ystävä, sukulainen tai tuttava ja joissain tapauksissa saksalainen miesystävä kertoi avoimista työpaikoista ja houkutteli lähtemään.¹²¹ Erja lähti pohjoiseen, kun hänen entinen työtoverinsa kirjoitti ja houkutteli työhön saksalaisten yksikköön. Kun yksikkö lopetettiin, hän sai Rovaniemeltä hyvin samankaltaisen työn kuin Paulalla. *Standortverwaltung der Luftwaffe Unterkunft Rovaniemi* palkkasi hänet oululaisen Höckertin kautta hoitamaan suomalaisten palkkausasioita ja vuokrasopimuksia Saksan ilmavoimien ja suomalaisten siviilien välillä. Palkkaa Erjalle maksettiin 3 500 markkaa kuukaudessa, mistä oli jo vähennetty ruoka ja asuminen.¹²²

Katri oli kansakoulun käytyään kouluttautunut työssä leipurin ammattiin. Vuodesta 1936 hän oli työssä Viipurissa SOK:n leipomossa. Talvisodan sytyttyä leipomossa alettiin valmistaa leipää armeijalle. Kun Viipurista oli lähdettävä, Katri jatkoi ammattiaan Helsingissä. Kun sota alkoi uudelleen, pyydettiin Katria Rovaniemelle perustettuun Pohjolan Myllyn leipomoon, joka alkoi myös valmistaa leipää armeijan tarpeisiin. Katrin toimeentulo kietoutui ensin armeijan tarpeiden ja lopulta saksalaisen sotakoneiston ympärille. Rovaniemelle syntyneet uudet työmahdollisuudet saivat tämän perheettömän ja omalla palkallaan elävän nuoren naisen lähtemään Pohjois-Suomeen. Siellä hän vaihtoi keväällä 1942 työpaikkaa saksalaisten ompelimoon, koska siellä sai parempaa palkkaa. Myöhemmin kesällä Katri pestautui saksalaisen sotilaskodin keittiöön. Katri kuuli työpaikasta vuokraemäntänsä sisaren kautta, kun tämä tuli lomallaan käymään Rovaniemellä. Hän alkoi houkutella Katria, koska sotilaskodissa olisi pitänyt olla viisi suomalaista naista töissä, mutta lukumäärä ei ollut tullut täyteen. Katri lähti Rovaniemen nimismiehen matkustusluvalla yhdessä tulevan työtoverinsa kanssa. Hän ei sotilaskotiin pestautumisensa jälkeen enää työpaikkaa vaihtanut, vaan pysyi siellä lokakuuhun 1944 asti.¹²³

Katrin kokemuksessa esiintyy useita piirteitä, jotka ovat tyypillisiä niin sota-ajalle kuin pestautumisessa Saksan armeijan töihin. Katrin joutui sodan vuoksi jättämään kotipaikkansa Viipurissa. Työ leipätehtaassa kuitenkin jatkui, sillä tuotannon valjastaminen armeijan huoltotarpeisiin oli tyypillinen muutos naisten sota-ajan palkkatyössä.¹²⁴ Työvoimapula vei hänet edelleen pohjoiseen, missä Katri sai epävirallisten kanavien kautta kuulla paremmista palkoista saksalaisilten töissä. Katrille ja suurimmalle osalle naisista työpaikka oli samalla ensimmäinen kosketus Saksan armeijaan ja saksalaisiin.

¹²¹ Helsingissä pukineliikkeessä työskennellyt Aura tapasi saksalaisen miesystävänsä 1941 ja vuotta myöhemmin siirtyi saksalaisten töihin pohjoiseen ja suhde jatkui naimisiinmenoon asti, ptk 584/47, Valpo II, KA.

¹²² Ptk 344/47, Valpo II, KA.

¹²³ Ptk 557/45, Valpo II, KA.

¹²⁴ Hytönen 2014, 81.

Kun naiset saivat epävirallisia kanavia pitkin tietää, että saksalaisille työskentelevillä oli kunnolliset palkkaedut, he tarttuivat hanakasti ja ilmeisen vaivattomasti mahdollisuuteen kohottaa omaa elintasoaan sekä rahapalkan että saksalaisten muona-annosten muodossa.

Epäroinnin tai pelon vieraan kielen tai kulttuurin tuottamista ongelmista naiset pystyivät voittamaan sillä, että samassa työpaikassa oli usein muita suomalaisia naisia. Välitön työympäristö säilyi ainakin osittain äidinkielenä. Käytännön saksan kielen oppiminen tai kielitaidon parantaminen oli myös joillekin myös yksi syy lähteä. Työmahdollisuuksista toisille naisille kertoneet toimivat samalla myös epävirallisina takeina siitä, että siirtyminen saksalaisten töihin oli turvallista, palkat maksettiin ajallaan ja kohtelu oli asiallista. Vaikka naiset työskentelevät saksalaisille, he olivat usein myös suomalaisen yrityksen palkkalistoilla, jotka toimivat palkanmaksajina. Katrin toimeentulo kietoutui vuosiksi sotakoneiston ja armeijan tarpeiden ympärille.

Naisten työskentely sota-aikana Saksan armeijan huoltotehtävissä joko Saksan kanssa liittoutuneissa tai Saksan miehittämissä maissa on edelleenkin aihe, jota on tutkimuksissa käsitelty melko vähän. Saksan miehitys- ja sotajoukot tarvitsivat kuitenkin huomattavan määrän paikallisten asukkaiden työvoimaa ja palveluja, joista naiset hoitivat etenkin konttori- ja taloustehtäviä. Aihe vaikuttaa edelleen arkaluontoiselta varsinkin Saksan miehittämissä maissa, joissa vapaaehtoisesti miehittäjille työtä tehneiden tutkiminen saattaisi paljastaa aiempaa käsitystä laajempaa tai sodanjälkeisessä ilmapiirissä epätoivottavaa myötämielisyyttä saksalaisia kohtaan. Erään vertailukohteen naisten palkkaamisesta ja palkkautumisesta Saksan miehitysarmeijan tarpeisiin tarjoaa kuitenkin Ranska. Myös siellä saksalaisten joukkojen läsnäolo loi huomattavan määrän työtilaisuuksia paikalliselle väestölle, ja naisia tarvittiin samoin kuin Suomessa erilaisiin avustaviin huoltotehtäviin. Naisten työtehtävien kirjo kuulostaa hyvin samanlaiselta kuin Suomessa: naisia palkattiin siivoojiksi, kotiapulaisiksi, keittäjiksi, pyykkäreiksi sekä konekirjoittajiksi, puhelunvälittäjiksi ja tulkeiksi.¹²⁵

Naisille maksetut paikallista palkkatasoa korkeammat palkat Suomessa eivät myöskään olleet poikkeus. Saksalaiset ymmärsivät materialistisen kannustimien arvon, mitä periaatetta kansallissosialistinen puolue noudatti myös kotimaan politiikassaan. Saksan oman *Volksgemeinschaftin* jäseniä houkuteltiin sitoutumaan puolueen tai armeijan päämääriin erilaisten rahallisten etuuksien avulla ja uskollisuutta aatteelle pidettiin yllä palkitsemisjärjestelmien kautta. Wehrmachtiin kuuluvaa motivoitiin sekä materiaalisilla että aineettomilla eduilla. Huomattavin näistä oli sotapalveluksessa oleville ja heidän perheilleen maksettu rahallinen korvaus,

¹²⁵ Hanna Diamond, *Women and the Second World War in France 1939–1948. Choices and Constrains*. Pearson Education 1999, 37.

jonka takasi verrattain korkean elintason.¹²⁶ Myös Ranskassa saksalaisille työskenteleville naisille maksettiin selvästi parempaa palkkaa kuin he olisivat muualla saaneet: Finistèren departementissä Bretangessa siivoustyöstä saksalaisille saattoi ansaita puolitoistakertaista tuntipalkkaa ja konttorityö Pariisissa merkitsi kaksinkertaista ansiotuloa. Kolmas samankaltainen ja palkkautumista edistävä tekijä niin Suomessa kuin Ranskassa oli huomattavat edut ruoka- ja kulutustarvikkeiden saannissa. Vaikka Ranska ei ollut sotaa käyvä valtio, olivat monet tuotteet hävinneet kaupoista. Saksalaisten töissä ranskalaiset työntekijät saivat ruokaetuja ja mahdollisuuden tehdä ostoksia saksalaisille tarkoitetuissa kanttiineissa. Tästä johtuen on arvioitu, että ainakin vuosina 1940–1942 saksalaisille työskentelivät ranskalaiset naiset olivat hakeutuneet työhön vapaaehtoisesti korottaakseen elintasoaan.¹²⁷ Lienee siis syytä olettaa, että paikallista palkkatasoa korkeammat palkat ja hyvät luontoisedut olivat osa Saksan tietoista strategiaa, jolla se hankki armeijan ja miehitysjoukkojen tarvitsemaa työvoimaa sekä palveluja paikallisen väestön keskuudesta.

Halu pysyä saksalaisten paremmin palkatuissa töissä toistuu suomalaisten naisten kertomuksissa. Hilja hakeutui Höckertin Seuraajat Oy:n kautta Rovaniemen ja Kemijärven välillä sijainneelle Misin asemalle Saksan armeijan apulaiseksi. Hiljan työsuhteen saksalaisille keskeyttivät heinätyöt ja sairastuminen lavantautiin, mutta tervehdyttyään Hilja otti uudestaan yhteyttä Höckertiin ja tiedusteli vapaita työpaikkoja. Hän sai paikan Saksan ilmavoimien kapteenin kotiapulaisena. Hiljan vanhemmat eivät pitäneet siitä, että tytär oli saksalaisten palveluksessa, mutta Hilja pysyi itsepintaisesti ”palkan suuruuden tähden” työpaikassaan.¹²⁸ Kaija oli työskennellyt sekä kansakoulunopettajan kotiapulaisena että Punaisen Ristin sairaalan keittiössä, mutta siirtyi Saksan ilmavoimien esikunnan ravintolaan tarjoilijaksi. Saksalaiset maksoivat Kaijan mukaan ”kolme kertaa enemmän kuin suomalaiset”.¹²⁹

Esteri menetti jatkosodan puhjettua sekä miehensä että kotinsa. Aviomies kaatui Sallan rintamalla elokuussa 1941 ja heidän kotinsa Rovaniemellä paloi sodan ensimmäisinä päivinä ilmapommituksessa. Sisukas Esteri päätti rakentaa uuden talon tuhoutuneen tilalle. Rahoittaakseen rakennushankkeensa hän jätti työpaikkansa suomalaisella varuskorjaamolla ja meni paremmin palkattuun saksalaisten työhön Viirinkankaalle.¹³⁰

Irmalla oli kuulovamma, joka oli vaikeuttanut hänen koulunkäyntiään ja elämäntaivaltaan. Hän oli yksi niistä harvoista aineiston naisista, jotka olivat

¹²⁶ Christoph Rass, ”Volksgemeinschaft” und ”Wehrgemeinschaft”. Teoksessa ”Volksgemeinschaft” als soziale Praxis. Neue Forschungen zur NS-Gesellschaft vor Ort, toim. Dietmar von Reeken ja Malte Thiessen. Ferdinand Schöningh 2013, 316.

¹²⁷ Diamond 1999, 38.

¹²⁸ Ptk 340/48, Valpo II, KA.

¹²⁹ Ptk 319/47, Valpo II, KA.

¹³⁰ Ptk 480/47, Valpo II, KA.

käyneet ainoastaan rippikoulun. Heti tilaisuuden tullen Irma pestautui keittiöapulaiseksi Kemin saksalaiselle lentokentälle. Aviomies oli keuhkotautiparantolassa, joten raha oli todella tarpeen. Irma siirtyi vielä saksalaisten töissä paremmin palkattuun raskaaseen ulkotyöhön ja ryhtyi rakentamaan teitä sekä erilaisia suojarakennuksia ilmavoimien tarpeisiin. Palkkaa maksettiin kyllä enemmän kuin keittiötyöstä, mutta vajaan vuoden jälkeen Irma siirtyi takaisin sisätöihin kylmyyden ja työn raskauden vuoksi. Uusi työpaikka löytyi heti saman lentokentän lentäjille tarkoitetun sairastuvan siivoojana.¹³¹

Epävirallisten kanavien lisäksi Helsingissä toimi ainakin kaksi värväystoimistoa, joiden kautta naiset pystyivät hakeutumaan Saksan armeijan töihin. Helsingin yliopistossa kieliä opiskeleva Sisko sai syksyllä 1943 kuulla, että hotelli Erottajan eräässä huoneessa toimi saksalainen työnvälitystoimisto VSO, jota pyöritti Olin-niminen mies. Hän meni sinne tiedustelemaan tulkin palkkaa ja sai kuulla, että palkkaa maksettaisiin aluksi 2 500 markkaa kuukaudessa ja kuukauden kuluttua 1 000 markkaa enemmän. Asunnosta ja ruuasta ei tarvinnut maksaa. Lomaa hän saisi pitää niin paljon kuin tarvitsisi. Tämä kuulosti Siskosta niin hyvältä, että hän päätti lähteä. Olin kertoi myös, että hänen tavoitteenaan oli palkata 150 suomalaista naista. Sisko oli töissä sotilasapteekissa kanslia-apulaisena, missä hänelle maksettiin 2 400 markkaa kuussa, mutta tästä oli vielä kustannettava ruoka ja asuminen. Parin päivän kuluttua Sisko lähti junalla Rovaniemella parinkymmenen naisen joukossa. Kahdeksan heistä oli palkattu tulkeiksi ja he saivat toisen luokan litterat. Loput lähtivät keittiötöihin ja saivat matkustaa kolmannessa luokassa. Perillä Rovaniemellä ryhmän kolme opiskelijaa saivat välittömästi työvoimatoimistosta työluvut saksalaisten töihin.¹³²

Ainon palkkaaminen saksalaisten töihin keväällä 1942 tapahtui myös helsinkiläisessä hotellihuoneessa, mutta todennäköisesti suomalaisten viranomaisten tietämättä. Aino kuuli työmahdollisuuksista hänelle ennestään tuntemattomalta nuorelta naiselta Primulan kahvilassa, josta oli tullut suosittu saksalaisten ja suomalaisten naisten kohtaauspaikka. Nainen neuvoi Ainoa menemään Kalevankadulla sijaitsevaan hotelli Cosmopolitaniin. Siellä Aino tapasi saksalaisen upseerin ja murtaen suomea puhuvan keski-ikäisen naisen, joka kertoi palkan ja muut etuudet. Aino päätti lähteä ja matkusti muutaman päivän kuluttua kymmenen naisen ryhmässä Rovaniemelle.¹³³

Myös Ruth lähti pohjoiseen tulkiksi, kun hän huomasi syksyllä 1943 Hufvudstadsbladetissa suurikokoisen ilmoituksen, jossa etsittiin tulkkeja Saksan sotavoimien palvelukseen. Ruotsinkielinen Ruth oli käynyt keskikoulun ja osasi sekä suomea että saksaa. Ruth päätti lähteä ja määrättiin Saksan ilmavoimien tulkiksi ja konttoristiksi.¹³⁴

¹³¹ Ptk 61/47, Valpo II, KA.

¹³² Ptk 307/47, Valpo II, KA.

¹³³ Ptk 584/47, Valpo II, KA.

¹³⁴ Ptk 341/47, Valpo II, KA.

Normaalioloja paremmat tulot eivät kuitenkaan koskeneet ainoastaan naisia. Saksan armeijan läsnäolosta koitunut taloudellinen hyöty ulottui yhteiskunnan kaikkiin kerroksiin. Niin valtio, kunnat, yhdistykset, yksityiset henkilöt kuin yksityiset yrityksetkin pääsivät osallisiksi Saksan sotavoimien läsnäolon vuoksi kasvaneesta työvoiman, palvelujen ja tuotteiden kysynnän kasvusta. Saksan armeijan edustajat olivat sotilasmajoitusta koskevien määräysten mukaisia sotaliittolaisia, joiden majoittaminen oli valtion tehtävä. Saksan sotilasviranomaiset kustansivat joukkojensa majoituskustannukset. Määräysten mukaan niille oli ensimmäiseksi tarjottava valtion ja kuntien rakennuksia. Valtio tai yksittäinen kunta saattoi näin saada huomattavia vuokratuloja saksalaisille vuokraamistaan sairaaloista, kouluista ja virastotaloista, koska julkisyhteisöjen omistamat rakennukset olivat yleensä kookkaita. Metsähallitus myi Pohjois-Suomen valtion metsistä suuren määrän puutavaraa saksalaisten parakkien rakennusaineeksi. Yhteensä kauppaa tehtiin jatkosodan aikana yli 85 miljoonan markan arvosta. Pohjois-Suomen kuntien taloudellinen tilanne pysyi 1941 lääninhallituksen raportin mukaan muuttumattomana sodasta huolimatta, sillä verotulot olivat kasvaneet hyvien ansiomahdollisuuksien myötä. Seuraavana vuonna pohjoisen kunnissa vaurastuttiin jo huomattavasti.¹³⁵

Saksan armeijan teiden parannus- ja parakkihankkeet nielivät valtavan määrän puuta, rakennustarvikkeita ja työvoimaa. Jatkosodan ensimmäisen viiden kuukauden aikana saksalaiset olivat pelkästään Lapin läänissä tehneet ostoksia yli 39 miljoonan markan arvosta. Yksinomaan sähkötuotteita oli ostettu yli 5 miljoonan arvosta ja paperitavaraa yli 2 miljoonalla. Suurimman yksittäisen ostoerän muodosti puutavara, jota saksalaiset hankkivat 12,5 miljoonan arvosta.¹³⁶

Yksittäisten sotilaiden ostointoa yritettiin kuitenkin rajoittaa joulukuussa 1941 *Armeeoberkommando Norwegenin* komentajan von Falkenhorstin määräyksellä, jolla pyrittiin suojelemaan materiaalipulasta kärsiviä suomalaisia, mutta todennäköisesti tarkoituksena oli myös estää saksalaisia sotilaita tuhlaamasta rahojaan ulkomailla. Falkenhorst luetteli käskyssään yksityiskohtaisesti ne tuotteet, joiden osto oli edelleen sallittua. Näihin kuuluivat mm. toilettitarvikkeet kuten kammot, parranajovälineet ja peilit sekä myös ompelutarvikkeet, tulitikut ja matkamuistot. Myös suomalaisen puukon ostaminen oli sallittua, samoin kuin kenkien hoitovälineiden ja irtopohjallisten. Vaatetavaraa saksalaiset eivät saaneet ostaa.¹³⁷ Marja muisteli, miten alkutalvella 1941 suoraan Kreikasta saapuneet

¹³⁵ Jaakko Jokinen, Saksan sotavoimien oleskelu Lapissa 1940–1945 ja sen paikalliset seuraukset. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1969, 52. Ks. myös Junila 2000.

¹³⁶ Eversti Willamon raportti 5.2.42. Eversti Willamon raportit päämajaan 1941–1942, Lähetetyt salaiset kirjelmät, Yhteysesikunta Roi, KA.

¹³⁷ Nikolaus von Falkenhorstin määräys 23.12.1941. Eversti Willamon raportit päämajaan 1941–1942, Lähetetyt salaiset kirjelmät, Yhteysesikunta Roi, KA.

täydennysjoukot hytisivät kylmästä kesävarusteissaan. Paikallinen väestö oli innokkaasti tehnyt kauppoja villavaatteista.¹³⁸

Yhteysesikunta Rovaniemen päällikkö eversti Willamo puolestaan nosti kenraali Dietlin kanssa käymässään keskustelussa esiin sen, miten saksalaiset sotilaat pystyivät kanttiineistaan ostamaan alkoholijuomia, joita he innokkaasti kauppasivat ”muutenkin kaupantekoon taipuvaisina ja vieraassa maassa olevina vailla käypää rahaa” kolmin-viisinkertaiseen hintaan ”raharikkaille ja janoisille rintamalta palaaville”. Rovaniemen alkoholiliike oli suljettu ja ravintoloissakin tarjoilua rajoitettiin. Oli selvää, että saksalaisilla ei ollut vaikeuksia saada kauppoja aikaiseksi.¹³⁹

Jotkut liikeyritykset perustettiin varta vasten toimimaan Saksan armeijan urakoitsijoina. Eräs niistä oli rakennusliike Polar Oy, joka oli metsäteollisuuden omistaman Puutalo Oy:n tytäryhtiö. Polar oli yksi niistä monista suomalaisista urakoitsijoista, jotka työvoimalautakunta oli hyväksynyt toimimaan saksalaisella sotilasalueella. Polar Oy:n toiminta keskittyi parakkien toimittamiseen ja pystyttämiseen saksalaisille. Toinen suuri pohjoisen työmarkkinoilla toiminut yritys oli Höckertin Seuraajat Oy. Höckert oli ainoa yritys, jolla oli lupa jatkuvasti toimia koko Pohjois-Suomen alueella ja sen toiminta paisui sotavuosina moninkertaiseksi saksalaisten maassaolon vuoksi. Yrityksen liikevaihdosta yli 90 % muodostui saksalaisille tuotetuista raaka-aineista, palveluista ja työvoimasta. Höckert sekä urakoi että hankki saksalaisille työvoiman kanttiineihin, sairaaloihin, esikuntiin, pesuloihin ja miehistön sekä upseerien keittiöihin ja maksoi myös palkat saksalaisten töissä oleville, joista suurin osa oli naisia. Onkin todennäköistä, että suuri osa tämän aineiston naisista oli työtehtäviensä laadun perusteella Höckertin palkkalistoilla ja näin ollen saksalaisten vuokratyövoimaa.¹⁴⁰

Maaliskuussa 1942 ns. *Wehrmachtgefolgessa*, johon kuuluivat kaikki Saksan armeijalle työskentelevät siviilityöntekijät kuten apusisaret, konttorihenkilökunta, suoraan tai välillisesti palkattu ulkomainen työvoima sekä puolustusvoimiin liitettyjen järjestöjen työvoima, työskenteli 5 321 suomalaista. Tuolloin suomalaisia työskenteli koko Saksan sotakoneiston hyväksi kaiken kaikkiaan yhteensä 6 399. Vastaava luku oli kahden vuoden kuluttua yli kaksinkertainen, 13 661 henkeä.¹⁴¹

Työvoimapula yhdistettynä saksalasten tarvitsemaan runsaaseen rakennus- ja huoltotoimintaan nosti palkkatasoa, mutta toisaalta myös korotti hintoja saksalaisalueella. Koska kaikki eivät voineet tai halunneet osallistua saksalais-suomalaisille työmarkkinoille, alkoi hyvin alkaneeseen

¹³⁸ MHaast/AH.

¹³⁹ Willamon raportti 20.2.1942. Willamon raportit päämajaan 1941–1942, Lähetetyt salaiset kirjelmät, Yhteysesikunta Roi, KA.

¹⁴⁰ Harri Vesterinen, Saksalaisen työvoiman hankinta, käyttö ja kohtelu Pohjois-Suomessa 1941–1945. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 2003, 53 ja 99 sekä Heikki Ansa, Höckert ja hänen seuraajansa. Vuosisata palvelua Kemin satamassa. Kemi Shipping Oy 1994, 204–205.

¹⁴¹ Junila 2000, 69.

rinnakkaiseloon ilmestyä säröjä. Nuoria naisia olisi tarvittu maaseudulla hoitamaan eläimiä sekä sadonkorjuu- ja viljelytöihin, mutta sen sijaan he saattoivat lähteä saksalaisten töihin. Suomalainen yritys, joka oli saanut luvan toimia urakoitsijana Saksan puolustusvoimille, maksoi vuoden 1941 lopulla 10–20 prosenttia parempia palkkoja kuin vastaavassa työssä olisi pohjoisessa muuten ansainnut. Ero muun Suomen palkkatasoon oli vielä suurempi.¹⁴² Tavallinen kirvesmies saattoi ansaita päivässä jopa 1 000 markkaa ja parakkimaalari 2 000 markkaa.¹⁴³ Ammattitaitoisen kirvesmiehen palkka olisi ollut tehtyjen sopimusten mukaan 17 markkaa tunnilta, mikä kuukausipalkaksi muutettuna olisi ollut n. 3 000 markkaa. Naisten palkkojen tuli jäädä 8–12 markkaan tunnilta.¹⁴⁴

Kun saksalaisten keittiössä työskennelleitä naisia määrättiin jättämään työnsä ja menemään mottisavottaan, ei kestänyt kauankaan, kun osa naisista jätti metsätyöt ja palkkautui takaisin saksalaisten töihin. Jotkut ilmoittivat, etteivät he aio totella työvoimaviranomaisten määräyksiä ollenkaan, ja pystyivät näin muodostamaan yhteisrintaman saksalaisten kanssa. Kyse oli jälleen kerran palkoista, jotka työvelvollisuustöissä olivat huomattavasti alhaisempia kuin saksalaisten töissä maksetut palkat.¹⁴⁵

Suomen viranomaiset alkoivat havahtua pohjoisen työmarkkinoiden ongelmiin vuoden 1941 lopulla. Säännöstelystä huolimatta palkat ja niiden mukana hinnat alkoivat viranomaisten mielestä nousta huolestuttavasti. Tilannetta yritettiin ratkaista Rovaniemellä siten, että suomalaiset työnantajat sopivat yhdessä suomalaisten viranomaisten kanssa alueen hinta- ja palkkapolitiikasta. Myös saksalaiset otettiin mukaan neuvotteluihin ja heille ilmoitettiin suomalaisten toive, että suomalainen työvoima palkattaisiin yksinomaan suomalaisten yritysten välityksellä. Suomalaiset halusivat myös oikeuden käydä tarkistamassa työolosuhteita ja palkkoja saksalaisten työmailla. Kunnat halusivat varmistaa tuloverojen kertyvän omaan kassaan, sillä saksalaisilta oli joskus vaikea saada tietoja suomalaisille maksetuista palkoista. Säännöstelystä ja sopimuksista huolimatta työvoimakysymys alkoi kuitenkin kärjistyä suomalaisten ja saksalaisten viranomaisten välillä.

Kiristynyt työvoimapoliittinen tilanne johti siihen, että saksalaisten palveluksessa oleville haluttiin asettaa enimmäiskiintiöt. Viranomaisten yritykset selvittää, kuinka moni suomalainen teki töitä Saksan armeijalle tai sille palveluja tuottavissa tai urakoivissa yrityksissä, osoittautuivat ylivoimaisiksi. Sekä saksalaiset että yksityiset kansalaiset jättivät noudattamatta suomalaisten viranomaisten määräyksiä. Suomalaisia löytyi sellaisista työtehtävistä, jotka olisi pitänyt hoitaa pelkästään saksalaisten

¹⁴² Junila 2000, 318.

¹⁴³ Vesterinen 2003, 53–59.

¹⁴⁴ Junila 2000, 319.

¹⁴⁵ Junila 2000, 318.

voimin. Saksalaiset myös hidastelivat tai toimittivat väärää tietoa palveluksessaan olevista suomalaisista työntekijöistä.¹⁴⁶

Keväällä 1942 viranomaiset yrittivät jälleen kerran hillitä Saksan sotavoimien läsnäolosta johtuneita palkkojen ja hintojen epätasapainoa muuhun maahan verrattuna asettamalla suomalais-saksalaisen yhteiskomitean. Sen tehtävänä oli sopia suomalaisen työvoiman määrästä ja palkoista saksalaisten töissä. Koska saksalaisella osapuolella ei ollut mitään halua rajoittaa käytössä olevaa työvoimaansa, jäivät neuvottelujen tulokset melko olemattomiksi. Muutaman kokouksen jälkeen Suomen viranomaiset ymmärsivät, että saksalaisella osapuolella ei ollut aikomustakaan toimia suomalaisten toivomalla tavalla. Elokuussa 1942 maaherra Hillilä oli kuitenkin vakuuttunut, että työvoiman säännöstelyyn oli saatu ratkaisu ja saksalaiset olivat alkaneet korvata suomalaista työvoimaa saksalaisella. Myös uusista rakennushankkeista oli luovuttu.¹⁴⁷

Arvioiden mukaan noin 10 000 suomalaista oli tuolloin saksalaisten palveluksessa eri puolilla Suomea. Heistä oli rakennusmiehiä 3 000, joista runsaat puolet toimi Pohjois-Suomessa. Viranomaisten tavoitteena oli saada saksalaisten suomalaisten kokonaistyövoima laskemaan 4 000 henkeen. Ammattitaitoisia miehiä olisi saanut suomalaisten asettaman kiintiön mukaan olla saksalaisten töissä enintään 600 henkeä. Naisten kiintiö oli suurempi, 1 600 henkeä. Tähän kiintiöön ei kuitenkaan sisältynyt ammattitaidoton naistyövoima, jota suurin osa tämän tutkimuksen aineistosta edustaa. Saksalaisten konttoreihin, keittiöihin, pesuloihin ja ompelimoihin voitiin palkata naisia enemmän, mutta sen tuli tapahtua ainoastaan suomalaisten yritysten ja työvoimaviranomaisten välityksellä. Lotat ja sairaanhoitajat eivät kuuluneet tähän ryhmään.¹⁴⁸

Höckertin Seuraajat Oy:n koko saksalaisalueen kattava työnvälitystoiminta ja urakointi saavutti saksalaisten ansiosta sellaisen mittasuhteet, että sen oli muiden urakoitsijoiden painostuksesta 1942 siirryttävä takaisin alkuperäiseen toimintaansa, huolintaan. Yritys alkoi kuitenkin samana vuonna perustaa ja ostaa osakkeita uusista yrityksistä. Pohjolan Pesula Oy tarjosi pesula- ja varustekorjaamotoimintaa saksalaisille. Sotamiesten kanttiinien, aliupseerien messien ja upseerien kasinoiden hankintoja ja henkilökuntaa varten perustettiin Lapin Ravinto Oy, jonka osakepääomasta puolet oli Höckertin Seuraajat Oy:n tai sen osakkaiden hallussa ja puolet Osuuskunta Karjapohjolan. Lapin Ravinto Oy nelinkertaisi osakepääomansa vielä saman vuoden aikana.¹⁴⁹

Lokakuussa 1942 saksalaisten töissä oli virallisten tietojen mukaan 2 000 naista, joista Saksan ilmavoimille Luftwaffelle työskenteli 1 200, Armeeoberkommandolle 740 ja työjärjestö Organiation Todtille 60 naista.

¹⁴⁶ Junila 2000, 310.

¹⁴⁷ Junila 2000, 311.

¹⁴⁸ Junila 2000, 213.

¹⁴⁹ Ansa 1994, 210–214.

Vuotta myöhemmin vastaava luku oli 1 076 naista, mutta saksalaiset jatkoivat naisten palkkaamista myös suoraan, joten todellinen luku lienee ollut suurempi.¹⁵⁰ Vuoden 1943 aikana Höckertin yritysryppään oli vähennettävä palkkalistoillaan olevaa työvoimaa, mikä johtui saksalaisten yhä kasvavasta omatoimisuudesta työvoiman hankkimisessa ja huoltamisessa. Höckertin onnistui kuitenkin toukokuussa 1944 solmia sopimus, jonka mukaan kaikki saksalaisten suoraan palkkaamat suomalaiset siirtyivät yhtiön palkkalistoille.¹⁵¹

Naiset tekivät Saksan armeijalle töitä myös saksalaisen sotilasalueen ulkopuolella eteläisessä Suomessa erityisesti Saksan ilmavoimille. Luftwaffen lentotukikohtia ja -kenttiä oli koko Suomen alueella. *Luftgau Finnlandin* alaisuudessa toimi *Flughafenbereich* Roi, joka jakaantui seitsemään eri *Fliegerhorstiin*. Ne sijaitsivat Petsamossa, Rovaniemellä, Kemijärvellä, Ala-Kurtilla, Pontselanjoella ja Sodankylässä. *Flughafenbereich* Lieksan *Fliegerhorstit* sijaitsivat Lieksassa, Rissalassa, Tiiksjärvellä ja Helsingin Malmilla. Yksittäinen *Fliegerhorst* oli Porissa, missä toimi myös *Feldluftpark* (kenttäilmavarikko) Pori.¹⁵² Yksistään Porissa työskenteli n. 700 suomalaista miestä ja naista. Porilaiset suhtautuivat eversti Willamon saamien tietojen mukaan saksalaisiin hyvin ystävällisesti ja vieraanvaraisesti, minkä saksalaiset olivat ilahuneina laittaneet merkille ja osoittaneet vastavuoroista ystävyyttä ja kunnioitusta.¹⁵³

Kotkassa pankinjohtajan tytär Anna työskenteli konttoristina laivaston huoltotoimistossa *Marine Verpflegungamtissa* yhdessä suomalaisen tarjoilijan kanssa. Helsinkiläistyttö Emmi oli äitinsä mukana osallistunut sotilaskotitoimintaan ja liittynyt 1940 Rannikkosotilaiden Huoltoyhdistykseen. Keväällä 1943 hän sai komennuksen saksankielentaitoisena saksalaiseen joukko-osastoon Kotkaan, missä hän hoiti kenttäpostitointia. Kun joukko-osasto lähti Kotkasta saman vuoden lopulla, siirtyi Anna vastaavaan työtehtävään Helsinkiin. Myöhemmin Anna otti tulkin paikan pohjoisessa saksalaisessa komandentinvirastossa. Tuolloin hän oli jo tutustunut tulevaan saksalaiseen aviomieheensä. Helsinkiläistyttö Selma sai konttoristin paikan saksalaisesta laivaston vaatetusvarastosta *Marinebekleidungsamtista*. Palkkaa hänelle maksettiin 3 000 markkaa ja työaika oli kahdeksan tuntia päivässä. Karin oli saanut lottakomennuksen Petsamon saksalaiselle lentokentälle keittiöapulaiseksi. Palattuaan Helsinkiin hän halusi jatkaa saksalaisessa työssä, mutta ilman lottakomennusta. Hän aloitti tulkkina *Deutsche General beim Oberkommando der finnischen*

¹⁵⁰ Vesterinen 2003, 47.

¹⁵¹ Ansa 1994, 216 ja 219.

¹⁵² Saksan armeija käytti lisäksi kenttiä Vaasassa, Kauhavalla, Kuopiossa, Luonetjärvellä, Turussa, Utissa ja Karjalassa Mensuvaarassa, Immolassa sekä Petäjärvellä. http://geocities.ws/finnmilpge/fmpg_lwairfields.html. Haettu 2.6.2014.

¹⁵³ Eversti Willamon raportti 5.2.1942 ja liite eversti Willamon raporttiin kenraali Heinrichsille 20.5.1942. Lähetetyt salaiset kirjelmät, kirjeenvaihto 1941–1942, Yhteysesikunta Roi, KA.

Wehrmachtin alaisessa ravintola Espiksessä. Karinin tehtäviin kuului seurata mukana, kun *Oberzahlmeister* Schwinn teki hankintoja suomalaisissa liikkeissä. Ravintolan keittiössä työskenteli lisäksi kolme suomalaista naista.¹⁵⁴

2.3 SAKSALAISTEN TÖISSÄ

Kuva 2 Iloinen saksalainen soilas valvoo, kun naiset purkavat heinälastia elokuussa 1942 Toppilan satamassa Oulussa. Kuva Kaleva, JOKA Journalistinen kuva-arkisto, Museovirasto.

Naisten liikkuvuus lyhytkestoisten työsuhteiden, erilaisten työtehtävien ja eri paikkakuntien välillä oli tyypillinen piirre ennen heidän pestautumistaan saksalaisten töihin Pohjois-Suomeen. Kun naiset olivat siirtyneet saksalaiseen vaikutuspiiriin, he myös usein jäivät sinne. Joillekin eristyneisyys saksalaisten parakkikylissä, Lapin kylmä talvi tai saksalaisten ylimielinen tai ankara käytös oli liikaa, eikä hyvä palkkaa ruokaetuineen silloin enää riittänyt korvaamaan työn ikäviä puolia. Enemmistö pysyi kuitenkin vuosia saksalaisten töissä ja korkeintaan siirtyi tai siirrettiin toisiin työtehtäviin. Aiempi, suomalaisissa

¹⁵⁴ Ptk 228/47 ja 320/47, 509/48, 318/47, 188/47, Valpo II, KA.

työsuhteissa tavallinen työpaikkojen vaihtuvuus väheni huomattavasti. Siitä, millaista arkinen työnteko saksalaisten valvonnan alaisuudessa oli, on kuitenkin melko vähän kuvauksia.

Suomalaiset naiset tekivät työtä kansallissosialistisen järjestelmän valvonnassa ja ehdoilla, vaikkain usein suomalaisten yritysten palkkalistoilla. Eri kansallisuuksien ja etnisten ryhmien arvottaminen rotuoppien mukaan sekä näihin perustuva työvoiman säälimätön hyväksikäyttö ja työhön pakottaminen olivat olennainen osa kansallissosialistista järjestelmää erityisesti sodan olosuhteissa, mutta myös Saksan voittoisan tulevaisuuden suunnitelmissa, Euroopan uudessa järjestyksessä. Tämän vuoksi on kiintoisaa, että useat suomalaiset naiset tuntuivat pysyvän saksalaisten töissä ja moni halusi pitää kiinni saksalaisesta työpaikastaan vielä välirauhansopimuksen solmimisen jälkeen. Saksan sodanjohdon silmissä Suomi oli ystävällismielinen sotaliittolainen, jonka kanssa oli lähdetty kukistamaan yhteistä vihollista, bolshevistista Neuvostoliittoa vastaan. Suomalaiset olivat poliittisesti luotettavampi kansakunta kuin esimerkiksi norjalaiset tai muiden miehitettyjen maiden kansalaiset. Suomen viranomaiset ja valtiollinen poliisi pitivät huolen siitä, että mahdollisen vastarintaliikkeen toimintaedellytykset olivat käytännössä olemattomat. Suomalaiset naiset olivat Saksalle sekä välttämätöntä että arvokasta työvoimaa, sillä kaikki naisten tekemä huoltotyö vapautti miehiä taisteluun rintamalle ja tuki näiden onnistumista sekä hyvinvointia sotatoimissa. Saksan armeijalla tai viranomaisilla ei ollut syytä kohdella huonosti sellaisen ystävällismielisen valtion kansalaisia, joiden työ välittömästi hyödytti Kolmannen valtakunnan sodankäynnin päämääriä. Suomen sodanjohto pyrki myös takaamaan mahdollisimman sujuvan yhteistyön saksalaisen ”aseveljen” kanssa, vaikka kysymys työvoimasta joskus hiersikin suomalais-saksalaisia suhteita.¹⁵⁵

Joskus jopa kolmin-nelinkertainen palkka ja hyvä muona olivat etuja, joita naiset osasivat arvostaa. Ruokapulan, säännöstelyn ja mustan pörssin korkeiden hintojen keskellä saksalaisten töissä saadut ateriat ja ruokaedut saattoivat olla rahaakin arvokkaampia ja tärkeä tekijä työpaikalla viihtymiseen. Varmasti niillä oli oma merkittävä osansa myös saksalaisten töihin hakeutumisessa. Saksalaisten sairaaloiden, toipilaskotien ja kanttiinien herkut piirtyivät yksityiskohtaisesti monien mieliin ja niitä kuvailtiin vuosikymmentenkin jälkeen lähes haltioituneesti. Herkkujen lista oli lähes loputon: voita vapaasti ruokapöydässä, ihania sardiineja ja liha-ja kalasäilykkeitä, tuoretta leipää, makkaroitu, juustoa, hedelmiä ja oikeaa kahvia sekä pullaa, kakkuja ja suklaata eri muodoissa. Jouluna pöydät notkuivat erityisherkuista ja kaikille työntekijöille, myös suomalaisille, tarjoiltiin samppanjaa.¹⁵⁶ Naiset pääsivät pula-ajan oloissa syömään sellaisia

¹⁵⁵ Junila 2000, passim.

¹⁵⁶ Heikkinen 2012, 260–262.

mannermaisia herkkuja, joita he eivät ehkä normaaliloissa olleet koskaan edes nähneet tai maistaneet.

Erinomainen ruoka ei ollut kuitenkaan tarkoitettu suomalaisille keittiötyöntekijöille. He pääsivät siitä osallisiksi, koska työskentelivät saksalaisen sotakoneiston osina. Samanarvoisia saksalaisten kanssa suomalaiset naiset eivät kansallissosialistisessa rotu- ja sukupuolihierarkiassa olleet. Saksalaisten tarjoamien herkkujen ihastelu perustuu lähinnä niiden lottien tuottamaan muistelukirjallisuuteen, jotka työskentelivät sotasairaaloissa ja toipilaskodeissa. Niissä materiaaliset resurssit ja työn arvostus olivat erityisen korkealla.¹⁵⁷ Rotuoppien mukaan saksalaiset kuuluivat ominaisuuksiensa vuoksi *Herrenvolkiin*, valtiaskansaansa, jonka jäsenistä erityisesti sodanjohto ja sodassa haavoittuneet kuuluivat eliittiin, jolle tuli taata parhaat mahdolliset olosuhteet. Ulkomaalainen ei voinut olla samanarvoinen syntyperäisen saksalaisen kanssa. Hierarkiset erot eri työntekijäryhmien välillä näkyivät kaikessa, niin pukeutumisessa, palkkauksessa kuin materiaalisissa eduissa. Tämän vuoksi oli tärkeää, että järjestelmä pystyi nopeasti erottamaan, mihin kategoriaan kukin kuului. Räikein osoitus tästä oli juutalaisten rinnassaan kantama keltainen tähti, mutta kansallissosialistinen järjestelmä tuotti valtavan määrän erilaisia merkkejä ja univormuja, joiden avulla kansalaisuus tai asema ilmaistiin. Saksalaisuutta korostettiin komeilla univormuilla ja merkeillä, joita vierasmaalaisella ei ollut oikeus kantaa. Palkat, asumisolot ja luontoisedut oli määrätty kansalaisuuden ja sukupuolen mukaan.¹⁵⁸

Lottana saksalaisille työskennellyt Saimi oli tyytyväinen olosuhteisiinsa, vaikka työ oli vastuullista ja sitä oli paljon. Koko hoitohenkilökunta sai ruuan talon puolesta, mutta viini ja paremmat ruoka-annokset kuuluivat ainoastaan saksalaiselle henkilökunnalle. Poikkeuksellisesti myös suomalaisille hoitajille saatettiin tarjota juhlatilaisuuksissa samppanjaa, ja työpaikalla tarjottu ruoka oli erinomaista. Hierakiassa alemmalla tasolla työskentelevät sairaalan suomalaiset siivoajat ja keittiöhenkilökunta saivat rahapalkan lisäksi ainoastaan kuivamuona-annokset ja aterioistaan työpaikalla he joutuivat maksamaan erikseen. Saksalaisille tarkoitettu kuivamuona käsitti leipää, savustettua makkaraa ja juustoa, mutta suomalaisille sen sisältö saattoi olla vaatimattomampi.¹⁵⁹

Saksalaiset esimiehet näyttävän käyttäytyneen yleisesti ottaen asiallisesti suomalaisia naispuolisia työntekijöitä kohtaan. Samaan tulokseen päätyi myös loppuvuodesta 1943 saksalaisten työmailla kiertänyt suomalainen tarkastaja, joka ei raportissaan löytänyt erityisempää huomauttamista naisten

¹⁵⁷ Heikkinen 2012, 261.

¹⁵⁸ Työvoiman hierakiasta esim. Mark Spoerer, *Zwangsarbeit inter dem Hakenkreutz: ausländische Kriegsgefangene und Häftlinge im Deutschen Reich und im besetzten Europa 1939–1945*. Deutsche Verlags-Anstalt 2001, 146–165.

¹⁵⁹ Junila 2000, 318 ja raportti Saksan armeijan lääkärin vierailusta Helsingissä, Eversti Willamon raportit päämajaan 1941–1944, Yhteysesikunta Roi, KA.

työolosuhteista.¹⁶⁰ Työpäivät saattoivat olla pitkiä ja raskaita, mutta saksalaiset muonaedut päihittivät suomalaiset korttiannokset ja palkka oli hyvä. Saksalaiset valvoivat työntekoa tarkasti. Laiskottelua ei suvaittu, ja valvonta korostui erityisesti sellaisissa töissä, joissa työntekijät käsittelevät ruoka-aineita tai tavaraa, kuten muonavarastoilla tai satamassa.¹⁶¹

Maarian kokemukset saksalaisesta esimiehestä olivat kuitenkin niin huonot, että hän jätti erittäin hyvin palkatun työnsä Rovaniemen *Ortskomendaturissa*. Maaria oli alun perin tullut pohjoiseen lottakomennukselle Rovaniemen sotasairaalaan. Komennuksen päätyttyä hänelle tarjottiin tulkin ja konttoristin työtä 4 000 markan kuukausipalkalla, mistä oli jo vähennetty ruoka ja asunto. Maaria irtisanoutui esimiehensä ikävän käytöksen vuoksi, mutta pysyi edelleen saksalaisten töissä. Tulkkina Luftwaffen lentokentällä Rovaniemellä hän ansaitsi kuitenkin hieman vähemmän, 3 750 markkaa kuukaudessa.¹⁶²

Saksan kielen taitoisista naisista oli saksalaisten konttoreissa kova puute. Lilliltä oli jäänyt keskikoulu kesken, mutta hän pystyi parin vuoden saksan opinnoilla ansaitsemaan tulkkina yli 4 000 markkaa kuukaudessa. Koulutyttyö Annikki erehtyi vastaamaan hänen kotiinsa kylään tulleelle saksalaiselle upseerille saksaksi, ettei hän ollut tämän etsimä kylän ainoa ylioppilastyttö. Pian hänet oli palkattu kesätyöhön saksalaiseen esikuntaan.¹⁶³

Paulan muistot työstään Kemin saksalaisen lentokentän talouskonttorissa olivat pelkästään positiivisia:

Minä voin sanoa, että se oli ihaninta aikaa minun elämässäni. Ne kaikki esimiehet, ystävät ja työtoverit oli hirveän ystävällisiä ja mukavia ihmisiä. - - Kaikki oli ystävällisiä ja näin, Zahlmeistereissa oli ihan vaan kirjanpitoihmisiä. Meidän toimiston johtaja oli oikein isällinen ja kiltti pappi, kansakoulunopettaja, ja tytöt sanoikin sitä Vatiksi. Tyttöjä oli aika paljon, saksalaisia tyttöjä Annelise, pieni pullukka Kölnin läheltä ja Hannelore Dresdenistä ja ainakin nämä vakituksia työkavereita. He stilisoivat minun huonolla saksalla tekemäni raportit ja sillä lailla me autettiin toinen toisiamme. Siinä oli sitten yksi mies Vatin lisäksi enempi siviilimies, aika vanha ja oikein sydämellinen ja auttoi minua aika paljon, että tämä sanotaan näin ja näin. Eihän mulla ollut kuin keskikoulutiedot. Siinähän opin kielen. - - Kerran kuulin, kun yksi (miespuolinen työtoveri) kehui minua niin hirveästi, että hän pitää kuin omana tyttönään minua.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Vesterinen 2003, 77. (Kapteeni Ahlqvistin toimintakertomus 5.11.– 5.12.1943, Yhteysesikunta Roi).

¹⁶¹ Junila 2000, 314, 318 ja litterointi Katrin haastattelusta heinäkuussa 1991, haastattelijana hänen veljentyttärensä (KHast1991).

¹⁶² Ptk 352/47, Valpo II, KA.

¹⁶³ Junila 2000, 323.

¹⁶⁴ PHaast/AH.

Saksalainen esimies piti jopa Paulalle isällisen puhuttelun, kun tämä oli lähtenyt juhliin ja tullut illalla melko myöhään kotiin. Esimies oli tunnustanut, että Paulan astuessa hänen pieneen konttorihuoneeseensa oli kuin aurinko olisi alkanut paistaa. Kun Paula muisteli kokemaansa työoveruutta ja ystävällisyyttä yli kuusikymmentä vuotta tapahtuman jälkeen, nousivat kyynelleet hänen silmiinsä. Suomalainen etunimi ei kuitenkaan juurtunut saksalaiseen konttoriin. Paulaa alettiin kutsua nimellä *Dolmetscherin* (tulkki) Inge. Uuden nimensä hän sai senaikuisen saksalaisen iskelmän mukaan, jossa vaaleaa Ingeä saateltiin iltaisin kotiin. Sievä ja vaalea Paula oli mitä ilmeisimmin konttorin lemmikki. Hän itse painotti kertoessaan työkokemuksestaan useaan kertaan sen siviililuonnetta. Hän ei hoitanut edes tulkkaustehtävissä mitään sotilaallisia asioita ja sanoi olleensa ”ihan pötkö” poliittisissa ja sotilaallisissa asioissa. Palkan Paulalle ja muille lentokentän suomalaisille työntekijöille maksoi oululainen yritys Höckert.¹⁶⁵

Lotta Wellamo Saastamoinen (myöh. Paananen) otti pestin ystävättärensä yllytyksestä jatkosodan puhkeamisen aikaan suomalais-saksalaiseen sotilaskotiin Kemijärven Joutsijärvellä. Wellamo ja hänen miehensä Erkki olivat molemmat maanpuolustushengen ja valkoisen Suomen aatemaailman sisäistäneitä ja toimivat suojeluskuntajärjestön ideologian mukaisesti: mies lähti rintamalle ja vaimo palveli miehiä sotilaskodissa, koska se oli naisen tehtävä ja velvollisuus sodan aikana.¹⁶⁶

Joutsijärvellä työskennellessään Wellamo joutui sattumalta Saksan Norjan-armeijan pääesikunnan palvelukseen, kun armeijan komentaja kenraalievosti Nikolaus von Falkenhorst saapui kesäkuun 1941 lopulla Joutsijärvelle upseereineen. Sotilaskoti muuttui saksalaisten upseerien ”kasinoksi” eli ruokailupaikaksi. Wellamo kertoo sotamuistokirjaansa perustuvissa muistelmissaan avoimesti arkipäivästään arvostaan tietojen *Armeeoberkommando* Norwegenin esikuntaupseerien tarjoilijana ja keittiötyöläisenä. Joutsijärvellä ollessaan Wellamo osti vahakantisen ruutuvihon, johon hän alkoi kerätä sotaherrojen ja työtovereiden kuvia ja nimikirjoituksia sekä kirjoittaa ylös sotatapahtumia ja omia vaikutelmiaan. Filmitähtien ja muiden esiintyvien taiteilijoiden ohella korkea-arvoiset sotilaat olivat tuon ajan julkisuuden henkilöitä, joiden henkilökohtaisia ominaisuuksia, käytöstä ja ulkonäköä suomalaiset naistyöntekijät tarkkailivat ahkerasti. Wellamon suosikiksi nousi von Falkenhorst, ”ystävällinen ja miellyttävä vanha herra”, joka usein muisti kysellä Wellamon perheen kuulumisia ja antoi herkkuja tyttärelle lähetettäväksi. Wellamo tulkitsti kiintymyksen johtuvan siitä, että kenraalilla oli samanikäinen tytär, jota tämä kaipasi. Vaikka Wellamon sota-ajan muistot ovat sekoitus niin ihailua kuin romanttista patriotismia ja jääkäriaatteen tunnelmia, huomioi hän myös terävänäköisesti ”kyökin puolelta” saksalaista mielenlaatua ja työpaikkansa

¹⁶⁵ PHaast/AH.

¹⁶⁶ Seija-Leena Nevala-Nurmi, Perhe maanpuolustajana. Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944. Tampereen yliopisto 2012, 311.

eriarvoisuutta. Upseerikasinossa työskentelevillä naisilla ei ollut varsinaista työaikaa, vaan töitä tehtiin upseerien ruokailutarpeiden mukaan. Työpäivä alkoi aamulla usein ennen seitsemää ja päättyi vasta puolenyön jälkeen, kun viimeiset tiskit saatiin tiskattua. Kuitenkin päivällisen jälkeen, kun upseerien ruokasalista alkoi leijua sikarintuoksu, ei keittiönaisilla enää ollut asiaa sinne. Tarjoilusta vastasivat tämän jälkeen saksalaisten omat viinurit ja miespalvelijat. Työtä naisilla oli paljon ja usein sitä tehtiin perin alkeellisissa olosuhteissa, mutta hyvä yhteishenki ja työpaikan tarjoamat etuudet lievensivät haittapuolia. Myös keittiöyhteisöllä oli oma ”äiti”, lappilainen keittäjä Jenni Hiltunen. Ensin saksalaiset ja sitten myös suomalaiset lotat alkoivat kutsua häntä ”Mutikisi”.¹⁶⁷

Saksalaiset upseerit edellyttivät suomalaiselta henkilökunnalta moitteetonta ulkoasua. Lottapuvun kauluksen, mansettien ja esiliinan tuli olla hohtavan puhtaata ja silitettyä, vaikka saippuaa tai muita hygieniatuotteita naisilla oli rajoitettusti käytettävissään. Wellamon mukaan naistyöntekijöiden vähäinen vapaa-aika kului usein vaatteiden huollon, paikkaamisen ja parsimisen merkeissä. Tiskivesien sierettämistä käsistä piti myös pitää huolta, sillä upseerien ruokahalu saattoi häiriintyä, jos tarjoilijalotalla oli rohtumia tai haavoja käsissään. Näppylä kasvoissa saattoi ikävällä tavalla viitata naisten hormonikiertoon ja kuukautisiin. Tällaisessa tapauksessa ruokasaliin ei ollut asiaa. Esikunnan lääkärit pitivät huolen, että epäesteettiset tai epähygieniset vaikutteet eivät päässeet pilaamaan upseerien ruokailuhetkeä. Läheinen kanssakäyminen suomalaisen keittiöhenkilökunnan kanssa ei myöskään sopinut saksalaisen esikuntaupseerin arvolle edes eristyneissä korpioloissa. Ja vaikka olisi sopinut, eivät esimiehet olisi tällaista suvainneet. Ilmassa ehkä väreilevät eroottiset jännitteet eivät päässeet realisoitumaan ankaran kurin alla. Kuri oli niin kova, ettei Wellamon seuraaja lotta Anna-Liisa, joka työskenteli upseerikasinolla ainona naisena, kokenut mitään vaikeuksia sen paremmin upseerien kuin miehistönkään puolelta. Saksalaisten upseerien kopea ja ylimielinen käytös aiheutti naisten keskuudessa sekä ärtymystä että huvittuneisuutta, mutta toisaalta suojeli heitä lähentelyltä tai muulta seksuaaliselta häirinnältä. Sievä, lottaunivormuun pukeutunut nainen saattoi olla romanttisen haaveilun ja ihastuksen kohde, mutta kuten Wellamo hyvin nopeasti huomasi: ”joutava ihastuminen saattoi ilmetä vain kirjeen muodossa - - meidän uskottiin olevan tykkänään erilaisella henkisellä tasolla, hieman matalammalla kuin puhdasrotuiset germaanit. Me edustimme erilaista kulttuuria ja olimme siis vähempiarvoisia”.¹⁶⁸

Koska Wellamo työskenteli Kursunkijärven upseerikasinolla kenraali von Falkenhorstin nimenomaisesta pyynnöstä, alettiin häntä kutsua kunnioittavasti ”Frau Wellamoksi”. Ehkä tämä antoi Wellamolle rohkeutta vaikuttaa työpaikalla vallitsevaan epätasa-arvoon suomalaisten naisten ja

¹⁶⁷ Wellamo Paananen, Lottana lippusiimassa. Muistoja Wehrmachtin Lapin esikunnasta. Atena 1998, 48–51.

¹⁶⁸ Paananen 1998, 183.

saksalaisten miesten välillä. Kursunkijärven pääesikunta-alueelle oli rakennettu hieno saunarakennus suihkuineen, mutta sinne suomalaisilla naisilla ei ollut asiaa. Kuitenkin puhtauden ja siisteyden vaatimukset olivat ehdottomat myös heille. Wellamo otti asian puheeksi talousupseerin kanssa ja pian tämä ilmoittikin, että sauna oli lämmitetty naisille. Kun naiset marssivat saunaan varusteineen, he huomasivat tulleen suihputetuiksi: sauna oli jääkylmä ja ikkunoissa vilahteli epäilyttävä määrä virnuilevia miesten kasvoja. Harmistunut Wellamo ei kuitenkaan asettunut saksalaismiesten naurettavaksi, vaan alkoi hautoa kosta. Koska talousupseeri ruokaili usein yksin, oli tämä hetki oivallinen kostolle. Saksalaisen miehistön äimistykseksi Wellamo valmisti upseerille alkupalan, jonka koostui jäkälästä, puolukanvarvuista ja pikkukivistä. Hän ilmoitti kantavansa kokonaisvastuun seuraamuksista. Annoksen päälle Wellamo kiinnitti kortin, jossa hän kauniilla saksankielisillä sanoilla kiitti lottien puolesta ”kuumasta saunasta”. Saatuaan alkupalansa Wellamon kauniin hymyn saattamana, katsoi luutnantti ensihämmästyksestä toivuttuaan yllättyneenä tähän naiseen, joka uskalsi tuoda kiviä ja kuivia varpuja ateriaksi saksalaiselle upseerille. Tämän jälkeen luutnantti tummeni kasvoiltaan ja puhetta alkoi tulla ”kuin kuularuiskusta tulta”. Wellamo oli päättänyt vastata ainoastaan ”en ymmärrä” tai ”minä rakastan sinua”, mutta luutnantin vihasen puhetulvan edessä hän sai tuskin soperrettua sanaakaan. Lopulta Wellamon punastelu ja pelästynyt ilme lauhduttivat luutnantin vihan ja hän pystyi jopa nauramaan tapahtuneelle. Kun Wellamo tämän jälkeen meni vaatimaan, että suomalaisille lotille jaettaisiin samat savukkeet, viinit ja suklaat kuin saksalaisille upseereilla ja muulle henkilökunnalle, suostui luutnantti tähän ilman vastaansanomista. Saunomisesta ei enää puhuttu, mutta talousupseeri suhtautui työpaikan suomalaisiin naisiin karun alkupalansa jälkeen ”erittäin hienosti”.¹⁶⁹

Joutsijärven sotilaskodista lähtiessään kenraali von Falkenhorst oli esittänyt suomalaisen yhteysesikunta Rovaniemen (Roi) päällikölle, eversti Oiva Willamolle, että hän haluaisi Wellamon seuraavan häntä Rovaniemen läheisyyteen perustetulle Kursunkijärven upseerikerholle. Eversti Willamo, joka oli Wellamon aviomiehen Erkin korkein esimies, ilmoitti ykskantaan Wellamolle, että tämän tulisi järjestää asiansa pikimmiten kenraalin toiveiden mukaisesti. Wellamon ei auttanut muu kuin hoitaa itselleen lottakomennus Kursunkijärvelle. Saavuttuaan sinne hän ei tuntenut itseään tervetulleeksi ja itkeskeli usein iltaisin. Vasta kenraali von Falkenhorstin saapuminen kasinolle muutti Wellamon tilanteen. Ensikohtaaminen kenraalin kanssa oli menestys, jota koko korkein upseeristo todisti:

”Tarjotin käsissäni astuin tarjoilijajoukon ensimmäisenä kasinolle. Sydämeni pamppaili, ja jännittynyt puna poskillani lähdin kävelemään kohti kenraalia. Seuraavat hetket olivat ikuisuus. Minusta tuntui, että kasinoparakin lattialankut notkuivat askelten alla. Minua huimasi, mutta paras aseeni, mahdollisimman lämmin

¹⁶⁹ Paananen 1998, 91.

hymy huulillani kävelin keinuvilla palkeilla. Ennätin muutaman askeleen, kun tajuntani miltei hämärtyi: kenraali nousi seisomaan! Samassa tietenkin seitsemisenkymmentä upseeria hypähti seisaalleen – aika hämmästyneinä, tajusin. Ensin kuului äkkinäinen, kova tuolien kolina. Sitten seurasi sanoinkuvaamattoman kaamea hiiskumaton hiljaisuus. Kenraali astui muutaman askeleen vastaani, otti tarjottimen käsistäni, laski sen pöydälle ja otti molemmat käteni käsiinsä niitä lämpimästi puristaen ja pudistaen. Koko ajan hän puheli nopeasti: ”Frau Wellamo hier! Wunder schön! Wunderbar... Willkommen, willkommen! Sie sind herzlich willkommen!”¹⁷⁰

Tämän kohtaamisen jälkeen Wellamon asema työpaikan hierarkiassa oli vakautettu.

Wellamon toinen suuri entreé ei ollut yhtä onnistunut. Hän oli pitkään haaveillut kansallispuvusta ja sotilaskodissa työskennellessään vihdoinkin hankki itselleen sellaisen. Lotta-Svårdin Kultaisten Sanojen ohje ”ole vaatimaton esiintymisessäsi ja puvussasi” unohtui hetkeksi. Turhamaisuus otti vallan, ja Wellamo sai päähänsä pukeutua pukuun omalla tarjoiluvuorollaan. Naiivisti hän luuli, että puku ja sen kantaja herättäisivät myönteistä huomiota ja yleistä ihastusta. Toisin kuitenkin kävi. Kun Wellamo astui tarjottimineen saksalaisten upseerien keskelle, vaimenivat alkuun kuuluneet ihastuksen kohahdukset nopeasti. Kenraali von Falkenhorst oli raivoissaan ja tunnelma kasinolla laski nopeasti. Myöhemmin, kun Wellamo oli jo paennut keittiön suojaan, kenraalin sotilaspalvelija tuli tuomaan viestin: ”Kenraali ei salli, että suomalainen lotta tällaisena aikana esiintyy niin kirkuvanvärisessä asussa! Suomalainen lotta ei voi tehdä niin!”¹⁷¹ Suomi-neidon ruumillistuman tunketuminen Kolmannen valtakunnan maskuliinisen eliitin, saksalaisten upseerien, hallitsemaan tilaan oli täysin sopimatonta. Suomalaisen naisen oli pysyttävä vaatimattomana sotilaiden palvelijana harmaaseen univormuun pukeutuneena eikä kilpailla huomiosta tai lähettää naisellisia signaaleja. Todennäköisesti kenraali koki kuitenkin suurempana loukkauksena puvun nationalistisen luonteen. Aseveli-propagandan sisäistänyt Wellamo ei ymmärtänyt, että kansallisosialistisen Saksan upseerit olivat Euroopan valtiaskansan valioyksilöitä, eikä suomalainen naissukupuolen edustaja saanut kuvitella tekevänsä itsenäisiä päätöksiä puketumisensa suhteen tai tuovansa oman kansallisuutensa omaleimaisuutta saksalaiseen vaikutuspiiriin.

Myös Marjan muistelussa esiintyi samankaltainen ”suuri sisäänvalo”, joka alun itsevarmuuden jälkeen päättyi noloosti. Kun Marja oli saksalaisen ystäväjoukon kanssa astumassa sisään hotelli Pohjanhovin ravintolasaliin, lasiset pariovet avautuivat hänen edessään ja kaikki saksalaiset sotilaat tekivät kunniaa. Marjan mielestä tässä ei ollut mitään outoa, kuvitteli

¹⁷⁰ ”Rouva Wellamo täällä! Hienoa! Ihmeellistä! Tervetuloa, tervetuloa! Olette sydämellisesti tervetullut”. Paananen 1998, 13.

¹⁷¹ Paananen 1998, 112.

huomionosoituksen itselleen tarkoitetuksi ja astui pää pystyssä sisään ravintolaan. Vasta sitten hän huomasi, että Vuoristoarmeijan komentaja kenraali Dietl käveli hänen perässään. Kunnianosoitus ei ollut sittenkään tarkoitettu suomalaiselle tarjoilijatyölle.¹⁷²

Lotta Wellamo halusi työpaikkaa vaihtaessaan henkilökohtaisesti hyvästellä tärkeimmät esikuntaupseerit ja etenkin kenraali von Falkenhorstin. Hänen hämmästykseseen kenraali ilmestyi eron hetkellä ovelle kyyneleet silmissään. Tämä näky sai Wellamonkin itkemään ja turhaan etsimään nenäliinaa esiliinansa taskusta. Silloin kenraali otti puhtaan, laskostetun nenäliinan omasta taskustaan, pyyhki ensin Wellamoin kyyneleet ja sitten omansa. Kun Wellamo oli sopertanut kiitoksensa häntä kohtaan osoitetusta ystävällisyydestä, alkoi kenraali puolestaan puhua paljon ja nopeasti pitäen Wellamon käsiä omissaan. Hän päätti vuolaan monologinsa toivotukseen: *”Bleiben Sie immer eine Finnin!”*¹⁷³

Sekä Paulan että Wellamon kertomuksesta saksalais-suomalaisen työyhteisön arkipäivästä käy ilmi muutamia mielenkiintoisia seikkoja. Ensinnäkin yhteisöihin alkoi muodostua dynamiikka, joka muistutti perheitä: tiettyjä henkilöitä alettiin kutsua ”isiksi” tai ”äideiksi” ja nuoriin naisiin suhtautuduttiin kuin tyttäriin, joista tuli pitää huolta tai jotka toimivat sota-ajan korvikkeina omalle perheelle. Sotasairaaloissa makaavat saksalaiset ”pojat” kirjoittivat korulauseita heitä hoitaneiden suomalaisten sairaanhoitajien ja lottien muistokirjoihin, jotka oli osoitettu ”rakkaalle äidille” ja koristeltu kauniilla piirroksilla.¹⁷⁴ Lappilaisissa kylissä ”omat” saksalaiset sotilaat tunnettiin henkilökohtaisesti ja heistä tuli yhteisten saunakokemusten ja molemminpuolisen avun kautta osa kylän uutta yhteisöllistä rakennetta, ”omia kyläläisiä”.¹⁷⁵ Sota-ajan mukanaan tuomat ”adoptiot” ja ”perheet” kertovat, että miesten välinen ”veljeys” rintamalla ei ollut ainoa tuen, avun ja huolenpidon muodostama korvikesukulaisuus, kun toisilleen alun perin vieraat ihmiset joutuivat sodan vuoksi elämään, sotimaan ja työskentelemään yhdessä. Omasta sosiaalisesta turvaverkostaan eroon joutuneet ihmiset etsivät ja muodostivat joko tietoisesti tai tiedotamattaan emotionaalista turvaverkkoa, missä sinänsä ei ole mitään epätavallista tai outoa. Eräs varsin konkreettinen esimerkki tällaisesta tapahtui ensimmäisen maailmansodan jälkeen, kun Melbournen kaupunki päätti adoptoida ranskalaisen Villers-Bretonneux’in pikkukaupungin ja keräsi rahaa sen korjaamiseen sodan tuhoilta. Sodan aikana australialaiset sotilaat olivat osallistuneet taisteluun kaupungissa ja sen jälkeen jääneet auttamaan asukkaita pahoin vaurioituneiden rakennusten korjaamisessa. Kotiin palattuaan nämä sotilaat tunsivat velvollisuudekseen jatkaa sidettään ”omien perheidensä” kanssa ja auttaa niitä, joiden kanssa he olivat yhdessä

¹⁷² MHaast/AH.

¹⁷³ Paananen 1998, 162: ”Pysykää aina suomalaisena!”

¹⁷⁴ Junila 2000, 316.

¹⁷⁵ Virolainen 1999, 85.

puolustaneet kaupunkia ja eläneet uudelleenrakennuksen vaiheet.¹⁷⁶ Monet muutkin esimerkit ovat osoittaneet sen, miten sota sekä repii yhteisöt hajalle että muodostaa uusia siteitä ja emotionaalisia yhteisöjä. Jay Winter käyttää näistä nimitystä ”adoptive kinship” ja väittää, niitä on muodostunut kaikissa sotaa käyvissä yhteiskunnissa. Hän käyttää esimerkkinään Punaisen Ristin avustustyöntekijöitä, jotka vuodesta 1914 auttoivat ihmisiä, jotka olivat menettäneet läheisensä taisteluissa tai etsivät kadonneita omaisiaan. He toimivat välillisesti heidän ”vanhempinaan”, ”lapsinaan” ja ”sisaruksinaan”.¹⁷⁷

Silti on hieman hämmäntävää, että Saksan armeijan monet sodat nähnyt preussilainen kenraali puhkeaa kynneliin erotessaan suomalaisesta tarjoilijalotasta. Kohtauksesta välittyy sotaretkille lähetettyjen miesten, niin korkea-arvoisten kenraalien kuin rivisotilaiden, emotionaalinen riippuvuus naiseudesta ja naisista, jotka päivästä päivään huolsivat heitä ja toivat samalla tuulahduksen ”normaaliudesta”, tavallisesta elämästä.

Lotta Wellamon tarinasta käy lisäksi ilmi, että suomalainen nainen pystyi halutessaan tai uskaltaessaan myös jonkin verran vaikuttaamaan omiin olosuhteisiinsa, mutta muutoin Saksan armeija saneli ankarat käytös- ja ulkonäkösäännöt. Wellamon uhmakas käytös talousupseeria kohtaan oli ehkä mahdollista hänen suosikkiasemansa vuoksi, mutta niin sukupuolensa kuin ”rotunsa” puolesta alempiarvoisen henkilön kostoksi tarjoama jäkälä- ja kiviateria oli täysin odottamaton teko korskean saksalaisen upseerin silmissä. Wellamo sai kuitenkin tahtonsa osittain läpi ja välttyi rangaistukselta. Jos saksalainen rivisotilas olisi tarjonnut upseerille kiviä lounaaksi, olisi se johtanut todennäköisesti ankaraan rangaistukseen.

¹⁷⁶ Linda Wade, *By Diggers Defended, By Victorians Mended: Australian Soldiers and the Reconstruction of Villers Bretonneux. When the Soldiers Return: November 2007 Conference Proceedings*. University of Brisbane, 167–174. Ajatuksen takana oli järjestö British League of Help for the Devastated Areas, joka oli 1920 perustettu auttamaan Ranskan sodan tuhoamia kaupunkeja adoptioimalla niitä.

¹⁷⁷ Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European cultural history*. Cambridge University Press 1995, 29–30.

Kuva 3 Suomalaiset lotat huolehtimassa saksalaisten ruokailusta jatkosodan alkupäivinä.
SA-kuva.

2.4 SAKSALAINEN SOTILAS JA SEURUSTELU

Kuva 4 Siviilien ja saksalaisten asevelitunnelmaa pidettiin yllä mm. yhteisillä hiihtokilpailuilla. Kuva Bundesarchiv.

Kolmannen valtakunnan sotilaat ja Saksan muihin sotaorganisaatioihin kuuluvat miehet muuttivat Pohjois-Suomen ja varsinkin Rovaniemen väestörakenteen päinvastaiseksi kuin yleensä sotatilan aikana. Paikalliset rintamapalvelusikäiset miehet lähtivät pois, mutta Pohjois-Suomen alueelle saapui monikertainen määrä miehiä, joista suuri osa oli nuoria seurustelu- ja avioitumisikäisiä miehiä. Niillä naisilla, jotka halusivat olla tekemisissä saksalaisten kanssa myös vapaa-aikana, ei ollut puutetta miespuolisesta seurasta. Koska miehiä oli paikallisiin nuoriin naisiin nähden monikertainen määrä, oli saksalaisen miehen toimittava määrätietoisesti, mikäli halusi suomalaisen naisystävän, sillä kilpailu oli kovaa. Kaikki eivät kuitenkaan olleet kiinnostuneita tai halukkaita seurustelemaan vierasmaalaisen naisen kanssa, kun taas joidenkin nuoruus tai kokemattomuus esti kanssakäymisen.

Saksalaisten hyökkäyksen pysähdyttyä sotatoimet Lapissa vähenivät ja rintamasotilailla oli enemmän mahdollisuuksia vapaa-ajanviettoon. Armeijan huolto ja rakennusprojektit työllistivät myös suurin joukoin miehiä, ja Norjan puoleltakin saapui lomalaisia etenkin Ouluun. Norjan armeija, jonka alaisuuteen Pohjois-Suomen saksalaisjoukot ensimmäisen sotavuoden aikana kuuluivat, valvoi ja yritti säädellä sotilaiden käytöstä jatkuvilla määräyksillä ja päiväkäskyillä. Niissä korostettiin ystävällistä ja kunnioittavaa suhtautumista paikalliseen väestöön. Ensimmäisenä syksynä ohjesäännöt olivat saaneet jo turistioppaan sävyjä: miehille neuvottiin, mistä he voisivat ostaa saksalaisia lehtiä ja miten suomalaisten naisten kanssa tuli käyttäytyä julkisilla paikoilla.

Euroopan valiokansan tuli aina pitää mielessään sekä oma arvonsa että kunnian tuottaminen omalle kansakunnalleen.¹⁷⁸

Marjan ja Paulan kertomukset heidän tutustumisestaan ja seurustelustaan saksalaisen miehen kanssa vahvistavat käsitystä, että saksalaiset miehet toimivat seurustelusuhteita halutessaan aktiivisesti ja määrätietoisesti. Marjaa saksalaisten miesten paljous Rovaniemellä ei haitannut. Hänelle se merkitsi varaa valita:

*Silloin kun on kauheesti tyrkyllä niitä miehiä, niin silloin niitä vähän potkii että painukaa hemmettiin. Phtyi, phtyi pois vaan ja minähän kuljin siellä niin kuin prinsessa.*¹⁷⁹

Saksalaiseen kihlattuunsa hän tutustui liikkueessaan saksalais-suomalaisessa ystäväporukassa:

*No siellähän oli sakemanneja hirveästi, kyllähän niihin tutustu. - - Kaikki elokuvat jotka tuli niin käytiin katsomassa ja paljon oli operettipohjaisia. Mä tutustuin sitten jossain tämmöisissä kun kävi meillä niitä saksalaisia tämmöiseen kölniläiseen Hansiin ja hän kävi meillä usein kavereiden kanssa. Hän palveli Kirkenäsissä ja tuli lomalle Rovaniemelle.*¹⁸⁰

Paula tutustui saksalaiseen miesystäväänsä, sanitäärinä toimivaan lääketieteen ylioppilaaseen Manfrediin elokuvissa:

*Satuttiin istumaan vierekkäin ja rupesi heti flirttaamaan. Airi (ystävä, AH)) lähti pyörällä kotiin ja Manfred piti minusta kiinni, että hän ei päästä minua, ja tulee saattamaan. Siitä saakka oltiin yhdessä.*¹⁸¹

Erittäin yleistä tuntui myös olevan, että seurustelu alkoi työpaikalla. Useat naiset kertoivat, että he tutustuivat saksalaisten töihin tultuaan työpaikalla saksalaiseen mieheen. Seurustelusuhde alkoi usein varsin pian työsuhteen alkamisen jälkeen. Lahja tutustui autonkuljettajasulhaseensa Rovaniemellä saksalaisen sotilaskodin keittiöllä työskennellessään, Vieno puolestaan siviiliammattiltaan vaatturimieheensä *Armee-Bekleidungsamtissa*, missä molemmat työskentelivät. Katja teki töitä saksalaisella eläinlääkintäasemalla, missä hän tutustui autokomppanian päällikkönä työskennelleeseen *Oberfeldkornett* Kurtiin. Sirkka meni keväällä 1944 saksalaisten palvelukseen Helsingissä ja alkoi samoihin aikoihin seurustella Saksan laivaston tykistöluutnantti Wilhelmin kanssa. Aune matkusti veljensä pyynnöstä pohjoiseen ja sai työpaikan Nautsin lentokentältä, missä hän pian tapasi

¹⁷⁸ Junila 2000, 136–140.

¹⁷⁹ MHaast/AH.

¹⁸⁰ MHaast/AH.

¹⁸¹ PHaast/AH.

ylivääpeli Maxin, jonka kanssa kihlautui.¹⁸² Suomalainen seurustelukumppani löytyi myös sellaisten naisten joukosta, jotka työnsä vuoksi olivat kanssakäymisissä saksalaisten kanssa. Nämä naiset työskentelivät erilaisissa palveluammateissa kuten ravintoloissa tarjoilijoina, partureina tai myyjättärinä.¹⁸³

Erilaisia yhdessäolon muotoja ja seurustelusuhteita suomalaisten naisten kanssa syntyi runsaasti. Varsin tavallista oli, että saksalaiset ”pojat” tulivat istumaan iltaa suomalaisiin koteihin, eikä tämä rajoittunut pelkästään nuorten naisten kanssa seurusteluun. Marjan ja hänen äitinsä vuokraemäntä vastaanotti vieraita mielellään.¹⁸⁴ Paula muisteli vapaa-aikaansa viattomana nuorten ihmisten seurusteluna, joka tapahtui ystävänsä uskovaisten vanhempien silmien alla:

*Kyllä meillä kävi näitä poikia kylässä – totta kai me kuunneltiin Lappland Sänderiä ja pappa tykkäs, että kyllä siellä vietetään syntistä elämää. Musiikkia vain tuli, mies ja nainen kertoi jotain sellaista hupia ja musiikkikappaleita. -- Yhteiselo oli ihan luonnollista kun ne oli olleet siellä jo niin kauan aikaa ja kaikki oli tottuneet saksalaisiin. Jos minäkin siellä jonkun pojan kanssa kuljin niin ei kukaan viis veisannut.*¹⁸⁵

Mikäli seurustelu muuttui vakavaksi ja pari alkoi miettiä yhteistä tulevaisuutta, oli heillä monia vaikeuksia voitettavanaan. Esteenä toimivat Saksan rotupoliittiset periaatteet ja armeijan tarpeet, sillä sodan vielä kestäessä ei ollut sotalaitoksen edun mukaista, että ravisotilaat asettuivat viettämään perhe-elämää. Totalitaarisessa, sotaa käyvässä Saksassa seurustelu vierasmaalaisen naisen kanssa ja mahdollinen avioliitto ei ollut pelkästään kahden ihmisen välinen yksityinen asia. Sekä avioituminen, perheen perustaminen että seksuaalisuus oli valjastettu palvelemaan Valtakunnan etua, jota sekä poliittinen, sotilaallinen että ideologinen järjestelmä kontrolloivat tarkasti. Norjan armeijan sodanjohto määräsi avioliittokiellon sotilailleen vuoden 1941 loppuun asti. Wehrmacht ei pitänyt suotavana, että ravisotilaat alkoivat suunnitella avioliittoa sotaretken hyökkäysvaiheen aikana. Saksan 20. Vuoristoarmeijan komentaja Edouard Dietl antoi joulukuussa 1942 uudet, salaiset ohjeet virkakuntien esimiehille ja komppanianpäälliköille, jotka koskivat Saksan puolustusvoimiin kuuluvien avioliitoja lähisukuisiin germaanisiin kansoihin kuuluvien henkilöiden kanssa. Nämä ohjeet olivat eräänlainen kurinpalautus, sillä rotupoliittisesti epätoivottavat avioliittohakemukset vierasmaalaisten naisten kanssa olivat lisääntyneet pitkittyneen sodan vuoksi. Ohjeen mukaan joukkojen

¹⁸² Ptk 494/48, 495/48, 112/47, 318/47. Ks. myös ptk 188/47, 471/45, 507/45, 514/45, 842/45, 622/45, 605/47 ja 607/47, Valpo II, KA.

¹⁸³ Pkt 492/48, 324/47, 355/45, 890/45, 861/45, Valpo II, KA.

¹⁸⁴ MHaast/AH.

¹⁸⁵ PHaast/AH.

päälliköiden oli korostettava miehilleen, että Wehrmacht noudatti Saksan kansallissosialistisen puolueen NSDAP:n linjaa ja oli täysin samaa mieltä puoleen rotupoliittisen viraston edustajien kanssa. Saksalaisen miehen tuli solmia avioliitto ja tuottaa jälkeläisiä ainoastaan oman kansansa edustajan kanssa, siis saksalaisen naisen. Kaikki avioliitot ulkomaalaisen naisen, vaikkakin germaanisen rodun edustajan kanssa, olivat täysin epätoivottavia. Kaikkien arvoasteiden sotilaita oli välittömästi valistettava vierasmaalaisen naisen sopimattomuudesta saksalaisen miehen vaimoksi ja saksalaisten lasten äidiksi jo ennen kuin avioliittoa alettiin edes harkita. Pohjoismaalainen nainen, vaikkakin germaanisen rodun edustaja, jäisi lähes aina kansallisessa mielessä sekarotuiseksi.¹⁸⁶

Näiden ohjeiden mukaisesti saksalaiset joukot saivat 1943 Wehrmachtin esikunnalta propaganda- ja ohjekirjan *Der Deutsche Soldat und die Frau aus fremden Volkstum*. Siinä painotettiin oikeanlaista avioliittoa koko kansallisen tulevaisuuden perustana. Saksalaisen sotilaan kansallinen ylpeys ja velvoite rodulliseen uskollisuuteen sekä vihollispropagandan ja vakoilun vastustaminen vaativat äärimmäistä pidättävyysyyttä kaikessa kanssakäymisessä vierasmaalaisten henkilöiden kanssa. Kaikki yhteydenpito tuli rajoittaa vain siihen, mitä armeijan määräämät tehtävät ja velvollisuudet edellyttivät. Saksan kansan voima sai alkunsa nimenomaan saksalaisen naisen sydäimestä ja mielenlaadusta. Hän oli kansan ikiaikainen äiti, joka ainoana pystyi antamaan Saksan kansalle sen arvon mukaisia jälkeläisiä. Tämän vuoksi avioliitto ulkomaalaisen naisen kanssa oli sotilailta kielletty. Saksassa heitä odotti riittävä määrä vaikeiden aikojen koettelemia naisia, jotka olivat valmiita lahjoittamaan perimältään terveitä jälkeläisiä. Ainoastaan poikkeustapauksissa avioliitto oli mahdollinen arjalaisen, germaanisen naapurikansan edustajan kanssa. Näitä kansoja olivat hollantilaiset, tanskalaiset, norjalaiset ja ruotsalaiset sekä myös flaamit ja suomalaiset, mikäli heidän arjalainen ja germaaninen alkuperänsä pystyttiin todistamaan. Wehrmachtin kanta oli selkeä ja johdonmukainen puolueen rotu- ja kansallisuuslinjausten kanssa: saksalaisen sotilaan avioituminen vierasmaalaisen naisen kanssa oli täysin epätoivottavaa. Wehrmacht joutui kuitenkin ohjekirjassaan myöntämään, että sukupuolisesta kanssakäymisestä pidättäytyminen saattoi olla erityisesti ulkomaille sijoitetuille joukoille vaikeaa. Puhtaus ja suoraselkäinen asennoituminen olivat kuitenkin sotilaan velvollisuuksia myös seurusteluasioissa. Saksan kansa vaati niin siveellisissä kuin sotilaallisissa kysymyksissä esimerkillistä käytöstä. Sotilaan arvolle oli sopimatonta seurustella sellaisten vierasmaalaisten tyttöjen kanssa, jotka olivat suostuvaisia intiimisuhteeseen. Jos ei voinut avioitua, ei kosiskeluakaan kannattanut harrastaa.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Westerlund 2011, 167–168.

¹⁸⁷ *Der deutsche Soldat und die Frau aus fremden Volkstum*. Heft 1 der Reihe: Richtheft des Oberkommandos der Wehrmacht. Berlin 1943.

Vaikka kansallissosialismin rotuideologit tunnistivat perimän lisäksi ympäristötekijöiden vaikutukset yksilön kehitykseen, oli terve ”rodullinen” alkuperä kansan voitokkaan tulevaisuuden tae. Eikä ”rodullisesti arvokkaan” puolison valinta yksin taannut rodunjalostuksen onnistumista: siihen tarvittiin enemmän kuin keskivertomäärä jälkeläisiä, jotka levittäisivät perintötekijöitään yhä laajemmalle. Yksilön perusolemus ja arvo omalle kansalleen ja rodulle määräytyivät peruuttamattomasti hedelmöityksen hetkellä, kun vanhempien perimät sulautuivat yhdeksi. Rotuideologit olivat vakuuttuneita siitä, etteivät rodullisesti ja ”kansallisesti” vieraat yksilöt Saksan kansassa voineet nousta perimältään samanarvoisiksi pitkänkään ajan kuluessa. Siksi vieras veri tuli pitää poissa Saksan kansanruumiista, mikäli haluttiin välttää kansan hidas, mutta vääjäämätön suistuminen rappioon.¹⁸⁸

Jos Wehrmachtin sotilailleen antamien ohjeiden ja rajoitusten onnistumista tarkastellaan tämän tutkimuksen naisten kertomusten ja kokemusten kautta, niin sekä kansallissosialistinen puolue että Wehrmachtin esikunta epäonnistuivat surkeasti rotupoliittisissa päämäärissään. Eräs – tosin ei varmaakaan ainoa – tekijä, joka vaikutti tähän, oli järjestelmän lähettämä kaksoisviesti: toisaalta intiimisuhteista ja avioliitosta oli sotaretkellä pitäydyttävä saksalaisen naisen hyväksi, mutta toisaalta järjestelmä rohkaisi nuorten seksuaalisuutta sekä lähetti viestiä siitä, että myös kaukana kotoa miehellä ja etenkin sotilaalla oli oikeus sukupuolisuhteisiin.

Kansallissosialistisen Saksan päämäärä ei suinkaan ollut estää rodullisesti arvokkaiden *Volksgemeinschaftin* jäsenten lisääntymistä tai kieltää ulkomaille sijoitetuilta joukoilta sukupuolisuhteet naisten kanssa. Puolueen ja armeijan johto olivat hyvin selvillä siitä, että asepalvelukseen ja sotaan komennetuilla miehillä tuli olla myös mahdollisuus seksuaalisten halujensa tyydyttämiseen. Valtion (armeijan) velvollisuus oli tarjota tämä mahdollisuus, mutta samalla kontrolloida tiukasti, että miehet eivät saaneet taistelukuntoa heikentäviä sukupuolitauteja. Sodanjohto halusi estää rintamamiesten käynnit paikallisissa, valvomattomissa bordelleissa ja vapaiden suhteiden syntymisen siviiliväestön naisten kanssa. Ajatus, että miesten seksuaalisia tarpeita tuli kunnioittaa, oli olennainen osa sotilaallista miehisyysskulttuuria. Tämän ajattelutavan mukaan taistelevien miesten elinvoima ja vireys oli jopa riippuvaista siitä, miten paljon heillä oli sukupuolisuhteita. *SS-Reichsführer* Heinrich Himmler uskoi vakaasti, että parhaat sotilaat olivat myös viriilejä ja etsivät aktiivisesti seksuaalisuhteita. Nämä valioyksilöt ja heidän koeteltu mieskuntonsa takasi myös sodan jälkeen runsaasti jälkeläisiä.¹⁸⁹ Säätelemällä ja kontrolloimalla sotilaiden seksuaalisuutta armeijan johto pystyi

¹⁸⁸ SS-julkaisun englanninkielinen käännös ”SS Race Theory and Mate Selection Guidelines”, <https://archive.org/details/SSRaceTheory>. Haettu 4.5.2016.

¹⁸⁹ Annette F. Timm, *Sex with a Purpose: Prostitution, Venereal Disease, and Militarized Masculinity in the Third Reich*. Teoksessa *Sexuality and German Fascism*, toim. Dagmar Herzog. Berghahn Books 2005, 227.

taistelemaan kahta muutakin pelkoa vastaan. Ensiksi oli vaarana, että miehet saattaisivat ajautua homoseksuaalisiin suhteisiin, jos miehille ei ollut tarjolla mahdollisuuksia heteroseksuaalisia suhteita. Toiseksi ajatus naispuolisesta viettelijästä, joka urkkisi tietoja vihollisen laskuun, oli sota-ajan jatkuva pelko kaikilla rintamilla.¹⁹⁰

Näistä syistä johtuen Wehrmachtin komentaja sotamarsalkka Wilhelm Keitel antoi tammikuussa 1943 määräyksen, että ”taistelussa sukupuolitauteja vastaan” oli kaikille Wehrmachtin operaatioalueille perustettava lääketieteellisesti valvottuja, sotilaille tarkoitettuja bordelleja. Määräys koski kaikkia Saksan valloittamia alueita sekä liittoutuneita tai ystävällismielisiä maita, joiksi mainittiin Romania, Italia, Suomi, Slovakia, Unkari ja Bulgaria. Kontrolloitu ja lääketieteellisesti valvottu prostituutio oli tuolloin jo osa Wehrmachtin joukkojen arkipäivää varsinkin Ranskassa. Idän sotaretken pitkittyessä armeijan johdon pelko miesten sekaantumisesta paikallisten naisten kanssa kasvoi ja Wehrmacht-bordellien suunnitelmat alkoivat kehittyä kahdeksan kuukautta Saksan hyökkäyksen jälkeen. Idän valloitetujen alueiden sotilasbordellien tuli taistella niin sukupuolitautilien kuin vakoilutiedon leviämistä kuin ”rodullisten äpärlapsien” syntymistä vastaan, joihin ”Saksalla ei ollut pienintäkään kiinnostusta”, kuten sotamarsalkka Keitel asian ilmaisi.¹⁹¹

Saksan armeijan tavoite oli tarjota kaikille sotilailleen seksuaalipalveluja tiukasti kontrolloiduissa olosuhteissa rekisteröityjen, terveiden prostituutijien kanssa armeijan omissa bordelleissa, joita valvottiin tarkasti lääkinnällisin keinoin mahdollisten sukupuolitautilähtöjen varalta. Armeijan ylimmän johdon tarkoituksena oli valjastaa miesten sukupuoliset tarpeet yhteneväisiksi valtakunnan ideologisten ja sotilaallisten päämäärien kanssa. Tavallisen rivisotilaan kannalta tuloksena oli tiukasti säädelty käynti prostituoidun luona. Jokainen käynti edellytti kolmivaiheista lupa- ja kontrollimenettelyä. Ensimmäiseksi miehen tuli käydä sanitäärin luona, joka terveystarkastuksen tehtyään kirjoitti luvan bordellikäyntiin kolmiosisaisen kaavakkeeseen. Kondomin käyttö oli pakollista. Sanitääri antoi sen lupalapun kanssa sekä myös pullon suihkutettavaa desinfiointiainetta. Bordellin ovella sotapoliisi tarkasti lupalapun sekä miehen tuntelevyn. Mitään toiveita naisen suhteen ei asiakas voinut esittää, vaan hän sai ensimmäisen vapautuneen prostituoidun. Naisen oli huolehdittava siitä, että hän kirjoitti nimensä lupalapun B-osaan vasta sen jälkeen, kun mies oli suihkuttanut hänet desinfiointiaineella. Miehen oli myös heti käynnin jälkeen ilmoitauduttava

¹⁹⁰ Ks. esim. Stefan Micheler, *Homophobic Propaganda and the Denunciation of Same-Sex-Desiring Men under National Socialism*. Teoksessa *Sexuality and German Fascism*, toim. Dagmar Herzog. Berghahn Books 2005.

¹⁹¹ Regina Mühlhauser, *Eroberungen. Sexuelle Gewalttaten und intime Beziehungen deutscher Soldaten in der Sowjetunion, 1941–1945*. Hamburger Edition 2010, 214–217 ja Robert Gildea, *Marianne in Chains*. In *Search of the German Occupation 1940–1945*. Pan Books, elektroninen versio, ei sivunumeroja.

sanitääriin luona, joka kirjoitti lupalapun C-osaan tiedot bordellikäynnin jälkeisestä sukupuolitauteja ehkäisevästä käsittelystä. Tätä dokumenttia oli säilytettävä kolme kuukautta mahdollisen tartunnan varalta.¹⁹²

Kansallissosialistinen puolue oli kieltänyt valtaantulonsa jälkeen kaikenlaisten ehkäisyvälineiden mainostamisen, markkinoinnin ja esilläpidon. Tilanne kuitenkin muuttui sodan puhjettua syksyllä 1939, kun Hitler kumosi kondomeja koskevan kiellon. Vuoden 1941 jälkeen ainoastaan sotilashenkilöt saivat enää käyttää kondomeja, mutta niitä lienee kuitenkin ollut jonkin verran saatavilla.¹⁹³ Nautinnon ja seksuaalisuuden yhdistäminen Kolmannen valtakunnan poliittisiin päämääriin tuntuu vieraalta sen seksuaalikielteisen historiallisen jälkimaineen ja ankaran rotupoliitikan vuoksi. Dagmar Herzog on kuitenkin osoittanut, että yksi suurimmista yllykkeistä Saksan liittotasavallan sodanjälkeisessä yhteiskunnassa vallinneeseen seksuaaliseen konservatismiin oli nimenomaan se seikka, että Kolmas valtakunta oli rohkaissut saksalaisia etsimään aktiivista ja nautinnollista seksuaalielämää. Kansallissosialistisen puolueen kampanja pornografiaa, modernia taidetta ja seksuaalivähemmistöjä vastaan oli osa strategiaa, jonka avulla puolue vakiinnutti vuoden 1933 jälkeen valtaansa erityisesti katolisen ja protestanttisen kirkon piirissä. Muutaman vuoden jälkeen kansallissosialistisen johdon suhtautuminen seksuaalisuuteen kuitenkin muuttui: se kampanjoi aktiivisesti sekä esiaviollisten että avioliiton ulkopuolisten heteroseksuaalisten suhteiden puolesta, kunhan suhteen molemmat osapuolet olivat ”rodullisesti” ja ”kansallisesti” sopivia.¹⁹⁴

¹⁹² Dagmar Herzog, *Die Politisierung der Lust. Sexualität in der deutschen Geschichte des 20. Jahrhunderts*. Siedler Verlag 2005, 78 ja <http://www.dererstezug.com/WehrmachtBrothels.htm>. Haettu 6.11.2014.

¹⁹³ Mark Spoerer, *Die Soziale Differenzierung der Ausländischen Zivilarbeiter*. Teoksessa *Das Deutsche Reich, und der Zweite Weltkrieg*, Band 9 Zweiter Halbband, toim. Militärgeschichtlichen Forschungsamt. Deutsche Verlags-Anstalt München 2005, 564.

¹⁹⁴ Dagmar Herzog, *Sexuality, Memory, Morality*. *History & Memory* 17:1&2, 2005, 240–242.

Kuva 5 Saksalaiset SS-sotilaat marssivat uimaan heinäkuussa 1942. Kuva Kaleva, JOKA Journalistinen kuva-arkisto, Museovirasto.

2.5 KANSA, ROTU JA AVIOLIITTO

Kuva 6 Yksinäinen sulhanen Suomen Lapissa. Eräs kansallissosialismin rotupoliitiikan erikoisuus oli saksalaisten parien kaukoviikiminen, Ferntrauung, jossa morsian oli paikalla ainoastaan valokuvan ja havuseppeleen muodossa. Kuva SA-kuva.

Nuorten miesten ja naisten rohkaiseminen seksuaaliseen nautintoon liittyi Saksan kansallissosialistisen puolueen tärkeään päämäärään: rodullisesti arvokkaan väestönosan lisääntymiseen. On myös todennäköistä, että puolue halusi tällä modernilla lähestymistavalla kasvattaa suosiotaan ja sitouttaa

nuoria puoleen muihin päämääriin. Kahden ihmisen välisestä suhteesta ja halusta perustaa perhe tuli Hitlerin Saksassa poliittisten ja väestöllisten päämäärien väline ja siirsi avioliiton yksityisestä elämänpäämäärästä byrokraattiseksi ja tarkasti kontrolloiduksi valtiolliseksi asiaksi. Lukuisat rotu- ja väestöpoliittiset lait ja toimenpiteet sekä rajoittivat että säätelivät miehen ja naisen välistä suhdetta.¹⁹⁵ Ensinnäkin avioliitto ja lisääntyminen kuuluivat ainoastaan kansallissosialismin ”rodullisesti” hyväksytyjen ja käytökseltään moitteettomien, terveiden kansalaisten välille. Avioliittoon aikovien oli ensimmäiseksi todistettava ”arjalainen” syntyperänsä. Saksassa oli käytössä ns. Ahnentafel eli sukutaulu. Sen avulla järjestelmä pystyi varmistamaan henkilön kuulumisen ”arjalaiseen rotuun” (*arische Rassenzugehörigkeit*). ”Arjalainen” syntyperä varmistui, jos henkilön vanhemmat ja molemmat isovanhemmat eivät olleet juutalaisia. Sukutaulun lisäksi avioliittoa varten tarvittiin joukko erilaisia syntymä-, kaste ja -vihkitodistuksia. Saksan valtakunnassa arjalaisuus oli edellytys Saksan kansaan kuulumiseen tai pikemminkin kansallissosialistien luomaan omaan kansankokonaisuuteen, *Volksgemeinschaftiin*. Vain siihen kuuluvalla oli poliittisia oikeuksia, samoin vain he saivat solmia avioliiton ja lisääntyä. Juutalaiset eivät Saksan kansaan kuuluneet, vaan heidät luokiteltiin pelkästään kansalaisiksi (*Staatsangehörige*), kun taas puolueen kriteetit täyttäneitä arjalaisia saksalaisia kutsuttiin nimellä *Volksgenosse/in*. Saksan ulkopuolella ei-arjalainen viittasi myös esim. japanilaisiin, jotka eivät kuuluneet ”valkoiseen” vaan ”keltaiseen” rotuun. Arjalaisuustodistus vaadittiin myös ulkomaalaiselta henkilöltä. Eurooppalaisten, ”valkoisten rotujen” edustajat katsottiin saksalaisten tapaan arjalaisiksi, mikäli heidän suvussaan ei kahteen ylenevään sukupolveen esiintynyt juutalaisia, romaneja tai saamelaisia, koska näitä ryhmiä pidettiin alkuperältään ei-eurooppalaisina ja sitä kautta alempiarvoisina.¹⁹⁶

”Rotupuhtaus” oli kuitenkin vain yksi niistä monista edellytyksistä, joiden tuli täytyä, mikäli ei-saksalainen henkilö halusi avioliiton kautta tulla osaksi Saksan kansaa. Kihlaparilta edellytettiin avioliittoluvan saamiseksi myös moitteetonta mainetta ja terveyttä. Eriarvoisuutta tuotettiin ”rodun” lisäksi monella eri tasolla. Sukupuoli, uskonto, poliittinen tai seksuaalinen orientaatio, terveydelliset näkökohdat tai elämäntavat saattoivat estää avioliiton solmimisen.¹⁹⁷

Kansallissosialismin rotupolitiikan peruskäsitteet olivat kansa (*Volk*) ja rotu (*Rasse*). Kaikessa monimutkaisuudessaan säännöstö oli kuitenkin oudolla tavalla johdonmukainen, joskin hieman vaikeasti hahmotettavissa

¹⁹⁵ Elizabeth D. Heineman, *What Difference Does a Husband Make? Women and Marital Status in Nazi and Postwar Germany*. University of California Press 1999, 17.

¹⁹⁶ MHaast/AH ja Armin Nolzen, *Inklusion und Exklusion im "Dritten Reich"*. Teoksessa *Volksgemeinschaft. Neue Forschungen zur Gesellschaft des Nationalsozialismus*, toim. Frank Bahor ja Michael Wildt. Fischer Verlag 2009, 76–77.

¹⁹⁷ Heineman 2003, 23–25.

oleva kokonaisuus. Lähtökohta oli, että Saksan kansa oli ominaisuuksiltaan ja kulttuuriltaan poikkeuksellisen arvokas (*Herrenvolk*). Siksi oli erittäin tärkeää, että siitä tuli poistaa kaikki rodullisesti, älyllisesti tai fyysisiltä ominaisuuksiltaan tai elämäntavoiltaan huono aines, rohkaista hyvän aineksen lisääntymistä ja välttää uuden, vähempiarvoisen veren tunkeutuminen *Volksgemeinschaftin* sisään. Kansallissosialistinen rotuoppi oli sekoitus mystiikkaa, pohjoisia sankaritaruja, eugeniikkaa sekä kansallissosialistisen puolueen poliittisia päämääriä. Saksalainen veri, joka ilmeni Saksan kansassa, kantoi sukupolvelta toiselle esi-isien kulttuuria ja saavutuksia. Ei ollut ainoastaan saksalaisen oikeus, vaan myös velvollisuus välittää tämä poikkeuksellinen verenperintö eteenpäin omille lapsilleen. Mikäli hän havaitsi itsessään sellaisia ominaisuuksia tai taipumuksia, jotka ”tekisivät lapset onnettomiksi tai taakaksi valtiolle”, oli jokaisen saksalaisen ”sankarillinen velvollisuus” jäädä sukunsa viimeiseksi.¹⁹⁸

NSDAP:n *Rassenpolitische Amt* (rotupoliittinen toimisto) antoi ohjeet, miten eri kansallisuuksiin ja rotuihin tuli suhtautua. Maailman ihmiset jaettiin karkeasti kolmeen eri rotuun: valkoiseen, keltaiseen ja mustaan. Saksan kansa kuului voitokkaisiin germaaniin kansoihin. Tämä tarkoitti sitä, että pohjoisen (*nordisch*) rodun edustajia oli enemmistö. Kaikki muut paitsi Saksan kansaan kuuluvat olivat *fremdvolkisch*, vieraan kansan edustajia ”rotuun” katsomatta. Niin Saksassa asuvat juutalaiset kuin Saksan ulkopuolella asuvat germaanikansojen edustajat kuuluivat tähän ryhmään. Seuraavaksi jaettiin kansat niihin, jotka olivat lajisukulaisia (*artverwandt*). Näitä olivat ne etupäässä eurooppalaiset kansat, joiden rodullinen koostumus, vaikkakin erilaisissa määrissä, vastasi Saksan kansan rodullista koostumusta. Tähän ryhmään saattoi siis kuulua sellaisia kansoja kuten puolalaiset, italialaiset ja ranskalaiset, joiden kansassa saattoi olla sekoittuneena hyviä rotuaineiksia, vaikkakin heidät kansankokonaisuutena luokiteltiin slaavilaisiin tai romaanisiin kansoihin. Muut olivat vierasrotuisia (*rassefremd*). Jos lajisukulaisen vierasmaalaisen kansan kokoonpanosta yli puolet kuului pohjoiseen rotuun, oli se samanheimoinen (*stammesgleich*) ja vastaavasti sellainen, jossa pohjoisen rodun edustajia oli vähemmistä, oli eriheimoinen (*stammesfremd*).¹⁹⁹

Saksalaiset rotuteoreetikotkaan eivät voineet väittää, että Saksan kansa koostui pelkästään ihaillun ”pohjoisen” rodun edustajista, joiden ulkoisina tunnusmerkkeinä pidettiin vaaleita hiuksia ja silmiä sekä kapeita kasvoja ja pitkää vartaloa. ”Pohjoista” verta arvioitiin olevan suunnilleen puolet saksalaisessa geeniperimässä ja loppu koostui sekoituksesta erilaisia ”rotuja”. Henkilöt, joiden ulkoiset ominaisuudet viittasivat dinaariseen (*dinarisch*)

¹⁹⁸ Helmut Stellrecht: *Glauben und Handeln. Ein Bekenntnis der jungen Nation*, Zentralverlag der NSDAP 1943. German Propaganda Archive, Calvin College: <http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/glauben.htm>. Haettu 2.2.2015.

¹⁹⁹ Egon Leuschner, *Nationalsozialistischer Fremdvolkpolitik. Rassenpolitische Amt der NSDAP* 1942, 15–16.

rotuun, olivat kapeakasvoisia, isonenäisiä ja tummahiuksisia. Alpiiniseen rotuun (*ostisch*) kuuluvat kuvailtiin tummahiuksisiksi, vikkeläliikkeisiksi ja pienikokoisiksi. Neljäs ”rotu”, jonka edustajia näki Saksan kansan keskuudessa, oli itäbalttilainen (*ostbaltisch*). Sen edustajat olivat lyhyitä, pyöreäpäisiä henkilöitä, joiden kasvot olivat leveät ja tukka karhehko. Luoteis-Saksan alueella saattoi havaita tiettyjä piirteitä, jotka viittasivat falenilaisen (*fälischer*) rodun edustajiin. Heidän ulkoinen olemuksensa oli yleensä pitkä, mutta laatikkomainen.²⁰⁰

Pohjoisen rodun edustajat olivat kyvykkäitä, vahvoja sekä ennen kaikkea jo viikinkiajoista lähtien loistavia sotureita. Saksalaisten jälkeen korkeimpaan rodulliseen kategoriaan kuuluivat sellaiset ”germaaniset naapurikansat” kuin hollantilaiset ja skandinaavit, joiden kansalaista suurin osa oli pohjoisen rodun edustajia eli he olivat samanheimoisia (*stammesgleich*). Suomalaiset, jotka muistuttivat ulkonäöltään ja kulttuuriltaan skandinaaveja, eivät kuitenkaan tähän ryhmään kuuluneet, sillä kansallissosialistit pitivät lähinnä Suomen ruotsinkielistä vähemmistöä samanheimosiin germaanikansoihin kuuluvina. Suomenkielisten joukosta saattoi ”pohjoisen rodun” edustajia löytyä etenkin Länsi-Suomesta ja rannikoalueilta, kun taas Hämeessä ja Itä-Suomessa oli vallalla itäbalttilainen aines. Kuten muutkin Euroopan kansat, olivat suomalaiset erilaisten ”rotujen” sekoituksia.²⁰¹ Suomalaisten ulkonäkö ja voimakkaat vaikutteet germaanisesta kulttuurista laskettiin eduksi, etenkin kun suomalaiset olivat osoittaneet kunnioitettavaa taistelutahtoa Neuvostoliittoa vastaan. Suomalaisten puhuma kieli kuitenkin viittasi ikävällä tavalla ulkoeurooppalaiseen alkuperään. Tämä ei välttämättä huonontanut suomalaisia kansallissosialistien rotuteoreetikkojen silmissä. Hans F. K. Günther, joka oli kansallissosialismin rotuteorioiden johtava asiantuntija, lempinimeltään *Rassenpabst* (rotupaavi), kirjoitti suomalaisista suopeasti kirjassaan *Kleine Rassenkunde des deutschen Volkes*:

*Die Finnen und die Madjaren behielten ihre finnisch-ugrische Sprache bei, veränderten sich aber rassisch: die Finnen durch Aufnahme von ziemlich viel nordischem Blute --.*²⁰²

Suomalaisten hieman epämääräinen rodullinen asema tulee selvemmäksi, kun sitä verrataan kansallissosialistisen ajattelun suhtautumista muihin eurooppalaisiin kansoihin, joiden väestön enemmistö kuului muihin kuin pohjoisen rodun edustajiin, eli ne olivat ”vierasheimoisia” (*stammesfremd*). Virolaiset, jotka olivat historiansa aikana eläneet germaanikansojen

²⁰⁰ SS Race Theory and Mate Selection Guideline, käännös alkuperäisestä SS-julkaisusta. <https://archive.org/details/SSRaceTheory>. Haettu 7.6.2017.

²⁰¹ Wehrmachtin matkaopas Suomeen, Ajatus Kirjat 2006, suomennos Wehrmachtin joukoille tarkoitettusta yleissivistävästä oppikirjasta ”Der Norden Sonderlehrgang. 2. Teil Finnland und Lappland” 1943, 174–177.

²⁰² Hans F. K. Günther, *Kleine Rassenkunde des Deutschen Volkes*. München 1933, 70.

alaisuudessa satojen vuosien ajan, olivat myös kansana muovautuneet ”pohjoiseen” suuntaan. Suurin osa heistä oli näin ollen katsottava samanarvoisiksi pohjoisten kansojen kanssa. Latvialaiset ja liettualaiset olivat yleisesti ottaen vierasheimoisia, mutta heidän joukostaan saattoi löytyä joitakin pohjoisen rodun edustajia. Näin oli muidenkin Euroopan kansojen kuten puolalaisten, italialaisten tai ranskalaisten kohdalla, joiden rodullinen asema lähtökohtaisesti oli joko slaavilainen tai romaaninen. Koska näistä kansoista saattoi kuitenkin löytyä vähäinen määrä pohjoisen rodun edustajia, otettiin käyttöön käsite *umvolkbar*. Perusperiaate oli, että vieraan kansan edustajan rodullinen asema eli oliko hän samanheimoinen, vierasheimoinen vai vierasrotuinen ratkaisi alustavasti, oliko hänellä mahdollisuus tulla osaksi Saksan kansaa. Ulkomaalaisen henkilön todennäköisin tie tähän oli aikomus solmia avioliitto Saksan *Volksgemeinschaftin* jäsenen kanssa. Mikäli henkilö oli vierasrotuinen, *rassefremd*, hänellä ei ollut mahdollisuuksia olla *umvolkbar*. Siksi avioliittolupa-anomukseen oli liitettävä sukuselvitysten lisäksi kasvo- ja kokovartalokuva.²⁰³

Vaikka ei-saksalainen henkilö täytti ”rodulliset” vaatimukset, ei tämä yksin riittänyt. Rotupoliittiset ohjeet tähdensivät, että myös rodullisesti yhtenäisten pohjoisten kansojen keskuudessa saattoi elää henkilöitä, joiden ominaisuudet eivät nousseet vaadittavalle tasolle. Silloin otettiin käyttöön käsite *umvolkungswürdig*, mikä tarkoitti, että henkilön tuli olla saksalaistamisen arvoinen. Sinisilmäisen ja vaaleahiuksisen ”pölkypään” pääsy Saksan kansaan oli aivan samalla tavalla kiellettävä kuin poikkeuksellisen lahjakkaan vierasrotuisen henkilön. Saksan kansanyhteisöön pyrkivän ulkomaalaisen tuli luonteensa ja elämäntapansa perusteella vastata arvokkaan Saksan kansan jäsenen ominaisuuksia. Puolueen rotupoliittisissa ohjeissa todettiin: *Auf dieser Erkenntnis haben wir daher die Forderung aufzuzustellen, dass jeder Fremdvolkische, der für eine Eindeutschung in Betracht kommen soll, nicht nur umvolkbar, sondern auch umvolkungswürdig sein muss.*²⁰⁴

Viime kädessä valokuva saattoi kaataa koko avioliittohankkeen, mikäli naisen ulkoinen olemus ei ollut ”rodullisesti” hyväksyttävä. Naiset joutuivat myös turvallisuuspoliittisen selvityksen kohteiksi. Pienikin yhteys Saksan vihollisvaltioihin saattoi johtaa kielteiseen lopputulokseen. Näin kävi suomenruotsalaiselle Eva Gripenbergille, kun hän haki avioitumislupaa saksalaisen yliluutnantin kanssa. Morsian oli äidin puolelta saksalaista sukua ja isän puolelta aatelineen, joten suotuisan sukuselvityksen toimittaminen ei tuottanut vaikeuksia. NSDAP:n Suomen piirijohtaja *Kreisleiter* Wilhelm Jahre eväsi kuitenkin anomuksen sillä perusteella, että Eva oli osoittanut englantilaismielisyyttä ja vieraillut sukulaisensa, Suomen Lontoon

²⁰³ Westerlund 2011, 128–129.

²⁰⁴ Leuschner 1942, 33. ”Tämä oivaltaen meidän on asetettava vaatimus, että jokaisen vierasmaalaisen, jonka saksalaistaminen tulee kysymykseen, tulee olla ei pelkästään siihen soveltuva, vaan myös sen arvoinen.”

suurlähettilään G. A. Gripenbergin luona. Sulhanen sai kuitenkin myöhemmin suhteidensa avulla järjestettyä avioitumisluvan.²⁰⁵

20. Vuoristoarmeijan *Armeeoberkommandon* vuoden 1943 kuuden viimeisen kuukauden toimintakertomuksesta ilmenee, että tuona aikana oli avioliittoanomuksia laitettu vireille yhteensä 182. Eniten yksittäisiä anomuksia, yhteensä 48, oli tullut Saksan ilmavoimiin kuuluvilta miehiltä. Samassa raportissa kuitenkin kerrottiin, että piirijohtaja Jahre oli hylännyt 98 anomuksista joko poliittisiin tai rotupoliittisiin syihin vedoten. Tämän vuoksi ei ole yllätys, että saksalais-suomalaisten avioliittojen määrä jäi Suomessa alhaiseksi. Saksalaisvuosina suurimmissa sanomalehdissä julkaistiin yhteensä vain 82 avioliittoilmoitusta ja 212 kihlausta.²⁰⁶

Solmittujen avioliittojen määrä jäi melko alhaiseksi myös Norjassa, jonne oli sodan aikana sijoitettu 350 000–400 000 saksalaista. Vuoden 1942 loppuun mennessä Norjassa SS-järjestön alainen äiti ja lapsi -järjestö *Lebensborn* oli rekisteröinyt 2 514 norjalaista naista, jotka olivat jo saaneet tai odottivat lasta saksalaiselle miehelle. Heistä vain 139 oli jo solminut avioliiton ja 890 ilmoitti haluavansa avioitua. Myös norjalaiset naiset joutuivat toimittamaan selvitykset suvustaan, terveydentilastaan, ulkonäöstään sekä poliittisesta luotettavuudestaan. Naisen tuli osata saksan kieltä ja hänen tuli rodullisesti olla saksalaisen keskiarvon yläpuolella. Syksyllä 1942 Oberkommando der Wehrmacht antoi salaisen määräyksen, jossa kiellettiin avioliitot saamelasta alkuperää olevien kanssa. Norjalais-saksalaisia avioliittoja arvioidaan solmitun n. 300, mutta tarkka lukumäärä ei ole tiedossa.²⁰⁷

Marjan ja Hansinkin seurustelu vakiintui ja varsinkin sen jälkeen, kun heille vuoden 1944 alussa syntyi lapsi, alkoi Hans puuhata avioliittoa. Hansin tulevaisuudenäkymissä ei ollut tilaa kansalliselle omaleimaisuudelle tai puolison taloudelliselle itsenäisyydelle. Hänelle oli itsestään selvää, että perhe asuisi Saksassa. Marja kertoi kapinoineensa tätä saksalaistamista vastaan, sillä heidän poikansa oli jo saanut saksalaiset etunimensä ilman äidin myötävaikutusta. Kun lapsi syntyi vuoden 1944 alkupuolella, Hans teki suunnitelman, jonka avulla hän sai varmistettua lapselleen saksalaiset etunimet. Hän liittoutui Marjan äidin kanssa ja he veivät lapsen salaa kastettavaksi. Pojalle annettu nimi ei miellyttänyt Marjaa, joka vielä lapsen saamisenkin jälkeen suhtautui epäilevästi avioliittoon.²⁰⁸

Saksalaisen sotilaan lapsi saattoi siis saada saksalaisperäisen etunimensä nimenomaan isän painostuksesta ja vaatimuksesta tai - kuten Marjan tapauksessa – suorastaan ilman äidin myötävaikutusta. Lapsen suonissa virtasi kansallissosialistisen ideologian mukaan arvokasta germaanivertä,

²⁰⁵ Westerlund 2011, 167–168.

²⁰⁶ Westerlund 2011, 120–121, 158–159.

²⁰⁷ Kåre Olsen, Vater: Deutscher. Das Schicksal der norwegischen Lebensbornkinder und ihrer Mütter von 1940 bis heute. Campus Verlag 2002, 142–143, 139 ja 147.

²⁰⁸ MHaast/AH.

joten hänen tuli myös kantaa saksalaista etunimeä. Kansallissosialistien *Blut und Boden* -ajattelun mukaan saksalainen veri ja maaperä kuuluivat erottamattomasti ja jakamattomasti yhteen.²⁰⁹ Lapsen synnyttyä Hans yritti vielä ”kauheasti että naimisiin, vaikka että siviilivihkiminen”, mutta turhaan. Sekä rovaniemeläiset viranomaiset että Marja suhtautuivat penseästi hänen tavoitteeseensa eikä vihkimislupaa tullut.²¹⁰

Marja kertoi, että hän kieltäytyi hankkimasta rotupuhtauden takaavaa ”arjalaisuustodistusta”:

*Jos ei kelpaa tällä lailla niin anti olla (naurua) - - ei minulla mitään kiirettä ollut naimisiin, hän tykkäsi että nyt äkkiä naimisiin. - - Tarkoitus oli perustaa perhe Saksaan, mutta minä olin koko ajan semmoinen... tuntui että ei siitä tule mitään. Niin tuntui... kun oltiin suunniteltu... **siis** minä en suunnitellut **yhtään** mitään, hän kertoi minulle niitä suunnitelmia. Hän oli tosissaan. Hän oli kondiittori ja suunnitteli, että pistää oman firman ja minä hoidan kotia ja mä ajattelin että en varmaan...ja katolilaisuus... kun ei siitä eroakaan saa jo ei siitä tykkää -- Se on vanhaan mummuun saakka oltava vaikka ei tykkäiskään (naurua).²¹¹*

Marjan itsetietoinen käytös saattoi myös johtua epäroinnista koko avioliittoajatusta kohtaan. Siinä tapauksessa Hitlerin Saksan rotu- ja väestöpolitiikan määräykset antoivat hänelle eräänlaisen keppihevosen, jonka avulla kieltäytyä tai lykätä päätöstä. Monimutkaiset ja syrjivät rotusäännöt kuitenkin aiheuttivat sen, että ne parit, jotka halusivat mennä naimisiin, joutuivat ehkä unohtamaan avioliittoaikeet jo heti virallisen prosessin alkuvaiheessa. Syyt olivat sellaisia, joihin heillä ei ollut mitään mahdollisuutta vaikuttaa. Saksan ja Suomen välien katketessa syksyllä 1944 solmittujen avioliittojen määrä oli vähäinen, mutta kihlautumista ja lapsen saatia ei diktatuurikaan voinut estää.

²⁰⁹ Gerald McSwiggan, The Doctrine of Blut und Boden. http://cghs.dadeschools.net/ib_holocaust2001/Ideology_Death/blutandboden.htm. Haettu 5.1.2008.

²¹⁰ MHaast/AH.

²¹¹ MHaast/AH.

Kuva 7 Hakaristi lastenvaunujen selkänojassa. Kuva vuodelta 1937 kertoo, miten kansallissosialismi tunkeutui kaikkialle perheiden yksityisen elämänpiiriin ja arkipäivän käyttöesineisiin. Kuva Bildarchiv preussischer Kulturbesitz.

3 LÄHTÖ

Syksyllä 1944 tunnelmat Suomen poliittisen ja sotilaallisen johdon keskuudessa olivat kovin erilaiset kuin kesällä 1941, jolloin Saksan sotilasmahtiin uskottiin lujasti. Saksan sodanjohto aloitti Suomen irtauduttua sodasta välittömästi vetäytymissuunnitelmansa toteuttamisen. Operaatio *Birke* merkitsi joukkojen vetäytymistä pohjoiseen ja Petsamon nikkeli-kaivosten turvaamista. Lokakuun alkupäivinä toimintasuunnitelmaa muutettiin ja voimaan astui Operaatio *Nordlicht*. Se sisälsi täydellisen vetäytymisen Suomea alueelta Lyngeniin Norjaan.²¹² Kaikki viholliselle hyödylliset rakennukset ja huoltoyhteydet oli vetäytymisen yhteydessä tuhottava. Samanaikaisesti Lapin läänin väestö ja karja evakuoitiin Ruotsiin ja Pohjanmaalle. Suomalaiset joukot aloittivat aseellisen toiminnan saksalaisia kohtaan syyskuun 28. päivänä 1944. Tilanne pohjoisessa oli kaoottinen, sekava ja epävarma. Siviilien evakuointi oli omiaan lisäämään huhujen ja pelon lisääntymistä. Kaikkien oli jätettävä Lappi, niin Saksan armeijan kuin paikallisen siviiliväestön. Eri suuntaan kulkevat suomalaisten ja saksalaisten evakuointikuljetukset, saksalaisten suorittamat teiden ja siltojen tuhoamiset sekä kireä aikataulu olivat vain osa tavallisten ihmisten kokemista vaikeuksista, kun he yrittivät poistua alueelta, jossa vuosia oli eletty rinnakkaiseloa Saksan armeijan kanssa.²¹³

Erityisen ongelmallinen tilanne oli niille naisille, jotka olivat saattaneet vuosia työskennellä saksalaisille ja mahdollisesti seurustelivat saksalaisen miehen kanssa. Varsinkin Oulusta lähteneet joutuivat toimimaan todella nopeasti, mikäli halusivat poistua maasta saksalaisten mukana. Sairaala-laiva Tanga irtautui rediltä Oulun edustalta Toppilan satamasta 12. päivänä syyskuuta 1944 määränpäänsä Swinemünde Etu-Pommerissa. Laivassa oli parikymmentä suomalaista naista ja kolme miestä.²¹⁴ Samana päivänä lähti myös Gotenland, joka evakuoiti koko SS-autokomppanian sekä 300 haavoittunutta saksalaista sotilasta. Toppilan satamasta lähti tuona päivänä yhteensä neljä saksalaista alusta. Ne olivat viimeiset Oulusta lähteneet. Gotenlandin ja Tangan lisäksi Ouluun oli saapunut valtava m/s Monte Rosa. Se oli Saksan armeijan joukkojen kuljetusalukseksi muutettu valtameriristelijä, joka ennen sotaa liikennöi Saksan ja Etelä-Amerikan välillä. Monte Rosa oli määrätty kesällä 1944 matkustamaan Riikaan ja avustamaan monien muiden Saksan merivoimien alusten tavoin itärintaman evakuoinneissa. Syksyllä se siirtyi kuljettamaan pakolaisia Oslost

²¹² Lyngen-vuono sijaitsee suunnilleen Suomen käsivarren kohdalla ja työntyy yli 80 km sisämaahan. Saksa rakensi Lyngeniin uutta puolustusasemaa englantilaisten mahdollista maihinnousua vastaan. Sampo Ahto, Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944–1945. Karisto 1980, 94.

²¹³ Lähtenmäki 1999, 176–178.

²¹⁴ Ptk 258/45, Valpo II, KA.

Swinemünde. Monte Rosa lähti Oulusta mukanaan parikymmentä suomalaista naista ja 7 000 evakuoitua saksalaista. Eräs suomalaisista lähtijöistä oli Marjatta, joka työskenteli saksalaisessa sotasairaalassa lääkärin vastaanottoapulaisena. Kun tieto aselevosta tuli, ilmoitettiin sairaalan sairaalan suomalaiselle henkilökunnalle, että halukkaat voisivat lähteä sairaalan mukana Saksaan. Marjatta päätti toisen työtoverinsa kanssa lähteä ja pyysi myös Kajaanissa asuvan sairaanhoitajasisarensa mukaan. Kaikki kolme puettiin saksalaiseen Punaisen Ristin sisaren pukuun suomalaisten viranomaisten harhauttamiseksi ja ohjattiin Monte Rosaan. Yöllä laiva lähti vaaralliselle Itämeren ylitykselle kohti Swinemündeä.²¹⁵ Suomalaiset lähtijät olivat onnekkaita, sillä kaikki kolme laivaa pääsivät vahingoittumattomin määränpäähensä. Monte Rosa ei ollut yhtä onnekas muutamaa viikkoa myöhemmin, sillä se vaurioitui pahoin miinaosumasta matkalla Swinemünde.

Ville Kontinen on eritellyt niitä syitä, jotka johtivat naisten lähtöön Kolmanteen valtakuntaan aselevon astuttua voiman ja välien katkettua Saksan kanssa. Kaiken kaikkiaan aineiston 658 lähteneestä naisesta 582 eli 88 prosenttia lähti saksalaisten sotatoimialueelta Lapista, Kuusamosta, Kemistä ja Oulusta. Ylivoimaisesti eniten lähtijöitä oli Rovaniemeltä. Tästä suurimmat työmarkkinat naisille tarjonneesta Saksan armeijan keskuksesta lähti 216 naista. Helsingistä lähtijöitä oli yhteensä 58. Loput 17 lähtivät muualta Etelä-Suomesta tai heidän lähtöpaikkansa oli epäselvä.²¹⁶

Kontinen toteaa, että lähtöpäätökseen on melkein poikkeuksetta vaikuttanut useita samanaikaisia syitä. Tilanne varsinkin pohjoisessa oli sellainen, ettei kukaan pystynyt antamaan selvää vastausta siihen, mitä lähitulevaisuus toisi tullessaan. Päätös oli tehtävä olosuhteiden nopeasti muututtua ja ilman harkinta-aikaa. Kontinen on kuitenkin jaotellut naisten omien kertomusten perusteella niitä erilaisia syitä, jotka johtivat päätökseen lähteä. Hänen mukaansa suurin joukko, 270 naista lähti maasta seurustelusuhteen vuoksi. Tämä on kuitenkin reilusti alle puolet (41 %) naisista. Toiseksi yleisin syy Kontisen tutkimuksessa oli pelko tulevaisuudesta tai seurauksista, joita Suomeen jääminen saattaisi merkitä. Yhteensä 15 % naisista kuului tähän ryhmään. Suunnilleen yhtä monta naista ilmoitti lähteneensä joko muiden naisten yllytyksestä tai seikkailunhalusta. Kumpaan ryhmään kuului hieman yli 10 % lähteneistä. Juurettomuus ja/tai kodittomuus sai 26 naisen lähtemään. Erilaisia muita syitä Kontinen löysi 11 naisen kertomuksesta, kun taas 71 ei ilmaissut selkeää syytä lähtemiselleen. Sotatilanteesta johtuen tai saksalaisten toimien vuoksi pakotettuina lähti yhteensä 50 naista. Hyvin palkattu työ tai velvollisuudentunto sai 51 naisen lähtemään. 28 naista lähti vapaaehtoisesti,

²¹⁵ Ptk 717/45, Valpo II, KA.

²¹⁶ Kontinen 2011, 173.

mutta siinä luulossa, että he pääsisivät Saksan armeijan mukana Norjaan ja sieltä Ruotsiin.²¹⁷

Mikäli saksalaisen miehen kanssa seurusteleva tai kihlautunut suomalainen nainen päätti jäädä Suomeen, merkitsi se suhteen katkeamista ainakin sodan päättymiseen asti. Kirje- ja puhelinyhteydet Suomen ja Saksan välillä katkesivat kokonaan. Suomen Punaisen Ristin toimistoon alkoi virrata kirjeitä, joissa järjestöä pyydettiin lähettämään edelleen naisten kirjoittamia kirjeitä tai lähettämään heille 25-sanaisia sanomalomakkeita, joita järjestö välitti Saksaan. Punainen Risti noudatti kuitenkin johdonmukaisesti sellaista linjaa, että sanomalomakkeita välitettiin Saksaan ainoastaan omaisilta, joita monetkaan naiset eivät olleet. Mitään keinoa heillä ei tämän jälkeen ollut päästä yhteyteen saksalaiseen miesystävään tai sulhaseen. Ainoan poikkeuksen Punainen Risti teki naisen kohdalla, joka pyysi kirjelomaketta lapsen elatusasian järjestämiseksi. Hän sai kaksi lomaketta, joista toiseen hänen tuli kirjoittaa lapsen syntymätodistus. Itävaltalainen sulhanen oli tätä pyytänyt tärkeiden asioiden selvittelyä varten. Lapsen äiti oli kirjoittanut sulhaselleen, mutta kirjeet oli palautettu takaisin lähettäjälle.²¹⁸

3.1 SAKSAAN VETÄVÄT TEKIJÄT

Rakkaus, raskaus ja kihlaus

Naisten kertomusten perusteella kihlautumiset saksalaisen miehen kanssa lisääntyivät vuoden 1943 loppupuolelta ja jatkuivat syyskuuhun 1944.²¹⁹ Eräs syy tähän lienee suhteiden vakiintuminen, mutta myös Saksan sotatilanteen huonontumisella saattoi olla vaikutusta. Stalingradin taistelun suunnattomien tappioiden jälkeen Saksan armeija joutui vuoden 1943 alusta kamppailemaan kasvavan uskottavuusongelman kanssa. Myös liittoutuneiden aiheuttamat tuhot siviilien keskuudessa Saksassa saavuttivat valtavat mittasuhteet.²²⁰ Myös saksalaisten sotilaiden keskuudessa taistelumoraali alkoi heiketä. Rintamakarkuruus Suomessa olevien joukkojen keskuudessa lisääntyi, koska rajan ylitys puolueettomaan Ruotsiin oli suhteellisen helppoa.²²¹ Rivisotilaan kannalta Saksan sotatilanteen huononeminen ja sota-äytämön painopisteen siirtyminen Manner-Eurooppaan merkitsi myös lähtöä rintamalle ja keskelle

²¹⁷ Kontinen 2011, 175.

²¹⁸ Kirje 18.12.1944. Tiedustelut. Ulkomailla oleskelevat suomalaiset loka-joulukuu 1944, ko 537. Suomen Punaisen Ristin arkisto, KA.

²¹⁹ Esim. ptk 345/47, 428/47, 464/47, 37/46, 234/48, 405/48, 492/48, 497/48, 188/47, 321/47, 428/47, 545/45, 43/46, 48/46, 284/46, 305/46, 699/46, 600/47, 601/47, 369/48, Valpo II, KA.

²²⁰ Richard Overy, *The Bombing War. Europe 1939–1945*. Penguin Books 2014, 470–473.

²²¹ Virolainen 1999, 137–138.

sodankäynnin kauhuja. Osa Pohjois-Suomeen sijoitetuista miehistä oli kesään mennessä jo komennettu muualle.²²²

Naisten kertomuksissa toistuu saksalaisten miesten painokas halu viedä kihlattu tai tyttöystävä pois Suomesta Saksaan, usein miehen vanhempien luo ”turvaan” odottamaan sodan päättymistä.²²³ Miesten mielissä tai toiveissa saattoi jo kangastella tavallinen rauhan ajan perhe-elämä, mikä antoi lohtua ja toivoa eron hetkellä. Ajatus, että kotimaassa Saksassa odotti rakastettu, tarjosi emotionaalisen kiinnostuksen, joka auttoi kiinnittämään ajatukset sodan ja mahdollisen kuoleman yli. Toinen syy saksalaisten miesten painostukseen oli käsitys, että mikään ei pelastaisi Suomea Neuvostoliiton miehitykseltä. Ajatus siitä, että mahdollisesti lasta odottava kihlattu tai tyttöystävä jäisi Suomeen barbaaristen bolshevikkisotilaiden armoille, oli todennäköisesti kansallissosialistisessa Saksassa varttuneille kestävämpi. Useat näkivät paljon vaivaa saadakseen morsiamensa tai tyttöystävänsä lähtemään mukaan, mutta tilanteen nopea kehitys ja yhteyksien katkeaminen vaikeuttivat toiveen toteutumista. Tuulikin sulhanen pyysi tätä seuraamaan samalla laivalla Oulusta, jolla hän oli lähdössä pois Suomesta. Saksassa he voisivat vihdoinkin mennä naimisiin. Tuulikki kertoi suostuneensa epäroinnin jälkeen lähtemään Gotenlandilla Oulun satamasta yhdessä kymmenien suomalaisen naisen kanssa.²²⁴ Salme oli Rovaniemellä tutustunut ilmatorjuntasotamies Ewaldiin ja piti lähtöä Suomesta ainoana keinona päästä naimisiin sulhasensa kanssa.²²⁵ Lyyli oli mennyt Porissa saksalaisten töihin ja tapsi työpaikalla tulevan sulhasensa. He kihlautuivat 29.2.1943 ja lähdön hetkellä Lyyli odotti lasta. Hänen mukaansa lähtö oli välttämätön, koska ei voinut Suomessa mennä naimisiin Saksan kansalaisen kanssa.²²⁶ Ailin sulhanen oli jo saanut määräyksen lähteä Suomesta ja halusi Ailin lähtevän mukaan, jotta he voisivat mennä naimisiin.²²⁷ Anitan sulhanen oli myös jo saanut määräyksen rintamalle. Kuultuaan Suomen aselevosta hän kirjoitti heti kihlatulleen, että tämän kannattaisi lähteä pois Suomesta. Saksalaisella lentokentällä työskentelevä Anita olisi kuitenkin mieluummin lähtenyt Rovaniemelle, mutta saksalaiset eivät huolineet häntä enää mukaan kuljetukseensa. Ainoa vaihtoehto päästä Rovaniemelle olisi ollut lähteä omin päin taivaltamaan yli 300 kilometrin matkaa. Sulhanen tuli kuitenkin käymään Anitan työpaikalla ja sitkeän taivuttelun jälkeen Anita päätti lähteä muiden suomalaisten naisten ryhmässä Norjan puolelle Banakiin.²²⁸ Vieno kertoi tavanneensa sulhasensa jo keväällä 1941 ja kihlat vaihdettiin puolta

²²² Aineiston Atlas.ti memo Saksalainen aviomies tai kihlattu.

²²³ Esim. ptk 234/48, 495/48, 497/48, 527/45, 470/45, 530/45, 527/45, 545/45, 585/45, Valpo II, KA.

²²⁴ Ptk 457/48, Valpo II, KA.

²²⁵ Ptk 342/48, Valpo II, KA.

²²⁶ Ptk 369/48, Valpo II, KA.

²²⁷ Ptk 492/48, Valpo II, KA.

²²⁸ Ptk 428/47, Valpo II, KA.

vuotta myöhemmin. Hän olisi lähtenyt Saksaan jo aiemmin ja saanut sitä varten sekä ulkomaanpassin että maahantuloluvan Saksaan, mutta suomalaiset viranomaiset eivät olleet myöntäneet maastapoistumislupaa. Sulhanen oli jo lähetetty Saksaan, mutta pyysi kirjeessään Vienoa lähtemään Kemistä saksalaisten lentokentältä, jossa Vieno oli töissä. Lentokentän saksalaiset upseerit lupasivat matkan ja samoin kuin Anita Vienokin päätti lähteä yhdessä muiden suomalaisten kanssa.²²⁹

Kihlausten lisääntyminen näyttää lisänneen raskaana olevien naisten määrää, sillä moni lähteneistä naisista odotti lasta tai huomasi olevansa raskaana pian lähdön jälkeen. Yhteensä 82 aineiston naista oli syksyyn 1944 mennessä saanut lapsen tai odotti lasta, jonka isä ei ollut suomalainen. Lasten isät olivat melkein poikkeuksetta saksalaisia tai itävaltalaisia miehiä.²³⁰ Ainoastaan kahden raskaana olevan naisen kihlattu tai miesystävä oli Saksan asevoimissa palveleva ei-saksalainen.²³¹ Mirja oli saanut helmikuussa 1944 lapsen, jonka isä oli Saksan sotavoimissa palvellut romanialainen mies.²³²

Koska lapsen isä oli usein mukana järjestämässä lähtöä Suomesta tai työskenteli samassa yksikössä, saattoivat parit joissain tapauksissa jatkaa seurustelua tai tapaamisia vielä Suomesta lähdön jälkeen. Sotatilanteen huononeminen myös johti mahdollisimman monen miehen lähettämiseen taistelurintamalle. Kun lasten tai raskauksien määrään otetaan mukaan myös Suomesta lähdön jälkeen syntyneet, syntyy oikeampi kuva sodan seurauksena syntyneiden, lähinnä Saksan sotavoimien edustajien kanssa syntyneiden lasten määrästä. Suomesta lähdön ja Kolmannen valtakunnan antautumisen välisenä aikana yhteensä 48 naista sai lapsen tai alkoi odottaa lasta, jonka isä oli saksalainen tai itävaltalainen. Yhteensä lapsen saaneita naisia oli 130, mikä on suunnilleen 20 % kaikista lähteneistä naisista.²³³

Naisten kertomusten perusteella kihlautuminen ei näytä olleen seurausta siitä, että pari oli huomannut odottavansa lasta, vaan pikemminkin päinvastoin. Jos näin oli, useat seurustelevat parit näyttävät noudattaneen tapaa, jonka mukaan sukupuolielämä alkoi kihlauksen jälkeen tai mahdollisesta ehkäisystä luovuttiin. On myös mahdollista, että jotkut naiset kuulusteluissa kertoivat tapahtumien menneen näin välttääkseen moraalista paheksuntaa tai kihlausta ei ollut ollenkaan. Saksan armeijan sotilailla oli käytössään kondomeja, joten pareilla oli jonkinlaisia mahdollisuuksia käyttää ehkäisyä.²³⁴ Varsin todennäköisesti etenkin SS-lääkärit saattoivat rotupoliittisin perustein tehdä raskaudenkeskeytyksiä, mutta näistä ei ole ymmärrettävistä syistä mainintoja naisten kertomuksissa.

²²⁹ Ptk 584/47, Valpo II, KA.

²³⁰ Excel-taulukko pöytäkirja-aineiston perusteella, sarake Lapsi.

²³¹ Toinen oli Italian ja toinen Sveitsin kansalainen. Ptk 822/45 ja 47/46, Valpo II, KA.

²³² Ptk 470/45, Valpo II, KA.

²³³ Excel-taulukko pöytäkirja-aineiston perusteella, sarake Lapsi.

²³⁴ Lars Westerlundin mukaan saksalaisen sotilaan varustukseen kuului 12 kondomia kuukaudessa. Raaka-ainepula saattoi kuitenkin rajoittaa niiden saantia. Westerlund 2011, 66–67.

Vaikka lähes kaikki parit olivat naimattomia, ei tämä välttämättä tarkoittanut vahinkoraskautta. Avioliiton solmiminen oli erittäin vaikeaa, mutta korkeaan aviottomien raskauksien määrään vaikuttivat muutkin tekijät. Eräs niistä oli Saksan kansallissosialistisen puolueen ja etenkin sen johtohenkilöiden levittämä muuttunut asenne avioliiton ulkopuolella syntyneitä lapsia kohtaan sodan puhjettua. Sodan alkuvaiheessa, vuoden 1939 lopulla *Westdeutscher Beobachter* julkaisi Hitlerin varamiehen (*Stellvertreter des Führers*) Rudolf Heßin kirjoituksen, joka oli vastaus sulhasensa rintamalla menettäneelle, raskaana olevalle naiselle. Kirjoitus julkaistiin tarkoituksellisesti jouluaattona, jotta lukija havaitsisi symbolisen yhteyden myös avioliiton ulkopuolella syntyneen Jeesus-lapsen kanssa. Artikkelin otsikoitu ”*Rudolf Heß an eine unverheiratete Mutter*” ja siinä Heß avoimesti hyväksyi naisen aviottoman lapsen. ”Mitä hyötyä olisi tästä voitokkaasta kansasta, jos se samalla tuhoutuisi voiton puolesta tehtyjen uhrausten vuoksi?”, kysyi Heß ja painotti, että nainen, joka kantoi ja synnytti perimältään arvokkaan lapsen, teki suurimman mahdollisen palveluksen *Volksgemeinschaftille*. Se, oliko nainen naimisissa tai naimaton oli toisarvoista.²³⁵

Kansallissosialistisen johtohenkilön avoin aviottoman syntyperän hyväksyminen, jonka edellytyksenä tietysti oli rodullisten vaatimusten täyttäminen, oli avaus, joka kuohutti niin katolista kirkkoa, Wehrmachtia kuin yksityisiä kansalaisiakin. Olihan järjestelmä siihen asti korostanut avioliittoa ja nimenomaan tässä liitossa monilukuisen lapsiperheen perustamista naisen elämän tärkeimpänä tehtävänä. Syntyvyysluvuista huolestunut puoluejohto oli nimennyt viholliseksi ”uuden naisen”. Tämä moderni nainen halusi kodin ulkopuolisen uran ja rajoittaa lapsilukuaan. Heß joutuikin vielä julkisesti selittämään ja täsmentämään kantaansa Saksan kansalle, mutta ei muuttanut käsitystään aviottomana syntyneestä, arjalaisesta lapsesta.²³⁶

Avioton äitiys oli naimattomien naisten käytöstä koskeva sosiaalinen normi, jota kansallissosialistinen järjestelmä pyrki muuttamaan. Se osoittautui myös vaikeaksi, sillä aviottoman lapsen saaminen oli toisaalta jo jonkinlainen todiste asiasosiaalisesta käytöksestä. Kaksi aviotonta lasta oli riittävä peruste pakkosterilointiin. Puolueen suvaitsevaisuus esiaviollisia suhteita kohtaan oli eräs niistä ristiriitaisista viesteistä, joita Saksan poliittinen johto lähetti *Volksgemeinschaftinsa* jäsenille. Lisääntyminen ja sukupuolisuhteet olivat kuitenkin Saksan rotupoliitikalle ja väestönkasvutavoitteille ratkaisevan tärkeitä. Kun sota pitkittyi ja Saksan väestötappiot alkoivat kohota kauhistuttaviin lukemiin niin rintamalla kuin siviiliväestön keskuudessa, oli valioaineksen säilyttäminen turvattava myös sosiaalisten normien muutoksella. *Volksgemeinschaftin* jäseniä manipuloitiin tehokkaan propagandan avulla täyttämään puolueen rotu- ja väestöpoliittisia

²³⁵ Heineman 1999, 31.

²³⁶ Dorothee Schmitz-Köster, ”Deutsche Mutter, bist du bereit...” Alltag im Lebensborn. Aufbau Taschenbuch Verlag 2004, 49, 39.

päämääriä, jotka keskittyivät yhä enemmän seksuaalisuuden vapauttamiseen. Koska suurin osa lisääntymisikäisistä, rodullisesti arvokkaista miehistä palveli rintamalla, oli heitäkin rohkaistava omaksumaan uudenlasta, vapaampaa seksuaalimoraalia. Erityisesti SS-järjestön lehti ”*Das Schwartz Korps*”, jonka viihdyttävä tyyli takasi laajan lukijakunnan, kampanjoi näyttävästi perinteisistä avioliitonormeista vapautuneen sukupuolielämän puolesta.²³⁷

Heti sodan puhjettua SS-johtaja, valtakunnankansleri Heinrich Himmler oli laatinut Hitlerin nimissä ohjeen kaikille poliisivoimien ja SS-järjestön edustajille. Siinä hän painotti, että saksalaisen tyttöjen ja naisten tärkeä velvollisuus oli tuottaa jälkeläisiä saksalaisen sotilaan kanssa myös avioliiton ulkopuolella. Tämän tuli tapahtua vakavassa moraalisisessä hengessä ja tiedostaen, että rintamalle lähtenyt sotilas ei ehkä koskaan palaa. Miehen avioliitto ei saanut olla esteenä jälkeläisten tuottamiselle myös muiden naisten kanssa. Aviovaimoilta odotettiin suvaitsevaisuutta ja ymmärrystä myös miehen avioliiton ulkopuolella syntyneitä lapsia kohtaan. Sodan loppuvaiheessa Himmler alkoi esittää perheen mallia, jossa yhdellä miehellä olisi useampia vaimoja. Hän tuomitsi yksiavioisuuden katolisen kirkon pirulliseksi saavutukseksi.²³⁸ Myös Hitler suhtautui Himmlerin tavoin penseästi kirkon opetuksiin seksuaalisuudesta. Hänen mielestään sodassa taistelevan miehen tuli saada rakastaa vapaasti ilman ehtoja, jos tämän piti olla valmistautunut ehdoilla kuolemaan maansa puolesta. Rotuteoreetikko Hans Enders julisti 1941 korkea-arvoisille puoluejäsenille ja heidän vierailleen pitämässään esitelmässä, että saksalaiset oli kasvatettu ”rikollisessa ahdasmielisyydessä”, koska ”itämainen kristillinen mentaliteetti” oli tukahduttanut terveet, germaaniset vaistot sukupuoliasioissa. Hän toivoi, että nuoremmat sukupolvet oppisivat olemaan ylpeitä omasta ruumiistaan ja nauttimaan luonnollisesta sukupuolielämästä ilman häpeäntunnetta.²³⁹

Vaikka saksalaiset rotuteoreetikot tarkoittivat tämän vapaan sukupuolielämän Saksan kansalaisten tai väliseksi, ovat rintamapalvelukseen lähetetyt nuoret miehet saattaneet tulkita tämän uuden vapaamielisyyden koskevan myös niitä, jotka olivat vuosia rintamapalveluksessa. Joka tapauksessa vierasmaalaisen naisen ja saksalaisen miehen lapsi oli ainakin puoliaksi rodullisesti arvokas ja silloin Saksan *Volksgemeinschaft* osoitti siihen kiinnostusta.

Seikkailunhalu ja ajattelemattomuus

Jotkut naiset kertoivat, että heidän lähtönsä saksalaisten mukaan oli harkitsematon teko, johon he turvautuivat sen paremmin ajattelematta. Hellin

²³⁷ Anna Maria Sigmund, ”Das Geschlecht leben bestimmen wir”. Sexualität im Dritten Reich. Wilhelm Heyne Verlag 2009, 139–141.

²³⁸ Timm 2005, 223–224.

²³⁹ Herzog 2005, 51.

kertoi kuulustelijalleen, että hän ei nuoresta iästään johtuen pystynyt tuolloin harkitsemaan asioita ja siksi antoi hetken mielijohteille vallan. Hellinin isä oli ollut kovasti lähtöä vastaan, mutta tytär oli mennyt saksalasessa yksikössä työskennelleiden ”tyttöttävien” mukana.²⁴⁰ Niina tunnusti, että oli tiennyt tekonsa laittomuudesta ja lähtenyt tyhmyyksissään.²⁴¹ Turkulainen 17-vuotias Aila päätti lähteä ”aivan äkillisestä mielijohteesta neuvoteltuaan asiasta tyttöystävänsä kanssa”. Tytöt tapasivat saksalaisen luutnantin, jolta kyselivät mahdollisuutta päästä saksalaisten mukaan. Luutnantti oli ensin yrittänyt puhua järkeä tytöille ja muistuttanut mahdollisista ikävyyksistä, mitä salaa maasta poistuminen saattaisi aiheuttaa. Hän oli kuitenkin lopulta järjestänyt paikan saksalaisessa hinaajassa, joka oli lähdössä Aurajokea pitkin seuraavana päivänä. Toisen tytön vanhemmat olivat kesähuvilalla, joten tytöt viettivät lähtöä edeltävän yön yhdessä tämän kotona ja menivät seuraavana päivänä menivät saksalaiseen hinaajaan. Aila kertonut vanhemmilleen mitään lähdestään. Kolmen päivän kuluttua he saapuivat Memeliin, jossa molemmat saivat passituksen työhön tekstiilitehtaaseen. Aila tunnusti, että hänen seikkailunhalunsa alkoi Memelissä tulla tyydytetyksi jo ensivaikutelmasta lähtien.²⁴²

Lyyli oli sodan aikana mennyt Kemiin töihin kukkakaupan liikkeenhoitajaksi. Siellä hän oli tutustunut liikkeen omistavan leskironvan poikaan, jonka kanssa meni naimisiin, Lyyli oli koko sodan ajan töissä anoppinsa omistamassa kukkakaupassa. Aselevon aikaan hänen miehensä oli toisella paikkakunnalla suorittamassa asepalvelustaan. Lyyli aikoi lähteä kotipaikkakunnalleen Jyväskylään, mutta saksalaisessa lääkintäkompaniassa tulkkina työskennellyt ystävä alkoi houkutella häntä saksalaisten mukaan. Lyyli kertoi suostuneensa sen enempää harkitsematta, koska junayhteydet kotiseudulle olivat jo katkenneet. Lyyli ei ilmoittanut miehelleen, anopilleen tai vanhemmilleen mitään lähdestään ja lähti pestautuneena SS-lääkintäkomppaniaan.²⁴³ Lähdön hetkellä 17-vuotias Anja teki päätöksensä yhdessä ystävänsä kanssa, jolla myös oli saksalainen poikaystävä. Tämä oli kuullut Eteläsatamasta lähtevästä saksalaisesta tankkerista, jolla pääsisi lähtemään ilman papereita. Anja ei kertonut kenellekään lähdestään, sillä hän tiesi äitinsä vastustavan sitä.²⁴⁴

Seikkailunhalu oli sana, jota useat naiset käyttivät, kun heiltä kysyttiin syytä lähtöön. Jotkut ilmoittivat syyksi ainoastaan halun nähdä maailmaa, käydä ulkomailla ja kokea seikkailuja, mutta monen kohdalla seikkailunhalua oli nostatettu ryhmässä, jossa toisia naisia houkuteltiin lähtemään mukaan. Näitä joukkoja oli erityisesti Hämeenlinnassa, Helsingissä ja Kemissä ja Oulussa. Ilmi päätti ”lähteä seikkailemaan ulkomaille huomattessaan

²⁴⁰ Ptk 374/48, Valpo II, KA.

²⁴¹ Ptk 341/48, Valpo II, KA.

²⁴² Ptk 493/45, Valpo II, KA.

²⁴³ Ptk 55/46, Valpo II, KA.

²⁴⁴ Ptk 653/47; Valpo II, KA.

saksalaisten lähtöpuuhat”. Saksalainen siviili-insinööri, jonka kanssa hän oli seurustellut, oli kuitenkin yrittänyt estää Ilmiä. Hän oli aivan vakuuttunut, että Saksa tulisi häviämään sodan. Tämä ei kuitenkaan horjuttanut Ilmin päätöstä ja hän lähti maasta lentokentän henkilökunnan mukana.²⁴⁵

Eine lähti saksalaisen työpaikkansa mukana Kemistä ilman sen erityisempää syytä seikkailunhalusta, kun muitakin kemiläisiä naisia oli lähdössä ja entiset saksalaiset työtoverit erityisesti sitä pyysivät. Einen sisar ja serkku lähtivät myös. Pellossa suomalaiset viranomaiset pidättivät heidät ja passittivat poliisikyydillä takaisin Kemiin. Eine ei kuitenkaan tästä lannistunut, vaan lähti uudelleen, tällä kertaa saksalaisessa linja-autossa Muonioon. Ala-Muonion kansakoululle alkoi kerääntyä suomalaisia naisia, joita loppujen lopuksi oli siellä nelisenkymmentä. He työskentelivät keittiöapulaisina ja pyykinpesijöinä. Lokakuun alussa kaikki naiset siirrettiin Luftwaffen alaisuudesta maavoimiin ja loppujen lopuksi Norjan Saetermoenin *Armeebekleidungsamtiin* korjaamaan ja pesemään varusteita.²⁴⁶

Joskus hetken mielihohteesta alkanut huvimatka, jolta luvattiin paluu takaisin Suomeen, muuttui työmääräykseksi saksalaisten työmailla. Sisko kertoi, että oli saanut kutsun Kemin lentokentälle saksalaisten lentäjien jäähyväisjuhlintaan. Hänelle entuudestaan tuntematon lentäjäkapteeni oli pyytänyt Siskoa mukaan lentokoneretkelle Norjaan Banakin kentälle, jonne oli perusteilla saksalaisten *Vorkommendatur*. Sisko kertoi lähteneensä ”jonkun verran väkijuomia nauttineen ja väärin luottaen saksalaisten lupauksiin päästä takaisin”. Norjassa hänelle ilmoitettiin, että paluuta ei enää ole. Sisko ei ollut ilmoittanut lähdöstään kenellekään, koska kuvitteli palaavansa takaisin seuraavana päivänä. Hänellä ei myöskään ollut mitään henkilökohtaisia tavaroita mukanaan. Banakin lentokentän ompelutuvassa oli norjalaisia naisia työssä eikä Siskolla ollut muuta mahdollisuutta kuin totella hänelle sinne annettua saksalaisten työmääräystä ja ryhtyä parsimaan sukkia ja repeytyneitä mantteleita.²⁴⁷

Eräs Helsingistä hetken mielihohteesta lähtenyt oli lähdön hetkellä 19-vuotias Hilikka. Hän kertoi istuneensa Primulan kahvilassa ja alkaneensa jutella ennestään tuntemattomien viiden suomalaisen nuoren naisen kanssa. Nämä olivat kuulleet, että saksalaisten laivoissa olisi mahdollisuus lähteä Saksaan ja alkoivat houkutella Hilikkaa mukaan. Omien sanjensa mukaan Hilikka ei seurustellut saksalaisten kanssa, vaikka vietti aikaansa saksalaisten miesten ja suomalaisten naisten suosimassa Primulan kahvilassa. Hilikka oli aiemmin Rovaniemellä työskennellyt saksalaisten *Luftgaustabissa* konttoristina 3000 markan kuukausipalkalla. Hilikalla oli takanaan lyhyt vuoden mittainen sota-ajan avioliitto suomalaisen alikersantin kanssa.²⁴⁸

²⁴⁵ Esim. ptkt 150/48, 467/45, 473/47, 366/45, 467/45, 503/45, 527/45, 590/45, 49/46, 698/46, 323/47, Valpo II, KA.

²⁴⁶ Ptk 737/46, Valpo II, KA.

²⁴⁷ Ptk 515/46, Valpo II, KA.

²⁴⁸ Hilkan haastattelu 12.1.2008 (HHAast/AH).

Myös Kerttu lähti kahvila Primulassa tapaamiensa saksalaisten yllätyksestä. Hän oli siellä ystävänsä kanssa ja alkoi jutella viereisessä pöydässä istuvien saksalaisten kanssa. Nämä kuuluivat kauppa-aluksen miehistöön ja alkoivat kysellä, oliko Kertulla ja hänen ystävällään halua lähteä laivan mukana Saksaan. Naiset lupasivat ajatella asiaa ja tapasivat miehet uudelleen samana iltana. Nyt heillä oli jo matkatavarat mukanaan. Kauppa-alus m/s Lappland lähti Länsisatamasta Gotenhafeniin seuraavana päivänä.²⁴⁹ Hilkan lähtö ei tapahtunut aivan näin nopeasti, sillä hän ehti saksalaisten kehoituksesta hakea Saksan kansallissosialistisen puolueen toimistosta itselleen todistuksen, jossa luki isoilla kirjaimilla: *Achtung! Keine Ostarbeiterin!*. Sen avulla Hilikka saattoi osittaa, ettei ollut *Ostarbeiterin*, Saksan idästä valtaamilta alueilta, lähinnä Neuvostoliitosta ja Ukrainasta pakkosiirretty henkilö. Heidän oli kannettava vaatetuksessaan sinistä suorakulmaista merkkiä, johon oli valkoisella kirjoitettu OST. Myös Hilikka kertoi lähteneensä ilman matkatavaroita, ainoastaan käsilaukku mukanaan.²⁵⁰

Työ ja taloudellinen turva

Saksalaisten töissä sota-aikana maksetut hyvät palkat saivat monen naisen miettimään, mikä olisi taloudellinen tulevaisuus Suomessa, kun saksalaiset lähtisivät. Saksalaiset myös kannustivat naisia lähtemään lupaamalla hyviä, samankaltaisia työoloja ja palkkoja Norjan puolella. Kun paikalliset työvoimatoimistot olivat sekavan tilanteen vuoksi avuttomia auttamaan työpaikan saannissa, alkoi saksalaiseen työpaikkaan jääminen kiinnostaa joitakin naisia parempana vaihtoehtona. Kaikilla ei kuitenkaan ollut siinä vaiheessa aikomusta lähteä työpaikan mukana maasta pois, mutta saksalaisten haluttomuus päästää naisia takaisin ja sotatilanteen kehittyminen pohjoisessa estivät kotiinpaluun. Anna oli työssä saksalaisessa sotasairaalassa Ivalossa, jonne tieto aseleposopimuksesta saapui neljä päivää sen solmimisen jälkeen. Sairaalan ylihoitaja määräsi suomalaisen henkilökunnan ilmoittautumaan työvoimatoimistoon, jonka päällikkö määräsi naiset jättämään työpaikkansa sairaalassa. Työksi tarjottiin evakoiden auttamista, mutta Anna ei saanut mitään tietoa palkan suuruudesta tai asunnosta. Kaikki saksalaisille työskentelevät naiset päättivät yksissä tuumin jäädä toistaiseksi entiseen työhönsä. Kun he lokakuun vaihteessa alkoivat kysellä paluumahdollisuuksia etelään, ilmoittivat saksalaiset lähdön olevan mahdotonta. Taistelut Rovaniemellä olivat heidän mukaansa jo alkaneet. Naiset lähtivät sairaalan mukana Norjaan, josta heille luvattiin

²⁴⁹ Ptk 555/46, Valpo II, KA.

²⁵⁰ HHaast/AH.

paluumahdollisuus Ruotsin kautta. Tämä osoittautui kuitenkin myöhemmin mahdottomaksi.²⁵¹

Myös Kemissä saksalaiselle yritykselle työskentelevät naiset saivat lähteä työvoimatoimistosta tyhjin käsin. Saksalainen työnantaja ilmoitti, että kaikki halukkaat saisivat seurata Norjaan ja jatkaa siellä saman yhtiön palveluksessa. Lähtijöitä alettiin kerätä Kangasjärven kansakoululle, jonne saapui yhteensä 40 naista. Ruotsin raja oli vain vähän yli kymmenen kilometrin päässä ja saksalaiset tarjoutuivat viemään naiset rajalle, josta he pääsisivät Ruotsiin. Suomalaisen joukko oli harkkinnut asiaa kaksi viikkoa ja lopulta naiset ilmoittivat lähtevänsä saksalaisten mukaan Norjaan, sillä vaihtoehtona olisi ollut rahattomana joutuminen tiettömälle metsätaipaleelle. Tämän jälkeen viisi suomalaisista naisista oli määrätty ilmavoimien palvelukseen ja loput maavoimiin.²⁵²

Saara oli tyytyväinen työhönsä Rovaniemellä saksalaisella neulomoverstaalla. Työ oli helppoa ja kohtelu asiallista. Palkkaa maksettiin melkein 10 markkaa tunnilta ja tämän lisäksi Saara sai vielä asunnon ja muona-annokset. Hän lähti yhdessä sisarensa kanssa, joka oli menossa Saksassa naimisiin, mutta etupäässä lähtöön vaikutti hyvä työpaikka. Sot aikana solmittua, onnetonta avioliittoa hän ei pitänyt esteenä lähdölleen, sillä pariskunta ei ollut koskaan asunut yhdessä. Saara lähti omien sanojensa mukaan ”henkilökohtaisen edun tavoittelemisesta parempien palkkojen ja työolojen muodossa”.²⁵³ Annikki puolestaan ei ”malttanut lopettaa” työtään saksalaisille, koska sai niin hyvää palkkaa. Lokakuussa oli jo liian myöhäistä lähteä etelään, ja hän päätti ”siirtyä pois Suomesta saksalaisten mukana”.²⁵⁴

Osa työn vuoksi lähteneistä naisista ei ollut aikaisemmin työssä saksalaisille, mutta yleisesti heillä oli ollut jokin kosketus Saksan sotavoimiin tai palveluja Wehrmachtille tuottaviin suomalaisiin yrityksiin. Aino oli töissä saksalaisen suosimassa hotellissa Pohjanhovissa Rovaniemellä, ja tapasi siellä usein Kiestingin suunnalta Norjaan matkalla olevia saksalaisia. Nämä alkoivat houkutella Ainoa Saksan armeijan palvelukseen Norjaan. Palkka olisi 300 Norjan kruunua kuukudessa ja työ kevyttä ompelua ja siivousta. Aino päätti pestautua ja aloitti *Armeeoberkommando* 20. esikunnan siivoojana.²⁵⁵ Lapin tie- ja vesirakennushallituksen konttorissa Kemissä työskennellyt Katri sai saksalaisilta työtarjouksen, kun Kemistä piti taisteluiden vuoksi lähteä. Hän oli aiemmin työskennellyt saksalaisille, joten saksalaisten tavat olivat tuttuja. Katri kertoi asiasta konttoristina Kemin lentokentällä työskentelevälle ystävälleen Ailille, joka oli jäänyt ilman työtä kemiläisen rakennusyhtiön lopetettua toimintansa. Aili ja Katri päättivät lähteä yhdessä, sillä molemmat

²⁵¹ Ptk 40/46 ja 403/45, Valpo II, KA.

²⁵² Ptk 513/45, Valpo II, KA.

²⁵³ Ptk 535/45, Valpo II, KA.

²⁵⁴ Ptk 813/45, Valpo II, KA.

²⁵⁵ Ptk 49/46, Valpo II, KA.

saivat lupauksen toimipaikoista.²⁵⁶ Helmi lähti muiden Alakurtissa saksalaisille työskennelleiden naisten mukana ”lähinnä itsensä elättämistarkoituksessa”, kun saksalaiset antoivat ymmärtää, että naiset jäisivät työskentelemään ainoastaan Norjaan.²⁵⁷

Annikki kuuli saksalaisten töissä ollessaan, että Norjassa hän voisi ansaita vielä enemmän. Kun saksalaiset olivat tarjonneet kaikille halukkaille mahdollisuutta lähteä sinne, oli Annikkikin monen muun naisen tavoin tarttunut tilaisuuteen. Hänen tarkoituksennan oli palata takaisin Suomeen heti kun rauha olisi tullut.²⁵⁸ Marjatta oli kihloissa suomalaisen miehen kanssa ja heille oli 1938 syntynyt tytär, joka oli sodan aikana Marjatan äidin huostassa. Hän ilmoitti lähtönsä syyksi pelkästään taloudelliset näkökohdat, sillä hän halusi oppia jonkin paremman ammatin ja tarjota ”lapselleen sidettävämmän elämän”.²⁵⁹

Sairaiden hoito ja auttamishalu

Tämä ryhmä koostuu etupäässä saksalaisissa sotasairaaloissa työskennelleistä sairaanhoitajista, Punaisen Ristin apusisarista ja lääkintälotista. Saksalaiset lääkärit vetosivat naisten kutsumukseen, velvollisuudentuntoon tai yleiseen humanitaariseen tilanteeseen ja rohkaisivat heitä lähtemään sairaalan evakuoinnin mukana. Sekä turkulainen Brita että helsinkiläinen Anita olivat koulutettuja sairaanhoitajia, joiden ammattitaito oli välittömästi asetettu sotakoneiston käyttöön. Molemmat saivat lokakuussa 1942 päämajan lääkintätoimisto 2:lta komennuksen Etelä-Saksaan Burg Waldsteinin linnaan, jonne perustettuun sairaalaan lähetettiin suomalaisia sodassa vammautuneita miehiä kuntoutumaan. Sairaala oli kokonaan suomalaisten käytössä, mutta lääkärit olivat saksalaisia ja paikalliset nunnat hoitivat osan työstä. Britalle tämä komennus oli ensimmäinen työpaikka. Kymmenen kuukauden pestin jälkeen molemmat saivat komennuksen saksalaisten sotasairaalaan.²⁶⁰

Välirauhan solmimispäivänä sairaalassa järjestettiin illanvietto, jossa saksalainen ylilääkäri kertoi, että sairaala tulisi siirtymään pohjoiseen ja mahdollisesti Norjan puolelle. Hän toivoi suomalaisen henkilökunnan seuraavan mukana, mutta korosti sen olevan täysin vapaaehtoista. Ylilääkäri oli kertonut Anitalle, että hän oli harkinnut muuttoa pois Saksasta eriyvien poliittisten mielipiteidensä vuoksi. Brita puolestaan kertoi lääkärin enemmän halveksineen kuin ihailleen Hitlerin maailmanvalloituspolitiikkaa. Hän oli selvin sanoin ja avoimesti selvittänyt seuraukset, joihin hoitajat lähtiessään voisivat joutua. Lääkärin pyynnön jälkeen kaikki suomalaiset sairaanhoitajat

²⁵⁶ Ptk 549/45, Valpo II, KA.

²⁵⁷ Ptk 479/45, Valpo II, KA.

²⁵⁸ Ptk 462/45, Valpo II, KA.

²⁵⁹ Ptk 451/46, Valpo II, KA.

²⁶⁰ Pkt 445/45 ja 592/45, Valpo II, KA.

olivat kutsumulleen uskollisina päättäneet toistaiseksi jäädä saksalaisten palvelukseen, sillä muutoin saksalaiset potilaat olisivat jääneet kokonaan ilman hoitajia. Hoitohenkilökunta siirtyi Norjan puolelle syyskuun 17. päivänä ja sairaalan potilaat saapuivat viikkoa myöhemmin. Hoitotyö oli Norjassa jatkunut entiseen tapaan ja Brita kertoi, että kohtelu oli ollut moitteetonta suomalaisia kohtaan. Hän oli kuitenkin kuullut, miten saksalaiset olivat tuominneet suomalaisten toimia. Tornion valtauksen yhteydessä suomalaiset joukot olivat ottaneet Tornion saksalaisen sairaalan henkilökunnan ja potilaat vangeiksi eivätkä päästäneet heitä siirtymään Haaparannan puolelle. Kuulusteluissa Brita kertoi vielä, että hän oli nähnyt päiväkäskyn, jossa kiellettiin vetäytymisvaiheen tuhomistystyö Suomen alueella, mutta arveli tämän muuttuneen Tornion tapahtumien jälkeen.

Brita ja Anita työskentelivät ensin Karasjokissa, jossa he kunnostivat telttakylää sairaalaksi. He siirtyivät lokakuun lopussa Narvikiin, jonka saksalaisessa sairaalassa podettiin henkilöstöpulaa. Molemmat olivat kuitenkin Karasjokissa saaneet ilmoituksen, jossa saksalainen kenraali lupasi suomalaisille sairaanhoitajille siirron Ruotsiin saksalaisten haavoittuneiden kuljetusjunassa, jos nämä tunsivat tekevänsä väärin työskennellessään saksalaisille. Molemmat päättivät jäädä hoitamaan saksalaisia potilaita, mutta Brita kertoi harkinneensa lähtöä vakavasti. Anita puolestaan kertoi, että hän koki että Narvikissä häntä ”tarvittiin kipeimmin”.²⁶¹

Saksan antautumisen aikaan Brita ja Anita työskentelivät saksalaisessa sotasairaalassa Drevjassa. Miehityksen päätyttyä sairaalaan alkoi tulla neuvostoliittolaisia potilaita. Naiset jatkoivat kuuliaisesti hoitotyötään. Brita kertoi, että, ”kohtelu venäläisten lääkäreiden taholta suomalaisia hoitajattaria kohtaan oli täysin moitteetonta, eikä heitä koskaan syytetty siitä, että olivat hoitaneet saksalaisia potilaita”. Työnsä Brita kertoi tehneensä ”uskollisena hoitajatarkutsumukselleen” eikä hänen tarkoituksenaan näin ollen ollut auttaa vihollismaata. Vielä Örjen suomalaisille tarkoitettulla internointileirillä, jossa ruokatilanne oli huono, Brita hoiti vapaaehtoisesti sairastuneita.²⁶²

Lähtijöiden joukossa oli myös nuoria naisia, jotka lähtivät sisarensa tueksi ja avuksi, kun tämä oli avioitunut tai menossa naimisiin saksalaisen miehen kanssa. Jutan sisar Anni oli lähtenyt Saksaan 1941 ja avioitunut siellä vuotta myöhemmin. Vuoteen 1944 mennessä parilla oli jo kaksi lasta. Aviomies oli kutsuttu sotapalvelukseen rintamalle. Jutta meni 1943 töihin saksalaisille ja päätyi loppujen lopuksi Rovaniemelle upseerikasinon tarjoilijaksi. Jutan äiti haki kuitenkin tyttärensä pois tästä työstä työvoimalautakunnan todistuksen avulla. Kevääseen 1944 asti Jutta työskenteli kansakoulun keittolassa, mutta palasi sitten saksalaisen upseerikerhon tarjoilijaksi, tällä kertaa Kemiin. Sisaren tilanne Saksassa yksin kahden pienen lapsen kanssa alkoi huolestuttaa, kun kirjeysteys Suomen ja Saksan välillä katkesi. Jutta keskusteli äitinsä ja yksikkönsä esimiehen kanssa lähdöstä Saksaan sisartaan

²⁶¹ Pkt 445/45 ja 592/45, Valpo II, KA.

²⁶² Pkt 445/45 ja 592/45, Valpo II, KA.

auttamaan, mihin molemmat suhtautuivat myötämielisesti. Jutta ei kuitenkaan saanut Saksaan saavuttuaan matkustaa sisarensa luo, vaan määrättiin Rendsburgiin sotasairaalan muonavaraston hoitajaksi. Sisar asui puolentoista tunnin junamatkan päässä, eikä Jutta päässyt montaakaan kertaa sisartaan tervehtimään. Palkkansa 100 Rmk hän kuitenkin lähetti kokonaisuudessaan sisarelleen, sillä sairaalan työntekijöillä oli ruoka ja asunto työn puolesta. Vasta amerikkalaisten joukkojen saavuttua Jutta sai pyynnöstään eron työpaikastaan ja matkusti heti sisarensa luokse, jonka kotikaupunki oli neuvostovyöhykkeellä.²⁶³

18-vuotias Hillevi oli käynyt keskikoulun ja työskenteli Petsamon Nikkeli Oy:ssä tuntikirjurina. Aselevon tultua voimaan kaikki työntekijät joutuivat lähtemään työpaikastaan. Hillevi matkusti Salmijärvelle, jossa hänen äitinsä työskenteli saksalaisessa sotilaskodissa. Myös Hillevi otti pestin sotilaskotiin. Hänen sisarensa Irja oli kihloissa saksalaisen sotilaan kanssa ja aikeissa lähteä Saksaan kahden pienen lapsensa kanssa. Tuolloin äiti kehotti Hilleviä lähtemään sisaren mukaan auttamaan lasten hoidossa. Saksalainen sulhanen järjesti matkalaisten paperit kuntoon divisioonan esikunnasta. Siskokset lähtivät lasten kanssa henkilöautolla ensin Ivalon kautta Inariin ja ylittivät rajan lokakuun 25. päivänä 1944.²⁶⁴

3.2 SUOMESTA POIS TYÖNTÄVÄT TEKIJÄT

Pelko

Välirauhan solmimisen jälkeen naisten keskuudessa alkoi nousta pelkoa siitä, mitä heille tapahtuisi, jos Neuvostoliitto miehittäisi Suomen. Osittain tämä pelko oli saksalaisen Neuvostoliittoa demonisoivan propagandan aiheuttamaa, mutta osittain myös sekavan ja epävarman poliittisen tilanteen aiheuttamaa. Naisten keskuudessa levisivät villit huhut ja saksalaisten pelottelupuheet aiheuttivat hysteriaa ja pakokauhua. Osa naisita piti varmana, että Neuvostoliiton armeija marssisi Suomeen. Erityisesti lottatoiminnassa mukana olleet pelkäsivät, että heidän järjestöön kuulumisensa olisi riittävä syy ikäviin seurauksiin ”venäläisten tullessa Suomeen”.²⁶⁵ Kuitenkin monet olivat sitä mieltä, että pelkkä työ saksalaisten kanssa oli riittävä syy lähteä, jos halusi välttää karkoituksen Siperiaan ja pahimmassa tapauksessa kurkun auki leikkaamisen.²⁶⁶

²⁶³ Ptk 674/47, Valpo II, KA.

²⁶⁴ Ptk 427/47, Valpo II, KA.

²⁶⁵ Ptk 503/45, 190/47, 407/45, Valpo II, KA. Saksalaisten sotilaiden pelosta ks. Ian Kershaw. The End. Hitler's Germany 1944–1945, 100.

²⁶⁶ Ptk 503/45, 515/45, 528/45, 553/45, 553/45, Valpo II, KA.

Saksaan seitsemän muun suomalaisen naisen kanssa työleirille päätnyt Helena kertoi pelästyneensä Oulussa leviävää huhua, jonka mukaan kaikille Lotta Svärdiin tai suojeluskuntaan kuuluneille kostettaisiin, kun Neuvostoliitto miehittäisi maan. Helenan lyhyt, riitaisa avioliitto oli päättnyt ja tytär lähetetty Ruotsiin sotalapseksi. Epätoivoissaan hän yritti hankkia lupaa lähteä Ruotsiin turvaan ja lapsensa luokse, mutta Oulun lääninhallitus kieltäytyi antamasta maastapoistumislupaa. Kun Helenan saksalainen ystävä soitti ja ilmoitti viimeisen laivan olevan lähdössä Oulun satamasta, oli tämä kiireesti pakannut kolme matkalaukkua ja mennyt laivaan, joka oli lähtenyt merelle saman iltapäivänä.²⁶⁷ Kaarina oli jo saanut luvan valtiolliselta poliisilta lähteä Ruotsiin, jonne hänen poikansa oli siirretty. Juuri kun hänen piti lähteä, keskeytyi Tornion ja Kemin välinen rautatieliikenne. Koska Kaarina oli ollut Lotta Svärdissä 10 vuotta, pelkäsi hän joutuvansa vaikeuksiin neuvostoliittolaisten kanssa ja pyysi päästä saksalaisten mukana Norjaan. Hänen toiveenaan oli monen muun naisen tavoin päästä Norjan kautta Ruotsiin, jossa hänellä oli lapsi ruotsalaisessa perheessä sotalapsena.²⁶⁸

Osa naisista kysyi neuvoa saksalaiselta esimieheltään. Heistä jotkut olivat ehdottomasti sitä mieltä, että olisi turvallisempaa lähteä Suomesta. SS-*Hauptsturmführerin* sihteerinä työskennellyt Eila halusi kotiinpaluukuulustelussaan erityisesti korostaa, että syy lähtöön ei ollut poliittinen, vaan lähtö oli johtunut pelosta joutua ikävyvksiin, koska oli palvellut SS-joukoissa. Saksalaisten SS-miesten levittämät kauhupuheet Neuvostoliitosta olivat säilyttäneet Eilan, vaikka tämä oli ollut lomalla työstään Helsingissä välirauhansopimuksen tultua voimaan. Eila oli heti matkustanut takaisin työpaikalleen Ouluun ja kysynyt esimieheltään neuvoa, mitä hänen olisi tehtävä. Tämä oli kehottanut lähtemään SS-yksikön mukana, kun se lähtisi maasta. Eila oli myös ajatellut, että elämä Oulussa saattaisi muodostua vaikeaksi hänen palvelussuhteensa vuoksi ja päätti lähteä.²⁶⁹ Saksalaisten joukossa oli kuitenkin niitäkin, joiden mielestä lähtöä tuli harkita todella tarkkaan ja pitivät Suomeen jäämistä turvallisempana vaihtoehtona, koska Saksa tulisi häviämään sodan.²⁷⁰

Maria oli ollut työssä Kotkassa saksalaisessa *Marinepflegetamissa* tarjoilijana ja kihlautunut saksalaisen *Obermatrose* Hansin kanssa. Hän halusi seurata sulhastaan, mutta vain Viroon asti. Hän kuvitteli olevansa siellä turvassa ja aikoi palata Suomeen, kun Neuvostoliiton miehitysvaara olisi ohi. Saksalaiset olivat pelotelleet, että heille työskennelleet henkilöt luovutettaisiin Neuvostoliitolle tai naisille ei enää annettaisi mitään työtä. Maria matkusti yksin Kotkasta Helsinkiin ja hakeutui puheisiin saksalaisten kanssa. Seuraavana päivänä hän meni Eteläsatamassa saksalaiseen tankkialukseen ja

²⁶⁷ Ptk 78/48, Valpo II, KA.

²⁶⁸ Ptk 407/45, Valpo II, KA.

²⁶⁹ Ptk 82/48, Valpo II, KA.

²⁷⁰ Ptk 351/45, 366/45 ja 410/45, Valpo II, KA.

lähti maasta.²⁷¹ Tulkkina Luftwaffen yksikössä työskennellyt Kyllikki oli ollut lähdössä etelään, mutta Kemistä tullut saksalainen lääkäri kertoi, että suomalaiset kommunistit olivat teloittaneet ampumalla suomalaista lottaa ja muitakin naisia, jotka olivat työskennelleet saksalaisille. Mies oli myös kuullut huhuja, että naiset luovutettaisiin Neuvostoliittoon. Kyllikki siirtyi peloissaan yksikkönsä mukana pohjoiseen yhdessä 12 muun suomalaisen naisen kanssa.²⁷²

Pakko

Ville Kontisen tekemän laskelman mukaan 50 naista 658 naisen aineistosta lähti vasten tahtoaan. Hän olettaa kuitenkin osan naisista kaunistelleen todellisia syitä tai valehdelleen, jotta he eivät saisi syytettyä luvattomasta valtakunnan rajan ylittämisestä. Vetäytyvällä Saksan armeijalla oli kuitenkin halu saada suomalaisia naistyöntekijöitä mukaansa, sillä Saksan kansan vieminen lopulliseen voittoon vaati kaiken mahdollisen työpanoksen riippumatta siitä, mistä maasta tai miltä puolelta vihollislinjoja työtä tekeviä värvättiin. Kaikki keinot olivat suomalaisten naisten mukaan saamisessa sallittuja: erilaiset taivuttelut ja lupaukset hyvistä oloista, väärät lupaukset paluusta Ruotsin kautta kotimaahan, tietojen pimittäminen todellista tapahtumista niin, että evakuointi ei enää ollut mahdollista sekä suoranainen pakottaminen ilmoittamalla, että vaihtoehtoja ei ollut.

Erityisesti saksalaisten sotasairaaloiden suomalaista henkilökuntaa houkuteltiin mukaan vetoamalla humanitaarisiin seikkoihin tai lupaamalla hyviä palkkoja, mutta jotkut joutuivat kokemaan myös vapaudenriistoon verrattavia keinoja. Eräs saksalaisen sotasairaalan lotista oli lakitieteilä opiskelija Anja, joka oli saksaa puhuvana jo useasti saanut lottakomennuksen Kemin sotasairaala 57:ään. Komennus oli suomalaiseen sairaalaan, mutta tosiasiaa Anja määrättiin saksalaisten palvelukseen. Sairaalan lotat eivät saaneet rauhansopimuksen jälkeen mitään ohjeita keskusjärjestöltään tai suomalaisilta viranomaisilta, joten he jatkoivat töitään. Syyskuun 11.päivänä suunnilleen sata lottaa ja hoitajaa käsittävä suomalainen henkilökunta kutsuttiin koolle Kemin kansakoululle, jossa saksalainen *Stabsartz* Horn selosti tilannetta. Hän luki saksankielisen tiedotteen, jonka mukaan naisten oli ilmoitauduttava Oulussa, mutta sanoi myös, että suomalaisten oli autettava saksalaisten sairaalan evakuoinnissa pohjoiseen. Kaikille luvattiin pääsy takaisin, mutta naiset voisivat myös halutessaan jatkaa työtä saksalaisissa sairaaloissa. Anjan käsityksen mukaan tiedotteen oli allekirjoittanut *Armeeoberkommandon* suomalainen lääkintäeversti Wallenius. Anja kertoi, että kukaan naisista ei pitänyt tilannetta mitenkään kiireellisenä ja he jatkoivat työtään sairaalassa. Seuraavana päivänä auto tuli hakemaan

²⁷¹ Ptk 228/47, Valpo II, KA.

²⁷² Ptk 352/47, Valpo II, KA.

suomalaisia lottia lentokentälle. Anja ei vieläkään tiennyt, mikä olisi lennon määränpää, mutta uskoi menevänsä pohjoiseen auttamaan sotasairaalan siirtymisessä. Kun naiset tulivat ulos lentokoneesta, he huomasivat olevansa Banakin kentällä Pohjois-Norjassa. Tilanne herätti suurta levottomuutta siitä, miten kotiinpaluu järjestyisi. Kahdeksan päivän kuluttua evakuoitu sotasairaala löytyi Norjan puolelta Kaarasjoelta, jonne kymmenkunta suomalaista lottaa kuljetettiin. Banakissa olevat Saksan ilmavoimien edustajat olivat aluksi yrittäneet väittää, ettei suomalaista sairaalahenkilökuntaa ollut siellä. Samassa kuljetuksessa ollut Saimi oli kuullut, että lentomatkan määränpää olisi ollut Ivalo, mutta kone ei ollut voinut syystä tai toisesta laskeutua.²⁷³ Sotatilanne ei Lapissa kuitenkaan ollut syyskuun puolivälissä 1944 niin vaikea, etteikö Ivaloon olisi voinut laskeutua. Puna-armeijan joukot saapuivat Petsamosta Ivaloon vasta saksalaisten vetäydyttyä.

Raili työskenteli Luftwaffen klubin tarjoilijana, kunnes oli syyskuun 29. päivänä saanut määräyksen siirtyä lentokoneella Kaamasen kautta Inariin Saksan ilmavoimien viestiosaston keittiölle. Hän kertoi, että saksalaiset olivat luvanneet, että tämä pääsee parin päivän päästä takaisin Viirinkankaalle. Kun Raili alkoi tiedustella asiaa, hänelle ilmoitettiin, että hän pääsisi lähtemään muutaman päivän päästä. Mitään ei kuitenkaan tapahtunut, vaikka Raili kertoi käyneensä kahden viikon ajan useaan kertaan päivässä kysymässä kotiinpaluuta. Lopulta saksalaiset sotilasviranomaiset olivat lokakuun alussa ilmoittaneet, että suomalaisia ei enää voitu siirtää Rovaniemelle. Kaksi suomalaista tyttöä oli tuolloin lähtenyt jalkaisin palaamaan Rovanimelle, mutta heidät oli palautettu takaisin. Railin matka jatkui muiden suomalaisten mukana Oslon kauttakulkuleirille. Siellä hän kertoi kieltäytyneensä astumasta Wehrmachtin palvelukseen. Leirillä hän luuli odottavansa kotiinpaluuta, mutta olikin siirretty muiden naisten mukana Saksaan ja passitettu töihin Hampuriin Blankenesen ilmatorjuntakasarin kasinolle.²⁷⁴

Suomen Matkiliijayhdistyksen hotelli Kolttakönkäällä oli annettu Luftwaffen päämajan käyttöön. Hotellissa toimivassa upseerien ravintolassa työskenteli kymmenkunta suomalaista naista, jotka olivat Matkailijayhdistyksen palkkalistoilla. Saksalaiset ilmoittivat Suomen ja Neuvostoliiton välillä solmitusta välirauhansopimuksesta, mutta olivat sen jälkeen takavarikoineet radiot naisilta.²⁷⁵ Eräs työntekijöistä oli 17-vuotias Vappu, jolle hotelli oli ensimmäinen oikea työpaikka. Hotellin suomalainen johtaja oli kehottanut Vappua lähtemään mukanaan etelään, kun saksalaiset olivat kyselleet, kuka haluaisi lähteä yksikön mukana Norjaan. Saksalainen eversti oli kuitenkin kieltänyt Vappua poistumasta ja ilmoittanut hotellin johtajalle, että jos tämä vielä kehottaa naisia lähtemään etelään, hänet otetaan vangiksi ja kuljetetaan saksalaisten mukana Norjaan. Vapulle jäi mielikuva,

²⁷³ Ptk 347/45 ja 851/45, Valpo II, KA.

²⁷⁴ Ptk 534/45. Samantapaisia kokemuksia oli myös monella muulla, ks. esim. ptk 374/48, 460/45, Valpo II, KA.

²⁷⁵ Ptk 535/46, Valpo II, KA.

että saksalaiset halusivat niin monen naisen lähtevän kuin mahdollista.²⁷⁶ Myös Kolttaköngäällä työskennellyt Aira sai kiellon poistua hotellista, mutta saksalaiset lupasivat evakuoida suomalaiset naiset aikanaan Rovaniemelle. Kaikki olivat kuitenkin joutuneet kuljetukseen, joka meni Norjaan. Vielä Oslossa oli luvattu kotiinpaluuta, mutta toisin kävi ja naiset matkustivat Saksaan. Aira oli alun perin toiminut postinkantajana Salmijärvi-Kolttaköngäs-välillä, mutta 2. päivänä syyskuuta 1944 oli postinkanto lopetettu ja Aira jäi ilman työtä. Kaksi päivää ennen aseleposopimuksen solmimista Aira palkkautui Matkailijayhdistyksen hotellille keittäjäksi. Palkka oli hyvä ja keittiöhenkilökunta suomalaista. Osloon jouduttuaan myös Aira kertoi kieltäytyneensä työskentelemästä Wehrmachtin palkkalistoilla ja luuli kauttakulkuleirillä odottavansa kotiinpaluuta. Airan matka jatkui kuitenkin Saksaan.²⁷⁷

Nautsin saksalaisen lentokentän varuskorjaamolla työskennelleet suomalaiset naiset eivät myöskään saaneet radion tai sanomalehtien kautta tietoa todellisista tapahtumista saksalaisten ja suomalaisten välillä. Huhuja kyllä liikkui, mutta ennen kuin kukaan ehti reagoida millään tavalla, määräisivät saksalaiset kaikki korjaamotyöntekijät ja suomalaiset siivoojat teltaan, josta ei saanut poistua. Vasta kun suomalaiset yhdysupseerit olivat poistuneet, naiset saivat olla hieman vapaammin. Naiset luulivat neuvostojoukkojen vallanneen Salmijärven, kun Rovaniemen suunnalta oli kuulunut taistelun ääniä. Puna-armeijan partisaanit olivat tulittaneet kahtena päivänä telttoja. Naiset määrättiin lähtemään eri kuljetuksilla Banakiin.²⁷⁸

Sairaanhoitaja Liisa työskenteli jatkosodan ajan Inarin suomalaisen sairasmajan hoitajana. Rauhan tultua hän huolehti sairasmajan potilaiden ja irtaimiston evakuoimisesta Kalajoelle viranomaisten määräysten mukaisesti. Itse hän jäi Inariin auttamaan hoitoa tarvitsevien siviilien evakuoinnissa. Syyskuun alkupuolella oli Ivalon saksalaisen sotasairaalan ylilääkäri tullut Liisan puheille ja kertonut tilanteen olevan hyvin vaikea, sillä suomalainen hoitohenkilökunta oli komennettu poistumaan Ivalosta. Lääkäri pyysi Liisaa tulemaan avuksi, sillä sairaalassa ei ollut kohta ollenkaan koulutettua henkilökuntaa. Liisa suostui, koska saksalainen lääkintähenkilökunta oli koko sodan ajan avustaneet Inarin suomalaista sairasmajaa. Saksalaiset olivat antaneet lääkkeitä ja ruokatarvikkeita sekä huolehtineet kaikista sairaankuljetuksista. Tarvittaessa sairaalasta oli saatu myös lääkärinapua. Liisa ilmoitti päätöksestään Ivalon aluelääkärille, jolla ei ollut mitään asiaa vastaan. Liisa ilmoitti väliaiksesta siirtymisestään Suomen sairaanhoitajaliittoon, lääkintöhallitukselle sekä Suomen Punaisen Ristin pääsihteerille, jolle hän myös myöhemmin soitti ja varmisti toimivansa oikein. Pääsihteerillä ei ollut asiaan mitään sanomista, ja Liisa ilmoitti myös Ivalon sotasairaalan päällikkölääkärille aikeestaan. Tämä oli ainoa, joka oli

²⁷⁶ Ptk 181/48, Valpo II, KA.

²⁷⁷ Ptk 588/45, Valpo II, KA.

²⁷⁸ Ptk 306/45, Valpo II, KA.

vastustanut Liisan aikomusta, mutta syyskuun puolivälissä Liisa matkusti Ivaloon ja aloitti työskentelyn saksalaisessa sotasairaalassa. Inarin nimismies oli myös Ivalossa vartioimassa valtion omaisuutta ja myös hän tiesi Liisan väliaikaiseksi tarkoitettusta pestistä. Lokakuun alussa suomalaisilta naisilta, joita oli Liisan lisäksi kolme siivoojaa ja kolme lääkintälottaa, kysyttiin, haluavatko nämä jäädä Suomeen vai lähteä Saksaan. Liisa ilmoitti haluavansa jäädä Suomeen. Sotatilanne kehittyi kuitenkin sellaiseksi, että saksalaiset eivät päästäneet ketään rintaman läpi suomalaisten puolelle. Sekä suomalaiset että neuvostojoukot etenivät kohti Ivaloa. Lokakuun loppupuolella saksalainen sairaala oli saatu evakuoitua paikkakunnalta. Suomalainen henkilökunta siirrettiin Utsjoelle ja sieltä Norjaan. Myös Inarin nimismies joutui siirtymään saksalaisten mukana.²⁷⁹

Joskus lähtö aiheutui huonosta ajoituksesta ja sodan yllätyksellisestä käänteestä. Sairaanhoitaja Helena työskenteli Torniossa yleisessä sairaalassa. Syyskuun viimeisenä iltana hän valmistautui lähtemään saksalaisten sairaala-alueelle, jossa henkilökunta vietti läkisäisjuhlaansa. Helena pääsi lähtemään vasta työvuoronsa päätyttyä kymmenen aikaan illalla tietämättömänä siitä, että suomalaiset joukot valmistelivat yllätyshyökkäystä Tornioon. Illanvieton aikana saapui tieto, että suomalaiset ovat avanneet tulen saksalaisia kohtaan. Taistelutoimien alkaminen tuli kaikille täytenä yllätyksenä eivätkä saksalaiset näyttäneet ymmärtävän ollenkaan mistä oli kysymys. Hätääntynyt Helena olisi lähtenyt heti pois, mutta saksalaiset eivät päästäneet häntä. Helena vietiin yksin huoneeseen ja vartiomies laitettiin ovelle. Taistelut ainoastaan kiihtyivät, mutta Helena päätti lähteä salaa, kun vartiomies nukkui. Saksalaiset kuitenkin havaitsivat tämän ja palauttivat Helenan. Aamulla hänen onnistui saada puhelinyhteys yleiseen sairaalaan, jossa emännöitsijä arveli, että taistelut kestäisivät ainakin viikon. Sitkeästi Helena yritti takaisin, mutta pahaksi onneksi taisteluja käytiin aseman ja kaupungin välisellä sillalla. Sitten saksalaisia haavoittuneita alkoi virrata sisään ja Helena ryhtyi antamaan heille ensiapua sillan vieressä olevassa parakissa. Saksalainen luutnantti ilmoitti, että Helenan oli parasta lähteä pohjoiseen vievälle tielle, jos halusi pelastaa henkensä. Hädissään ja uupuneena Helena lähti juoksemaan, vaikka suomalaiset tulittivat tietä. Puolen kilometrin päästä hän onnistui pääsemään saksalaisen auton kyytiin, joka vei hänet kuuden kilometrin päähän Ala-Vojakkalaan. Saksalaiset tarjosivat mahdollisuutta lähteä Rovaniemelle, mutta Helenan aikomus oli mennä Ruotsin puolelle ja sitä kautta takaisin Tornioon. Ala-Vojakkala joutui kuitenkin suomalaisten mottiin ja Helena oli jälleen keskellä kovia taisteluja. Sekä ilmavoimat että suomalaisten tykistötuli pommittivat aluetta. Helena yritti parhaan kysknsä mukaan hoitaa haavoittuneita parakissa, joka oli jatkuvan kranaattitulen kohteena ja Helenan sanojen mukaan ”melkein ammuttiin hajalle”. Kolmen neljän päivän kuluttua saksalaiset joukot saapuivat ja avasivat motin. Yötä päivää haavoittuneita hoitanut Helena sairastui kuumeeseen ja saksalaiset

²⁷⁹ Pkt 816/45, Valpo II, KA.

kuljettivat hänet 20 kilometrin päähän joukkosidontapaikalle. Helena oli pitkään sairaana, jona aikana hänet siirrettiin saksalaisen kenttäsairaalan mukana Norjaan. Siellä hän sairastui vielä angiinaan, mutta toipui viikon kuluessa ja aloitti työnteon leikkaussalihoitajana saksalaisessa sairaalassa. Helenan jäähyväiskäynti saksalaisalueelle kesti lähes vuoden. Hän pääsi seuraavan kerran takaisin Tornioon elokuussa 1945.²⁸⁰

Vaikka Helenan kertomus on poikkeuksellinen suomalaisten joukkojen täysin yllätyksenä alkaneen hyökkäyksen vuoksi, oli monen muunkin lähdeittävä, koska yhteydet olivat katkenneet. Viimeiset evakkojunat olivat lähteneet eikä siirtyminen suomalaiselle alueelle enää syystä tai toisesta onnistunut. Neuvostojoukot alkoivat lähestyä Petsamoä. Ainoaksi vaihtoehtoksi jäi mennä saksalaisten kyydissä sinne, minne nämä olivat menossa.

Juurettomuus ja näköalattomuus

Sisarukset Anna-Liisa ja Rauha ilmoittautuivat syyskuun alussa saksalaisten esikunnassa Kemin lentokentän läheisyydessä halukkaiksi lähtemään töihin Norjaan. 24- ja 19-vuotiaat siskokset olivat työskennelleet paperitehtaalla, Anna-Liisa konttorissa ja Rauha tehtaän puolella ja sen lisäksi hoitaneet sairasta äitiään. Äidin kuoleman jälkeen he muuttivat veljensä luokse pohjoiseen ja saivat molemmat työpaikat saksalaisen sotasairaalan keittiöltä. Kun sairaala alkoi tehdä lähtövalmistelujaan syyskuun alkupäivinä, kehottivat toiset suomalaiset työntekijät Rauhaa ja Anna-Liisaa pestautumaan saksalaisten palvelukseeseen Norjan puolelle. Kuulusteluissa Anna-Liisa ei osannut tarkkaan sanoa, miksi oli lähtenyt, mutta piti seikkailunhalua ja orpouden tunnetta suurimpina tekijöinä. Hän tunsu, ettei hänellä ja sisarellaan ollut elämässä mitään erityistä kiinnekohtaa, johon he olisivat turvautuneet.²⁸¹

Kuusamon saksalaisessa pesulassa tulkkina työskennellyt Signe tunsu monen muun naisen tavoin rauhan tultua olevansa sekä koditon että ilman työtä. Sekä isä että äiti olivat kuolleet ja sisarukset hajaantuneet ympäri Suomea. Ainoa sisko oli Helsingissä naimisissa ja yksi veljistä oli lähtenyt salateitse Neuvostoliiton eikä hänestä ollut kuulunut mitään sen jälkeen. Toinen veljistä viljeli maata Kuusamossa, mutta ilmeisesti Signeä ei maalaiselämä kiinnostanut sukulaisten nurkissa. Hän oli käynyt yhdeksän luokkaa Oulun tyttölyseota ja oli sen jälkeen hankkinut usean vuoden työkokemuksen kassanhoitajana ja konttoristina. Kahden veljen olinpaikasta Signellä ei ollut tietoa. Hän päätti lähteä Saksaan saksalaisen Alfredin ehdotuksesta. Alfred ehdotti, että Signe matkustaisi Saksaan aluksi hänen vanhempiansa luokse ja voisi siellä myöhemmin järjestää elämänsä

²⁸⁰ Pkt 341/45, Valpo II, KA.

²⁸¹ Ptk 70/48 ja 71/48, Valpo II, KA.

olosuhteiden mukaan. Naimisiinmenosta ei ollut puhetta.²⁸² Samantapaisia kertomuksia on useita; naiset kokivat olevansa kodittomia ja päättivät lähteä saksalaisten mukaan. Lähtö turvasi sekä palkan että asunnon, kun kotimaassa tuntui olevan tarjolla vain näköalattomuutta ja työttömyyttä.²⁸³

Saksalaisten työn loppuminen tuli useimmille yllätyksenä eikä siihen oltu varauduttu millään tavalla. 23-vuotias Hanna oli lähtenyt ansiotyöhön 14-vuotiaana ja työskenteli karjakkona sekä talousapulaisena maataloissa eri puolella Suomea. Jatkosodan aikana hänet hyväksyttiin Kaarto ry:n järjestämille metsätyömaiden emäntäkurssille Kittilään. Syksyllä 1944 Hanna oli töissä Rovaniemellä Kemi Oy:n metsätyömaalla keittäjänä. Työt kuitenkin loppuivat, kun tieto välirauhansopimuksesta saapui. Hanna kertoi, ettei aluksi aikonut lähteä saksalaisten mukana, vaikka oli kihloissa saksalaisen kanssa ja odotti lasta, mutta ”koska oli menettänyt entisen työnsä, kotinsa Karjalassa eikä tiennyt, missä omaisensa olivat, päätti seurata saksalaisten mukana”. Hanna pestautui saksalaiseen yksikköön keittäjättäreksi sen vielä ollessa Suomessa, mutta myönsi tietäneensä jo silloin, että saksalaisten oli lähdettävä maasta.²⁸⁴

Sotaleskeksi jäänyt Katri kertoi, että oli tuntenut itsensä yksinäiseksi miehensä kuoleman jälkeen ja lähtenyt Rovaniemelle. Työpaikka saksalaisten upseerien kasinolla järjestyi ilman vaikeuksia. Katri ilmoitti lähtönsä syyksi miehen kuoleman aiheuttaman yksinäisyyden ja kotipaikkansa Sallan menetyksen. Hän ajatteli, että oli aivan samantekevää missä oli, koska oli menettänyt molemmat, niin aviomiehensä kuin kotinsa. Kun saksalaiset olivat luvanneet pitää huolta kaikista, jotka lähtivät mukaan, oli Katrin päätös tehty.²⁸⁵

44-vuotias Saimi päätti seurata kahta tytärtään, joista toinen oli jo naimisissa saksalaisen miehen kanssa ja hänellä oli pieni lapsi. Molemmat tyttäret halusivat lähteä Saksaan. Saimi oli kielitaitoinen, keskikoulun käynyt nainen, joka oli työskennellyt puhelunvälittäjänä, kunnes oli mennyt naimisiin varastopäällikkö Veikon kanssa. Vuodesta 1938 he olivat asuneet Petsamossa Petsamon Nikkeli Oy:n alueella. Heillä oli kolme tytärtä, 23-vuotias Hilikka, 22-vuotias Sirkka ja 18-vuotias Sisko. Kun suomalaiset joukot poistuivat heti aselevon jälkeen Petsamosta, jäi Saimi kahden tyttärensä ja lapsenlapsensa kanssa ”saksalaisten hoiviin huollon ja kuljetuksen suhteen”.²⁸⁶ Saksalaisten hoiva tarkoitti työtä saksalaisessa sotilaskodissa Salmijärvellä, missä Saimi tyttärineen huolehti myös Neuvostoliitolle luovutetuilta alueilta saapuvista suomalaisista pakolaisista. Kun sotilaskoti siirtyi lokakuun puolenvälin jälkeen Norjaan, Saimi päätti perheineen siirtyä Saksaan haluavien tyttäriensä kanssa saksalaisten mukana, koska koti oli

²⁸² Pkt 73/48, Valpo II, KA.

²⁸³ Esim. pkt 402/45, 417/45, 519/45, 481/45, 602/47, Valpo II, KA.

²⁸⁴ Pkt 408/45, Valpo II, KA.

²⁸⁵ Pkt 458/45, Valpo II, KA.

²⁸⁶ Pkt 589/45, Valpo II, KA.

jäänyt Neuvostoliiton puolelle eikä rintamalla olevasta aviomiehestä ollut kuulunut pitkään aikaan mitään.²⁸⁷

Poliittiset tekijät

Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta aineiston naiset eivät kuuluneet poliittisiin järjestöihin tai puolueisiin.²⁸⁸ Lotta Svärd oli lähes ainoa järjestö, johon naiset kertoivat kuuluneensa. Ammattijärjestöihin tai muihin työväestön järjestöihin naiset eivät myöskään ainiharvaa poikkeusta lukuun ottamatta olleet liittyneet. Osaksi tämä selittyy naisten nuorella iällä ja liikkuvuudella sekä työsuhteiden vaihtuvuudella. Muutama helsinkiläinen koulutyttyö oli ollut mukana kansallissosialistisessa tyttötoiminnassa *Bund Deutscher Mädelin* ulkojäsenenä. He olivat ainoita, jotka kertoivat suoraan lähteneensä siksi, että olivat osallistuneet kansallissosialistiseen toimintaan. Järjestön saksalainen johtaja oli vakavasti kehottanut heitä lähtemään maasta oman turvallisuutensa takia.²⁸⁹

Saksan ihailu tai myötämieleisyys Saksaa kohtaan lienee kuitenkin ollut yleistä lähtijöiden keskuudessa, mutta se ehkä jätettiin mainitsematta paluun yhteydessä. Lähes kaikilla oli ollut jokin kosketus saksalaisiin, usein monen vuoden ajalta. Pohjamaalta lähtenyt Aila, joka pestautui saksalaisten töihin vasta saksalaisten tehdessä lähtöä, oli poikkeus. Hän halusi lähteä maasta, koska odotti aviotonta lasta suomalaiselle miehelle. Mies oli jättänyt Ailan selviämään yksin, eikä Aila keksinyt muuta keinoa paetakseen häpeää ja päheksuntaa, jota hän olisi kotiseudullaan kohdannut, kuin pestautua saksalaisten töihin ja lähteä kotimaastaan.²⁹⁰

Naisten kertomusten perusteella muodostuu kuva lähtöön johtaneiden syiden monimutkaisesta luonteesta. Lähtöön vaikuttivat usein samanaikaisesti henkilökohtaiseen elämään liittyvät syyt, emotionaaliset ja taloudelliset tekijät sekä sotatilanteeseen liittyvät rakenteelliset esteet. Naiset tiesivät ylittävänsä rajan luvattomasti, mutta muuta mahdollisuutta ei vallitsevassa tilanteessa ollut, jos päätös kallistui lähdön puolelle.

²⁸⁷ Pkt 589/45, Valpo II, KA.

²⁸⁸ Poliittisluonteisiin järjestöihin osallistumisesta on aineistossa alle kymmenen mainintaa.

²⁸⁹ Ptk 525/45 ja 486/45, Valpo II, KA.

²⁹⁰ Ptk 684/46, Valpo II, KA.

4 KOLMAS VALTAKUNTA

4.1 SODAN VIIMEINEN VUOSI JA SAKSAN KYVYTTÖMYYS ANTAUTUA

Saksan sotilaallinen menestys, joka oli sodan alussa herättänyt ihailua tai ainakin vastentahtoista kunnioitusta, oli Stalingradin tappion jälkeen kokenut nöyryytyksen, joka heijastui myös Saksan sisäpoliittiseen tilanteeseen. Ensimmäisen kerran Stalingradin jälkeen sekä poliittinen johto että yksityiset kansalaiset joutuivat miettimään sitä mahdollisuutta, että Saksa häviäisi sodan. Itärintaman miestappiot nousivat kauhistuttaviin lukemiin. Vuoden 1943 alussa Saksan itärintamalla kaatui 150 000 miestä yhdessä kuukaudessa. Koko armeijan täydennystarve arvioitiin 2 miljoonaksi mieheksi. Samaan aikaan vuoden 1943 ensimmäisen neljänneksen työvoiman lisätarve varusteluteollisuudessa oli 800 000 henkeä.²⁹¹

Stalingradin katastrofin jälkeen helmikuussa 1943 propagandaministeri Joseph Goebbels piti kuuluisan puheensa Berliinin Sportpalastissa, jossa hän julisti totaalisen sodankäynnin alkaneen. Valikoidun ja kiitettävästi hurraavan yleisön edessä Goebbels nostatti taisteluhenkeä, joka tulisi koskettamaan jokaista saksalaista. Vaikka banderollit julistivat totaalisen sodankäynnin olevan lyhin sota, puhui kansallissosialistisen puolueen johtohenkilö ensimmäisen kerran vakavasta sotilaallisesta tilanteesta. Propagandaministeri käytti sanoja ”vaara”, ”kriisi” ja ”sotilaallinen haaste” viitatessaan sotatilanteeseen. Goebbelsin sanoma kansalaisille oli kuitenkin selvä: jos Saksan kansa ei riisuisi silkkihansikkaitaan ja ryhtyisi totaaliseen sodankäyntiin, se tuhoutuisi ja Saksan mukana koko Eurooppa.²⁹²

Silkkihansikkailla Goebbels viittasi erityisesti Saksan naisiin, joiden osallistumista sotaponnistukseen ei tähän asti oltu pantu toimeen kuin osittain. Valtavaa työvoiman tarvetta oli katettu vierastyövoimalla sekä sota- ja keskitysleirivankien työllä. Kasvava tappion ja tuhon kierre pakotti kansallissosialistisen johdon ottamaan käyttöönsä viimeisetkin reservit ja kiristämään entisestään jo työskentelevien työolosuhteita. Puolue ei ollut painokkaasti vaatinut naisten osallistumista sotateollisuuteen ja ansiotyöhän kodin ulkopuolella. Tämä juonsi juurensa Saksan katkeraksi kokemaan häviöön ensimmäisessä maailmansodassa. Sodan jälkeen syntyneen selkäänpuukotuslegendan mukaan Saksan häviö johtui kotirintaman tuen puuttumisesta ja sen moraalin pettämisestä, ja syyttävä sormi osoitti työväenluokkaisiin naisiin, jotka työskentelivät ansiotyössä kodin

²⁹¹ Richard J. Evans, *The Third Reich at War*. The Penguin Press 2009, 375.

²⁹² Goebbelsin puhe englanninkielisenä käännöksenä, <http://research.calvin.edu/reman-propaganda-archive/goeb36.htm>, Haettu 28.5.2015.

ulkopuolella tai protestoivat nälän ja puutteen keskellä.²⁹³ Kolmannen valtakunnan johto ja Wehrmacht olivat tietoisia tästä ”vaarasta” ja halusivat tietoisesti pitää myös sodan aikana yllä illuusiota miehisestä ansiokulttuurista, jossa vaimon paikka oli kotona ja aviomiehen tuli vastata perheen toimeentulosta. Sotapalvelukseen kutsuttujen miesten perheet saivat taloudellista tukea, jotta kodin ulkopuolinen työ ei olisi välttämätöntä. Tämän vuoksi Saksassa naisten pakollinen työvelvollisuus, joka oli säädetty jo 1935 valtakunnan puolustuslaeissa, pantiin täytäntöön vain osittain. Vasta Stalingradin tappion jälkeen 1943 kaikki 17–45 naiset velvoitettiin ilmoittautumaan työvoimatoimistoon. Vapautuksen työvelvollisuudesta sai, jos oli yli seitsemännellä kuulla raskaana tai hoiti kotona yhtä alle kouluikäistä tai kahta tai useampaa alle 14-vuotiasta lasta.²⁹⁴

Saksan sotavoimien kiinnostus ottaa suomalaisia naisia mukaansa ei perustunut humanitaarisiin syihin, vaan jo hävittyä sotaa käyvän Kolmannen valtakunnan valtavaan työvoiman tarpeeseen. Koska suurin osa Suomesta lähteneistä naisista oli jo työskennellyt saksalaisille ja oppinut toimimaan heidän alaisuudessaan, ei heidän työpanostaan Valtakunnan hyväksi kannattanut aliarvioida. Vaikuttaa myös siltä, että naisten lähtö haluttiin saada näyttämään vapaaehtoiselta, vaikka tosiasiassa saksalaiset käyttivät erilaisia painostuskeinoja, valheellisia lupauksia ja jopa vapaudenriistoon verrattavissa olevia keinoja. Kansallisocialismin ideologian mukaan ainoastaan Saksan *Volksgemeinschaftin* puolustamisella ja eloonjäämististelulla oli merkitystä, eikä järjestelmä kaihtanut mitään keinoja tämän päämäärän toteuttamiseksi. Tosiasiassa syksyllä 1944, suomalaisten naisten lähdön hetkellä, Saksa oli jo hävinnyt sodan. Richard Overly summaa tilanteen:

*In the last two years of the war the Third Reich lurched from defeat to defeat until it finally collapsed in an orgy of violence in the spring of 1945. The inevitable defeat of Germany and her Axis allies became clear once the Western Allies had invaded northern France in June 1944. - - From then until final defeat in May 1945 German forces were continually in retreat. - - In the last year of the war thousands of Germans died in the hands of their own regime as well as under the hail of Allied bombs, most of which were dropped in the last twelve months of the conflict.*²⁹⁵

²⁹³ Karen Hagemann, Home/Front. The Military, Violence and Gender Relations in the Age of the World Wars. Teoksessa Home/Front. The Military, War and Gender in Twentieth-Century Germany, toim. Karen Hagemann ja Stefanie Schüler-Springorum. Berg 2002, 12.

²⁹⁴ Sybille Steinbacher, Differenz der Geschlechter? Chancen und Scharanken für die ”Volksgenossinnen”. Teoksessa Volksgemeinschaft. Neue Forschungen zur Gesellschaft des Nationalsozialismus, toim. Frank Bajohr ja Michael Wildt. S. Fischer Verlag 2009, 97. Ks. myös Hagemann 2002, 20–21.

²⁹⁵ Richard Overly, The Third Reich. A Cronicle. Quercus 2010, 353.

Ian Kershaw on pohtinut kysymystä, mikä sai niin saksalaiset määrätietoisesti ja sinnikkäästi jatkamaan taistelua, vaikka tuho, hävitys ja ihmishenkien menetys kasvoivat sodan viimeisinä kuukausina jättiläismäisesti. Saksa ei kyennyt antautumaan eikä diktatuuri alkanut purkautua alhaalta päin. Kershaw pitää suurimpana syynä tähän kansallissosialismin aatetta, jonka tuottamaa järjestelmää hän luonnehtii epänormaalksi. Hitler näki valtioiden olemassaolon sosiaalidarwinistisena kamppailuna, jossa eri ”rodut” taistelivat ylivallasta ja maailmanvallasta. Oppi ei tuntenut kompromisseja: Kolmas valtakunta joko hallitsisi maailmaa tai tuhoutuisi. Jos Saksan kansa ei kykenisi puolustautumaan eli häviäisi taistelun, sillä ei myöskään enää ollut olemassaolon oikeutusta. Vaikka Hitler näillä ajatuksilla eräässä mielessä halveksi omaa kansaansa, oli hänellä kuitenkin saksalaisten mielissä vielä sodan loppuvaiheessakin paljon psykologista valtaa. Wehrmachtin upseeriston keskuudesta oli koko sodan ajan noussut oppositiorhyimiä, mutta silti suurin osa upseeristosta oli vielä sodan viimeisinä kuukausina sitoutunut kunnian käsitteeseen ja siihen henkilökohtaiseen uskollisuudenvalaan, jonka he olivat joutuneet vannomaan Führerilleen. Kenraali Gotthard Heinrici, joka sai sodan lopussa Hitleritä määräyksen johtaa Berliinin täysin toivotonta puolustustaistelua, piti maanpetoksena olla tottelematta. Hän uskoutui kuitenkin päiväkirjalleen, että hänen saamansa ohjeet olivat täysin tuhia ja mielipuolisia. Myös valtiolliset ja paikalliset viranomaiset, oikeuslaitos ja koululaitos jatkoivat velvollisuudentuntoisina työtään katkeraan loppuun asti, vaikka päätöksiä ja määräyksiä ei enää voitu laittaa laittaa täytäntöön. Ajatus häviöstä oli kerta kaikkiaan niin musertava, ettei sitä voinut ajatella. Todennäköisesti saksalaisten oli vaikea käsittää tai myöntää itselleen, että miljoonien ihmishenkien menetys, kaupunkien tuhoutuminen ja kaikki uhraukset sekä kärsimykset olivat olleet täysin turhia – mitään ei saavutettu, mutta suunnattoman paljon oli menetetty.²⁹⁶

²⁹⁶ Ian Kershaw, *The End: Hitler's Germany 1944–45*. Allen Lane 2011, 393–400.

Kuva 8 Kansallisosialistiset naisjärjestöt ihailivat suomalaista Lotta Svärd-järjestöä. Hitler Jugendin tyttöjärjestön Der Bund Deutscher Mädelin lehden kannessa lainataan lottajohtaja Fanni Luukkosen sanoja: "Minä tulen pohjoisesta, missä kommunismin vaara on paljon lähempänä kuin täällä. Ei ole helppoa pitää siellä vartiota, mutta se on tehtävä, jonka historia on meille asettanut." Kuva Bundesarchiv.

Saksan sodankäynnin jatkuessa ja häviön alkaessa häämöttää oli jokainen Saksan kansalainen kuitenkin tavalla tai toisella velvoitettu osallistumaan sotaponnistukseen. Rintamalle oli lähetettävä jokainen, joka pystyi taisteluun. Tämä tarkoitti yhä nuorempia ja vanhempia ikäluokkia miehistä sekä naisten työpanoksen kasvattamista. Saksalaisten naisten arkipäivä kulki kohti kaikenkattavaa sotaa ja kasvavaa militarisoitumista. Wehrmacht alkoi palkata palvelukseensa naisia erityyppisiin tehtäviin niin ilmavoimiin kuin maa- ja merivoimiin. Univormuun pukeutuneet *Wehrmachthelferinit*, usein puhekielessä *Blitzmädcheneiksi* kutsutut naiset olivat jo aiemmin työskennelleet tyypillisissä naisten sotatehtävissä: viestinnässä, konttoreissa, ilmatorjunnassa ja huoltotehtävissä. He saivat komennuksia myös ulkomaille. Vuoden 1944 Saksan armeija alkoi palkata *Helferinnejä* myös keittiö-, siivous- ja tarjoilutehtäviin.²⁹⁷ Puoli vuotta ennen sodan päättymistä eli samoihin aikoihin kun suomalaiset naiset saapuivat Saksaan, antoi Saksan hallitus toisen totaalisen sodankäynnin täytäntöönpanoa koskevan määräyksen.

²⁹⁷ Franz W. Seidler, *Blitzmädchen. Die Geschichte der Helferinnen der deutschen Wehrmacht*. Bernard & Graefe Verlag 1996, 13–14.

(*Anordnung 29.11.44.*). Sen seurauksena Saksan armeijaan muodostettiin naisten omat *Wehrmachthelferin*-joukot. Tarkoituksena oli luoda 150 000 tytön ja naisen muodotama armeijakunta. Yli 21-vuotiaiden rekrytoinnin hoiti kansallissosialistinen naisjärjestö *NS-Frauenschaft* ja sitä nuorempien kansallissosialistinen tyttöjärjestö *Bund Deutscher Mädel*. Naiset ilmoittautuivat joko vapaaehtoisesti tai heidät määrättiin palvelukseen.²⁹⁸ Suomalaisten naisten värväminen ja palkkaaminen Wehrmachtin avustaviin tehtäviin sekä lähtö Norjaan ja Saksaan osuu ajallisesti juuri tähän muutoskohtaan.

Saksan sotaponnistuksen puolesta taistelevien tai sotateollisuudessa työskentelevien ei koskenut ainoastaan saksalaisia, vaan kaikkia niitä ihmisryhmiä, jotka olivat tavalla tai toisella joutuneet Saksan vaikutuspiiriin. ”Lopullisen voiton” tavoittelussa ei ollut kansallisuudella tai vihollisuhteella väliä, sillä kaikista Kolmannen valtakunnan alueella olevista haluttiin ottaa kaikki mahdollinen hyöty irti – joko vapaaehtoisesti, painostamalla, uhkailemalla tai väkisin. Myös suomalaisia sotavangiksi jääneitä miehiä painostettiin liittymään SS-joukkoihin taistelemaan Saksan puolella. Eräs vangiksi joutunut sotamies liittyi joukkoihin suomalaisen SS-kapteenin kanssa käymänsä keskustelun jälkeen. Aluksi ystävällisen kapteenin sävy oli muuttunut, kun mies ei ollut innostunut liittymään Saksan armeijaan sen jälkeen oli melko suoraan sanonut, että kieltäytyminen merkitsisi ammuttavaksi joutumista.²⁹⁹ Suomalaiset naiset näkivät matkansa varrella nälkään nääntyviä suomalaisia sotavankeja, joiden puhutteleva oli jyrkästi kielletty. Osloon *Frontleistellessä* suomalaiset naiset kohtasivat kuutisenkymmentä suomalaista miestä, jotka olivat liittyneet SS-joukkoihin, vaikka joukossa oli jopa haavoittuneita.³⁰⁰ Lailan saksalainen kuljetus pysähtyi Norjassa kuukaudeksi Tarstadiin, missä suomalaiset naiset laitettiin ompelimoon töihin. Heidän tehtäväkseen annettiin vaatteiden valmistaminen SS-joukkoihin liittyneille suomalaisille. Myös Laila arveli miehiä olevan suunnilleen kuusikymmentä.³⁰¹

Samanlaista taktiikkaa käytettiin Neuvostoliiton sotavankeihin, joita heti sodan alussa vapautettiin vankileiriltä ja alettiin käyttää erilaisissa armeijan avustavissa tehtävissä nimikkeellä *Hilfsfreiwilliger* eli *Hiwi*. Vangit saatiin leireiltä ”vapaaehtoisina” Saksan armeijan palvelukseen epäinhimillisen kohtelun pakottamina. *Hiwit* olivat osa Kolmannen valtakunnan kokeilua, jossa testattiin ”venäläisen rodun” käyttökelpoisuutta. Myös Saksan puolelle loikanneita puna-armeijan sotilaita taisteli koko sodan ajan saksalaisissa yksiköissä. Syksyllä 1944, samaan aikaan kun suomalaiset naiset liittyivät Wehrmachtin vetäytymiseen Suomesta, Heinrich Himmler sai suostuteltua Hitlerin muodostamaan neuvostoloikkareista oman sotilasyksikön. Sen

²⁹⁸ Seidler 1996, 76.

²⁹⁹ Pkt 797/45, Valpo II, KA.

³⁰⁰ Pkt 728/46, Valpo II, KA.

³⁰¹ Pkt 840/45, Valpo II, KA.

johtoon valittiin 14.10.1944 loikannut neuvostokenraali Andrei Vlasov. Yksikköä kutsuttiin Venäjän vapautusarmeijaksi (*Russkaja Osvoboditelnaja Armija*, ROA) tai Vlasovin armeijaksi.³⁰²

Vielä suurempi määrä ulkomaalaisia miehiä ja naisia teki työtä Saksan kotirintamalla sota- ja varusteluteollisuudessa. Suurin osa heistä tuli pakkotyöläisinä Puolasta ja Neuvostoliitosta, mutta työmääräyksiä saivat myös Saksan miehittämien maiden kansalaiset. Ulkomaalaisten naistyöntekijöiden osuus teollisuus- ja käsityöteollisuudessa Saksassa oli vuonna 1941 kolme prosenttia, kun vastaava luku kolme vuotta myöhemmin oli jo 21 %.³⁰³

Suomalaiset naiset olivat Valtakunnan näkökulmasta jo Suomessa olleet osa *Reichseinsatzia*, Valtakunnan työpanosta. Pohjois-Suomessa sijainneet lukuisat Luftwaffen yksiköt ja Oulussa sekä Kuusamossa sijainneet sotilassairaalat olivat erityisen aktiivisia rekrytoimaan naisia vetäytyvän Wehrmachtin tarpeisiin. Oulun saksalainen sotasairaala jopa ilmoitti paikallisessa lehdessä vielä aselevon jälkeen avoimista työpaikoista. Eräs tässä vaiheessa pestautunut oli Aune, joka näki ilmoituksen ja meni tarjoutumaan työhön. Saksalaiset eivät halunneet aluksi palkata häntä, mutta kun Aune kertoi odottavansa lasta italialaissyntyiselle Wehrmachtin sotilaalle eikä halunnut palata kotiseudulleen, hän sai työpaikan. Saksalaiset tiedustelivat Aunelta lähdön syytä, johon hän vastasi haluavansa lähteä ”venäläisiä ja sotaa pakoon”.³⁰⁴

Saksan sotatilanteen ja sen harjoittaman työvoimapolitiikan taustaa vasten ei liene täysin sattuma, että Suomesta lähteneiden naisten suurin ikäryhmä oli 17–24-vuotiaat. He muodostivat lähes kaksi kolmasosaa lähtijöistä. Myös kokonaisuutena suomalaisten naisten ikärakenne noudattaa melko täsmälleen saksalaisille naisille sodan loppuvaiheessa määrättyä työvelvollisuusikää, joka koski kaikkia yli 17-vuotiaita ja alle 50-vuotiaita. Kotimaahan palanneiden suomalaisten naisten joukossa ei ollut yhtään yli 50-vuotiasta ja alle 17-vuotiaita oli ainoastaan kahdeksan.³⁰⁵

Lähdön jälkeen naisten henkilökohtaisilla toiveilla ei enää ollut paljoakaan merkitystä, sillä Valtakunnan sotilaallinen etu meni kaiken edelle. Monet alkoivat katua lähtöään tai kyselemään luvattua pääsyä Ruotsiin, mutta vastaus oli kielteinen. Kaikki yhteydet Suomeen olivat katkenneet ja Suomen radiolähetysten kuuntelu oli kielletty.³⁰⁶ Rovaniemellä saksalaisten parakkien siivoojana työskennellyt Irmeli kertoi, että paikallinen työvoimapäällikkö vieraili hänen työpaikallaan ja ilmoitti, että jokaisen suomalaisen naisen on

³⁰² Anthony Beevor, Berliini 1945. WSOY 2002, 95–96, 125–126 sekä http://fi.wikipedia.org/wiki/Ven%C3%A4j%C3%A4n_vapausarmeija. Haettu 19.8.2015.

³⁰³ Rüdiger Hachtmann, Industriearbeiterinnen in der deutschen Kriegswirtschaft 1936 bis 1944/45. *Geschichte und Gesellschaft* 19:1993, 366.

³⁰⁴ Ptk 822/45, Valpo II, KA.

³⁰⁵ Kontinen 2008, 179.

³⁰⁶ Ptk 355/45, Valpo II, KA.

tehtävä työnsä loppuun saksalaisessa yksikössä. Irmeli totteli, ja syyskuun loppupuolella saksalainen talouspäällikkö toi nimilistan, johon naisten oli kirjoitettava nimensä vakuudeksi, että he halusivat vapaaehtoisesti lähteä yksikön mukana Saksaan. Jos joku kieltäytyisi kirjoittamasta nimeään, joutuisi silti lähtemään. Kaamasessa naisten henkilöllisyyspaperit takavarikoitiin ja tilalle luvattiin uudet, mutta niitä ei naisille koskaan tullut.³⁰⁷

Rajan yli Wehrmachtin yksiköiden mukana lähteneitä naisia alettiin järjestelmällisesti koota Pohjois-Suomesta Finnmarkiin, Lakselvissä sijainneelle Banakin saksalaiselle lentokentälle. Laivalla Banakista lähdettäessä suomalaisten naisten johtajana (*Führerin*) alkoi toimia joukon mukana lähtenyt rouva Lehtonen. Hän oli eronnut rouva ja koulutukseltaan ylioppilas. Sodan aikana Suomessa rouva Lehtonen oli työskennellyt saksalaisten tulkkina Salmijärvellä ja Ala-Kurtissa.³⁰⁸ Naiset luonnehtivat rouva Lehosta eteväksi konttorinaiseksi ja ahkeraksi työntekijäksi, mutta muutoin hänestä ei monikaan pitänyt. Anita tiesi kertoa, että rouva oli ainakin kerran erotettu työpaikastaan Salmijärvellä juopottelun tähden ja oli sen vuoksi siirretty Kaamaseen. Hilma oli usein Flensburgin matkalla nähnyt rouvan juopuneena ”pitämässä kovaa komentoa”, vaikka ei omien elämäntapojensa vuoksi soveltunut monen mielestä joukon johtajaksi.³⁰⁹ Hellin, joka tunsu rouvan entuudestaan, kertoi puolestaan, että ”monen tytön lapsellisuus ja ajattelemattomuus miesasioissa” oli hermostuttanut rouva Lehosta ja siksi tämä piti naisille kurinpalutuksia.³¹⁰

*Führerin*in tehtävänä oli hoitaa naisten ja Saksan armeijan välistä yhteydenpitoa sekä palkkausta ja auttaa naisia heidän ongelmissaan. Hän jakoi naisille mm. työmääräykset ja Oslossa iltalomatodistukset. Naisten kertomusten perusteella rouva Lehtonen käytti myös asemaansa väärin suomalaisten naisten esimiehenä. Naiset paheksuivat rouvan pitämää ankaraa kuria ja kovuutta niitä kohtaan, jotka eivät halunneet lähteä Saksaan. Kun rouva oli jakanut Oslossa kaikille kaavakkeet henkilötietoja varten, oli siinä yhteydessä naisilta myös tiedusteltu, minne kukin haluaisi työhön. Ellin mukaan rouva oli saanut kokoon ainoastaan 18 nimeä. Saman päivän iltana oli kuitenkin tullut tieto, että kaikkien oli lähdettävä Saksaan.³¹¹

Martan mielestä rouva Tuominen oli yleensä hyvin ilkeä kaikille tytöille ja pakottanut heitä lähtemään Saksaan. Eräälle äidille ja tämän lapselle rouva ei ollut antanut ruokaa, koska hänen mielestään nämä eivät ansainneet saksalaisten ruokaa, jos eivät halunneet lähteä Saksaan töihin. Martta oli joutunut Oslossa sairaalaan ja kun hän tammikuussa pääsi sieltä pois, olivat suomalaiset naiset jo siirretty Saksaan. Häntä odotti kuitenkin *Marschbefehl*,

³⁰⁷ Ptk 98/46, Valpo II, KA.

³⁰⁸ Ptk 449/46, Valpo II, KA.

³⁰⁹ Ptk 404/46 ja 724/46, Valpo II, KA.

³¹⁰ Ptk 682/46, Valpo II, KA.

³¹¹ Ptk 306/46, Valpo II, KA.

määräys lähteä muiden perässä. Martta kertoi, että Rovaniemellä saksalaiset olivat varastaneet kaikki hänen vaatteensa ja rahansa. Saksalainen majuri oli luvannut vaatteita, jos Martta lähtisi 300 kilometrin päähän Kaamaseen ja vakuuttanut, että paluu varmasti järjestyisi. Kaamasessa Martta sai hieman vaatteita, mutta kun hän kyseli paluuta, vastasivat saksalaiset, että hän voisi lähteä jalkaisin ja lisäsivät, että silloin joutuisi rintamien väliin. Martan kaikki henkilöllisyyspaperit oli myös takavarikoitu. Oslossa Martta kuitenkin repi työmääräyksensä, sillä hän ei missään tapauksessa halunnut lähteä Saksaan. Martan onnistui saada työpaikka Holmenkollenilla sijainneessa saksalaisen lentojoukon ruokalassa ja näin välttää Saksaan joutuminen.³¹²

Myös Marja, joka oli empimisestään huolimatta päättänyt lähteä Saksaan, oli liittynyt *Wehrmachtsgefolgeen*, armeijan huolto- ja tukipalveluja tuottavaan työvoimaan. Suomalaiset naiset alkoivat sen jälkeen saada myös armeijan omaa sotilasrahaa, joka oikeutti ostoihin Wehrmachtin henkilökunnalle tarkoitettussa kanttiinissa. Kaamasen väliaikaisessa vetäytymisessä tarjolla ollut ylellisyystuotteiden valikoima sekä ihastutti että huvitti niukkaan elämään tottuneita suomalaisnaisia. Suomalaiset naiset kävivät tutkimassa kaupan valikoimia ja ihastelivat tavaroita, joita he eivät koskaan olleet nähneet. Miehitetystä Ranskasta tuodut ylellisyystuotteet kuten samppanja ja Chanelin hajuvedet kulkivat armeijan mukana, jotta Wehrmachiin kuuluva saattoi ilahduttaa itseään ostoksilla tai hankkia lahjaksi ylellisyystuotteita. Marja muisteli erityisesti angorapuseroita, joiden ulkonäkö oli kuitenkin laatua parempi. Aina kun joku naisista pani angorapuseron päälleen, yskittiin ja pärsittiin päivällispöydässä, kun puserosta irtosi suuri määrä kutittavaa karvaa. Marja kehui myös aterioiden laatua sen jälkeen, kun saksalaiset kokit ja ruokatarvikkeet saapuivat paikalle. Suomesta mukaan otetuista herneistä keitetty soppa oli sisältänyt ”enemmän matoja kuin herneitä”. Viinitynnyrit ja konjakkivarastot houkuttelivat myös suomalaisia sotilaita istumaan iltaa yhdessä entisten aseveljien kanssa. Marjan käsitys yhteisistä illanvietoista oli, että ”kai ne upseerit vähän tilannetta selitti” suomalaisille virkaveljilleen.³¹³

Myös Paula, joka seurusteli sanitääri Manfredin kanssa, päätti lähteä maasta Wehrmachtin mukana. Hän lähti tarkoituksenaan mennä naimisiin Saksassa, vaikka pari ei ollut virallisesti kihloissa. Paulan yksikkö vetäytyi ensin Muonioon Kangosjärven kansakoululle. Esimiehenä toimi Paulan mukaan ”ihana mies”, joka oli siviiliammatiltaan kansakoulunopettaja, ja kaikki olivat keskenään hyviä ystäviä. Sitten miesystävä Manfred ilmaantui paikalle kuin tyhjästä oman esimiehensä kanssa:

se oli semmoinen merkillinen, että mistä se...se oli oikeastaan oikea spiooni...en tiedä mistä se osasi aina ottaa selvää missä mä olen. Hän

³¹² Ptk 476/45, Valpo II, KA.

³¹³ MHaast/AH.

*tuli siihen sitten ja koko matkan jankutti, että saako hän ottaa minut mukaansa sitten kun he lähtee eteenpäin.*³¹⁴

Manfredin esimies suostui ja pari saattoi lähteä yhdessä Altaan. Sieltä Paulan matka jatkui toisten suomalaisten kanssa Banakin kautta Osloon, jonne suomalaisia naisia alettiin koota. Manfred ilmaantui yllättäen sinnekin. Hän sai jälleen esimiehensä suostumuksen sille, että hän ja Paula menisivät saksalaisen kenraalin puheille. Manfred halusi kenraalin vahvistuksen, että Paula saisi varmasti seurata Saksaan ja mennä hänen vanhempiansa luokse.³¹⁵

Naisia lähti vetäytyvän armeijan mukana lähteneiden lisäksi laivoilla Oulusta, Helsingistä, Kotkasta ja muutama Turusta, Porista ja Kemistä. Laivat matkustivat joko suoraan Saksaan tai Tallinnaan, mistä matka saattoi jatkua toisella aluksella. Pohjoisen Suomen ulkopuolelta lähteneet olivat etupäässä tulevien appivanhempiansa luokse matkustavia tai seikkailunhalusta joko tyttöporukassa tai yksin lähteneitä, usein nuoria naisia.

Saksalainen öljytankkeri s/s Lisa Essberger oli lähdössä Kotkan superfosfaattitehtaan satamasta, kun saksalaisen kanssa kihlautunut Rauni meni laivan kapeenin puheille ja kysyi pääsyä Saksaan. Laiva irtautui satamasta saman päivän iltana mukanaan Rauni ja viiden muun tytön joukko, joista nuorin oli vasta 15-vuotias, ja matkusti Helsinkiin. Siellä tankkerin matkaan liittyi parikymmentä naista lisää. Syyskuun 14. päivänä 1944 laiva suuntasi kohti Tallinnaa, jonne osa naisista jäi odottamaan jatkokuljetusta. Tallinnassa tankkeri sai määräyksen toimittaa polttoainetta Itämerellä oleville saksalaisille sota-aluksille. Tämä vaarallinen tehtävä vei laivassa matkaa jatkaneen Hellevin ja hänen sisarensa Itämeren satamakaupunkeihin Memeliin (nyk. Klaipeda) ja Libauhun (nyk. Liepaja) ja lopulta Saksan Etu-Pommeriin Gotenhafenin (nyk. Gdynia) satamaan. Matka oli tuolloin kestänyt yli kuukauden.³¹⁶

Helsingistä lähti myös s/s Lappland, joka matkusti suoraan Gotenhafeniin ja saapui perille syyskuun 16. päivänä 1944. Se kuljetti parikymmenen naisen joukkoa, josta eräs oli 20-vuotias Gunvor. Gunvor oli kolmen muun naisen kanssa hakenut matkustusluvan Saksaan rautatieasemalla sijainnosta saksalaisen komendantin toimistosta. Tämän jälkeen saksalainen sotilas saattoi naiset Kasarminkadulle sotilaiden majoitusyksikköön, josta neljä saksalaista oli hakenut heidät Hietalahden satamassa odottavaan laivaan. Suomalaisten sotapoliisien harhauttamiseksi naisten käskettiin puhua saksaa keskenään ja he pääsivät ilman ongelmia laivaan. Eteläsatamasta saapui pieni kuljetusalus, joka toi lisää naisia laivaan, joita lopulta oli lähdössä parikymmentä.³¹⁷ Muutamaa päivää aiemmin Hannele oli lähtenyt ainoana suomalaisena s/s Donaulla, joka vei hänet ensin Riikaan ja sieltä

³¹⁴ HHaast/AH.

³¹⁵ PHaast/AH.

³¹⁶ Ptk 320/47 ja 554/45, Valpo II, KA.

³¹⁷ Ptk 128/47 ja 665/46, Valpo II, KA.

Gotenhafeniin. Helsingistä lähti vielä s/s Baku mukanaan kymmenisen naista, jotka saapuivat Paldiskin kautta Tallinnaan. Naiset majoitettiin koululle ja heidän matkansa jatkui viikon kuluttua saksalaisella evakuontialus RO22:lla, joka nieli sisäänsä 5 000 henkeä ja saapui jo samana päivänä Gotenhafeniin.³¹⁸

4.2 NORJA

4.2.1 TYÖ

Lakselviin Banakin lentokentälle saapumisen jälkeen suomalaiset tulokkaat rekisteröitiin ja ohjattiin suomalaisille tarkoitettuun parakkiin. Banakin lentokenttää alettiin kuitenkin evakuoida Trondheimin, sillä saksalaiset pelkäsivät rajan läheisyyden vuoksi puna-armeijan invaasiota.³¹⁹ Osa naisista vietitiin linja-autolla läheiseen Kvalsundin satamaan, josta Finnmark-laiva vei heidät Mosjøeniin, josta matka jatkui junalla Osloon.³²⁰ Osa määrättiin jo Banakista käsin erilaisiin töihin. Työtehtävät Norjassa olivat samankaltaisia kuin Suomessa: sairaanhoitoa, keittiötyötä, siivousta, parsimista ja ompelua sekä jonkin verran konttorityötä. Määrällisesti eniten naisia työskenteli sotilassairaaloissa ja varuskorjaamoissa. Neljä naista määrättiin Rundhaugin saksalaisten päämajan vaatekorjaamoon töihin, jossa korjattiin ainoastaan upseerien vaatteita.³²¹ Sætermoenissa sijainneessa *Armeebekleidungsamtin* alaisessa varuskorjaamossa työskenteli joidenkin kertoman mukaan parhaimillaan yli sata suomalaista naista.³²²

Suomalaiset naiset huolsivat siellä armeijan varusteita, paikkasivat ja parsivat sekä valmistivat kintaita. Yksi varusteita korjaavista oli Elsi, jonka kertomasta saa kuvan työolosuhteista saksalaisten neulomolla. Työtä valvottiin ankarasti, mutta karkaamisiakin sattui. Luvattomasta poissaolosta sai viikon arestia. Päivittäinen työaika oli 11 tuntia, välissä oli tunnin tauko ja työt päättyivät kuudelta illalla. Ruokaa Elsi piti hyvänä. Samassa työpaikassa työskenteli myös 60 neuvostoliittolaista naista ja kuusi virolaista. Elsi siirrettiin helmikuussa 1945 kenraali Jodlin esikuntaan, jossa jo työskenteli yhdeksän suomalaista naista erilaisissa tehtävissä, mutta hän pyysi kesäkuussa siirtoa takaisin Sætermoeniin, koska siellä hän ”koki oppivansa enemmän vaatetusala”.³²³

³¹⁸ Pkt 172/48, Valpo II, KA.

³¹⁹ Pkt 523/45, Valpo II, KA.

³²⁰ Ptk 522/45, Valpo II, KA.

³²¹ Ptk 539/45, Valpo II, KA.

³²² Ptk 513/45, Valpo II; KA.

³²³ Ptk 513/45, Valpo II, KA.

Annikin mielestä kohtelu saksalaisten neulomossa oli ankaraa ja naisilta kiellettiin seurustelu saksalaisten kanssa.³²⁴ Saimi saapui 13 naisen ryhmässä Sætermoeniin, missä tuolloin työskenteli jo 80 suomalaista. Uudet tulokkaat eivät sopeutuneet työhönsä ja päättivät valittaa huonosta ruuasta ja kohtelusta. Naiset saivat siirron Lillehammeriin, missä Saimi toimi parturi-kampaajana ja toiset naiset siivoojina.³²⁵ Helena oli sopinut saksalaisten lentäjätuttaviensa kanssa, että karkaisi Trondheimissa yhdessä neljän muun naisen kanssa kuljetuksesta, ettei joutuisi lähetetyksi Saksaan. Naisten suunnitelma onnistuikin osittain ja Helena päätyi karkulaistoverinsa kanssa työskentelmään koululle, jossa saksalaisia upseereja majoitettiin.³²⁶

Naisille saksalaisten töissä maksetuissa palkoissa oli suuria eroja. Ne vaihtelivat täydestä palkattomuudesta 400–500 Norjan kruunuun, jonka päälle saattoi saada vielä palvelurahaa, ruuan ja majoituksen. Eräs näistä hyväpalkkaisista oli Helvi, jonka työpaikka oli upseerien läpikulkumajoitukseen varatussa Hotel Royalissa. Helvi työskenteli siellä ainoana suomalaisena. Hän halusi kuitenkin vaihtaa työpaikkaa muiden suomalaisten luo ja sai siirron Organisation Todtin neulomoon ompelijaksi, jossa jo työskenteli neljä muuta naista. Palkkaa maksettiin nyt 150 kruunua kuukaudessa, mutta Saksan antautumisen jälkeen naiset eivät saaneet enää palkkaa ollenkaan.³²⁷ Vastaavasti *Armeebekleidungsamtin* tai *Luftwaffen* alaisessa varuskorjaamossa rahapalkka oli suunnilleen 100 kruunua kuukaudessa.³²⁸

Hilda ja Sirkka yrittivät jättäytyä pois saksalaisten kuljetuksesta ja saivatkin muutamaksi päiväksi asunnon norjalaisesta perheestä, mutta pian toimeentulosta tuli heille ongelma. Naiset menivät saksalaisten komendantinvirastoon kysymään töitä ja heidät määrättiin paikalliseen hotelliin upseerien kasinon tarjoilijoiksi. Palkkaa ei maksettu, mutta naiset saivat täysihoidon. Marraskuussa he kyllästyivät palkattomuuteen ja pyysivät siirtoa muihin tehtäviin. Naiset passitettiin Tromsöön, missä Hilda ja Sirkka toimivat siivoojina ja vastasivat tarvittaessa puhelimeen. Palkkaa heille maksettiin 150 kruunua kuukaudessa.³²⁹

Myös Kyllikki kertoi työskennelleensä ensimmäiset kolme kuukautta ilman palkkaa, mutta ”keskusteltuaan asiasta lentokentän komendantin kanssa oli palkaksi sovittu 29 kruunua kuukaudessa”.³³⁰ Eräs naisista kertoi saaneensa ainoastaan sotilaspäivärahaa.³³¹ Sairaaloissa apusisarina tai sairaanhoitajina työskentelevät saivat usein palkkansa sekä kruunuissa että Saksan markoissa,

³²⁴ Ptk 404/45, Valpo II, KA.

³²⁵ Ptk 861/45, Valpo II, KA.

³²⁶ Ptk 523/45, Valpo II, KA.

³²⁷ Ptk 510/45, Valpo II, KA.

³²⁸ Ptk 532/45, 342/45, 371/45, 390/45, Valpo II, KA.

³²⁹ Ptk 546/45 ja 509/45, Valpo II, KA.

³³⁰ Ptk 514/45, Valo II, KA.

³³¹ Ptk 586/45, Valpo II, KA.

mutta saksalaista rahaa naiset eivät koskaan nähneet, sillä se talletettiin saksalaiseen pankkiin.³³²

Useat naiset työskentelivät puolisosittaisen työjärjestön Organisation Todtin *Einsatzgruppe Wikingin* alaisilla työmailla ja sen esikunnissa (*Oberbauleitung*), joista kaksi oli Narvikissa. Ida oli saapunut paikkakunnalle joulukuun alussa, ilmoittautunut heti poliisiasemalla ja saanut oleskeluluvan. Työtä hän teki Todt-järjestön esikunnassa kassakirjanpitäjänä. Annin ja Taimin kokemus työstä järjestön parakkileirillä oli huono. He kuuluivat alun perin kolmen naisen ryhmään, joka oli saanut suomalaisilta viranomaisilta työmääräyksen Kuusamon Määttälänvaaraan. Siellä kymmenkunta eri puolilta Suomea saapunutta naista määrättiin työskentelemään kolmen kilometrin päässä majapaikasta sijainneella hiilipolttimolla. Taimi oli naimissa oleva kahden lapsen äiti, jonka kuusi- ja neljävuotiaat pojat oli lähetetty Ruotsiin. Lapsien lähdön jälkeen Taimi oli palkkatyössä kotipaikkakunnallaan, kunnes kutsu työvelvollisuustöihin tuli. Naiset olivat hyvin tyytymättömiä olosuhteisiinsa Kuusamossa. Työstä ei maksettu palkkaa, ruoka oli huonoa ja leirin valvoja kohteli työläisiä omavaltaisesti. Kun he saapuivat työpäivän jälkeen majapaikalle, lukitsi nainen ovet ja kaikki työvelvollisuusnaiset jäivät ilman valaistusta lukkojen taakse. Myöskin ikkunat oli suljettu laudoilla. Kun paikkakunnalle saapui saksalaisten kolonna, karkasivat naiset leiriltä ja lähtivät saksalaisten pyynnöstä näiden mukaan. He matkasivat monien etappien kautta Norjaan ja työskentelivät matkan aikana Todt-järjestön parakkileireillä. Naiset halusivat palata takaisin Suomeen, sillä leirillä oli ankara kohtelu ja huono ruoka. Saksalaiset halusivat myös lähettää naiset Saksaan, mutta he kieltäytyivät jyrkästi, minkä jälkeen heidät passitettiin Narvikissa paikallisen poliisin puheille. Tämä ilmoitti, että voisi antaa matkustuluvan Suomeen, mutta saksalaiset eivät sitä antaisi, joten muuta mahdollisuutta ei ollut kuin jäädä Norjaan töihin saksalaisille, koska olivat heidän mukanaan maahan tulleet. Poliisi järjesti Annille ja Taimille työpaikan *Stadtkommendaturissa*, missä toinen määrättiin keittiölle ja toinen siivoustyöhön.³³³

Ryhmän kolmas nainen meni *Reichskommissarin* puheille, joka järjesti työpaikan upseerien kansinolla tarjoilijana, missä palkka saattoi nousta 500 Norjan kruunuun kuukaudessa.³³⁴ *Stadtkommendaturissa* työskentelevien Annin ja Taimin olosuhteet eivät uuden työpaikan myötä parantuneet, sillä ruoka oli edelleen huonoa ja saksalaisten ruoka-annokset olivat suuremmat. Naiset eivät myöskään saaneet vaatteita tai jalkineita, vaikka ne vähäiset varusteet, jotka heillä oli mukanaan, olivat kuluneet täysin loppuun. He olivat kuitenkin tutustuneet Finnmarkista evakuoituun suomalaistaustaiseen mieheen, joka alkoi auttaa naisia heidän ahdingossaan. Eräänä iltana tammikuussa 1945 Anni ja Taimi jättivät saksalaisen työpaikan ja matkustivat

³³² Ptk 577/45, Valpo II, KA.

³³³ Ptk 256/45, Valpo II, KA.

³³⁴ Ptk 235/45, Valpo II, KA.

junalla Narvikin ulkopuolelle norjalaisen perheen luo, joka oli luvannut majoittaa heidät. Karkaaminen työpaikalta onnistui ongelmitta, sillä mitään vartiointia ei ollut ja iltaisin sai liikkua vapaasti. Naisilla oli hieman rahaa säästössä, minkä turvin he pystyivät asumaan norjalaisen perheen luona koko sodan loppuajan. He kertoivat ostaneensa kalaa, jota sai ilman ostokortteja, sekä leipää ja perunaa. Finnmarkilainen perhe auttoi myös naisia ja he kertoivat viettäneensä paljon aikaa heidän luonaan.³³⁵

Saksalainen luutnantti järjesti kolmelle naiselle työpaikan Narvikin lähellä sijaitsevalle neuvostosotilaiden vankileirille, missä naiset määrättiin työhön vartiomiesten keittiölle. Huhtikuussa 1945 naiset anoivat pääsyä Etelä-Norjaan, missä he olisivat toisten suomalaisnaisten olevan. Leirin päällikkö kirjoittikin *Marschbefehlin*, komennustodistuksen, jolla naiset pääsivät matkustamaan Osloon. Oslossa he ilmoittautuivat vielä sotavankileirille ja menivät töihin sen esikunnan keittiölle. Kesäkuussa 1945 esikunta siirtyi Lillehammeriin. Mukana seurasi myös norjalaisia naisia, jotka olivat saksalaisten palveluksessa. Kesäkuun lopulla esikuntaan saapui englantilainen tarkastuskunta, joka otti pois kaikki aseet, panokset, kamerat ym. Norjalaiset naiset vietiin myös pois. Kaksi viikkoa myöhemmin tuli määräys, että kaikkien naisten on siirryttävä leirille. Leirillä oli myös muita suomalaisia naisia ja heitä tuli sinne jatkuvasti lisää. Samassa kuussa kaikki suomalaisnaiset siirrettiin Hofsvangenin leirille saksalaisissa autoissa, joissa oli valkoiset liput merkinä. Hofsvangenista naiset siirrettiin Örjen leirille elokuun 10. päivänä 1945 ja kotimaahan he saapuivat lokakuussa.³³⁶

Naisten työkomennus ei kuitenkaan päättynyt Saksan antautumiseen toukokuussa 1945, sillä useat jatkoivat työtään siihen asti, kunnes viranomaisilta tuli määräys leirille. Suomalaisten naisten asioiden hoitajan työskennellyt Sylvi kertoi, että saksalaiset olivat olleet erittäin tyytyväisiä suomalaisiin ja heidän työtasoonsa muihin kansallisuuksiin verrattuna, vaikka hän henkilökohtaisesti koki joidenkin naisten kurittomuuden vaikeuttavan työtään. Hänen mukaansa Saksan antautumisen jälkeen naiset olivat saaneet valita, tekisivätkö työtä saksalaisille vai norjalaisille. He olivat valinneet saksalaisten palvelukseen jäämisen.³³⁷ Saetermoenin neulomossakin naiset jatkoivat työtään kotiuttamisleirille lähtöön asti, mutta valmistettavien vaatteiden käyttäjät vaihtuivat. Naiset määrättiin nyt ompelemaan alusvaatteita norjalaisille ja neuvostoliittolaisille sotavangeille.³³⁸ Saksalaisten sotasairaalassa työskennellyt Tellervo jatkoi työtään elokuuhun 1945 asti ja sai kyllä palkastaan kuitin, mutta ei rahoja. Myös hänen säästämänsä 2 500 markkaa takavarikoitiin ilman kuittia.³³⁹ Useat muutkin naiset kertoivat, että saksalaiset olivat rauhan tultua

³³⁵ Ptk 256/45, Valpo II, KA.

³³⁶ Ptk 502/45, Valpo II, KA.

³³⁷ Ptk 382/45, Valpo II, KA.

³³⁸ Ptk 368/45, Valpo II, KA.

³³⁹ Ptk 347/45, Valpo II, KA.

takavarikoineet kaikki heidän käteisvaransa. Tämä tapahtui todennäköisesti brittiviranomaisten määräyksestä.³⁴⁰

4.2.2 LEBENSBOHN E.V. JA RASKAANA OLEVAT NAISET

Norjassa työskenteleisiin, lasta odottaviin suomalaisiin naisiin sovellettiin samaa käytäntöä kuin norjalaisiin naisiin, joiden lapsen isä oli miehitysjoukkoihin kuuluva saksalainen. Norjassa näiden äitien ja lasten hoiva oli keskitetty Lebensborn-järjestön äitiys- ja lapsikoteihin. Norja kiinnosti Valtakunnan johtoa ja erityisesti SS-johtaja Heinrich Himmleriä sen väestön ”rodullisen” kokoonpanon vuoksi. Himmlerin edustajaksi Norjaan nimitettiin SS-Obergruppenführer Friedrich Rediess, joka selvitti kirjeessään Himmlerille niitä väestöpoliittisia seurauksia, joita miehityksestä Valtakunnalle koituisi. Hän korosti, että Norjassa voitaisiin tulevaisuudessa varautua melko huomattavaan määrään aviottomia lapsia, joiden äiti oli norjalainen ja isä Wehrmachtin, SS-järjestön tai poliisivoimien edustaja. Rediess oli huolestunut näiden lasten kohtalosta, sillä norjalaisten hän ei olettanut suhtautuvan myönteisesti tällaisiin lapsiin, eikä toisaalta monellakaan lapsen isällä ollut mahdollisuutta tai halua mennä naimisiin. Nämä lapset olivat vaarassa jäädä Saksan valtakunnan vaikutusvallan ulkopuolelle. Rediess huoli johtui rotupoliittisista päämääristä, sillä norjalaisissa esiintyi paljon ”pohjoisen” rodun edustajia. Rediess ehdotti, että SS-järjestö ottaisi tässä tärkeässä asiassa, rodullisesti arvokkaan jälkikasvun turvaamisessa ja sen Saksan kansan yhteyteen liittämässä, esikuvallisen vastuun. Käytännössä tämä tarkoitti useiden SS-järjestön alaisten Lebensborn-kotien perustamista Norjaan. Tarkoitus oli, että mahdollisimman moni rodullisesti hyväksyttävä norjalainen nainen muuttaisi Saksaan ja näin jalostaisi ”pohjoisella” verellään (*Vermehrung nordischen Blutes*) niitä alueita, joissa muut kuin pohjoiset rotutyypit vielä vallitsivat, lähinnä eteläisessä Saksassa. Mikäli nainen ja lapsi jäisivät Norjan kansalaisiksi, muodostettaisiin heistä huolenpidon ja maailmankatsomuksellisen kasvatuksen avulla ”saksalaismielinen etuvartio” Norjan kansan keskuuteen. Himmler totesi vastauksessaan Rediessille, että hän illoisi jokaisesta lapsesta, jonka Saksan kansa Norjasta sai, ja antoi samalla määräyksen Rediessille huolehtia asia Valtakuntaa hyödyttävällä tavalla. Kuitenkaan hänen mielestään ei ollut tarkoitus, että jokaisesta lapsesta tulisi ilman muuta Saksan kansan jäsen.³⁴¹

SS-järjestö ja sen johtaja Heinrich Himmler olivat jo ennen kansallissosialistien valtaannousua alkaneet suhtautua myönteisesti avioliiton ulkopuolella syntyneisiin lapsiin. Tämä tietenkin sillä varauksella, että

³⁴⁰ Pkt 212/45, Valpo II, KA

³⁴¹ Georg Lilienthal, Der Lebensborn e.V. Ein Instrument nationalsozialistischer Rassenpolitik. Fischer Taschenbuch Verlag 2008, 169–170.

vanhemmat täyttivät ”rodulliset” vaatimukset. SS-johtaja Richard Darré käsitteli vuonna 1930 kirjassaan *Neuadel aus Blut und Boden* aviottomuuskysymystä rotuhistoriallisesta näkökulmasta. Käsitepari avioliitossa syntynyt-avioton oli hänen mukaansa uuden ajan kirkollisen ajattelun luomus, kun taas vanhasaksalaisessa, germaanisessa ajattelutavassa lapsia ei arvotettu tällaisen kahtiajaon mukaan. Hän jakoi kuitenkin aviottomat lapset kahteen eri luokkaan: niihin, joiden alkuperä tunnettiin ja oli rotupoliittisesti hyväksyttävä ja niihin, joiden alkuperä saattoi muodostaa vaaran ”terveelle” kansanruumiille. Ensimmäiseen luokkaan kuuluvat lapset olivat samanarvoisia avioliitossa syntyneiden kanssa, ja jälkimmäiseen ryhmään kuuluvakin saattoi olla hyödyllinen, mutta tällainen lapsi tuli arvioida erityisen tarkasti.³⁴²

Kansallissosialistien valtaannousun jälkeen Himmler alkoi yhdessä Hitlerin kanssa kehittää puolueen ohjelmaa avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten aseman parantamiseksi. Syynä oli johtajien jatkuva huoli Saksan kansan rodullisesta laadusta ja väestön kasvuluvuista.³⁴³ Tämä johti SS-järjestön alaisuudessa toimineen Lebensborn-järjestön perustamiseen 12.12.1935 Berliinissä. Himmler näki SS-järjestön kansallissosialistisen väestö- ja rotupolitiikan edelläkävijänä ja pelkäsi sen vaikutusvallan kapenemista. *Nationalsozialistische Volkwohlfahrt* (NSV), valtiollisen sosiaalipolitiikan kattojärjestö, oli kasvattanut otettaan äitiyshuollon alueella. Tosiasiassa Lebensborn oli hyväntekeväisyys- ja äitiysjärjestöksi naamioitunut väline SS-rotupolitiikan totuttamiseksi. Saksassa Lebensborn-järjestön ylläpitämiin synnytyskoteihin hyväksyttiin ainoastaan naisia, joiden ”veri” vastasi SS-järjestön rotuvaatimuksia. Käsite ”*Mütter guten Blutes*” sisälsi vaatimuksen, että lapsen äiti oli perimältään terve, arjalaista syntyperää sekä elämäntavoiltaan moitteeton. Naisen oli myös pystyttävä jotenkin varmistamaan, että lapsen isä täytti myös nämä ehdot. Vaikka järjestö ilmoitti tarkoitukseensa terveiden, arjalaisten ja monilapsisten perheiden tukemisen, käytännössä Lebensborn kohdisti paljon mielenkiintoa naimattomiin naisiin, jotka odottivat lasta. Vaatimukset täyttävä odottava äiti saattoi yhdistyksen ylläpitämässä äitiyskodissa synnyttää aviottoman lapsen huomaamattomasti ilman nöyryytystä ja häpeää sen sijaan, että hän turvautuisi aborttiin. Kolmas valtakunta ei halunnut menettää ainoatakaan ”rodullisesti arvokasta” lasta, ja tämän lisäksi aborttiin turvautuva nainen saattoi vahingoittaa lisääntymiskykyään. Himmlerin mukaan Saksassa tehtiin vuosittain 600 000–800 000 aborttia.³⁴⁴

Aviotonta lasta odottava nainen pystyi Lebensborn-järjestelmän avulla halutessaan salaamaan raskautensa ja lapsensa syntymän kokonaan. Äidin henkilöllisyyden salaamiseksi Lebensborn kehitti monimutkaisen, osittain

³⁴² Richard Darré, *Neuadel aus Blut und Boden*, 1930, J. S. Lehmannns Verlag 1930, 171, <https://archive.org/details/Darre-Richard-Neuadel-aus-Blut-und-Boden>. Haettu 28.8.2016.

³⁴³ Lilienthal 2008, 40.

³⁴⁴ Schmitz-Köster 2004, 37–39.

valeosoitteisiin perustuvan järjestelmän. Järjestö oli oma henkikirjoitusyksikkönsä, joka takasi, etteivät perheenjäsenet, sukulaiset tai viranomaiset pystyneet virallista kautta pääsemään selville lapsen syntymästä. Äitiyskotien johtaja oli myös oikeutettu vihkimään pareja sekä kirjaamaan sekä syntymät että kuolemat ilman, että niistä ilmoitettiin muille viranomaisille. Tämän lisäksi avioton äiti saattoi asettua äitiyskotiin, joka yleensä oli satojen kilometrien päässä hänen kotipaikastaan, siinä vaiheessa, kun raskaus oli vielä peiteltävissä. Kymmenen vuoden aikana Saksaan perustettiin yhteensä kahdeksan synnytys- ja äitiyskotiä ja yksi lastenkoti. Stettininssä ja Münchnissä toimi lisäksi Lebensborn-äideille ja heidän lapsilleen tarkoitettu asuntola, jossa työssäkäyvät äidit voivat jättää lapsensa hoitajien huostaan.³⁴⁵

Saksalaisten myönteinen suhtautuminen avioliiton ulkopuolella syntyneisiin lapsiin, joiden isä oli saksalainen sotilas, käy ilmi myös suomalaisten naisten kertomuksista. Sylvi oli monen muun tavoin paremman palkan toivossa mennyt saksalaisen ilmavoimien yksikön palvelukseen. Siellä ollessaan hän oli tutustunut *SS-Rottenführer* Hansiin, ja he alkoivat seurustella. Aselevon tultua voimaan suomalainen yhdysupseeri oli määrännyt, että kaikkien suomalaisten työntekijöiden tuli sanoutua irti ja matkustaa Ouluun. Saksalainen yksikön päällikkö oli puolestaan jättänyt naisten päätettäväksi, mitä he tekisivät. Hän lupasi kuitenkin ”pitää suomalaisista huolta vointinsa mukaan”, mikäli he lähtisivät yksikön mukana. Sylvin tilanne oli muuttunut monimutkaiseksi, sillä hän odotti lasta Hansille. Miehen kanta oli selvä: Sylvin tuli lähteä ja Hans veisi tämän tilaisuuden tullen vanhempiensa luo Saksaan. Sylvi aavisti, että hänen elämänsä tulisi Suomessa olemaan ”kaikkeaa muuta kuin helppoa”, mutta lähtöpäätökseen vaikutti myös lähiympäristön suhtautuminen tulevaan lapseen. Jos Sylvin vanhemmat olisivat suhtautuneet ymmärtäväisesti asiaan, ei Norjan matkaa Sylvin mukaan olisi tullut. Mutta näin ei ollut asia, vaan Sylvi ”pakeni heidän halveksuntaansa lähtemällä saksalaisten mukaan, jotka kunnioittivat raskaana olevaa naista”.³⁴⁶

Ulospäin Lebensbornin toiminta näyttäytyi hyväntekeväisyysjärjestönä, joka oli omistautunut SS-perheiden ja yksinäisten äitien tukemiseen. Sen historialliseen jälkimaineeseen on liittynyt käsitys, että nuoret naiset hakeutuivat Lebensborn-koteihin hedelmöityäkseen rodullisesti arvokkaiden ”arjalaisten” miesten kanssa. Mitään todisteita tällaisesta toiminnasta ei ole järjestön toimintaan kohdistetussa tutkimuksessa löytynyt, mutta legenda on ikävällä tavalla lisännyt kodeissa syntyneiden saksalaisten sotilaiden lasten henkistä painolastia.³⁴⁷ Erityisesti näin kävi sodanjälkeisessä Norjassa, jossa

³⁴⁵ Schmitz-Köster 2004, 43 ja 161.

³⁴⁶ Ptk 858/45, Valpo II, KA.

³⁴⁷ Annette Timm, Lebensborn: The Sexualization of the Nazi Past in Popular Culture. Esitelmä European Social Science History Conference, Amsterdam 2006 ja Dorothee Schmitz-Köster, A Topic for

Lebensborn-kodeissa syntyneet lapset saivat miehityksen jälkeen kokea eriasteista diskriminointia sekä valtion kyvyttömyyttä tai haluttomuutta suojella heitä.³⁴⁸

Käytännön toimenpiteet Lebensborn-kotien perustamiseen Norjassa aloitettiin heti vuoden 1941 alussa. SS-Sturmbannführer Wilhelm Tietgen saapui Osloon hoitamaan asiaa. Hänen ja RuSHA:n (*Rasse- und Siedlungshauptamt*) johtajan Hofmanin välisestä keskustelusta toukokuussa 1941 käy ilmi, että Norjan Lebensborn perustettiin hallinnollisesti suoraan SS-järjestön eikä oman keskusjärjestönsä alaisuuteen kuten Saksassa.³⁴⁹ Vuoden 1942 aikana Norjassa toimi jo kolme synnytyskotiä ja yksi lastenkoti. Kesäkuussa 1942 julkaistiin Führerin määräys, jossa luvattiin kaikille Norjan ja Alankomaiden raskaana oleville naisille, että Saksan valtio otti vastuun kustannuksista ja hoivasta, mikäli lapsen isä oli saksalainen miehitysjoukkoihin kuuluva henkilö. Tästä oli seurauksena, että Lebensborn-järjestö sai monopoliaseman avioliiton ulkopuolella syntyneiden norjalais-saksalaisten lasten huollosta. Norjan Lebensborn rekisteröi miehityksen aikana suunnilleen 8 000 lasta, joiden isä oli saksalainen ja äiti norjalainen.³⁵⁰ Koska hoivan avokäisyys koski niitä maita, joiden kansalaisissa oli kansallissosialismin mukaan paljon ”rodullisesti arvokkaita”, on selvää, että puoleen johdon motiivit olivat pohjimmiltaan rotuideologisia.³⁵¹ Georg Lilienthal on kiteyttänyt tämän:

*Norjan esimerkki osoittaa, mitä Hitlerin ja Himmlerin ”germaaninen politiikka” loppujen lopuksi tarkoitti: dogmaattiseen rotuoppiin perustuvaa Saksan ihmispotentiaalin kasvattamista ja ahtaammin ajateltuna pohjoisen rodun määrän lisäämistä, mikä tapahtui liittämällä vieraiden kansakuntien rodullisesti sopivia naisia ja lapsia Saksan kansaan.*³⁵²

Life; Children of German Lebensborn Homes. Teoksessa *Children of World War II. The Hidden Enemy Legacy*, toim. Kjersti Ericsson ja Eva Simonsen. Berg 2005, 213.

³⁴⁸ Norjan Lebensborn-lapsien sodanjälkeisestä asemasta ks. Kjersti Ericson ja Eva Simonsen, *Krigsbarn i fredstid*. Universitetsforlaget 2005.

³⁴⁹ Lilienthal 2008, 171.

³⁵⁰ Kåre Olsen, *Under the Care of Lebensborn: Norwegian War Children of the World War II*. Teoksessa *Children of World War II. The Hidden Enemy Legacy*, toim. Kjersti Ericsson ja Eva Simonsen. Berg 2005, 20.

³⁵¹ Lilienthal 2008, 177.

³⁵² Das Beispiel Norwegen zeigt, worum es letzten Endes Hitler und Himmler bei der ‘Germanischen Politik’ ging: Erweiterung des Menschenpotentials Deutschlands auf der Grundlage des Rassendogmas und im engeren Sinne um eine wörtlich zu nehmende Aufnordung des deutschen Volkes durch Eingliederung rassisch geeigneter Frauen und Kinder fremder Nationen. Lilienthal 2008, 179.

Norjassa toimi miehitysaikana yhteensä yksitoista eri Lebensborn-kotia.³⁵³ Saksan ulkopuolella koteja oli kaksi Itävallassa, yksi Ranskassa ja yksi Luxemburgissa. Useita oli myös suunnitteilla tai jo valmiina, mutta ne eivät ehtineet aloittaa toimintaansa. Kodit perustettiin olemassaoleviin arvorakennuksiin, jotka olivat usein luonnonkauniilla paikoilla maaseudulla sijaitsevia hotelleja. Sisustukseen ja viihtyvyyteen kiinnitettiin erityistä huomiota. Bergenin lähelle perustettuun synnytys- ja lastenkoti Stahlheimiin asennettiin kunnostuksen yhteydessä ajanmukaiset keittiöt, joissa oli sähköliedet ja jääkaapit. Kylpyhuoneissa oli kaikki modernit mukavuudet; WC, juokseva kuuma ja kylmä vesi ja suihkuilla varustetut kylpyammeet. Tilat kunnostettiin kauttaaltaan ja lasten leikkihuoneet koristettiin seinämaalauksilla.³⁵⁴

Yhteensä 24 suomalaista naista oli tekemisissä Norjan Lebensborn-järjestön kanssa.³⁵⁵ He kaikki odottivat aviotonta lasta ja kääntyivät järjestön puoleen joko yksin tai yhdessä lapsen isän kanssa. Osa oli raskaana ja Norjaan saapuessaan, osan raskaus alkoi siellä ollessa. Kaikki naiset työskentelivät erilaisissa tehtävissä Saksan miehitysarmeijalle siihen asti, kunnes menivät Lebensborn-kotiin joko raskauden loppuvaiheessa tai työskentelmään lastenkodissa.³⁵⁶ Ilmeisesti heillä ei ollut vaikeuksia saada tietoa mahdollisuudesta päästä Lebensborn-koteihin joko työpaikan, lapsen isän kautta tai toisen odottavan äidin välityksellä. Jotkut naiset tiesivät tästä mahdollisuudesta jo ennen lähtöään.³⁵⁷ Naisten tilannetta hankaloitti kuitenkin se, että monet saksalaiset miehet oli lähetetty rintamalle ja heidän oli yksin selvitettävä tiensä Lebensborn-kotiin. Tämä edellytti hyvää kielitaitoa ja sopeutumista kansallissosialismin byrokratiaan ja normistoon.

Huhtikuussa 1945 Hilikka lähestyi kirjeellä koko miehitetyn Norjan johtajaa, *Reichskommissar* Josef Terbovenia ja pyysi apua. Vain kolme viikkoa myöhemmin koko Kolmas valtakunta oli luhistunut ja Terbovenin ja *Obergruppenführer* Wilhelm Rediess olivat tehneet itsemurhan. Hilkan virheettömällä saksan kielellä kirjoitettu kirje arkistoitii kuitenkin huolellisesti Lebensbornin toimistossa. Kirjeen sävy on kunnioittava. Hilikka oli seurustellut vuodesta 1943 Luftwaffen kapteenin Hansin kanssa ja huomannut Norjassa odottavansa lasta. Hans oli tammikuun alussa komennettu Saksaan. Hilikka käytti kirjeessään oikeita ilmaisuja: hän puhui

³⁵³ Nämä olivat Heim Hurdalsverk, Kinderheim Godthaab, Heim Klekken, Heim Geilo, Kinderheim Stalheim, Heim Os, Heim Moldegard, Stadtheim Oslo, Stadtheim Trondheim, Heim Hösbjör ja Heim Holleby.

³⁵⁴ Muistio Stalhelmin kunnostuksesta 10.2.1942 ja koristemaalari Otto Bestereimerin lasku 7.9.1942, Mütterheim Stalheim der Gruppe Lebensborn ja Mütterheim Godthaab, Kotelot 3 ja 4, RA/RAFA-2188/HHf/Hfc/0069, Riksarkivet, Oslo (RAO).

³⁵⁵ Neljän naisen henkilömapit puuttuvat Lebensbornin arkistosta, mutta kolme heistä palasi Suomeen ja heidän kuulustelupöytäkirjansa ovat aineistossa.

³⁵⁶ Lebensborn rekisterikirja, Abteilung Lebensborn, RAFA 2182, RAO.

³⁵⁷ Pkt 504/45, Valpo II, KA.

Suomen solmimasta rauhansopimuksesta petoksena (*Verrat Finnlands*) ja vetosi tunteisiin kertomalla, että heillä molemmilla oli hyvä maine työpaikalla, mutta nyt Hilka oli aivan yksin ja varaton (*ich stehe vollkommen alleine und ohne jede Mittel auf dieser Welt*). Hän toivoi pääsyä Lebensborn-kotiin, jotta Hansin maine ei tahriintuisi ja hän itse ei joutuisi ihmisten pilkan kohteeksi.³⁵⁸

Tavallisempi tapa päästä osalliseksi järjestön avusta oli mennä Oslolla sijaitsevan Lebensbornin toimistoon tapaamaan Fräulein Zeitleria. Mirja oli kolmannella kuukaudella raskaana, kun hän saapui joulukuussa 1944 Zeitlerin puheille ja halusi päästä äitikotiin. Hän myönsi, että voisi matkustaa tulevien appivanhempiensä luokse Tiroliin ja antoi heidän osoitteensa, mutta ei tiennyt lapsen isän Willin senhetkistä olinpaikkaa. Willi oli lähetetty länsirintamalle. Mirja kertoi, että he olivat Willin kanssa kihlautuneet maaliskuussa 1944. Lebensborn-järjestö ei säästänyt vaivojaan koettaessaan löytää isäksi nimetyn miehen. Jos mies ei vastannut kyselyihin tai hänen olinpaikkaansa ei tiedetty, otti järjestö yhteyttä miehen vanhempiin. Jos tämäkään ei tuottanut tulosta, kohdistettiin tiedustelut miehen sotilasyksikköön. Oslon Lebensbornista lähti viipymättä kirje Willin vanhemmille, jossa pyydettiin ilmoittamaan Willin osoite ”kiireellisen asian” selvittämiseksi. Kun vastausta ei kuulunut, saivat miehen vanhemmat kuukauden kuluttua uuden kirjeen, jossa jo perinpohjaisesti selvitettiin Mirjan tilanne ja pyydettiin suostumusta, jotta Mirja voisi muuttaa Saksaan heidän luokseen ja asua siellä avioliiton solmimiseen asti. Fräulein Zeitler korosti myös, että Mirjalla oli työkokemusta hotellialalta, hän teki vaatimattoman vaikutelman ja oli äärimmäisen kiitollinen kaikesta avusta, jota saisi osakseen.³⁵⁹

Tällä välin Mirja oli saanut toimistosta äideille tarkoitettun kyselykaavakkeen (*Fragebogen Kindesmutter*) ja passituksen lääkärintarkastukseen ja rotuarviointiin (*Rasse und Siedlung-Beurteilung*). Kyselykaavakkeeseen tuli liittää henkilötiedot, kasvo- ja kokovartalokuva ja lyhyt kuvaus elämänvaiheista sekä selvitys suhteesta lapsen isään sekä mahdollisista avioitumisaikeista ja Saksaan muutosta. Lomakkeen viimeinen sivu oli varattu ”arjalaisuuden” toteamiselle. Hakijan oli tehtävä selvitys vanhemmistaan ja isovanhemmistaan. Erittäin tarkan lääkärintarkastuksen tuloksena Mirjan arvioitiin itäbalttilaisen rodun edustajaksi ja hänen yleisrviokseen kirjattiin *durchschnittlich* eli keskinkertainen. Kysymykseen, oliko Mirjan lisääntyminen kansallisessa mielessä toivottavaa (*Fortpflanzung im völkischen Sinne wünschenswert*), vastasi lääkäri myöntävästi.³⁶⁰

Mirjalle suoritettiin myös raskausaikana vaativa leikkaus, jossa hänen kohdustaan poistettiin kasvaimia. Mirja ei kuitenkaan lähtenyt Saksaan, vaan jäi Heim Godthaabiin Oslon lähelle ja työskenteli siellä vointinsa mukaan koko

³⁵⁸ Lebensborn hmp 8026, Sarja D, laatikko 91, Abteilung Lebensborn, RAFA 2182, RAO.

³⁵⁹ Lebensborn hmp 8005, Sarja D, laatikko 91, Abteilung Lebensborn, RAFA 2182, RAO.

³⁶⁰ Asteikko oli gut (hyvä), durchschnittlich (keskinkertainen), mässig (välttävä) ja schlecht (huono). Lebensborn hmp 8005, Sarja D, laatikko 91, Abteilung Lebensborn, RAFA 2182, RAO.

raskausaikansa. Mirjan tytär syntyi sodan jo päätyttyä kesäkuun alussa, jolloin Godthaabissa olleet suomalaiset naiset oli siirretty Heim Klekkeniin. Suomeen palatessaan Mirja kertoi vastoin Lebensbornille antamia tietoja sopineensa sulhasensa kanssa, että odottaa Norjassa sodan päättymistä, jonka jälkeen he voisivat mennä naimisiin. Hänellä ei kuitenkaan ollut mitään Suomeen tuloa vastaan. Syy siihen, miksi Mirja ei kaikesta huolimatta lähtenyt Itävaltaan sulhasen vanhempien luokse, jää epäselväksi. Ehkä hän oli tyytyväinen saadessaan raskaana ollessaan työskennellä vointinsa mukaan lastenkodissa sen sijaan, että olisi lähtenyt tuntemattomalle matkalle koko ajan huonontuvaan sotatilanteeseen. On myös mahdollista, että sulhasen vanhemmilta ei tullut vastausta tai suostumusta, mikä oli järjestön edellytys Saksaan lähtemiselle.³⁶¹

Eräs Norjasta Saksaan lähtöluvan saaneista oli 24-vuotias Aino-Marja. Lebensbornin kyselylomakkeeseen Aino-Marja kirjoitti, että suhde oli alkanut toukokuussa 1944 ja lapsen isä Herbert oli halukas menemään naimisiin. Terveystarkastuksessa äiti arvioitiin Güntherin rotuoppien mukaan Mirjan tavoin itäbalttilaiseen rotuun kuuluvaksi ja oli yleisvaikutelmaltaan keskinkertainen. Myös Aino-Marjan lisääntyminen oli rotupoliittisesti suotavaa. Lebensborn oli yhteydessä Herbertin vanhempiin, jotka olivat ilmeisesti toivottaneet tulevan miniänsä tervetulleeksi. Norjan järjestö pyysi turhaan vahvistusta Herbertin vanhemmilta, että Aino-Marja oli saapunut perille. Tämä ei koskaan saapunut tulevien appivanhempiensa luokse, vaan jäi Flensburgin lentokentälle muiden suomalaisten naisten ryhmään ja työskenteli siellä keittiössä perunankuorijana. Hän palasi Suomeen ilman lasta kesäkuussa 1946 eikä kuulustelussa käy ilmi mitään, mikä viittaisi saksalaiseen sulhaseen, raskauteen tai lapseen.³⁶²

Lasta odottava nainen joutui nelisivuisen kyselykaavakkeen täyttämisen, rodullisen arvioinnin ja perusteellisen lääkärintarkastuksen lisäksi allekirjoittamaan valahtoisen lausunnon (*Erklärung unter Anbieten des Eides*), jossa tämän oli kerrottava, kenen kanssa oli ollut sukupuolisuhteessa 180-320 päivää laskettua aikaa edeltävänä ajanjaksona. Lapsen äitiä muistutettiin, että mikäli mies torjuisi isyytensä, voitaisiin asiakirjaa käyttää myös äitiä vastaan oikeustuomioistuimessa. Mikäli lapsen isä oli paikalla, annettiin myös hänelle oma kyselykaavake, *Fragebogen Kindesvater*. Lebensborn halusi myös isältä tietää, milloin intiimisuhde oli alkanut ja mihin asti se oli jatkunut.³⁶³

Äitikodissa asuessaan naiset saivat valistusta lasten- ja kodinhoidosta. Synnytyksen jälkeen järjestö otti huolekseen huoltajuus- ja isyysasioiden hoitamisen sekä tarjosi lapselle hoitopaikan Lebensborn-lastenkodissa. Saksalainen Anita hoiti lapsia oman lapsensa ohessa Kinderheim

³⁶¹ Lebensborn hmp 8005, Sarja D, laatikko 91, Abteilung Lebensborn, RAFA 2182, RAO ja aineiston Atlas.ti memo Lebensborn.

³⁶² Aineiston Atlas.ti memo Lebensborn.

³⁶³ Lebensborn hmp 8020, Sarja D, laatikko 91, Abteilung Lebensborn, RAFA 2182, RAO.

Godthaabissa ja muisteli työtään myönteisenä kokemuksena. Anita oli tullut Norjaan työskentelemään poliisilaitoksella sihteerinä, mutta alkoi sitten odottaa lasta. Suhde lapsen isään oli jo päättynyt, kun Anita saapui Heim Klekkeniin, joka oli varattu rodullisesti kaikkein ”arvokkaimmille” äideille ja lapsille. Lapsen synnyttyä järjestö palkkasi Anitan Godthaabiin sihteeriksi, mikä ratkaisi sekä lapsen hoidon että Anitan toimeentulon. Hänen muisteli tuota kahden vuoden aikaa myönteisesti: ”Kaikki oli hyvin esikuvallista...mutta että jotain lasta olisi kohdeltu huonosti... luulen että olin itse äitinä ankarampi kuin hoitajat vieraille lapsille”. Anitan Godthaabissa ottamissa valokuviissa myös ei-saksalaisten äitien lapset näyttivät siisteiltä ja hyvin ruokituilta. Lapset puettiin yhdenmukaisiin asuihin, eikä norjalaisten äitien lapsia kohdeltu Anita mukaan huonommin kuin saksalaisten. Erityisen ylpeä hoitohenkilökunta oli siitä, että vauvat vaihdettiin kuiviin kuusi kertaa päivässä, mikä oli yhden kerran enemmän kuin yleensä tuohon aikaan oli tapana.³⁶⁴

Lebensborn-lastenkodissa elämä oli tarkoin järjestettyä ja hygieenistä. Järjestön ideologian mukaan alle kaksivuotias lapsi oli pelkkä biologinen olento, jonka henkiset kyvyt kehittyivät vasta tämän jälkeen. Kahta vuotta vanhempi lapsi oli sijoitettava, jos ei omien vanhempiensa hoitoon, niin kunnolliseen, kansallissosialistiseen perheeseen. Pienten lasten hoito keskittyi perustarpeiden tyydyttämiseen: syömiseen, nukkumiseen ja puhtauteen. Raitista ilmaa ja auringonvaloa imeväisikäiset saivat myös nukkumalla ulkona kesät talvet, mikä herätti hämmästyystä Norjassa.³⁶⁵ Äidit velvoitettiin hoitamaan ja imettämään lapsiaan, joten monen naimattoman äidin työpaikka lapsen kanssa oli Lebensborn-koti.³⁶⁶

Lebensbornin piiriin hyväksytyjen äitien oletettiin puolestaan muodostavan äitikunnan, jonka sisällä kaikkia kohdeltiin samanarvoisina. Tämä aiheutti joskus kitkaa, sillä saksalaisessa äitikodissa saattoi samanaikaisesti olla asukkaana nuori, naimaton tyttö sekä arvostaan tietoinen, monilapsisen SS-perheen äiti. Mitään erioikeuksia ei kuitenkaan ainakaan teoriassa sallittu. Kaikki äitejä kutsuttiin rouviksi ja perään liitettiin ainoastaan etunimi, jotta äitikunta pysyisi yhtenäisenä eikä siviilisäätyn liittyvää eriarvoisuutta esiintyisi. Lebensborn piti tarkkaan huolta naimattomien naisten anonymiteetin säilymisestä. Aluksi naisten piti pukeutua samanlaisiin kotitakkeihin, mutta tästä käytännöstä luovuttiin melko pian, koska se aiheutti turhan laitospäiväisen vaikutelman. Synnytyskotien tuli olla ennen kaikkea kodikkaita ja kaikkea turhaa sairaalamaisuutta tuli välttää. Naiset kokoontuivat yhteisille aterioille ja väliaikoina he tekivät käsitöitä sekä saivat opetusta lasten- ja kodinhoidossa.³⁶⁷

³⁶⁴ Schmitz-Köster 2004, 240.

³⁶⁵ Olsen 2002, 97.

³⁶⁶ Lilienthal 2003, 65.

³⁶⁷ Schmitz-Köster 2004, 119.

Lebensbornin kodinomaisuuden tuli näkyä myös lääkärien käytöksessä. Heidän odotettiin käyttäytyvän odottavia äitejä kohtaan ”sielullisena auttajana” eikä perinteisenä valkoisen takin taakse jäävänä etäisenä hahmona. Etenkin naimattomia ja nuoria naisia kohtaan lääkärin tuli esiintyä ”isällisenä ystävänä” ja neuvonantajana siten, että äidit ainoastaan hätätapauksessa muistaisivat, että tämä oli lääkäri.³⁶⁸ Ainakin jotkut lääkärit toimivat Norjassa täsmälleen tämän ohjeen mukaisesti, sillä tyttärensä kanssa palannut Linda kertoi kuulusteluissa, että saksalaiset lääkärit olivat hoitaneet häntä ystävällisesti ja kuin omaa lastaan. Lindan tilanne oli ehkä myös herättänyt saksalaisten myötätuntoa, koska lapsen isä oli kaatunut Kiestingissä heinäkuussa 1944. Linda siis tiesi jo lähtiessään Norjaan, että avioliittoa ei tulisi. Saksalaiset olivat luvanneet huolehtia hänen toimeentulostaan, jos hän lähtisi heidän mukaansa. Muutakaan vaihtoehtoa Linda ei keksinyt, koska hänen vanhempansa olivat ”suhtautuneet moittien hänen ilmoitettuaan olevansa raskaana”. Linda oli tämänkin jälkeen vielä harkinnut jäämistä, sillä oli uskonut ja toivonut ehkä ”voittavansa vähitellen vanhempiensa ystävyyden”, mutta epäilyksistä, että miten naapurit olisivat suhtautuneet häneen mentytään lasta odottavana kotiinsa, oli lopullisesti lannistanut hänet. Hän ilmoitti lähteneensä ainoastaan siitä syystä, että saisi itselleen toimeentulon ja hoidon sille ajalle, jonka ”joutui olemaan synnyttämisenä takia työttömänä”. Linda sai raskausaikana tehdä työtä vointinsa mukaan ja joulukuussa hän synnytti Trondheimin synnytys sairaalassa tyttären. Tämän jälkeen hän vietti Lebensborn-kodissa kuusi viikkoa ja sai opetusta lastenhoidossa sekä mahdollisuuden toipumiseen. Tämän jälkeen Linda määrättiin lapsensa kanssa saksalaisten sotilaiden hiihtokoululle työhön, jossa Lindan vastuulla oli aterioiden valmistus ja siivous. Saksalainen kenttäpappi oli kastanut tyttären heinäkuussa ja merkinnyt myös isän nimen kastetodistukseen.³⁶⁹

Kaksi suomalaista naista ilmoitti lapsen isäksi sodassa kaatuneen tai kadonneen suomalaisen miehen. Vain toinen heistä, 26-vuotias liikeapulainen Kyllikki, on palanneiden joukossa tässä aineistossa. Paluukuulustelussa hän muutti kertomustaan ja ilmoitti olevansa kihloissa saksalaisen sotamiehen Helmutin kanssa, joka oli myös lapsen isä. Lähdestään hän kertoi, että oli aselevon voimaan tultua mennyt entiseen, saksalaiseen työpaikkaansa tervehtimään tuttaviaan ja sai siellä hänelle jätetyn kirjeen sulhaseltaan. Helmut kehotti ottamaan saksalaisen työpaikan takaisin ja siirtymään yksikön mukana Norjaan, jossa he voisivat jälleen tavata. Lebensbornin papereissa lapsen isäksi merkitty suomalainen mies kaatui ”sodassa Venäjää vastaan saksalaisella puolella”.³⁷⁰ Kummankaan isäksi nimetyn suomalaisen miehen

³⁶⁸ Lilienthal 2008, 67.

³⁶⁹ Aineiston Atlas.ti memo Lebensborn.

³⁷⁰ Aineiston Atlas.ti memo Lebensborn ja Lebensborn hmp 8010, Sarja D, laatikko 91, Abteilung Lebensborn, RAFA 2182, RAO.

nimeä ei löydy sodassa kaatuneiden joukosta, joten on oletettavaa, että isä oli joko saksalainen tai elossa oleva suomalainen.³⁷¹

Koska saksalainen isä olisi taannut pääsyn Lebensborn-kotiin, lienee sankarikuoleman kokeneen suomalaisen isän nimeämisellä jokin muu motiivi. Toinen naisista oli kielten maisteri ja oppikoulun lehtori Inga, joka kertoi lapsen isän olevan sodassa kadonnut ja luultavasti menehtynyt. Hän sai sodan jälkeen kolmen kuukauden oleskeluluvan Ruotsiin, mikä ehkä selittää asiaa. Eräälle naisista Yrjö von Grönhagen oli ehdottanut, että kertoisi lapsen isän olevan suomalainen saksalaisen sijaan. Syy tähän oli se, että Ruotsiin olisi näin helpompi saada matkustuslupa.³⁷²

Lebensborn valmisti naisia huolella heidän tulevaan tehtäväänsä osana Kolmannen valtakunnan äitikuntaa. Tästä syystä äideille tuli antaa myös maailmankatsomuksellista opetusta. Suomalaiset naiset eivät mainitse tätä puolta Lebensborn-kokemuksissaan, mutta erityisesti ulkomaalaiset äidit tuli perehdyttää germaaniseen kulttuuriin ja kansallissosialistiseen maailmankatsomukseen. Tärkeä osa tätä kasvatusta oli myös Saksan kielen oppiminen, jota varten naisten piti saada tunti päivässä Saksan kielen opetusta. Tämä lienee kuitenkin ollut liian kunnianhimoisen suunnitelma samoin kuin kansallissosialismin poliittisten päämäärien istuttaminen odottavien äitien mieliin. Suunnitelman mukaan Saksassa sijanneessa Heim Hohehorstissa tuli toteuttaa maailmankatsomuksellista kasvatusta kaksi tuntia kerrallaan kahden viikon ajan. Puolet ajasta käytiin keskustelua päivän kysymyksistä ja keskusteltiin kahvipöydän ääressä. Itse koulutusohjelman mukaan oppitunneilla tuli käydä läpi SS-järjestön sekä kansallissosialistisen puolueena tehtävät ja tavoitteet sekä perehdytyksen Saksan kansan historiaan, rodulliseen kokoonpanoon ja ammatilliseen jakaumaan sekä vihollisiin.³⁷³ Myös Führerin elämä, hänen teoksensa ja läheisimmät työtoverinsa sisällytettiin ohjelmaan. Todellisuus Hohehorstin koulutusilloissa näytti kuitenkin hieman toisenlaiselta. Lokakuun 1938 ohjelmaan kuului Hitlerin ja propagandaministeri Goebbelsin puheiden kuuntelua ja saksalaisten kansanlaulujen laulamista. Pari kertaa järjestettiin ilmasuojelukoulutusta ja kerran *Schwester* Emma piti ensiapukurssia. Myös *Frau* Elfriede piti poliittisen viikkokatsauksen aiheesta ”Tšekkoslovakian valtion synty”, jonka jälkeen laulettiin kansanlauluja. Mitään syvällistä, ohjeiden mukaista kansallissosialismin merkityksestä ja päämääristä valistavaa ideologista opetusta ei äideille annettu.³⁷⁴

³⁷¹ Suomen sodissa 1939–1945 menehtyneet, <http://kronos.narc.fi/menehtyneet/>. Haettu 4.3.2017.

³⁷² Aineiston Atlas.ti memo Lebensborn.

³⁷³ Naisille opetettiin, että Saksan kansa koostui talonpoikaistosta, sotilaista ja työväestöstä (Bauerntum, Soldatentum, Arbeitertum) ja sen vihollisia olivat juutalaisuus, ali-ihmisyys, vapaamuurarius ja bolshevismi (Judentum, Untermenschentum, Freimauerei, Bolschewismus). Schmitz-Köster 2004, 125.

³⁷⁴ Schmitz-Köster 2004, 122–123 ja 125.

Himmlerin ja SS-järjestön rodullinen utopia ei käytännön äitiys- ja lastenhuoltotyössä Lebensborn-kodeissa kokonaan onnistunut. Järjestö poti jatkuvaa henkilöstöpulaa eikä palkatun henkilökunnan koulutuksellinen taso tai kuuluminen kansallissosialistisiin järjestöihin läheskään aina vastannut keskusjohdon asettamia vaatimuksia. Vuodesta 1938 lähtien järjestö alkoi systemaattisesti palkata naimattomia, kodeissa synnyttäneitä äitejä paikkaamaan tätä puutetta.³⁷⁵

Sylvi hyväksyttiin Heim Geiloon joulukuun 21. päivänä 1944 ja synnytti siellä tyttären seuraavan vuoden helmikuussa. Geilo oli perustettu Dr. Holms Hotel -nimiseen ylelliseen hotelliin, joka oli osittain varattu myös saksalaisten sukellusveneidien miehistön virkistys- ja lomailukäyttöön. Sylvin kokemukset Heim Geilosta olivat myönteisiä ja hän mainitsi kuulusteluissa, että äitiysopetus ja kohtelu olivat olleet erityisen tahdikkaita. Koko henkilökunta oli saksalaista. Tuleville äideille opetettiin kodinhoitoa, lastenkasvatusta ja pienen lapsen hoitoa. Sylvi sai jäädä Geiloon myös joksikin aikaa synnytyksen jälkeen. Lapsen isää Hansia Sylvi ei ollut nähnyt Suomesta lähdön jälkeen, mutta sai helmikuussa tältä kirjeen, jossa hän kertoi olevansa Saksassa. Tämän jälkeen Sylvi ei kuullut Hansista mitään eikä palatessaan Suomeen tiennyt oliko tämä enää elossa. Lapsen kasteen suoritti saksalainen sotilaspastori kesäkuussa 1945 Saksan antautumisen jälkeen. Sylvi olisi halunnut kastetodistukseen isän nimen, mutta pastorin mielestä se ei ollut tarpeen. Tämä oli selittänyt, että asia korjaantuisi, kun pari avioituisi.³⁷⁶

Kuva 9 Vastasyntyneiden huone Lebensborn-koti Steinhörningissä Etelä-Saksassa. Saksassa arvioidaan syntyneen 8 000 Lebensborn-lastä. Kuva Bundesarchiv.

³⁷⁵ Lilienthal 2008, 69.

³⁷⁶ Aineiston Atlas:ti memo Lebensborn.

Myös Kaija vietti raskautensa loppuajan Lebensborn Heim Geilossa, jossa samaan aikaan oli kahdeksan suomalaista naista. Kaija oli keskikoulun käynyt, 32-vuotias yhden lapsen äiti, joka oli sotavuosina eronnut suomalaisesta miehestään. Heidän poikansa oli jäänyt asumaan isän luo. Kaija oli eron jälkeen muuttanut Rovaniemelle ja ottanut paikan saksalaisten upseerien ruokalassa tarjoilijana. Siellä ollessaan hän tutustui saksalaiseen vääpeliin Edmundiin. Kaija kertoi olleensa kihloissa ja alkoi syksyllä 1944 odottaa lasta. Tuolloin Kaija työskenteli yhdessä 60 muun suomalaisen naisen kanssa saksalaisessa ompelimossa. Saksan viranomaiset ilmoittivat, että kaikki voivat halutessaan jäädä työpaikkaansa ja siirtyä sen mukana Norjaan. Yhteensä 13 naista päätti jäädä töihin saksalaisille. Kaija perusteli jäämistään paitsi lapsella ja naimisiinmenolla myös sillä, että hänellä ei ollut enää kotia Suomessa. Hän halusi seurata tulevan lapsensa isää ja mennä tämän kanssa mahdollisimman pian naimisiin, heti kun olosuhteet sallisivat. Jäämällä Suomeen hän olisi menettänyt työnsä, asuntonsa, sulhasensa ja isän lapseltaan. Kaijasta ”oli tuntunut turvallisemmalta lähteä saksalaisten mukaan”, jotka hänen kokemuksensa perusteella olivat ”osoittautuneet hyviksi ihmisiksi”.³⁷⁷

Kaija jatkoi työntekoa saksalaisessa ompelimossa Norjan puolella vuoden 1945 tammikuuhun, jolloin hän siirtyi Geiloon. Kaijan ja Edmundin lapsi syntyi toukokuun alussa, juuri Saksan antautumisen aikaan. Kaija kertoi kuulustelussa, että sai Saksan antautumisen jälkeen kirjeitse ja puhelimitse tietää Edmundilta, että englantilaiset viranomaiset olivat antaneet luvan mennä naimisiin ja tämä oli anonut Kaijalle vihkiloman internointileiriltä, jossa tämä silloin oli. Suomalainen Yrjö von Grönhagen, joka oli sodan aikana toiminut läheisessä yhteistyössä SS-järjestön ja kansallissosialistien kanssa, oli onnistunut pestautumaan englantilaisten miehitysviranomaisten palvelukseen ja hoiti leirillä suomalaisten asioita.³⁷⁸ Kaija kertoi, että Grönhagen esti hänen avioliitonsa kieltämällä leiriltä poistumisen tekaistun sukupuolitauditartunnan perusteella. Kaija kertoi, että hänet lukittiin erityiseen ”koppiin” ja alkoholilta tuoksuva norjalainen lääkäri kävi antamassa Kaijalle ruiskeita käsivarteen. Mitään tutkimuksia ei Kaijan pyynnöistä huolimatta tehty. Lopulta leirin suomalainen sairaanhoitaja otti verikokeen ja lähetti sen Osloon tutkittavaksi. Lähes kahden viikon odotuksen jälkeen Kaija todettiin täysin terveeksi, mutta avioliitto Edmundin kanssa ei enää onnistunut ja Kaija palasi poikansa kanssa Suomeen. Poliisikuulustelussa Kaija halusi painottaa, että hänen toimintaansa saksalaisten hyväksi ei ole katsottava vihollismaan auttamiseksi, sillä ”vaikutteet ovat olleet kokonaan

³⁷⁷ Aineiston Atlas.ti memo Lebensborn.

³⁷⁸ Grönhagen oli ollut SS-järjestö Ahnenerben palveluksessa ja tehnyt sen palkkalistoilla mm. kansatieteellisiä tutkimuksia Karjalassa. Ahnenerben tarkoituksena oli tuottaa puolueen ideologian mukaista tutkimustietoa germaanisen rodun ylemmyydestä. Grönhagen oli kuitenkin erotettu epäpätevänä ja toimi jatkosodan aikana Valtion tiedotuslaitoksen edustajana Berliinissä.

toiset, sellaiset, jotka vain raskaan oleva nainen ja äiti voivat oikein ymmärtää”.³⁷⁹

Kaijan ja Edmundin Lebensborn-järjestölle täyttämät lomakkeet paljastavat kuitenkin, että sulhanen Edmund oli naimisissa ja kahden lapsen isä. Kumpikin ilmoitti, että avioliittoa ei ollut suunnitteilla. Syntyvä lapsi jäisi äitinsä huostaan, mutta Edmund halusi, että lapsi saisi hänen sukunimensä ja antoi siitä kirjallisen suostumuksensa. Kaija ilmoitti, että haluaa sodan päätyttyä muuttaa pysyvästi Saksaan ja pyysi järjestön apua työpaikan hankkimisessa.³⁸⁰ Kaijan kertomus Grönhagenin ja leirin lääkärin toiminnasta on hyvin yksityiskohtainen eikä mahdollinen sukupuolitautitartunta tunnu todennäköiseltä. Se olisi tullut ilmi Lebensbornin tarkassa lääkärintarkastuksessa, jossa jokainen nainen testattiin sukupuolitautitartunnan varalta. Kaijan johdonmukainen ja vakuuttavalta tuntuva kertomus avioliittoaikasta Norjassa ei kuitenkaan pitänyt paikkaansa.³⁸¹

Kaija ei ollut ainoa, joka kertoi Grönhagenin estäneen avioliiton solmimisen. Myös Niina kertoi Grönhagenin kieltäytyneen myöntämästä lomaa leiriltä vihkimistä varten. Niinakin kertoi lähtönsä yhdeksi syyksi sen, että hänen oma kotiväkensä oli jo lähtenyt evakkoon Sallasta eikä hänellä ollut enää kotia, jonne olisi voinut mennä lapsensa syntymisen ajaksi. Itävaltalainen sulhanen, ylikorpraali Franz työskenteli samassa yksikössä. Hän kertoi, että paluumahdollisuus etelään olisi ollut vielä olemassa, mutta raskaus, sulhasen pyynnöt sekä kotipaikan menetys saivat Niinan kallistumaan lähtöön. Sekä Franz että Niina toivoivat, että Norjasta Niina voisi matkustaa Itävaltaan. Norjassa Niina siirtyi Geilon Lebensborn-kotiin kuukautta ennen lapsen syntymää. Niina sai synnytyksen jälkeen toipua kodissa vielä kuusi viikkoa ja sen jälkeen hän työskenteli lastenhoitajana toisessa äitikodissa, jossa pystyi samalla huolehtimaan omasta lapsestaan. Niinan kertoi, että tytär kastettiin heinäkuussa 1945 isän läsnä ollessa. Toimituksen suoritti saksalainen kenttäpappi ja kastetodistukseen merkittiin myös isän nimi. Franz oli samoin kun Edmund allekirjoittanut todistuksen, jossa hän tunnusti olevansa lapsen isä. Niina ja Franz onnistuivat löytämään norjalaisen papin, joka lupasi vihkiä heidät. Ilman vihkimistä Niinalle ei ollut mahdollisuutta seurata Franzia Itävaltaan. Tässä vaiheessa Niina oli kuitenkin jo siirretty Örjen suomalaisten internoimisleirille, josta Yrjö von Grönhagen ei päästänyt häntä lomalle vihkimistä varten. Niina lapsensa kanssa Suomeen, koska muuta vaihtoehtoa ei ollut.³⁸²

³⁷⁹ Aineiston Atlas.ti memo Lebensborn.

³⁸⁰ Lebensborn hmp 8010, Der Höhere SS- und Polizeiführer beim Reichskommissar für die besetzten norwegischen Gebiete, Fragebogen Kindesmutter ja Kindesvater. Riksarkivet, Sarja D, laatikko 91, Abteilung Lebensborn, RAFA 2182, RAO.

³⁸¹ Lebensborn hmp 8010, Sarja D, laatikko 91, Abteilung Lebensborn, RAFA 2182, RAO.

³⁸² Aineiston Atlas.ti memo Lebensborn.

Niinan ja Kaijan tapauksissa on muutakin samankaltaisuutta kuin von Grönhagenin käytös: myös Niinan sulhanen oli Lebensbornille annettujen tietojen mukaan naimissa eikä heillä ollut Lebensbornille annettujen tietojen mukaan myöskään mitään aikomusta avioitua. Yhteys lapsen isään oli Niinan mukaan katkennut jo heinäkuussa 1944 eikä mies ilmeisesti tiennyt, että Niina odotti lasta. Suhde oli alkanut joulukuussa 1943. Kyselykaavakkeessaan Niina ilmoitti, että halusi mahdollisimman pian lähteä Saksaan ja toivoi, että järjestö auttaisi työpaikan hankkimisessa. Avioliitto olisi kuitenkin ollut Valtakunnan näkökulmasta ei-toivottava, sillä Niinan rotuarviointi ei ollut rohkaiseva. Lisääntymiselle ei ollut löytynyt terveydellistä estettä, mutta Niina arvioitiin ”rodultaan” tyypilliseksi suomalaiseksi (*Finnin*), ja arvioija kirjoitti, ettei voinut antaa täsmällistä arviota, vaan Niina olisi joutunut lisätutkimusten kohteeksi. Hänen kohdallaan harkintaa aiheutti musta tukka ja ruskeat silmät sekä pienikokoisuus. Niina oli kuitenkin aidosti hakemassa apua, sillä hän oli aivan yksin. Yhteyttä lapsen isään ei ollut, kun hän hakeutui Lebensborn-järjestön puheille, molemmat vanhemmat olivat kuolleet eikä Niinalla ollut varallisuutta. Hänen ainoa turvansa oli saksalainen työpaikka ja Lebensborn-järjestö.³⁸³

Useat naiset kertoivat kuitenkin Yrjö von Grönhagenin hieman epäilyttävistä toimista Örjen suomalaisten leirillä. Tämä oli ensin esiintynyt pitkässä vaaleassa tukassa ja suomalaisen sotilasvirkamiehen asussa, mutta sitten vaihtanut siviilipukuun ja lyhyisiin, tummiin hiuksiin. Grönhagen oli toisen suomalaisen miehen kanssa kuulustellut kaikki Örjen suomalaisten kotiuttamisleirillä olleet naiset, mutta oli ollut perin vaitelias omista asioistaan. Naiset kertoivat miehen kohdelleen naisia huonosti ja nimitelleen heitä rumasti sekä harjoittaneen epärehellistä valuuttakauppaa. Selman mielestä mies oli ”kaikkea muuta kuin Suomea edustava henkilö” ja Toini puolestaan kertoi hänen ”huiputtaneen suomalaisia tyttöjä kaikella tavalla” eikä uskonut Suomen valtion lähettäneen sellaista edustajaa Norjaan. Lisäksi Grönhagen oli takavarikoinut kaikkien naisten henkilökortit, mikä harmitti erityisesti Seijaa, joka oli menettänyt kallisarvoisen ajokorttinsa. Aluksi mies oli luvannut kaikille, että he saisivat siirtyä haluamaansa maahan Australiaa myöten. Lopulta tämä oli kuitenkin ilmoittanut, että kaikkien oli palattava Suomeen, vaikka moni olisi vielä halunnut matkustaa Saksaan ja mahdollisesti mennä siellä naimisiin.³⁸⁴

Ainoa norjalaisissa Lebensborn-kodeissa ollut, joka solmi jo Norjassa avioliiton sulhasensa kanssa ja lähti yhdessä miehensä kanssa Saksaan, oli parturina saksalaisille työskennellyt Aune. Heidänkin avioliittonsa toteutui vasta sodan päätyttyä. Aune oli aluksi ollut parturiharjoittelijana sisarensa liikkeessä suomalaisella varuskunta-alueella, mutta liiketoiminta tyrehtyi, kun varuskunta muutti pois. Saksalaisten saapuminen sai sisaren lähtemään pohjoiseen, jonne Aunekin myöhemmin siirtyi, sillä töitä riitti saksalaisten

³⁸³ Lebensborn hmp 8018, Sarja D, laatikko 91, Abteilung Lebensborn, RAFA 2182, RAO.

³⁸⁴ Ptk 597/46, 737/46, 590/45, 591/45, 795/45, 856/45, 473/45, 479/45, Valpo II, KA.

parturina. Aune tutustui Gerhardiin, joka oli apteekkari ja jo nelissäkymmenissä. Syyskuussa 1944 hän oli alkuvaiheessa raskaana ja päätti siirtyä Gerhardin yksikön mukana Norjaan, koska ei uskaltanut palata kotipaikkakunnalleen Lappeenrantaan. Norjan puolella Aune määrättiin usean muun suomalaisen naisen tavoin *Armeebekleidungsamtin* alaiseen varuskorjaamoon Saetermoeniin, missä Aunen tehtävänä oli parsia sukia. Helmikuussa 1944 Aunen raskaus oli niin pitkällä, että hänet lähetettiin muiden raskaana olevien kanssa Heim Geiloon, jossa tuolloin oli 8 suomalaista ja 40 norjalaista naista. Rotuarvioinnissa Aune sai rotuarviokseen suomalainen (*Finnin*), jolla on pohjoisen rodun piirteitä. Yleisarvio oli *gut* eli hyvä. Aunen ja Gerhardin poika syntyi kuukautta ennen Saksan antautumista Lebensborn-kodissa, josta suomalaiset naiset lapsineen siirrettiin Hamarin kaupungin sairaalaan. Aune siirrettiin sotaväen internoimisleirille ja sieltä vielä suomalaisten internoimisleirille. Elokuussa, juuri ennen suomalaisten kotiuttamista, norjalainen tuomari vihki Gerhardin ja Aunen avioliittoon. He pääsivät lähtemään Norjasta vasta lokakuun viimeisenä päivänä. Samassa kuljetuksessa lähti myös neljä suomalaista naista, joista yhdellä oli pieni lapsi mukanaan. Sekä Gerhard että Aune ja lapsi passitettiin sairaalaan, josta molemmat saivat vapauttamistodistuksen muutaman päivän päästä ja he pääsivät lähtemään Gerhardin kotipaikkakunnalle, pikkukaupunkiin Holsteinissa englantilaisella miehitysvyöhykkeellä. Vaikka Gerhardilla oli hyvä ammatti, osoittautui elämä taloudellisesti ylivoimaiseksi. Gerhard sai töitä apteekista, mutta 125 *Reichsmarkin* palkka ei riittänyt perheen elättämiseen. Hän siirtyi kaupungin ainoan teatterin pianon ja harmonikan soittajaksi parempien tulojen toivossa. Talvella 1946 elämä oli muuttunut jo täysin kestävämmäksi. Avioliitto sinänsä oli kunnossa, mutta vaatteista oli huutava pula eikä polttoainetta kodin lämmittämiseen ollut saatavilla. Aune teki päätöksen hakea paluulupaa Suomeen, tässä vaiheessa jo kahden poikansa kanssa. Mies haki myös erikseen lupaa, mutta turhaan. Aune toivoi voivansa jatkaa avioliittoa Gerhardin kanssa jotenkin, mutta nyt hän halusi palata lapsiensa kanssa äitinsä luo Suomeen. Aune saapui Hangon karanteenileirille kesäkuussa 1947. Matkaa oli edeltänyt lähes puoli vuotta lasten kanssa Lyypekin Am Stau -leirillä, josta hän oli vain silloin tällöin päässyt tapaamaan miestään. Miehen toiveet päästä sodanjälkeiseen Suomeen olivat olemattomat, etenkin kun hän oli kuulunut rivijäsenenä Saksan kansallissosialistiseen puolueeseen.³⁸⁵

Lääkintälottana useissa sotasairaaloissa työskennellyt 24-vuotias Liisa passitettiin Trondheimin Lebensborn-kotiin, jossa ollessaan hän synnytti norjalaisella klinikalla tyttären. Hän oli tavannut vuoden 1942 marraskuussa Kuusamon saksalaisessa sairaalassa työskennellessään saksalaisen sotilaan, jonka kanssa oli alkanut odottaa lasta huhtikuussa 1944. Liisan lapsi ei ollut kuitenkaan terve. Kun hän palasi synnytyksen jälkeen Lebensborn-kotiin,

³⁸⁵ Lebensborn hmp 8019, Sarja D, laatikko 91, Abteilung Lebensborn, RAFA 2182, RAO ja aineiston Atlas.ti memo Lebenborn.

saksalainen lääkäri totesi, että lapsella on sydänvika. Liisa sai toipua synnytyksestä muutamien viikkojen ajan, jonka jälkeen hänet lähetettiin lapsensa kanssa norjalais-saksalaisille lapsille tarkoitettuun lastenkotiin työskentelemään lastenhoitajana. Vielä Saksan antautumisen jälkeen kesäkuussa 1945 Liisa sai lastenkodin ylihoitajalta määräyksen siirtyä työhön Hønefossin saksalaisen sotasairaalan yhteydessä olevaan lastenkotiin. Tämä oli Lebensbornin Kinderheim Godthaab, jossa oli tilaa 165 lapselle. Tilapäisesti kodissa saattoi olla kuitenkin jopa 250 lasta.³⁸⁶ Lastenkodissa työskenteli Liisan saapuessa neljä suomalaisia naista, jotka olivat raskaana. Liisa kuitenkin sairastui vakavasti ja sairaalassa ollessaan hänen lapsensa menehtyi. Kuolinsyyksi ilmoitettiin havaittu sydänvika ja astma. Liisa pyysi lupaa saada haudata tyttärensä, johon suostuttiin.³⁸⁷

Liisan lapsen menehtyminen äidin poissaolon aikana herättää epäilyn, että lapsen kuolema ei ehkä ollut täysin luonnollinen. On aivan mahdollista, että vakava sydänvika aiheutti kuoleman tai lapsen hoitoa laiminlyöntiin. Jos Liisan lapsi olisi syntynyt Kolmannessa valtakunnassa saksalaiselle naiselle, olisi lapsen tilaa arvioitu sen kannalta, oliko elämä laskettava *Volksgemeinschaftin* kannalta jatkamisen arvoiseksi vai arvottomaksi eli toisin sanoen tulisiko se hyödyttämään Valtakuntaa vai muodostuisiko se taakaksi. Jos lapsen tila todettiin ”elämälle arvottomaksi”, tuli lapsen kohtaloksi lääkärin suorittama surmaaminen (*Vernichtung "lebensunwerten Lebens"*), josta käytettiin armokuoleman peiteilmaisua. Tuhannet parantumattomasti sairaat tai kehitysvammaiset saksalaiset lapset saivat tässä ”Aktion T4” –nimellä tunnetussa ohjelmassa surmansa. Sitä toteutettiin vuodesta 1939 aina sodan loppuun asti, vaikka surmaaminen virallisesti lopetettiin vuoden 1941 loppuun mennessä sen aiheuttamien kielteisten reaktioiden vuoksi. Aluksi tarkoituksena oli ei-toivotun, *Volksdemeinschaftin* kannalta hyödyttömän lapsiaineksen eliminointi kansanruumiista, mutta sitä alettiin soveltaa myös aikuisiin, lähinnä kehitysvammaisiin ja vakavista mielenterveydellisistä ongelmista kärsiviin. Lebensborn-kodeissa syntyneet, ”arvottomiksi” todetut lapset surmattiin erityisissä laitoksissa, jonne lapsi lähetettiin. Järjestö ei halunnut tulla samaistetuksi Aktion T4 –ohjelmaan, sillä sen toiminta perustui rotupolitiikan toiseen ääripäähän, mahdollisimman monen, ”rodullisesti arvokkaan” lapsen elämän tukemiseen. Epätäydellisinä syntyneistä järjestö sanoutui irti ja he saivat huomaamattomasti passituksen ”hoitolaitoksiin”, joissa ainakin kaikkein vaikeimmin kehityshäiriöiset surmattiin. Lapset saivat ruokansa mukana jotain voimakasta rauhoittavaa lääkettä tai morfiinia, vaipuivat horrostilaan ja kehittyivät pian kuolettavan keuhkotulehduksen tai pikkuhiljaa vain kuihtuivat pois. Hoitolaitokseen lähettämiseen riitti pienikin epämuodostuma, kuten huulihalkio. Vaikeasti kehitysvammaisen lapsen oletettava elinikä hoitolaitoksessa oli muutamia kuukausia. Kehityshäiriöiset lapset muodostivat ainoastaan taloudellisen

³⁸⁶ Schmitz-Köster 2004, 240.

³⁸⁷ Aineiston Atlas.ti memo Lebensborn.

rasitteen Kolmannelle valtakunnalle, sillä he eivät pystyneet hyödyttämään yhteiskuntaa sen paremmin työpanoksellaan kuin lisääntymiskyvyllään. Lebensbornin toiminnasta ei ole säilynyt riittävästi lähteitä, jotta Liisan pienen tyttären kohtalosta voisi tehdä varmoja johtopäätöksiä.³⁸⁸ Toisaalta kansallissosialistisen rotuajattelun voimakkaasti sisäistänyt lääkäri saattoi ehkä toimia kaikessa hiljaisuudessa Lebensborn-organisaation suojassa surmaamalla lapsia, joiden synnynnäinen sairaus saattoi selittää kuolinsyyn. Koska lasten syntymästä ei ilmoitettu äidin kotipaikan henkikirjoittajalle, ei kuolemastakaan lähtenyt tietoa paikallisille viranomaisille.³⁸⁹ Toisaalta järjestö keskittyi ainoastaan valikoidun parhaimmiston elämän kunnioittamiseen ja hoivaamiseen, eikä halunnut omien lääkäreidensä maineen tahraantuvan millään epäilyttävällä toiminnalla, varsinkin kun Kolmas valtakunta oli Liisan lapsen menehtyessä romahtanut ja saksalaiset toimivat liittoutuneiden valvonnan alaisina.

Lebensborn-järjestö avusti myös sellaisissa tapauksissa, jolloin äiti oli halukas antamaan lapsensa adoptioon. Kaksi Lebensborn-kodissa ollutta suomalaisista naista päätyi tähän ratkaisuun.³⁹⁰ 24-vuotias ompelija Hilja kertoi kuulustelussa antaneensa lapsen kasvatiksi saksalaiselle ylilääkärille, joka oli mennyt Saksaan. Lapsen isäksi Hilja ilmoitti SS-Sturman Hansin, jonka kanssa oli sovittu avioliitosta ja Saksaan menosta, mutta yhteys mieheen oli katkennut jo vuoden 1945 lokakuussa. Avioliiton esteeksi olisi kuitenkin muodostunut Hiljan saama arvio lääkärintarkastuksessa. Häneet luokiteltiin kuuluvaksi falenilaiseen (*fällisch*) rotuun, jolla oli pohjoisia piirteitä, mutta jostain syystä hänen lisääntymisensä asetettiin kyseenalaiseksi.³⁹¹ Molemmat adoptioon annetut lapset olivat kuitenkin vielä vuonna 1948 entisen Kinderheim Godthaabin tiloihin perustetussa lastenkodissa.³⁹² Norjan viranomaiset halusivat lopettaa saksalaisten jälkeensä jättämän lastenkodin ja joko lähettää lapset kotimaahansa tai löytää heille adoptiokodin. Yksityistä kautta Hiljan 3-vuotiaalle Anneliese-tyttärelle oli löytynyt adoptiovanhemmiksi amerikkalainen professori ja hänen vaimonsa, mutta viranomaiset eivät ”norjalaisen käsityksen” mukaan voineet luovuttaa tyttöä ilman äidin suostumusta, jota ei ollut Hiljan tai tyttären Lebensborn-papereista löytynyt.³⁹³ Hiljalle tuli kutsu Suomen Punaisen Ristin toimistoon hoitamaan Anneliesen adoptiota koskeva asia. Kirjeenvaihdosta käy kuitenkin

³⁸⁸ Liisan kansio puuttuu Norjan Lebensborn-järjestön arkistosta.

³⁸⁹ Schmitz-Köster 2004, 202–204 ja Lilienthal 2008, 102–103.

³⁹⁰ Lebensborn hmp 8021, Sarja D, laatikko 91, Abteilung Lebensborn, RAFA 2182, RAO ja aineiston Atlas.ti memo Lebensborn.

³⁹¹ Lebensborn hmp 8021, Sarja D, laatikko 91, Abteilung Lebensborn, RAFA 2182, RAO.

³⁹² Lebensborn hmp 8002, joka puuttuu, mutta äidin nimi on tiedossa sekä Lebensborn hmp 8021, Sarja D, laatikko 91, Abteilung Lebensborn, RAFA 2182, RAO ja ptk 17/46, Valpo II, KA.

³⁹³ LB 8021, Sarja D, laatikko 91, Abteilung Lebensborn, RAFA 2182, RAO.

ilmi, että Hilja harkitsi tyttärensä ottamista luokseen, eikä suoralta kädeltä pystynyt tekemään päätöstä tytön luovuttamisesta adoptioon.³⁹⁴

Osa niistä naisista, jotka odottivat lasta tai synnyttivät Norjassa, eivät kääntyneet Lebensborn-järjestön tukeen. Muutaman naisen raskaus oli vasta alkuvaiheessa, kun he palasivat Suomeen.³⁹⁵ Lukumääräisesti näitä naisia oli hieman enemmän, yhteensä 29 naista. Norjasta palanneiden joukossa oli lisäksi kaksi naista, jotka olivat saaneet lapsen jo Suomessa, mutta lapsi oli jäänyt heidän vanhempiensa hoitoon. Toinen heistä, 22-vuotias Maaria oli yksi niistä harvoista, joka kuulustelussa purki katkeruuttaan lapsen isää kohtaan. Tämä oli pyytänyt Maariaa mukaansa Norjaan ja myöhemmin Saksaan, jossa he voisivat mennä naimisiin, mutta Maaria kertoi, että ”lapsen syntymän jälkeen oli kuitenkin kyllästynyt lapsen isään, syystä että joutui tämän takia aviottoman lapsen äidiksi ja tämän takia kieltäytynyt sulhasensa tämän tapaisesta ehdotuksesta”. Vääpeli Werner oli lähetetty lokakuun 1944 alussa Saksaan ja Maaria oli odottanut Wernerin ilmoittavan itsestään, mutta näin ei ollut kuitenkaan tapahtunut, vaan mies oli jättänyt lapsen elatuksen yksin Maarian ja tämän vanhempien vastuulle. Maaria halusi painottaa, että jos ”hänen makaajansa” tavattaisiin, vaatisi hän miehen tai ne tahot, jotka miehen puolesta olisivat asiassa vastuussa, osallistumaan lapsen elatukseen.³⁹⁶

Lebensborn-järjestö pyrki palkkaamaan omasta mielestään työhön soveltuvia, alkuvaiheessa raskaana olevia naisia lastenkoteihinsa työvoimaksi, kun taas ne naiset, jotka eivät halunneet järjestön tukea, työskentelivät raskauden loppuun asti saksalaisissa yksiköissä.³⁹⁷ Toinen eroavaisuus näiden kahden ryhmän välillä oli lapsen isäksi nimetyn kuuluminen joko SS-järjestöön tai upseeristoon. Vaikuttaa siltä, että Saksan armeijan eliittin kuuluvia oli enemmän Lebensborn-kodeissa olleiden naisten sulhasten tai miesystävien joukossa, mikä Lebensbornin elitistisen ja rotupoliittisen luonteen huomioonottaen ei ole mitenkään yllättävää. Toisen ryhmän miesten enemmistö edusti alipäällystä, vaikka mukana oli myös muutamia upseeristoon kuuluvia.³⁹⁸ Lebensbornin kanssa tekemisissä olleiden naisten lasten isät olivat luultavasti enemmän sitoutuneet järjestön päämääriin, olleet mukana tai rohkaisseet sinne hakeutumisessa tai rohkaisseet lapsen äitiä hakeutumaan sen piiriin. Saatta olla, että saksalaisissa työpaikoissa raskautensa loppuun asti työskennelleiden naisten yksiköt halusivat pitää naiset mahdollisimman pitkään omassa palveluksessaan ja esimiehet jättivät kertomatta naisille mahdollisuudesta hakeutua Lebensborn-kotiin. Järjestö olisi saattanut ottaa heidät ennen synnytystä työhön omiin lastenkoteihinsa.

³⁹⁴ Kirjeenvaihto, Suomen Punaisen Ristin arkisto, KA.

³⁹⁵ Ptk 539/45, 524/45, 532/45, 579/45 ja 403/45, Valpo II, KA.

³⁹⁶ Pkt 507/45, Valpo II, KA.

³⁹⁷ Aineiston Atlas.ti memot Työkokemus Norjassa ja Lebensborn.

³⁹⁸ Ks. esim. pkt 548/45, 369/45, 408/45, 453/45, 500/45, 548/45, 338/45 ja 374/45, Valpo II, KA.

Inkeri sai poikansa helmikuussa 1945 Skjoldin kenttäsairaalassa, jossa hän oli joutunut olemaan monta kuukautta ennen synnytystä. Tämän jälkeen hänet lähetettiin saksalaisen hammaslääkärin apulaiseksi, jossa Inkeri työskenteli kesäkuun alkuun. Vielä tämänkin Inkeri työskenteli saksalaisen kasinon ruuanlaittajana aina kotimaahan palaamiseensa asti.³⁹⁹ Anja synnytti Övegaardin kenttäsairaalassa ja oli lähetetty sinne upseerikasinon keittiöapulaisen tehtävistä kolme viikkoa ennen synnytystä. Sairaalaan hän palasi kaksi päivää Saksan antautumisen jälkeen entiseen työpaikkaansa. Anjalle myönnettiin viikko vapaata palveluksesta, jonka jälkeen työ upseerikerhon palveluksessa jatkui muuttumattomana siihen asti, kunnes Anja palasi elokuussa lapsensa kanssa Narvikin kautta Suomeen.⁴⁰⁰

24-vuotias Aino työskenteli Moirassa *Organisation Todtin* keittiöapulaisena seitsemän kuukautta ja kertoi sinä aikana synnyttäneensä tyttären, jonka isä oli saksalainen korpraali Hans. Parilla oli tarkoitus mennä Saksassa avioliittoon. Ainon suomalainen aviomies oli kuollut talvisodassa ja tämän jälkeen Aino oli muuttanut takaisin kotipaikkakunnalleen ja mennyt saksalaisten töihin. Hän kertoi, että saksalaiset olivat kohdelleet häntä koko Norjassa olojan moitteettomasti. Karin puolestaan tutustui heti Norjaan savuttuaan Altassa ilmavoimien kapteeni Arthuriin ja he alkoivat seurustella. Hänen työskenteli koko raskautensa ajan erilaisissa toimistotehtävissä, kunnes päivää ennen synnytystä heinäkuussa 1945 sai siirtyä Saetermoenin sotasairaalan naistenosastolle. Martta oli mennyt 1943 kihloihin ilmatorjuntayksikön ylivääpeli Heinrichin kanssa. Hän kertoi lähteneensä Norjaan miehen yksikön mukana, koska oli ”menettänyt entisen työpaikkansa, samoin kuin kotinsa Karjalassa ja omaisensa olivat evakuoituna jossain Suomessa”. Hän kertoi ymmärtäneensä, että lähdestä voi seurata ikävyyksiä, mutta piti sitä parempana ratkaisuna kuin jäämistä, sillä oli kaiken lisäksi raskaana. Martta työskenteli yksikön keittäjänä aina tammikuuhun 1945 asti, kunnes joutui muutamaksi päiväksi Övergardin kenttäsairaalaan. Martta kertoi, että hieman tervehdyttyään kykeni työskentelemään sairaalan siivoojana, vaikka oli heikossa kunnossa raskautensa vuoksi eikä kyennyt seuraamaan entistä yksikköään, joka oli siirtymässä pois paikkakunnalta. Toukokuun 2. päivänä 1945 sairaalan henkilökuntaa alettiin vähentää ja Martta siirtyi uuteen työpaikkaan Saetermoenissa olevan kuivaushuoneen lämmittäjäksi, kunnes kolmen viikon kuluttua synnytti paikallisessa sotasairaalassa pojan. Synnytyksen jälkeen Martta työskenteli jälleen sairaalan naistenosastolla erilaisissa aputehtävissä. Äiti ja poika palasivat elokuussa Suomeen, mutta Martan lapsi ei selviytynyt, vaan menehtyi Hangon leirillä.⁴⁰¹

Katri oli mennyt sotavuosina naimisiin rovaniemeläisen miehen kanssa, mutta mies oli osoittautunut väkivaltaiseksi ja juopoksi. Kun Katrin äitikään

³⁹⁹ Ptk 338/45, Valpo II, KA.

⁴⁰⁰ Ptk 369/45, Valpo II, KA.

⁴⁰¹ Pkt 408/45, Valpo II, KA.

ei ollut tuntenut myötätuntoa tyttären epäonnistunutta valintaa kohtaan, oli Katri päättänyt tulla toimeen omillaan ja tarttui sodan tarjoamaan mahdollisuuteen, työhön saksalaisessa yksikössä. Suomesta lähdön hetkellä saksalaiset eivät painostaneet häntä mukaansa, mutta sulhasen pyyntö sekä pelko neuvostojoukkojen saapumisesta maahan vaikuttivat lähtöpäätökseen. Lisäksi Katri totesi, että ”nämä sekä ristiriitaiset tunteensa ja sotkuinen elämänsä huomioon ottaen oli hän päättänyt seurata saksalaisen yksikön mukana, sillä toivoi tällä tavalla voivansa heittää selkensä taakse sen elämän, joka oli siihen saakka tarjonnut vain kärsimyksiä”. Katri synnytti Trondheimin sairaalassa syyskuussa 1945 lapsen, jota saksalainen isä pääsi jo samana päivänä katsomaan sairaalaan. Seuraavana päivänä Katri sai mieheltä kirjeen, jossa tämä kertoi joutuvansa lähtemään Saksaan. Katri passitettiin suoraan sairaalasta leirille ja hän palasi poikansa kanssa Suomeen lokakuussa 1945. Kuulusteluissa hän totesi reippaasti, että poika on terve ja odottaa pappia, joka vahvistaisi hänelle nimen.⁴⁰²

Norjassa sodan loppuajan olleiden naisten kokemukset muodostuivat monin tavoin erilaiseksi kuin niiden, joiden matka jatkui Saksan alueelle. Ensinnäkin he työskentelivät miehitetyssä, mutta sotaa käymättömässä maassa, joten olosuhteet olivat huomattavasti ankarammat Saksassa. Paluu Suomeen oli myös hyvin erilainen: naisilla ei ollut paljoakaan mahdollisuutta jäädä Norjaan tai matkustaa Saksaan sodan päätyttyä, vaan heidät kotiutettiin Suomeen melkein poikkeuksetta vuoden 1945 aikana. Joillekin paluu oli helpotus, mutta joillekin pettymys. Saksaan pääsy edellytti avioliiton solmimista saksalaisen miehen kanssa, mikä monissa tapauksissa oli täysin mahdotonta, koska sulhasen olinpaikka tai kohtalo oli tuntematon. Saksan alueelta palaavat puolestaan saapuivat omasta halustaan, mutta usean vuoden aikana, ja joutuivat myös usein näkemään paljon vaivaa päästäkseen takaisin kotimaahan. Myös lasta odottavien naisten kokemukset olivat Norjassa erilaiset kuin Saksan alueella.

4.3 SAKSA

4.3.1 LUFTGAU XI

Rouva Lehtosen komennossa suunnilleen kolmensadan naisen joukko lähti Oslon *Frontleitstelle*stä, joukkojen täydennyskeskuksesta, saksalaisella kuljetusaluksella Fredrikshavniin ja sieltä junalla Saksan puolelle rajakaupunki Flensburgiin. Joukko saapui sinne 13.12.1944. 30-vuotias Inkeri kertoi kuulustelussaan yksityiskohtaisesti matkan vaiheista ja olosuhteista Hampurin kasarmeilla. Elämä ei ollut kohdellut Inkeriä hellin käsin. Isä oli

⁴⁰² Ptk 528/45, Valpo II, KA.

kuollut 1918 vankileirillä nälkään ja lapset oli lähetetty lastenkotiin. Heti kansakoulun jälkeen Inkeri oli alkanut elättää itseään keittiöapulaisena. Jossain vaiheessa hän meni naimisiin ja sai pojan, mutta mies kuoli ilmeisesti jo samana vuonna. Saksalaisen *Nachrichtenabteilungin* upseerikasinon palvelukseen Inkeri kertoi menneensä taloudellisista syistä. Hän oli kuitenkin jo silloin kihloissa saksalaisen ylivääpelin kanssa ja lähdön syyksi Inkeri ilmoitti avioliiton solmimisen. Kun suomalaiset naiset odottivat matkamääräystä Oslon *Frontleitstellessä*, meni Inkeri Norjan konsulaattiin pyytämään pääsyä Ruotsiin, jossa hänen poikansa oli sotilapsena. Pyyntöön ei suostuttu ja Inkerin matka jatkui muiden mukana Flensburgiin. Naiset saivat kävellä monen kilometrin matkan kaupungin ulkopuolelle tyhjään parakkikylään, jossa saivat ”järjestää olonsa miten parhaaksi saivat”. Ruokaa he saivat hakea kolmen kilometrin päästä sotilaskeittiöltä. Päivän ruoka-annos koostui vihanneskeitosta ja kuivasta muonasta sekä pienestä palasta margariinia, juustoa ja makkaraa. Kolmen päivän päästä naiset kuljetettiin härkävaunuilla junarataa pitkin Hampuriin, jonne he saapuivat seuraavana päivänä keskellä yötä. Asemalta naiset saivat taas marssia kolmen kilometrin matkan kasarmin parakkialueelle, jossa kyllä oli pedit laitettu, mutta mitään lämmitystä ei ollut, vaikka oltiin joulukuun puolivälissä.⁴⁰³

Saksalaiset vaativat kaikilta tarkat henkilötiedot ja kysyivät, minkälaisessa työssä kukin oli aiemmin ollut. Kasarmialueelta ei saanut poistua ilman lomatodistusta. Inkerin mukaan muona kasarmilla oli aluksi kohtuullista, mutta sodan loppua kohti huononi huomattavasti. Marjakin määrättiin aluksi parsimaan ja paikkaamaan varusteita, mutta hän meni pyytämään siirtoa keittiötetäviin ja onnistuikin siinä. Marjan muisteluissa ei esiintynyt huonoa ruokaa tai kohtelua. Päin vastoin hän kertoi keittiöllä työskennelleen neuvostovangin kaataneen hieman liikaa sokeria astiaan saksalaisen naisen katsoessa suopeasti muualle. Marja oli valinnut sijoituspaikakseen Hampurin, omien sanojensa mukaan ”koska Hampuri kuulosti mielenkiintoiselta nimeltä”.⁴⁰⁴ Saksalaisten esittämä tarjous kouluttautua automekaanikoksi, johon jotkut työt innolla suostuivat, ei Marjaa kiinnostanut.⁴⁰⁵

Marja sai passituksen 30 naisen ryhmässä Iserbrookin sotilaskasarmille Hampurin esikaupunkialueella. Sotatilanteen realiteetit paljastuivat heti Hampuriin saavuttaessa kouriintuntuvalla tavalla. Naisia kiellettiin kävelemästä liian lähellä valtavia kerrostaloja. Pimeässä mahtavilta näyttäneet rakennukset olivat pelkkiä julkisivuja, jotka saattoivat romahtaa jalankulkijoiden päälle minä hetkenä hyvänsä.⁴⁰⁶

Paulan miesystävä Manfred pystyi seuramaan Paulaa Hampuriin Rissenin kasarmialueelle, jonne suuri joukko suomalaisia naisia sai työmääräyksen. Mies huomasi, että Paula oli tavallista väsyneempi ja järjesti ajan lääkärin

⁴⁰³ Ptk 735/45, Valpo II, KA.

⁴⁰⁴ Ptk ja MHaast/AH.

⁴⁰⁵ MHaast/AH.

⁴⁰⁶ MHaast/AH.

vastaanottolle. Paulalla todettiin tuberkuloosi ja hän sai passituksen Hampurin kaupunginsairaalaan ja myöhemmin tuberkuloosiparantolaan Harz-vuoristoon. Sairaus tavallaan pelasti Paulan Hampurin pommituksilta ja raskaalta työteolta ilmatorjuntakasarmilla. Hänen kokemuksensa muodostui parantolassaolon vuoksi suhteellisen rauhalliseksi aina siihen asti, kunnes liittoutuneiden rintama saavutti paikkakunnan. Paula oli kuitenkin Saksaan saapuessaan päättänyt, ettei aio noudattaa Manfredin ajatusta lähteä tämän vanhempien luokse:

-- mutta siinä vaiheessa Flensburgissa – mä en ymmärrä – siellä oli semmoinen nuori luutnantti kuin matkanjohtajana ja hän tuli minun luo kysymään, mitä mä meinaan, lähdenkö sulhasen kotiin, niin siinä mulla rupesi pikkusen niin kun järki pelaamaan ja mä sanoin ei, mä en lähde. Mä rupesin ajattelemaan että kun hän (Manfred, AH) ei tule kotiin edes ja mä menen ihan vieraaseen paikkaan, vaikka se oli sivistynyt perhe eikä hänellä ollut siskoja ja veljiä niin siitä huolimatta mä en voi tietää miten mä tulen toimeen niiden ihmisten kanssa, parempi mulla on olla näiden suomalaisten tyttöjen kanssa.⁴⁰⁷

Hampurin suunnilleen sadan naisen joukko jaettiin lähistön ilmatorjuntakasarmeille sekä lentokentille työskentelemään keittiöissä ja ompelutuvilla. Suurin yksittäinen joukko, viitisenkymmentä naista, jäi työskentelemään Rissenin kasarmille ja toistakymmentä naista määrättiin läheiselle Iserbrookin kasarmialueelle. Olosuhteet olivat huonot, mutta rouva Lehtonen uskalsi myös vaatia saksalaiselta työnjohdolta parannuksia suomalaisten työntekijöiden asemaan ja onnistuikin siinä hieman. Ruoka oli kuitenkin edelleen huonoa ja riittämätöntä. Naiset parsivat sukkia ja korjasivat univormuja. Lahjalle annettu työtehtävä oli erityisen ikävä: hänen tuli hakea varastosta vuosikausia siellä lojuneita neuvostosotilaiden univormuja ja ratkoa ne neulomoa varten. Työ oli erittäin vastemielistä sen likaisuuden tähden. Ratkotuista osista neulomot valmistivat univormuja ns. Vlasovin armeijan miehille. Lahjan onnistui saada siirto muihin tehtäviin. Hän opiskeli kieliä yliopistossa ja oli lähtenyt saksalaisten tulkiksi Pohjois-Suomeen. Lahja pystyi kielitaitonsa ja koulutuksensa avulla vaikuttamaan olosuhteidensa paranemiseen, sillä hän sai siirtoon likaisesta ratkomistyöstä konttoritehtäviin Goslariin. Lahjan kanssa Goslariin lähti toinen suomalainen, 23-vuotias konttoristi Rakel. Hän oli Rissenissä parsinut sukkia, mutta oli sitten rouva Tuomisen avulla esittänyt työtodistuksen konttorityöstä saksalaisille Pohjois-Suomessa ja saanut siirron yhdessä Lahjan kanssa. Goslarissa kohtelu oli parempaa ja ruokakin kohtuullista, mutta palkkaa oli aluksi maksettu saman verran kuin parsimistyöstä. Kun saksalaiset eivät päässeet sopuun palkan suuruudesta, oli sen tulo kokonaan lakannut.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ PHaast/AH.

⁴⁰⁸ Ptk 700/46 ja 307/47, Valpo II, KA.

Myös sisarukset Aura ja Saimi määrättiin työhön, joka vastasi heidän ammattitaitoaan. Rissenin kasarmilla asui 7 000 miestä, joiden hiustenleikkuu oli Auran ja Saimin vastuulla, tosin saksalaisen ”parturineidin” valvonnassa. Molemmat sisarukset olivat ammattikoulutettuja parturikampaajia, joilla oli pitkä työkokemus alalta. Vanhempi sisar, 37-vuotias Saimi oli perustanut Rovaniemelle parturiliikkeen, joka oli saksalaisten sotilaiden läsnäolon ansiosta menestynyt erinomaisesti. Hän houkutteli myös neljä vuotta nuoremman sisarensa Auran Helsingistä työskentelemään liikkeessään, mihin tämä oli hyvien tienestien toivossa suostunut. Parhaimillaan Saimin parturikampaamossa työskenteli 14 työntekijää. Saimin taloudellinen menestys toi myös vaurautta, joka loppujen lopuksi johti siihen, etteivät sisarukset ehtineet viimeiseen evakuointikuljetukseen Rovaniemeltä. Saimi oli investoinut liikkeeseensä ja ostanut kalliita koneita sekä hankkinut lisäksi kesähuvilan, eikä hän halunnut jättää arvokasta irtaimistoa jälkeensä. Molemmat sisaret kertoivat, että he eivät saaneet tietoa viimeisestä evakuoitijunasta. Loppujen lopuksi naisilla ei ollut muuta mahdollisuutta kuin yrittää parturiasiakkaina tutuksi tulleiden saksalaisten avulla päästä joko pohjoiseen tai etelään päin. Naiset yrittivät edelleen päästä Norjasta Ruotsiin, mutta saksalaiset suhtautuivat heidänkin toiveisiinsa kielteisesti. Saimin ja Auran matka jatkui kohti Rissenin ilmatorjuntakasarmia, missä he määrättiin parturoimaan saksalaisten sotilaiden hiuksia. Työtä oli paljon ja työaika kaksitoista tuntia päivässä, aamukahdeksasta iltakahdeksaan. Palkkaa he saivat vähemmän kuin ompelutuvassa työskentelevät, ainoastaan 80 Rmk kuukaudessa, mutta Saimi kertoi saaneensa runsaasti palvelurahaa asiakkailtaan. Myös Saimi arvosteli rouva Lehtosen toimintaa ja väitti, että suomalaisten naisten olosuhteet ainoastaan pahenivat rouvan järjestelyistä. Suomalaiset naiset olivat hänen mukaansa joutuneet rouva Lehtosen käytöksen vuoksi syömään rangaistukseksi vankilamuonaa kolmen viikon ajan. Päivän ateria käsitti pienen palan leipää ja lautasellisen raakaa lanttukeittoa.⁴⁰⁹

Hyvin pian Marjakin sai järjestettyä itselleen siirron Iserbrookin varuskunnan keittiöön ikävästä parsimistyöstä, koska hänellä oli työkokemusta tarjoilu- ja keittiötyöstä saksalaisten upseerien kasinolla Rovaniemellä. Marjalla oli vielä kirjeyhteys sulhaseensa Hansiin, muttei ollut edelleenkään vakuuttunut avioliittoon menosta saksalaisen ja katolilaisen miehen kanssa. Hans toivoi kuitenkin kirjeessään huhtikuussa 1945, että Marja tekisi päätöksensä. Marjasta ei ollut kuulunut mitään vähään aikaan, ja Hans todennäköisesti tiesi sodan loppuvan pian. Hän ei kuitenkaan halunnut painostaa tätä ratkaisuun, vaan kehotti Marjaa harkitsemaan tarkasti, mitä haluaa elämällään tehdä. *”Du musst alles gut überlegen”*, kirjoitti Hans aavistamatta, että hän ei koskaan palaisi kotiin. Hansin elämä päättyi sodan viimeisinä viikkoina sotilaita Saksaan kuljettaneen aluksen ajettua miinaan. Marja sulki Hansin ja heidän yhteisen tarinansa pois mielestään. Hänen

⁴⁰⁹ Ptk 670/47, Valpo II, KA.

selviytymisstrategiansa surussa oli asenne, että se mikä oli mennyt, oli mennyt ainiaaksi.⁴¹⁰

Moni jakoi Marjan kohtalon ja menetti sulhasensa tai miesystävänsä sodassa, joka jatkui väistämättömästi odottavasta Saksan luhistumisesta ja sotilaallisista tappioista huolimatta. Saksan armeija menetti yhteensä arviolta 5,3 miljoonaa miestä toisessa maailmansodassa. Heistä yli puolet kaatui itärintamalla. Sodan viimeisenä vuonna saksalaisia sotilaita menehtyi keskimäärin 5 000 päivässä.⁴¹¹

Se, missä suomalaiset naiset työskentelivät, ei ollut sattumaa. Heidät sijoitettiin Luftwaffen alaisten Luftgau XI Hannoverin ja osittain LuftgauVI Münsterin alueille lentotukikohtiin, ilmatorjuntakasarmeille ja lentokentille. Suurin osa suomalaisista naisista oli jo Pohjois-Suomessa työskennellyt Luftwaffen alaisissa yksiköissä, joten heidän aikaisempaa kokemustaan haluttiin hyödyntää. Todennäköisesti naisten houkutteleva Saksaan painostuksen ja pelottelun avulla oli lähtöisin Luftwaffen aloitteesta ja sen tarpeista. Lähteissä on joitakin viitteitä siitä, että Suomessa olevat yksiköt saivat määräyksen ottaa mukaansa suomalaisia naisia.⁴¹²

Valtavat mittasuhteet saavuttaneen ilmasodankäynnin vuoksi Saksan armeija joutui siirtämään sekä siviilien suojeluun että armeijan ilmatorjuntaan yhä enemmän resursseja, mikä sodan viimeisenä aikoina tarkoitti koko ajan nuorempia ikäluokkia ja suurempia määriä ulkomaalaista vierastyövoimaa.⁴¹³ Kolme neljäsosaa kaikista liittoutuneiden Saksaan pudottamista pommeista pudotettiin sodan viimeisen 17 kuukauden aikana ja kaksi kolmasosaa kaikista pommitusten aiheuttamista ihmishengen menetyksistä tapahtui tuona aikana.⁴¹⁴ Tilanne oli vuoden 1944 lopulla suomalaisten naisten saapuessa jo muuttunut katastrofaaliseksi myös siviileille joka puolella Saksaa. Kansallissosialistisessa propagandassa tavallisten ihmisten elämä vertautui rintamasotilaan kokemukseen, sillä ”kotirintama” oli jokaisen saksalaisen taistelutanner. Ironisella tavalla tämä propagandistinen taisteluhengen ylläpitämiseksi laadittu konsepti muuttui arkipäivän todellisuudeksi. Heinrich Himmler julisti helmikuussa 1944, että yhtäkään Saksan kaupunkia ei hylättäisi pommituksien vuoksi. Suurimittaisia siviiliväestön evakuointeja ei näin pantu etukäteen toimeen, sillä tämä olisi puolueen mielestä lietsonut tappiomielialaa ja viestittänyt pelkoa. Ilmavoimien ylin komentaja Herman Göring julisti, että ilmavalvonnassa- ja

⁴¹⁰ MHaast/AH.

⁴¹¹ Hagemann 2002, 22.

⁴¹² Eräs naisista kertoi Valpon kuulustelijalle pöytäkirjan ulkopuolella nähneensä tällaisen paperin.

⁴¹³ Kevin Conley Ruffner, Luftwaffe Air and Ground Crew 1939–1945. Osprey Publishing 1990, 40,

45.

⁴¹⁴ Overy 2013, 468.

suojelussa toimivat siviilihenkilöt olivat saman vastuun alaisia kuin rintamalla olevat.⁴¹⁵

Hitler puolestaan vertasi taivaalta satavan kuoleman armoilla elävien ihmisten tilannetta sotilaaseen, jonka oli ensimmäisen kerran elämässään kohdattava panssarivaunujen hyökkäys. Tilannetta pahensi puna-armeijan eteneminen idässä. Syyskuuhun 1944 mennessä Saksassa arvioitiin olevan jo 5,6 miljoonaa valloitetuilta alueilta evakuoitua ja vuoden 1945 alkuun mennessä 8,9 miljoonaa. Jotain käsitystä ilmasodan laajuudesta antaa myös pudotettujen pommien määrä. Eniten pommitettu kaupunki Saksassa oli Berliini, jonka alueelle liittoutuneet pudottivat yhteensä 68 285 tonnia pommeja. Toiseksi eniten satoi Kölnin ylle, 48 014 tonnia, ja kolmanneksi eniten Hampuriin, jonne pudotettiin 38 319 tonnia. Kuuluisan Blitzin aikana Luftwaffe pudotti 18 800 tonnia Lontooseen ja toiseksi eniten pommitettu alue Isossa-Britanniassa, Liverpool ympäristöineen, sai ylleen 1 957 tonnia.⁴¹⁶

Ilmavalvonta, väestönsuojelu sekä pommitusten aiheuttamien siviilituhojen ja haavoittuneiden auttaminen olivat velvoitteita, joita puolue yhä enemmän vieritti naisten vastuulle. Myös Saksan valtakunnallinen siviili-ilmansuojelujärjestö, *Reichluftschutzbund* korosti sodan alusta alkaen propagandassaan naisten omaehtoista mobilisointia ilmansuojelutehtäviin. Sodan edestessä vapaaehtoisuus muuttui pakolliseksi velvollisuudeksi. Monilapsisten perheiden äiditkään eivät välttyneet tältä velvollisuudesta, vaikka olivat noudattaneet puolueen ihannetta ja jääneet kotiin hoitamaan lapsiaan. Kansallissosialistinen suurperhe ja äitikultti eivät enää puolueen mielestä olleet ristiriidassa ilmansuojelutehtävien kanssa. Eräs äiti valitti työmääräyksen saatuaan, ettei hälytyksen tullessa välttämättä ehtinyt edes pukea lapsiaan, saati viedä heitä pommisuojaan.⁴¹⁷

Liittoutuneiden aiheuttama tuho Saksan kaupungeissa saavutti sellaiset mittasuhteet, että siellä pakon sanelmina sotataloudessa työskentelevät, kasvavassa määrin ulkomaalaiset työntekijät joutuivat yhä enemmän alttiiksi haavoittumiselle, sairastumiselle sekä puutteelle ja hädälle. Työpäivät pitenivät entisestään, mutta uupuneelta kotirintamalta vaadittiin yhä edelleen täyttä sitoutumista Saksan sodanpäämääriin. Liikenneyhteydet ja ruokatilanne huononivat myös jatkuvasti, mutta miljoonien vieras- ja pakkotyöläisten työpanoksen avulla tuhoja pystyttiin myös jonkin verran korjaamaan. Lähes kahdeksan miljoonaa ulkomaalaista työläistä sekä sota- ja

⁴¹⁵ Nicole Kramer, "Kampfende Mütter" und gefallene Heldinnen" – Frauen im Luftschutz. Teoksessa Deutschland im Luftkrieg. Geschichte und Erinnerung, toim. Dietmar Süß. Zeitgeschichte im Gespräch, Band 1. R. Oldenburg Verlag München 2007, 87–91.

⁴¹⁶ Overy 2013, 472–473, 475.

⁴¹⁷ Kramer 2007, 91.

keskitysleirivankia 26 eri maasta kannatteli syksyllä 1944 pakon sanelemina yhteiskuntaa, joka kieltäytyi myöntämästä häviötään.⁴¹⁸

Lentokentät, ilmatorjuntakasarmit ja lentotukikohdat olivat luonteensa vuoksi vihollisen pommikoneiden kohteita, mutta siellä työskentelevillä oli todennäköisesti myös mahdollisuus päästä pommisuojaan. Mikäli tilaa ei ollut kaikille, oli saksalaisilla etuoikeus suojautumiseen. Vierasmaalainen työvoima, etenkin Itäi-Euroopasta tulleet, saivat parakkileireillä työskennellessään joskus suojakseen siksak-muotoon kaivetun avo-ojan, jonka tarkoituksena oli suojella sirpaleilta.⁴¹⁹ Suomalaiset naiset eivät aina päässeet pommisuojaan, sillä jotkut kertoivat paenneensa pommituksia metsään. Yhdeksän suomalaisen naisen ryhmä työskenteli Oldenburgissa Bisselin lentokentällä keittiö- ja siivoustyössä. Lentokentän päällikkö, majurin arvoinen upseeri, oli kohdellut naisia ilkeästi ja vaativasti. Hän oli naisten mukaan suosinut neuvostoliittolaisia naisia suomalaisten kustannuksella. Työt alkoivat keittiössä aamulla viideltä ja loppuivat usein vasta yhdeksän aikaan illalla. Palkkaa oli maksettu vähemmän kuin muille suomalaisille vastaavasta työstä, ainoastaan 38 Rmk kuukaudessa. Ilmahälytysten aikana naiset oli passitettu metsään, mutta edes ilmahyökkäys ei vapauttanut työnteosta, sillä naiset oli määrätty pommitusten aikana puhdistamaan metsää.⁴²⁰

Neumünsterin sotilaslentokentällä parikymmentä suomalaista naista paikkasi miesten alusvaatteita ja päällysvaatteita. Työtä piti tehdä ahkerasti, mutta saksalaiset esimiehet eivät kohdelleet naisia huonosti, mikäli työt tehtiin sääntillisesti. Työpäivä oli 12-tuntinen ja välissä oli tunnin ruokatauko. Yhteiskeittiöstä kaikki lentokentällä työskentelevät naiset, niin saksalaiset kuin puolalaiset ja neuvostoliittolaiset, saivat ostaa siviilimuonaa, joka oli laadultaan heikompaa kuin sotilasmuona. Ruoka ei kuitenkaan ollut naisten mielestä huonoa. Palkka maksettiin 100–60 Rmk kuukaudessa.⁴²¹ Neumünsteriä pommitettiin ankarasti ja englantilaisten ilmahyökkäykset pahenivat jatkuvasti. Varuskorjaamolla työskennellyt Elsa kertoi paenneensa pommituksia juoksemalla monta kilometriä metsään. Huhtikuun 19. päivänä 1945 lentokenttä sai osuman ja korjaamorakennus, jossa naiset työskentelivät, tuhoutui lähes kokonaan. Elsa hankki tämän jälkeen itse uuden työpaikan lähellä sijaitsevan upseerikasinon tarjoilijana. Palkkaa Elsale ei enää kuitenkaan maksettu, mutta juomarahoista hän sai pienen summan kokoon ja

⁴¹⁸ Ulrich Herbert, Einleitung des Herausgebers, teoksessa Europa und der "Reichseinsatz" Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938–1945, toim. Ulrich Herbert. Klartext 1991, 7. Herbertin ilmoittama täsmällinen luku on 7 906 760.

⁴¹⁹ Gisela Schwarze, Kinder, die nicht zählten. Ostarbeiterinnen und ihre Kinder im zweiten Weltkrieg. Klartext 1997, 191.

⁴²⁰ Ptk 685/46, Valpo II, KA.

⁴²¹ Ptk 398/46, Valpo II, KA.

ruoka upseerien ruokalassa oli todennäköisesti parempaa kuin parakkialueen yhteiskeittiöllä.⁴²²

Osa Neumünsterin suomalaisista naistyöläisistä määrättiin edelleen raivaamaan ja erottelemaan pommituksissa vaurioitunutta materiaalia, mutta eräs näistä naisista kertoi, että vuoden 1945 alussa saksalaisten palveluksessa oli enää viisi naista alun perin parinkymmenen joukosta. Osa ei sopeutunut työkuriin ja lähti omin luvun muualle.⁴²³ Ainakin yksi Neumünsterin suomalaisista työntekijöistä, 22-vuotias helsinkiläinen Lea haavoittui pommituksessa vaikeasti päähän. Hän toipui, mutta joutui olemaan sairaalahoidossa 10 viikkoa. Kun Lea pääsi pois sairaalasta, ei Hitlerin Saksaa enää ollut ja sotiminen oli vaiennut. Lea hankki itselleen työpaikan lastenhoitajana.⁴²⁴ Pommituksissa menehtyneiden suomalaisten naisten määrä jää kuitenkin arvoitukseksi. Münsterin, Detmoldin ja Arnsbergin hallintoalueella kuoli sodan aikana kaksi suomalaista joko sotavankia tai ulkomaalaista työläistä, mutta olivatko he tämän aineiston naisia, jää myöskin arvoitukseksi. Menehtyneiden kokonaismäärä oli 122 772, joista 115 539 oli Neuvostoliitosta.⁴²⁵

Kaija ei olisi halunnut matkustaa Saksaan, mutta hänen oli kuitenkin lähdettävä ja kuljetus vei Berliiniin, missä sodan kovimmat pommitukset riehuivat. Suomalaiset naiset saivat työmääräyksen paperitehtaalle, mutta he eivät totelleet, vaan hankkivat itse työpaikan Adlershofin lentokentän ompelimesta. Kaija oli Suomessa työskennellyt Nautsin saksalaisella lentokentällä. Kahden kuukauden kuluttua hän sai kuitenkin tarpeekseen jatkuvista ilmahyökkäyksistä, matkusti Flensburgiin ja hankki siellä itselleen työpaikan lentokentän keittiöltä. Kaijan tilannetta ei helpottanut se, että hän odotti lasta. Pommitukset piinasivat myös Flensburgissa, mutta siellä hän pystyi olemaan muiden lasta odottavien suomalaisten kanssa yhdessä.⁴²⁶

Naiset kertoivat myös saksalaisten ilkeästä kohtelusta tai ynseäksi muuttuneesta asenteesta suomalaisia kohtaan siksi, että Suomi oli irtautunut sodasta.⁴²⁷ Marjut oli lähtiessään pelännyt, että saksalaiset alkaisivat pitää suomalaisia vihollisinaan. Hän oli kuitenkin ajatellut, että näin ei kävisi, koska hän oli lähtenyt vapaaehtoisesti. Pelko nousi uudelleen, kun hän kuuli junassa Norjassa, miten saksalainen upseeri oli osoittanut suomalaisnaisten vaunua ja tokaissut, että nämä joutaisi ampua (*”zum Schiessen”*).⁴²⁸

Raija summasi kokemuksensa Hitlerin Saksasta: missään asioissa ei saanut vastustella ja suomalaisia uhattiin kohdella kuten Neuvostoliiton sotavankeja.

⁴²² Ptk 308/46, Valpo II, KA.

⁴²³ Ptk 570/47, 468/47, 469/47, 474/47, 599/46 ja 670/46, Valpo II, KA.

⁴²⁴ Ptk 584/47, Valpo II, KA.

⁴²⁵ Schwarze 1997, 23, Kriegsgräbelisten bei den Regierungspräsidenten Dertmold, Münster und Arnsberg.

⁴²⁶ Ptk 161/48, Valpo II, KA.

⁴²⁷ Ptk 445/45, 462/45, 591/45, Valpo II, KA.

⁴²⁸ Ptk 458/45, Valpo II, KA.

Oli tehtävä sitä työtä mitä määrättiin tehtäväksi.⁴²⁹ Ütersenin lentokentän päällikkö, saksalainen eversti, ja paikan naispuolinen *Führerin* suhtautuivat alusta asti vihamielisesti sinne työmääräyksen saaneisiin suomalaisiin. Saksalaista naista suomalaiset luonnehtivat ”pikkumaiseksi ja äkäiseksi henkilöksi”.⁴³⁰ Neulomossa työskentelevät kuvailivat työoloja huonoiksi. Palkkaa upseerien huoneiden siivoamisesta maksettiin 100 Rmk ja parsimistyöstä 130 Rmk, mistä oli maksettava 27 Rmk ruuasta, joka oli laadultaan hyvin heikkoa.⁴³¹ Kun Saksan häviö oli selvä toukokuun 3. päivänä 1945 ja englantilaiset joukot lähestyivät lentokenttää, saksalaiset kuljettivat suomalaiset naiset hevosten vetämällä junalla kahden kilometrin päässä sijaitsevalle ilmatorjunta-asemalle ja jättivät sinne ilman ruokaa odottamaan englantilaisten joukkojen saapumista. Syy naisten poistamiseen lentokentältä lienee se, että saksalaiset alkoivat tuhota Ütersenin lentokenttää ja kaikkia siellä olevia rakennuksia, jotta ne eivät jäisi viholliselle.⁴³²

Myös Wesermündessä työskentelevät kymmenkunta suomalaista naista jäivät kasarmille neljäksi päiväksi ilman ruokaa, kun saksalaiset pakenivat liittoutuneiden joukkoja ja ottivat kaiken ruuan mukaansa. Kun USA:n joukot sitten saapuivat, lupasivat nämä naisille heti töitä pyykinpesijöinä ja siivoojina.⁴³³

Jotkut naiset myös kieltäytyivät tottelemasta esimiestään, mistä rankaistiin välittömästi. Lievimmillään niskuroija siirrettiin toisiin, alempiarvoisempiin tehtäviin. Vördenin lentokentän upseerikasinon tarjoilijana työskennellyt Signe uskalsi vastustaa saksalaista upseeria ja sai välittömästi passituksen perunankuorijaksi.⁴³⁴ Paljon vakavampi rikkomus oli kansallissosialismin doktriinien noudattamatta jättäminen. Aili työskenteli upseerikerhon kasinolla kuuden muun suomalaisen naisen kanssa. Kun hän kieltäytyi tervehtimästä upseereja Heil Hitler -tervehdyksellä, seurasi tästä passitus rangaistusleirille. Ailin onnistui välttää leiri väärentämällä suomalaisen työtoverinsa sisaren nimi saksalaisilta saamaansa henkilöllisyystodistukseen, *Fremdenpassiin*.⁴³⁵

Samoin kävi Stinalle, joka oli saapunut Berliiniin ja saanut työpaikan Organisation Todtin konttoristina parakkikylässä. Stina kieltäytyi aamulla tervehtimästä Hitler-tervehdyksellä ja oli ainoastaan toivottanut kaikille hyvää huomenta saksaksi. Hän sai passituksen itäeurooppalaisille vierastyöläisille tarkoitetulle Nikolasseen työleirille Berliinin esikaupunkialueelle. Stina ei halunnut luopua konttorityöstään ja mennä paikkaamaan vaatteita ”venäläisten naisvankien” kanssa. Hänen onnistui

⁴²⁹ Ptk 238/45, Valpo II, KA.

⁴³⁰ Ptk 724/46, Valpo II, KA.

⁴³¹ Ptk 338/46, Valpo II, KA

⁴³² Ptk 322/47, 724/46, 338/46 ja 457/45, Valpo II, KA.

⁴³³ Ptk 460/46, Valpo II, KA.

⁴³⁴ Ptk 581/47, Valpo II, KA.

⁴³⁵ Ptk 340/48, Valpo II, KA.

aikaisempien suhteidensa avulla saada SS-toimistosta uusi työmääräys. Stina kävi näyttämässä paperia sekä entisessä työpaikassaan että työleirillä ja sai osakseen alentuvaa kohtelua, mutta SS-järjestön työmääräykselle entiset esimiehet eivät voineet mitään tehdä.⁴³⁶

Lasta odottavat

Flensburgiin saapujien joukossa oli useita naisia, jotka odottivat lasta. Ne, jotka vielä arvioitiin arvioitiin työkykyisiksi, saivat työmääräykset muiden mukana lentokentille Luftgau XI:n alueelle. Loput, hieman yli kymmenen lasta odottavaa jätettiin Flensburgin lentokentän parakkialueelle. Inkerin mielestä rouva Lehtonen oli jättänyt heidät oman onnensa nojaan, sillä tämä oli ilmoittanut voivansa hankkia työpaikat ainoastaan työkykyisille. Sirkka oli pyytänyt saada jäädä muiden raskaana olevien kanssa Flensburgiin, sillä saksalaiset viranomaiset olivat kohdelleet heitä ”tiellä olevana joukkona”.⁴³⁷

Sirkka oli Suomessa työskennellyt saksalaisen hammaslääkärin vastaanottoapulaisena. Hän ja suomalainen sairaanhoitaja eivät tienneet sotatilanteen kehittymisestä, sillä puhelinlinjat olivat tuhoutuneet kovissa pommituksissa ja matalahyökkäyksissä. Hän oli kuitenkin jo silloin raskaana ja päättänyt jäädä saksalaisten pariin, vaikka oli saanut evakuointimääräyksen suomalaiselta luutnantilta. Lapsen isä, yliluutnantti Alexander, toimi komppanian päällikkönä Kalastajasaarennon rintamasuunnalla. Flensburgissa kauttakulkujoukkojen esimies oli järjestänyt Sirkalle nimellisen työpaikan konekirjoittajana. Helmikuussa Sirkka anoi kuitenkin nälkiintyneenä siirtoa lentokentän keittiölle töihin. Osa raskaana olevista naisista alkoi kuitenkin hakeutua pois Flensburgin parakkialueelta, missä olo oli suhteellisen vapaata, mutta ruoka heikkoa. Jatkuvat ilmapommitukset piinasivat Flensburgin lentokenttää. Yliluutnantti Müllerin välityksellä naiset olivat tavanneet saksalaisen, iäkkään taiteilijan, joka ilmoitti olevansa suuri Lapin-ystävä. Hän alkoi järjestellä työnvälityksen kautta raskaana oleville suomalaisnaisille työtä kaupungin ulkopuolelle eri mautiloille. Helli pyysi miestä järjestämään hänelle paikan, jotta pääsisi pois Flensburgin kurjista ja hengenvaarallisista oloista. Hän saikin paikan ja lähti tammikuun loppupuolella Sörupin pikkukylään palvelijaksi maanviljelijä Johansenin nelihenkiseen perheeseen.⁴³⁸

Hellillä oli onnea, sillä sekä häntä että talossa olevaa ukrainalaista sotavankia kohdeltiin kunnollisesti. Hellin raskaus oli kuitenkin pitkällä. Hän synnytti kuukauden kuluttua kylän lääkärin ja kättilön avustuksella Johansenien talossa kaksoset, tytön ja pojan. Seuraavana päivänä hänet ja vastasyntyneet lapset vietiin Flensburgin sairaalaan. Helli sijoitettiin

⁴³⁶ Ptk 660/46, Valpo II, KA.

⁴³⁷ Ptk 592/46 ja 457/46, Valpo II, KA.

⁴³⁸ Ptk 457/46, Valpo II, KA.

kaupunginsairaalan osastolle, jossa hoidettiin raskaana olevia puolalaisia ja neuvostoliittolaisia vierastyöläisiä. Lääkäriä ei sairaalassa koko aikana näkynyt. Osasto oli yhden saksalaisen sairaanhoitajan hoidossa. Tämä oli lyönyt osastolla ollutta *Ostarbeiterin*-naista eikä suostunut antamaan Hellille useista pyynnöistä huolimatta lisää ruokaa. Sairaalassa oli kylmä ja potilaat olivat käytännössä ilman hoitoa. Hellille ei jäänyt muuta mahdollisuutta kuin lähteä pois sairaalasta takaisin Sörupin kylään. Hellin poikavauva kuoli kekkokuumeeseen neljä päivää sairaalasta lähdön jälkeen. Tyttövauva menehtyi kahdeksan päivää myöhemmin keltatautiin. Kun Helli oli saanut lapsensa haudatuiksi, tuli tieto, että hänen sulhasensa ja lastensa isä, yliväepeli Herman oli kuollut haavoituttuaan vaikeasti taisteluissa Unkarissa. Kihloihin he olivat menneet kesäkuussa 1944 ja sopineet samalla, että menisivät naimisiin Saksassa joskus myöhemmin. Kun välirauhansopimus sitten tuli julki, oli Herman jo lähetetty Norjaan ja sieltä Saksaan. Helli joutui yksin vaikean päätöksen eteen: jäädäkö vai lähteä saksalaisten mukaan. Koska hän oli jo kolmannella kuulla raskaana ja työtoveri Tellervo päätti myös lähteä, kallistui Hellin päätös lähdön kannalle.⁴³⁹

Hellin kertomus paljastaa Hitlerin Saksan tarjoaman äitiyshuollon niille, jotka kuuluivat ulkomaisen vierastyövoiman rodullisen hierarkian alimmille tasoille, puolalaisille ja ”itätyöläisille”. Saksalaisille ja tietysti edellytyksin joillekin ulkomaalaisille kuten Norjassa olleille suomalaisille naisille, joiden lapsen isä kuului Saksan asevoimiin, tarkoitettut *Lebensborn*-kodit edustivat toista ääripäätä. Naistyövoiman kasvu sodan viimeisinä vuosina synnytti toisenlaisen todellisuuden: sodan loppua kohti kasvavan Puolan ja Neuvostoliiton alueelta kotoisin olevien naisten *Volksgemeinschaftin* kannalta epätoivottavien raskauksien ja lasten ongelman. Aluksi raskaana olevat puolalaisnaiset saivat passituksen takaisin kotimaahansa. Vuoden 1942 aikana Neuvostoliiton alueelta tuotiin valtava määrä naistyövoimaa, ja ei-toivottavan rotumateriaalin lisääntyminen sekä naisten työpanoksen heikentyminen yritettiin aluksi estää painostamalla naisia ”terveydellisistä syistä” sterilisaatioihin ja abortteihin. Mikäli lapsi syntyi, ei ”huonorotuisten” lasten imeväiskuolleisuutta yritetty alentaa.⁴⁴⁰

Syyskuussa 1943 annettiin uudet, luottamukselliset menettelyohjeet ulkomaalaisten (*Ausländerinnen*) naisten raskauksien ja syntyvien lasten käsittelylle. Monista väärinkäsityksistä ja eri laitosten antamista ohjeista haluttiin päästä eroon, eikä niin jyrkkää jaottelua itä- ja länsieurooppalaisten välillä haluttu enää tehdä. Mitä kauemmin sota jatkui, sitä enemmän puolueen ulkomaisen siviilityövoiman ”rotujen” erilläpito ja kohtelun eriarvoisuus rapautui. Se ei kuitenkaan parantanut työtä tekevien kokonaisuasemaa, sillä jos jonkin ryhmän kohtelu parani, otettiin se pois joltakin toiselta.⁴⁴¹ Raskaana olevien naisten lähettäminen takaisin kotimaahan ei ollut enää sallittua ja

⁴³⁹ Ptk 457/46, Valpo II, Valpo II, KA.

⁴⁴⁰ Schwarze 1997, 141–144.

⁴⁴¹ Edward L. Homze, *Foreign Labour in Nazi Germany*. Princeton University Press 1967, 275–276.

syynä tähän olivat työvoimapolitiittiset vaatimukset (*arbeitseinsatzmäßige Erfordernisse*). Synnytyksen jälkeen jokainen nainen oli mahdollisimman nopeasti laitettava takaisin tuottavaan työhön. Itäeurooppalaisten synnytykset tuli hoitaa työ- ja kauttakulkuleireillä, joiden sairastupiin tuli perustaa erityisiä synnytysosastoja. Maatiloilla naiset eivät saaneet synnyttää, vaan heidän tuli hakeutua synnytysosastoille. Puoleen rotupoliittinen toimisto oli havahtunut siihen, että lasten joukossa saattaisi olla ”rodullisesti toivottavia” yksilöitä, joiden saksalaistaminen voisi onnistua. Vastasyntyneiden rodullisten piirteiden arvioiminen oli kuitenkin hankalaa, mutta oli kuitenkin tärkeää saada jokainen syntyvä lapsi sosiaalisen kontrollin piiriin.⁴⁴²

Myös Tilda oli tavannut saksalaisen miehen työpaikallaan ilmavoimien kasinolla Kaamasessa. Hän kertoi, että he olivat seurustelleet kaksi vuotta ja lähdön hetkellä Tilda oli raskaana. Hän lähti sen Luftwaffen yksikön mukana, jossa myös lapsen isä, yliluutnantti Dieter työskenteli. Tilda ja Dieter olivat menneet kihloihin toukokuun 17. päivänä 1944. Norjan puolella Banakissa Tilda oli hyvästellyt sulhasensa ja hänen matkansa jatkui suomalaisten naisten joukossa Flensburgiin. Tildan kertoi, että omien sanojen mukaan hän joutui ensin jäämään Flensburgin lentokentälle keittiötöihin, kunnes saksalainen taidemaalari oli järjestänyt hänelle työpaikan maatalossa. Hänen ei aluksi tarvinnut osallistua raskaudentilansa vuoksi talon töihin, mutta lapsen syntymän jälkeen Tilda alkoi hoitaa taloutta. Palkkaa hänelle maksettiin ylöspidon lisäksi 40 Rmk, josta hän maksoi 10 Rmk lapsestaan. Tilda sai vasta Saksassa ollessaan tietää, että yliluutnantti Dieter oli naimisissa ja hänellä oli kaksi lasta.⁴⁴³

Samoin kuin Flensburgin kentällä, myös Leckin lentokentän keittiössä työskenteli neljä raskaana olevaa naista. Olosuhteet olivat huonot: työpäivät olivat uuvuttavan pitkiä ja ruoka huonoa. Naiset tekivät valituksen lentokentän miespuoliselle naistyönjohtajalle (*Frauenleiter*). Tämä oli lopulta hankkinut naisten sotilasmuonaan lisäannokset. Lentokentällä työskentelevä, raskaana oleva Toini oli 19-vuotias ja tavannut saksalaisen miesystävänsä Kemissä työskennellessään. Karl oli ehdottanut Toinille Saksaan lähtöä. Norjan Banakissa pariskunta oli voinut vielä viettää seitsemän viikkoa yhdessä, mutta sitten suomalaisten naisten joukko siirrettiin eteenpäin Osloon. Siellä Toini huomasi odottavansa lasta. Leckin lentokentältä hänet määrättiin helmikuun puolivälissä 1945 palvelemaan pieneen kylään paikallisen kansallissosialistisen puolueen *Bauerführer*in Albert Hansenin taloon. Työ siellä oli hyvin raskasta ja isäntäväki kohteli ulkomaalaista työvoimaa erittäin huonosti. Toini kertoi kuulusteluissa, että *Bauerführer* Hansen oli ”tehnyt itsensä vihatuksi kaiken palvelusväen keskuudessa”. Tilalla työskenteli puolalaisia pakkotyöläisiä, joita talon emäntä oli piessyt talikolla. Toini kertoi, että emäntä oli selittänyt hänelle, että kaikki ulkomaalaiset olivat

⁴⁴² Schwarze 1997, 160.

⁴⁴³ Ptk 415/48, Valpo II, Valpo II, KA.

sikoja. Kun englantilaiset olivat saapuneet kylään ja pidättäneet Hansenit kuulusteluja varten, oli talon emäntä yrittänyt värvätä Toinia todistajaksi pariskunnan hyvästä käytöksestä. Hän lupasi rahaa ja hyvän tulevaisuuden Toinin vielä syntymättömälle lapselle ilmoittaen samalla, ettei Toini lapsineen koskaan pystyisi palaamaan takaisin Suomeen. Toini kieltäytyi auttamasta isäntäväkeään, ”koska oli saanut heiltä vain ynseyttä osakseen”. Englantilaiset toimittivat Toinin synnytyssairalaan hyvin huonossa kunnossa, sillä Hansenit eivät olleet antaneet hänelle vaatteita tai kenkiä koko aikana. Toini synnytti kuitenkin terveen lapsen heinäkuun alussa, mutta sairastui itse ensin lapsivuodekuumeeseen ja sitten lavantautiin. Toini oli alkuun hoitanut lastaan, mutta sairaus pakotti siirtämään lapsen pois. Lastenosastolla lapsi sai keuhkokuumeen ja kuoli kymmenen päivän ikäisenä. Toini tervehtyi hyvin hitaasti ja pääsi sairaalasta marraskuun alussa hyvin heikossa kunnossa ja luurangoksi laihtuneena.⁴⁴⁴

Toini ilmoiti rehellisesti kuulusteluissa, että oli lähtenyt Suomesta saksanmielisenä ja tarkoittanut jäädä sinne avioliittoon. Toinin raskaat kokemukset ja menetykset olivat kuitenkin aiheuttaneet sen, ettei hän enää hyväksynyt ”natsijärjestelmää sen raakuuden ja palvelusväen huonon aseman vuoksi”. Sulhasestaan Karlista Toini ei ollut kuullut mitään sen jälkeen, kun oli saanut Osloon viimeiseksi jääneen kirjeen mieheltä. Siinä tämä oli kertonut, että hänen äitinsä koti oli tuhoutunut ilmahyökkäyksessä Schleswigissä, joten sulhasen perheen luo matkustaminen oli tullut mahdottomaksi.⁴⁴⁵

Myös Leckin keittiöllä töitä tehnyt Aino menetti lapsensa, joka syntyi rauhan ensimmäisinä viikkoina toukokuussa 1945, mutta kuoli vajaa kuukausi myöhemmin. Aino oli lähtiessään Suomesta raskaana ja lähti kertomansa mukaan osittain tämän takia ja osittain pelosta, että hänet vietäisiin Siperiaan ja hänen hiuksensa leikattaisiin. Hän kertoi tienneensä, että lähtö oli rikos Suomen lakeja vastaan.⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ Palatessaa Toini ilmoitti painavansa 62 kiloa ja sairaalasta lähtiessään ainoastaan 40 kiloa. Ptk 404/46, Valpo II, KA.

⁴⁴⁵ Ptk 404/46, Valpo II, KA.

⁴⁴⁶ Ptk 465/46. Valpo II, KA.

4.3.2 LAIVOILLA POMMERIIN JA MECKLENBURGIIN SAAPUNEET

Kuva 10 Hitlerin Saksa tukeutui sodan loppua kohti yhä enemmän naisten työpanokseen. Kuvassa tanskalainen nainen Saksan sotateollisuuden palveluksessa. Kuva Bundesarchiv.

Kansallissosialistisen Saksan työvoiman käyttö toisen maailmansodan aikana on suurin orjuuden loppumisen jälkeen tapahtunut laajamittainen ja pakkoon perustuva vierasmaalaisen työvoiman hyväksikäyttö. Sen periaatteet olivat selvästi havaittavissa kansallissosialistisessa maailmankatsomuksessa ja Euroopan uudelleenjärjestelyssä, *„Neuordnung Europas“*, jossa tietyille kansakunnille oli varattu orjatyövoiman toimittaminen valtakunnan tarpeisiin. Elokuussa 1944 suur-Saksan alueella työskenteli 8 miljoonaa sotavankia ja vierastyöläistä sekä suunnilleen 500 000 etupäässä ulkomaalaista keskitysleirivankia. Tuolloin koko Saksan työvoimasta liki kolmannes oli ulkomaalaista ja suurin osa heistä oli tuotu maahan väkisin.⁴⁴⁷

Sodan syttyminen syksyllä 1939 johti työvoimantarpeen nopeaan kasvuun. Saksan sotavoimien talous- ja varusteluosaston muistiossa, joka tehtiin juuri ennen sodan alkamista, arvioitiin, että sotayhteiskunnan välitön työvoiman tarve olisi 1,2 miljoonaa henkilöä. Tähän tarjoutui kaksi mahdollista ratkaisua: joko saksalaisten naisten työvelvollisuutta lisättäisiin tarvittavaan määrään tai työvoimaa täydennettäisiin tuomalla vierastyövoimaa valloitetuilta alueilta. Molemmissa ratkaisumalleissa oli omat ongelmansa. Naisten palkkatyöstä sotateollisuudesta oli kokemuksia ensimmäisen maailmansodan ajalta. Tämä oli johtanut sisäpoliittisiin ongelmiin eikä se myöskään vastannut kansallissosialismin ideologista ihannetta naimisissa olevasta naisesta kodin ylläpitäjänä ja lasten kasvattajana. Vierastyövoiman tuominen Valtakunnan

⁴⁴⁷ Ulrich Herbert, *Der „Ausländereinsatz“ in der deutschen Kriegswirtschaft 1939–1945*. Teoksessa Rimco Spanjer, Diete Oudeshuijs ja Johan Meijer (toim.), *Zum Arbeit Gezwungen: Zwangsarbeit in Deutschland 1940–1945*. Edition Temmen 1999, 12.

alueelle puolestaan muodostaisi toisen ongelman: vierasmaalaisten läsnäolo saattaisi vaarantaa saksalaisen veren puhtautta (*Blutreinheit des deutschen Volkes*).⁴⁴⁸

Saksan salamasotavaihe johti kuitenkin siihen, että valloitetuilta alueilta alettiin siirtää ensin sotavankeja ja sitten siviilejä suur-Saksan alueelle tekemään työtä saksalaisen sotaponnistuksen hyväksi. Jo aiemmin, ennen sodan puhkeamista, oli Saksassa työskennellyt ulkomaalaisia kausityöläisiä, jotka tulivat etupäässä Tsekkoslovakiasta, Puolasta, Hollannista ja Italiasta. Puolan miehityksen jälkeen alkoi kuitenkin järjestelmällinen valloitetujen alueiden työvoiman hyväksikäyttö. Vuoden 1939 loppupuolella Saksan alueelle passitettiin 340 000 puolalaista sotavankia. Kolmannella valtakunnalla ei ollut minkäänlaista halua majoittaa ja ruokkia toimetomia vankeja, joten puolalaiset sotavangit määrättiin maataloustyöhön.⁴⁴⁹

Tämän jälkeen alkoi siviilityövoiman rekrytoiminen Puolasta, joka aluksi perustui vapaaehtoisuudelle, mutta muuttui pian erilaisia painostus- ja pakkokeinoja käyttäväksi. Tämän seurauksena Saksaan oli sekä vapaaehtoisina että väkisin tuotu yli miljoona puolalaista työntekijää. Tämä ns. *Poleneinsatz* oli alku ympäri Eurooppaa saapuvien, pakkosiirrettyjen miljoonien miesten, naisten ja jopa lapsien rotupoliittiseen diskriminointiin perustuvalla pakotyöllä Kolmannessa valtakunnassa.⁴⁵⁰

Puolalaisen työvoiman lisääntyminen *Reichin* alueelle johti siihen, että SS-johtaja Heinrich Himmler loi helmikuussa 1940 tiukat, rotupoliittiset säännöt puolalaisten työnteolle ja oleskelulle Valtakunnassa. Puolalaisten tuli asua omissa parakkileireissään erillään Saksan kansasta, jotta mitään ”veren” sekaantumista ei pääsisi tapahtumaan. Heidän oli myös kiinnitettävä vaatetukseensa violetti P-kirjain keltaisella pohjalla samaan tapaan kuin juutalaisväestön oli kannettava keltaista tähteä. Julkisten kulkuneuvojen tai muiden yleisten paikkojen kuten uimalaitosten käyttö oli heiltä kielletty. Myös kaikki kontaktit saksalaisiin työajan ulkopuolella kiellettiin. Intiimi kanssakäyminen saksalaisen miehen tai naisen kanssa johti kuolemantuomioon. Puolalaisten työehdot olivat jokaisella osa-alueella huonommat: työaika oli pidempi, palkkaus ja asuinolot huonommat sekä muona-annokset pienemmät. Erityisen uhkaavana Himmler piti sitä, että puolalaiset miehet solmisivat suhteita saksalaisten naisten kanssa, mistä

⁴⁴⁸ Herbert 1999, 13 ja Pertti Ahonen, Gustavo Corni, Jerzy Kochanowski, Rainer Schulze, Tamás Stark ja Barbara Stelzl-Marx, *People on the Move: Forced Population Movements in Europe in the Second World War and Its Aftermath*. Berg 2008, Pertti Ahonen, Gustavo Corni, Jerzy Kochanowski, Rainer Schulze, Tamás Stark ja Barbara Stelzl-Marx, *People on the Move: Forced Population Movements in Europe in the Second World War and Its Aftermath*. Berg 2008, 167.

⁴⁴⁹ Sung-Kee Kim, *Die Realität der Zwangsarbeit*. Teoksessa Rimco Spanjer, Diete Oudeshuijs ja Johan Meijer (toim.), *Zum Arbeit Gezwungen: Zwangsarbeit in Deutschland 1940–1945*. Edition Temmen 1999, 70.

⁴⁵⁰ Spoerer 2001, 89.

johtuen naisia suosittiin siviilityövoiman hankinnassa. On arvioitu, että puolet *Poleneinsatz*issa työskentelivistä olisi ollut naisia.⁴⁵¹

Jo toukokuussa 1940 oli selvää, ettei puolalaisen työvoiman lisäys voinut tyydyttää Saksan sodankäynnin aiheuttamia vaatimuksia. Koska ulkomaalaisen työvoiman tuominen maahan oli kuitenkin osoittautunut käyttökelpoiseksi ratkaisuksi työvoimapulaan, alkoi vuoden 1940 aikana Saksaan saapua uusi vierastyöläisten ryhmä, miehitetyn Ranskan kansalaiset. Samaan aikaan aloitettiin myös suuret rekrytointikampanjat muissa miehitetyissä ja liitolaisvaltioissa. Työläisiä saapui sodan loppuun asti sekä pakosta että määräaikaisilla työsopimuksilla Ranskasta, Italiasta, Belgiasta ja idän sotaretken jälkeen Baltian maista, Ukrainasta ja Neuvostoliitosta. Vuosi 1942 oli käännekohta, jonka jälkeen vierastyövoiman tuominen Saksaan kasvoi valtaviin mittasuhteisiin. Albert Speerin suosituksesta Saksan työvoiman hankinnan päälliköksi (*Generalvollmächtigter für den Arbeitseinsatz*) nimitettiin Fritz Sauckel, jonka määrätietoisien ja häikäilemättömän toiminnan ansiosta etenkin Ukrainasta ja Neuvostoliitosta tuotettiin yhä enemmän ja enemmän vierastyövoimaa. Nämä henkilöt joutuivat kantamaan vaatteissaan suorakulmaista sinistä tunnusta, johon oli valkoisella ommeltu kirjaimet OST (*Ostarbeiter/in*). Heidän työolonsa olivat vieläkin huonommat kuin puolalaisilla. Vuoden 1941 lopussa Saksan valtakunnassa oli arviolta 3,5 miljoonaa vierastyöläistä ja sotavankia, kun vastaava luku oli vuoden 1942 lopussa jo 5,6 miljoonaa. Suurimmillaan vierastyövoiman määrä oli vuoden 1944 lopussa, jolloin suomalaiset naiset saapuivat Kolmanteen valtakuntaan. Tuolloin vierastyöläisten määrä oli noussut 8,2 miljoonaan, jonka lisäksi tulivat vielä arviolta 700 000 keskitysleirivankia. Vuoden 1944 aikana käytettiin hyväksi viimeisetkin saksalaiset työvoima- ja sotilasreservit, mutta vuoden puolivälin jälkeen kotimaisen työvoiman määrä alkoi laskea. Korkeimmillaan se oli 23,2 miljoonaa henkeä. On selvää, että ilman ulkomaista työvoimaa Saksa ei olisi voinut jatkaa sotaa vuoteen 1945 asti.⁴⁵²

Ne, suomalaiset naiset, jotka lähtivät laivoilla joko Oulusta tai eteläisistä satamakaupungeista, päätyivät Saksan itäosan Etu-Pommerin (*Mecklenburg-Vorpommern*) satamakaupunkeihin ja Länsi-Pommeriin Danzigiin. Saksan itärintama oli tuolloin lähestymässä romahdustaan, sillä puna-armeijan invaasio oli jo saavuttanut nykyisen Puolan rajan ja työnsi edellään valtavia pakolaismassoja, niin saksalaisia kuin keskitysleirien vankeja, jotka pakotettiin lähtemään jalkaisin ns. kuolemanmarsseille. Etu-Pommerin alue oli aiemmin sodan aikana säästynyt suurilta pommituksilta ja siksi sinne oli jo aiemmin evakuoitu paljon saksalaista väestöä, joka myös joutui uudelleen lähtemään rintaman lähestyessä. Alueella sijaitsti myös paljon sotateollisuutta ja työ- ja keskitysleirejä, joissa vankeja ja vierasmaalaisia työntekijöitä käytettiin hyväksi Saksan sotateollisuuden työvoimana.

⁴⁵¹ Herbert 1991, 14.

Laivoilla saapuvien joukossa oli paljon Helsingistä, Kotkasta ja Hämeenlinnasta lähteneitä, usein seikkailunhalusta lähteneitä nuoria naisia tai jopa teini-ikäisiä, joiden käsitys kansallissocialismin perimmäisestä luonteesta ja sotatilanteesta saattoi olla hyvin hatara. He joutuivat helposti vaikeuksiin ehdotonta kuuliaisuutta vaativassa järjestelmässä. Tämän lisäksi heillä ei ollut useinkaan tarkoitus vakiintua elämään Saksassa, vaan he halusivat nähdä maailmaa ja kokea uusia seikkailuja. Sulhasen tai miesystävän osoitteen avulla he olisivat voineet poistua alueelta, mutta sekin oli sattumaa, mille alueelle tätä kautta joutui. Jos tällaista ei ollut esittää, lähettivät viranomaiset naiset joko poliisiaseman, ulkomaalaisleirin tai kauttakulkuleirin (*Durchgangslager*) kautta töihin alueella sijaitseviin sotatarviketehtaisiin tai yrityksiin. Kauttakulkuleirejä oli perustettu joka puolelle Saksaa vastaanottamaan vierastyövoimaa. Leireille saapuvat henkilöt rekisteröitiin, heidän henkiötietonsa ja työkokemuksensa kartoitettiin, minkä jälkeen heidät lähetettiin työhön edellyttäen, ettei terveydellisiä esteitä ollut. Alueen työnantajat voivat maksua vastaan hankkia leiriltä työvoimaa.⁴⁵³

Danzigiin, Swinemündeeseen tai Gotenhafeniin saapuneiden joukossa oli myös aineiston nuorimpiin kuuluva 15-vuotias Marjatta. Juuri ennen aselevon solmimista Marjatta tutustui saksalaiseen merimieheen, joka oli ehdottanut Marjatalle lähtemistä maasta, jotta he voisivat mennä naimisiin. Kun Marjatan ystävä Martta oli myös seurustellut samassa laivassa palvelevan saksalaisen kanssa, olivat tytöt syyskuun 13. päivänä menneet Länsisatamassa olleeseen laivaan. Laiva vei heidät Tallinnaan, jossa Marjatta riitautui sulhasensa kanssa ja jatkoi matkaa toisella laivalla muiden suomalaisten mukana Gotenhafeniin. Suomalaiset passitettiin siellä eestiläisten, latvialaisten ja liettualaisten leirille. Kohtelu oli huonoa ja ruokana tarjottiin kaali-vesisekoitusta, johon suomalaiset eivät Marjatan mukaan koskeneet. Marjatta anoi ystävänsä Martan kanssa siirtoa Parchimin karanteenileirille, johon he saivatkin luvan. Toisella leirillä olot olivat hieman paremmat, mutta ruoka edelleen huonoa. Tytöt saivat tarkan lääkärintarkastuksen jälkeen passituksen Heinkel AG:n lentokontehtaalte Rostockiin. Siellä he tapasivat muita Suomesta lähteneitä helsinkiläisiä, hämeenlinnalaisia ja kotkalaisia naisia, jotka kaikki olivat saaneet saman työmääräyksen. Parchimin leiriltä lähti yhteensä 22 suomalaista naista työhön Rostockin tehtaille ja muutama sai passituksen maataloustyöhön.⁴⁵⁴

Ernst Heinkel AG oli perustettu Rostockin Warnemündeeseen 1922. Se oli yksi Saksan suurimmista ja tärkeimmistä lentokoneteollisuuden kehittäjistä ja lentokoneiden valmistajista. Tehdas laajeni 1935 Rostockin kaupunkiin ja siellä kehittyi sodan aikana Heinkelin tärkein ja suurin tuotekehitys- ja tuotantolaitos. Heinkelin tehtaiden alkuvuosina panostettiin työntekijöiden

⁴⁵³ Zwangsarbeit. Die Deutschen, die Zwangsarbeiter und der Krieg. Begleitband zur Ausstellung im LWL-Industriemuseum Zeche Zollern, toim. Volkhard Knigge, Rikola-Gunnar Lüttgenau ja Jens-Christian Wagner. Stiftung Gedenkstätten Buchenwald und Mittelbau-Dora. Klartext 2012.

⁴⁵⁴ Ptk 339/46 ja 894/45, Valpo II, KA.

hyvinvointiin ja virkistystoimintaan. Tehdastyöläisillä oli mahdollisuus edulliseen yhteisruokailuun ja ennaltaehkäisevään terveydenhoitoon. Vapaa-ajan toiminnasta huolehti *NS Gemeinschaft Kraft durch Freude*. Se oli Saksan ainoan työmarkkinajärjestön *Deutsche Arbeitsfrontin* (DAF) alainen järjestö, johon saksalainen työväestö automaattisesti kuului. Sen suositut ulkomaanmatkat, lomakohteet ja erilaiset kulttuuritapahtumat tarjosivat organisoidun vapaa-ajan kansallissosialistiselle työväestölle. Järjestön toiminnan perimmäisenä ajatuksena oli kuitenkin nostaa tuottavuutta konttoreissa ja tehdassaleissa. Virkistystoiminnasta ei kuitenkaan ollut enää jälkeäkään sodan loppuvaiheessa, kun suomalaiset naiset astuivat tehtaan portista sisään. Kansallissosialistinen työläisutopia oli muuttunut sotayhteiskunnalle alistaiseksi työleirien saaristoksi. Heinkelin kehittämästä ja valmistamasta He 111 koneesta oli tullut Luftwaffen pommikonelavueen perusta. Sodan syttyminen ja Puolan miehitys ratkaisi Heinkelin tehtaiden kasvavan työvoimapulan. Vuonna 1933 yrityksessä työskenteli 1 000 henkeä. Kuusi vuotta myöhemmin henkilömäärä oli yhdeksänkertainen. Yrityksen sotavuosien 55 000 työntekijästä Rostockissa työskenteli 17 000 henkeä, joista puolet oli sotavankeja, sekä keskitysleirivankeja ja ulkomaalaisia siviilityöntekijöitä. Mitä vaatimattomampi työtehtävä, sitä varmemmin sen hoitamiseen määrättiin ”alempien rotujen” edustajia ja naisia. Naiset ja miehet asuivat omissa parakkileireissään, joita nousi tehtaiden ympärille valloittaen yhä suuremman alan kaupungista. Erään suurimman parakkileirin pinta-ala Thierfelder Strassella oli 40 000 neliometriä. Suomalaistenkin majoitukseen käytetty Sportpalastin parakkileiri oli tarkoitettu ainoastaan ei-saksalaisille työntekijöille. Heinkelin Oranienburgin tehtaiden sijoittaminen Sachsenhausenin keskitysleirin läheisyyteen ennakoி uuden työntekijäryhmän käyttöönottoa. Arviolta 6 000–7 000 keskitysleirivankia passitettiin tehtaalle sotavarustelutyöhön. Kovien pommitusten vuoksi osia Henkelin tuotannosta siirrettiin Rostockista läheiseen Barthen kaupunkiin, jonne työvoimaa hankittiin Ravensbrückin keskitysleiristä. KZ Aussenlager Barth oli suurin Mecklenburg-Vorpommernissa sijainneista keskitysleireistä, jossa ahersi suunnilleen 5 000 miestä ja naista.⁴⁵⁵

Heinkelin tehtaille myös työmääräyksen saanut 17-vuotias Roosa oli päättänyt lähteä vuotta vanhemman ystävänsä Tuiren kanssa, koska he halusivat päästä Italiaan. Molemmat olivat opiskelleet hieman italian kieltäkin. Tuire oli tutustunut Luftwaffen palveluksessa työskentelevään, Malmin lentokentälle sijoitettuun italialaiseen sotamieheen Giovanniin. Tuire oli sopinut Giovannin kanssa juuri ennen kuin tämä lähti Suomesta, että yrittää päästä Italiaan miehen vanhempien luokse Milanoon. Giovanni oli ilmoittanut vanhemmilleen aikeistaan ja Tuiren saapumisesta. Tytöt sopivat saksalaisen kapteenin kanssa lähdöstä ja heille annettiin saksalaisen merisotilaan puvut viranomaisten harhauttamiseksi. Aamuyöllä, syyskuun 11.

⁴⁵⁵http://www.gedenkstaettenforum.de/nc/gedenkstaetten-rundbrief/rundbrief/news/das_kz_aussenlager_barth/. Haettu 23.9.2016.

päivänä tytöt olivat salaa hiipineet saksalaiseen maihinnousualukseen, joka kuljetti heidät ja kuusi muuta suomalaista tyttöä ja naista Tallinnaan. Roosa ei kertonut vanhemmilleen aikeistaan, mutta jätti heille kirjeen toimitettavaksi kolme päivää lähdön jälkeen. Roosa ja Tuire saivat Gotenhafenissa myös määräyksen Parchimin leirille, mutta olo siellä alkoi heti tuntua ikävältä. Koko suomalainen seitsemän hengen ryhmä karkasi leiriltä ja suuntasi kohti Danzigia. Parin päivän kuluttua he ”kuitenkin katsoivat parhaaksi palata takaisin leirille”. Suomalaiset välttyivät rangaistukselta, mutta leirin johtaja ihmetteli, miten olivat pystyneet matkustamaan junassa ilman matkalippua. Roosa oli selittänyt hänelle, että se oli helppoa: he ostivat asemasillalle pääsyyn oikeuttavan lipun ja hyppäsivät junaan. He olivat huomanneet, että saksalaisissa junissa matkaliput tarkistettiin jo tässä vaiheessa eikä junissa ollut konduktööriä.⁴⁵⁶

Roosan mukaan Heinkelin tehtailla työskenteli ”saksalaista orjatyövoimaa useista kansallisuuksista”. Suomalaiset asuivat ulkomaalaisten naistyöläisten parakkileirillä, jonne oli sijoitettu myös ranskalaisia ja ukrainalaisia naisia. Roosa ei säästellyt sanojaan Suomeen palatessaan, kun häneltä kysyttiin kuulustelussa työoloista lentokonetehdaalla. Valtiollisen poliisin kuulustelija kirjoitti muistiin Roosan kuvauksen:

*Majoitus oli lähellä tehdasta ja vartiointi tarkkaa sekä työssä että majapaikassa. Suhtautumisensa saksalaisiin ei ollut aikaisemminkaan kovin ihannoiva, mutta tällä leirillä oli oppinut toisten tavoin vihaamaan saksalaista pakkotyöjärjestelmää ja maata ja kansaa. Kuri leirillä oli ankara ja työtä oli tehtaassa tehtävä huonosta ruuasta välittämättä hyvin paljon. Lepääminen työn välillä ei tullut kysymykseenkään.*⁴⁵⁷

Tuiren ja Roosan mitta tuli jälleen täyteen, kun he joutuivat kahnaukseen saksalaisen naisvartijan kanssa. Tyttöjen ollessa WC:ssä oli vartija rynnännyt sinne ja käynyt käsiksi Tuireen. Vartija oli retuuttanut Tuirea pois ja huutanut, että tytöt pinnasivat työstä oleilemalla WC:ssä. Roosa, joka huomasi olevansa vahvempi kuin vartija, oli yrittänyt puolustaa ystäväänsä. Vartija oli lähtenyt kertomaan tapauksesta leirin johtajalle ja uhannut kovalla rangaistuksella. Tytöt ”katsoivat parhaaksi karata ennen joutumistaan rangaistaviksi”. Sen he kuitenkin olivat kokemuksiensa myötä huomanneet, että ”karkaamisensa Italiaan pysyisi vaan unelmana”.⁴⁵⁸

Työpäivät Heinkelin tehtaalla kestivät 12 tuntia. Välissä oli yksi tunnin ruokatauko, jonka aikana ulkomaalaiset työntekijät saivat osataa surkean laihaa vihanneskeittoa, joka maksoi 2,60 Rmk viikossa. Omilla korttiannoksilla oli paikattava ruokatilannetta, mutta silti nälkä oli ainainen

⁴⁵⁶ Ptk 724/45, Valpo II, KA.

⁴⁵⁷ Ptk 724/45, Valpo II, KA.

⁴⁵⁸ Ptk 724/45, Valpo II, KA.

vieras. Viikossa korteilla voi ostaa kilon perunoita, 75 g ryynejä, 250 g makkaraa, 50 g korviketta, 125 g sokeria, 175 g marmeladia ja yhden leivän. Sen oli riitettävä seitsemän päivän aamiaisiin ja ilta-ateriaan. Palkkaa naiset saivat 40 Pf tunnilta raskaasta teollisuustyöstä, mikä vastasi suunnilleen hieman yli 100 Rmk:n kuukausipalkkaa. Työpäivä oli pitempi kuin tehtaalla työmääräyksen perusteella työskentelevien saksalaisten naisten. Samoin lauantait olivat ulkomaalaisille täysiä työpäiviä, kun taas saksalaiset naiset lopettivat työnsä jo aikaisin iltapäivällä. Palkasta pidätettiin vuokra asumisesta, mikä tarkoitti parakkileirin yhteismajoitusta. Naiset porasivat, viilasivat ja prässäsivät lentokoneiden osia, valmistivat metallisia hakoja ja smirglasivat. He ahersivat jääkylmissä, lämmittämättömissä tehdassaleissa. Monet Helsingistä tulleista tytöistä ja naisista olivat lähteneet hetken mielihohteesta, jotkut jopa kokonaan ilman matkatavaroita syyskuun alkupuolella. Talvivarusteita heillä ei ollut mukanaan, eikä naisilla ollut mitään mahdollisuuksia niita hankkia. Tehtaalta ei pyynnöistä huolimatta annettu vaatetusta.⁴⁵⁹

Kurjista työolosuhteista seurasi sairastumisia ja karkaamisia. 15-vuotiaan Arjan iho alkoi punoittaa ja tulehtui pahoin, kun hän aloitti työt tehdassalissa. Hänet lähetettiin ihotautisairaalaan Itämeren rannalle, missä iho parani. Arja olisi passitettu takaisin tehtaaseen töihin, mutta neuvostojoukot olivat jo saavuttaneet Rostockin ja katutaistelut olivat käynnissä. Kylmässä tehdassalissa ilman lämpimiä vaatteita työskennellyt Saara sai rintaansa tulehduksen, joka alkoi märkiä. Kovien kipujen vuoksi hän hakeutui Henkelin tehtaan työntekijöille tarkoitettuun sairaalaan, jossa hänelle tehtiin kaksi leikkausta. Sairastuminen ei kuitenkaan vapauttanut työnteosta, vaikka takaisin lentokonetehtaaseen Saaran ei enää tarvinnut mennä. Hänelle osoitettiin työ siinä sairaalassa, jossa oli hoidettavana.⁴⁶⁰

Työ Heinkelin tehtailla ei todellakaan vastannut usein seikkailunhalusta ja hetken mielihohteesta lähteneiden odotuksia suureen maailmaan tutustumisesta. Naiset karkailivat työpaikaltaan jatkuvasti, mutta usein heidät myös palautettiin takaisin. Mirja jaksoi työskennellä naulaus koneen ääressä täsmälleen puoli päivää, ennen kuin karkasi kahden muun suomalaistytön kanssa. Tytöt ilmoittivat toisille lähtevänsä hakemaan ruokaa, mutta kävelivät ulos tehtaalta ja ostivat 100 kilometrin matkalipun, jolla he pääsivät Hampuriin. Siellä he viettivät yhden yön ja päättivät sitten lähteä katsomaan Berliiniä. Matkalippua tytöt eivät enää ostaneet. Berliinissä he kuitenkin menivät työvoimalautakuntaan kysymään töitä, mistä heidät passitettiin suomalaisen SS-upseerin puheille. Tämä oli kyselty heidän konekirjoitus- ja konttoritaitojaan, mutta ei kelpuuttanut yhtäkään tytöistä suomalaisen SS-toimiston tehtäviin. Sen sijaan tytöt saivat suljetun kirjekuoren, joka heidän tuli toimittaa ”jollekin saksalaiselle naisjohtajalle”. Päästyään kadulle tytöt heti avasivat kuoren ja lukivat, mitä SS-mies oli heistä kirjoittanut. Kirjeessä

⁴⁵⁹ Ptk 400/46, Valpo II, KA.

⁴⁶⁰ Ptk 400/46, Valpo II, KA.

suositeltiin tytöille passitusta pakkotyölaitokseen. Marjatta arveli tämän johtuvan siitä, että he olivat ”reilusti kertoneet matkusteluistaan ja etteivät tunne mitään kiinnostusta työhön”.⁴⁶¹

Tytöt lähtivät nyt toteuttamaan haavettaan nähdä maailmaa ja alkoivat matkustella junilla ilman matkalippua. He kävivät katsomassa nähtävyyksiä Ulmissa ja Heidenheimissa ja palasivat sitten Hampuriin, josta matka jatkui edelleen Danzigiin. Tytöt joutuivat kaksi kertaa poliisin pidättämiksi, mutta molemmilla kerroilla he puhuivat itsensä vapaiksi kertomalla tarinan, että olivat eksyneet edellisellä asemalla ystävästään, jolla oli kaikkien matkaliput. Danzigissa tytöt päättivät lähteä tutustumaan Tanskaan. Kahvilassa he olivat tutustuneet kahteen merimieheen, jotka olivat vieneet tytöt laivan kapteenin, saksalaisen laivastoaliupseerin puheille. Tämä lupasi viedä tytöt Sonneborgiin. Siellä kaikki kolme saivat töitä hotellissa. Kun Mirja oli ilmoittanut työpaikkansa tanskalaiselle johtajalle, että haluaa siirtyä toiseen työpaikkaan, samaan hotelliin, missä hänen ystävänsä työskentelivät, oli johtaja ilmiantanut kaikki kolme luvatta maahan saapuneiksi. Naiset pidätettiin ja kuulusteluiden jälkeen heidät lähetettiin piikkilangoin eristettyyn vankileiriin. Vankileirillä oli 3 000 tanskalaista vastarintaliikkeen miestä ja muutama kymmenen naista. Kohtelu oli ollut asiallista, eikä suomalaistenkaan täytynyt tehdä mitään työtä. Tyttöjä alkoi ”pitkäaikainen leirilläolo kiusata”, ja he päättivät karata. Tämä ei kuitenkaan onnistunut, ja tytöt saivat passituksen poliisikyydillä Saksan puolelle Flensburgiin. Heidät velvoitettiin hankkimaan itselleen työtä. Kun saattaja oli lähtenyt, päättivät työt karata jälleen ja lähtivät junalla Eisenachiin. Junassa he kuulivat, että amerikkalaisten joukot olivat jo hyökkäämässä kaupunkiin. Perille päästyään tytöt asettuivat asumaan tyhjilleen jääneeseen huvilaan ja kävivät hakemassa saksalaisilta viranomaisilta elintarvikekortit. Niillä sai mustaa leipää ja pienen määrään marmeladia, makkaraa ja suolaa.⁴⁶²

Toukokuun alussa amerikkalaiset joukot saapuivat Eisenachiin. Saksalaiset eivät juurikaan enää tehneet vastarintaa. Sota oli ohi. Mirja kertoi kuulusteluissa, että ”amerikkalaisten saavuttua kaupunkiin voittajina” olivat he kaikki kolme lähteneet kaupunkiin hakemaan työtä amerikkalaisten joukkojen majoituspaikoista. Heidät oli heti hyväksytty tarjoilijoiksi Eisenhachin suurimpaan hotelliin, jonne amerikkalainen komppania oli majoitettu. Mirjan kaksi matkatoveria olivat kuitenkin muutaman kuukauden kuluttua erotettu, sillä ”amerikkalaiset upseerit olivat juottaneet tyttöjä koko yön siten, että aamulla oli tullut ikävyyksiä asiasta”. Työttömäksi jouduttuaan tytöt olivat päättäneet lähteä Ranskaan ”sitäkin maata katsomaan”. Mirja välttyi erottamiselta, sillä hänellä oli vakituinen poikaystävä, Bostonista kotoisin oleva sotapoliisi George.⁴⁶³ Toinen Mirjan ystävästä solmi myöhemmin avioliiton amerikkalaisen sotilaan kanssa. Toinen palasi

⁴⁶¹ Ptk 407/46, Valpo II, KA.

⁴⁶² Ptk 373/48 ja 407/46, Valpo II, KA.

⁴⁶³ Ptk 407/46, Valpo II, KA.

Suomeen vuoden 1948 heinäkuussa. Hän oli työskennellyt tammikuusta 1947 kesäkuuhun 1948 Nürnbergissä amerikkalaisen kapteenin perheessä kotiapulaisena.⁴⁶⁴

Tuire ja Roosa, jotka päättivät karata jouduttuaan kahnaukseen Heinkelin tehtaan naisvartijan kanssa, matkustivat junalla Warnemündeeseen. Siellä he löysivät saksaa puhuvan tanskalaisen kalastajan, joka ”ystävällisesti tarjosi apuaan viemällä heidät moottoriveneellään Tanskan puolelle”. Tyttöjen tarkoituksena oli pyrkiä takaisin Suomeen Tanskan ja Ruotsin kautta. He ehtivät nauttia vapaudestaan kolme päivää, ennen kuin saksalainen upseeri pidätti heidät. Tytöt passitettiin takaisin Saksaan ja he joutuivat poliittisille vangeille tarkoitettuun tutkintovankilaan. Ruoka siellä oli ”äärimmäisen heikkoa” ja työtä vankilassakin oli tehtävä. Kuuden viikon pidätyksen jälkeen tytöt pääsivät vapaaksi. He olivat onnistuneet vakuuttamaan kuulustelijat, etteivät olleet vakoojia. He kertoivat rehellisesti, että olivat karanneet Heinkelin tehtailta huonojen työolosuhteiden vuoksi. Tämän vuoksi he olivat halunneet ainoastaan matkustaa takaisin kotimaahansa. Kotiin he eivät vankilasta kuitenkaan päässeet, vaan passituksen pakkotyöhön Neusterlitzin Rechlinin lentokentälle, missä naiset määrättiin siivoamaan. Roosa halusi kuitenkin kertoa, että yleensä neuvostoliittolaisia kohdeltiin Saksassa erityisen huonosti, mutta Rechlinin lentokentällä oli kohtelu myöskin puna-armeijan vankijoukkoa kohtaan inhimillisempää. Tyttöjen työkomennus päättyi muutamaa päivää ennen Neuvostoliiton joukkojen saapumista. Paikkakunnalla olevat saksalaiset olivat joko paenneet tai onnistuneet evakuoitumaan. Tytöt löysivät ruokaa saksalaisten tyhjiin jääneistä kodeista ja vaatteita saksalaisesta upseerikodista. Kaikki kaupat olivat myös jääneet niille sijoilleen ilman henkilökuntaa, joten tytöt käyttivät tilannetta hyväkseen ja hakivat niistä tavaroita, joita tarvitsivat. Heti puna-armeijan saavuttua tytöt kävivät kysymässä mahdollisuutta palata Suomeen. Heille vastattiin, että voivat lähteä vaikka heti. Lupa tähän oli kuitenkin saatava neuvostoliittolaiselta komendantilta, ja tyttöjä neuvottiin menemään itään päin, missä sellaisia virastoja olisi. Nuoret naiset lähtivät kävellen kohti itää.⁴⁶⁵

Kolmen Helsingistä lähteneen naisen ryhmä määrättiin työskentelemään Gotenhafenissa sijaitsevalla asevarikolla (*Kriegsmarine-Arsenal*), joka toimi Wehrmachtin alaisuudessa. Myös siellä työskentelevät olivat useiden eri maiden kansalaisia. Kaksi naisista, Anna ja Kristina, raaputtivat ruostetta it-ammusten lippaista ja saivat siitä palkkaa 100 Rmk kuukaudessa. Raha oli kuitenkin melko arvotonta, sillä käytännössä paljoakaan ei voinut rahalla ostaa. Töistä eivät naiset uskaltaneet olla luvatta pois tai lähteä karkumatkalle, sillä Anna kertoi, että Gotenhafenin torilla teloitettiin sellaiset asetehtaan työläiset, jotka olivat olleet ilman lääkärintodistusta pois töistä yli kaksi päivää. Puna-armeijan joukot alkoivat lähestyä Gotenhafenia maaliskuun puolivälissä 1945, jolloin naiset evakuoitiin laivalla Rostockiin. He

⁴⁶⁴ Ptk 373/48, Valpo II, KA.

⁴⁶⁵ Ptk 724/45 ja 416/45, Valpo II, KA.

matkustivat viidenkymmenen laivan saattuessa, joista ainakin kaksi ajoi miinaan ja upposi. Naiset pääsivät kuitenkin onnellisesti perille Rostockiin, jossa heidät määrättiin matkustamaan Kieliin. Siellä heidät määrättiin edelleen matkustamaan Kriegsmarinen pääkonttoriin Neusterlitziin, jossa heidät lopulta vapautettiin työtehtävistään. Kaksi naisista, Anna ja Dagmar yrittivät toukokuun 3. päivänä, juuri ennen Saksan antautumista päästä saksalaisen sotalaivan mukana Flensburgin rajakaupunkiin. He onnistuivatkin aluksi, mutta jonkin matkan päässä satamasta amerikkalaiset lentokoneet alkoivat pommittaa laivaa. Laiva sai osuman ja upposi vieden 135 miestä mukanaan. Anna ja Dagmar onnistuivat pelastautumaan apulaivalle, joka vei heidät Glücksburgin kaupunkiin, joka oli vain muutaman kilometrin päässä toisella puolen merenlahtea. Tämä oli jo kolmas kerta, kun naiset joutuivat merellä välittömään kuolemanvaaraan, sillä heidän matkallaan Saksaan laivan lähdettyä Tallinnasta kaksi laivaa oli uponnut matkalla Libauhun.⁴⁶⁶

Saksaa puhuva, lähtiessään ainoastaan 17-vuotias Anna oli Saksaan saavuttuaan saanut Swinemündessä NSV:n virkailijalta tehtävän saattaa sulhastensa kotiin matkustavia suomalaisia naisia heidän määränpäähensä. Anna oli Suomessa kuulunut pikkulottiin ja kertoi uskoneensa saksalaisten puheita Suomen miehityksestä. Hän lähti Oulusta ystävättärensä yllyttämänä, koska ajatteli joutuvansa vaikeuksiin Suomessa. Perillä Saksassa hän otti vastaan saattajan tehtävän ja matkusti keskellä sodan loppunäytöstä ristiin rastiin Saksaa junalla vieden muita naisia määränpäähän, mutta puolitoista viikkoa kestäneen matkan aikana hänen matkalupansa vanhentui. Tämä oli vakava rike ja Anna joutui pidätetyksi Ülzenin kaupungissa. Tutkintovankeudessa ollessaan Anna oli pommituksen aikana sanonut siviilien kuoleman ja kärsimysten olevan lähinnä Hitlerin syytä ja vankitoveri oli ilmiantanut hänet Gestapolle. Rangaistukseksi Anna suljettiin puoleksitoista vuorokaudeksi pimeään kellariin vedelle ja leivälle. Hän pääsi kuitenkin vapaaksi 18 päivän tutkintovankeuden ja kuulustelujen jälkeen. Anna ei tuntenut Saksassa ketään muuta kuin kirjeenvaihtoystävänsä Hampurista ja lähti tämän perheen luo. Anna löysi tuttavansa ja sai asua tämän perheen luona, mutta huono onni vainosi häntä edelleen. Hampuria pommitettiin jatkuvasti, ja koko Annan tuttavaperhe sai surmansa ilmahyökkäyksessä. Anna oli nyt koditon ja vailla ystäviä tai toimeentuloa. Hän päätti ottaa yhteyttä hänet matkaan lähettäneeseen NSV:n virkailijaan, joka vastasikin heti ja pyysi Annaa palaamaan takaisin Swinemündeeseen. Anna sai tarjoilijan paikan hotellista, missä hän työskenteli huhtikuun loppuun asti.⁴⁶⁷

Puna-armeija oli kuitenkin lähestymässä, ja valtava saksalaisten pakolaisten virta vaelsi kohti Swinemündeä. Tämä teki alueesta USA:n ilmavoimien hyökkäysten maalitaulun. 650 konetta pommitti maaliskuun 12.

⁴⁶⁶ Ptk 517/46 ja 457/45, Valpo II, KA.

⁴⁶⁷ Ptk 823/45, Valpo II, KA.

päivänä 1945 Swinemünden satamaa, jossa evakuoitunut saksalaiset odottivat pois pääsyä. Ainakin 5 000 henkeä sai surmansa. Anna yritti saksalaisten pakolaisten tavoin paeta kaupungista Rügenin saarelle, mutta puna-armeijan joukot olivat jo valloittaneet sen. Hänen oli jätävä Greifswaldin lähelle odottamaan neuvostoarmeijan saapumista.⁴⁶⁸

Julia oli myöskin saapunut Suomesta Swinemündeeseen ja sai passituksen paikalliseen vanhainkotiin työhön. Palkkaa maksettiin keskimäärin 50 Rmk kuussa ylläpidon lisäksi. Olot olivat kuitenkin kurjat sekä työntekijöille että vanhuksille. Julia eli jatkuvassa nälässä ja kertoi olonsa siellä olleen kovin ikävän. Huhtikuussa 1945 vanhainkoti sai osuman ja useat vanhukset olivat menehtyneet raunioihin ja liekkeihin. Julia onnistui pelastautumaan, eikä hänen enää tarvinnut pestautua saksalaisille töihin, vaan sai passituksen ulkomaalaisten leirille. Leirillä oli myös suuri joukko italialaisia sotilaita, joiden avulla Julia hankkiutui italialaisten komendantin puheille. Julia halusi paeta leiriltä italialaiseksi sotilaaksi naamioituneena. Komendantti suostuikin tähän ja Julia sai italilaisen sotilaan täydellisen puvun ja varusteet. Tukkansa hän kampsasi lakin sisään. Juuri kun italialaisia ja saksalaisia sotilaita lastattiin joukkojenkuljetusalukseen, alkoivat liittoutuneiden pommit pudota satamaan. Suuri joukko sotilaita kuoli ja haavoittui, mutta kuin ihmeen kaupalla laiva pääsi irtautumaan satamasta ja lähti kohti Tanskaa. Matkalla tuli kuitenkin ilmoitus, että Tanska ei suostu ottamaan laivaa vastaan ja pian sen jälkeen uusi ilmoitus, joka teki edellisen ymmärrettäväksi: Saksa oli antautunut. Laivan oli palattava Kielin satamaan. Kielin satamassa syttyi laivassa täysi paniikki, sillä sotilaiden keskuudessa oli alkanut levitä pelättyä pilkkukuumetta. Julian onnistui pelastautua johonkin veneeseen laivasta, mutta joutui sitten odottamaan siinä kolme vuorokautta taivasalla, ennen kuin englantilaiset viranomaiset ottivat pakolaiset haltuunsa ja passittivat Julian ulkomaalaisleirille.⁴⁶⁹

Elina oli Suomessa ollessaan työskennellyt Oulussa saksalaisen sotasairaalan sisätautuosaston keittiössä emäntänä. Hänen mukaansa osastolla työskenteli yhteensä 150 suomalaista sairaanhoitajaa, lottaa ja muuta työntekijää. Elinan hyvin nuorena solmittu avioliitto ajautui asumuseroon sotavuosina ja Elina muutti takaisin vanhempiensa luokse. Elina sai helposti työpaikan ja yleni nopeasti keittiön emännäksi. Kun sairaala oli lähdössä, alkoi saksalainen ylilääkäri houkutella Elinaa lähtemään Saksaan ja koulututtamaan siellä sairaanhoitajaksi. Elinaa kiinnosti mahdollisuus edetä elämässään. Hän oli käynyt kansakoulun jälkeen kauppakoulun, mutta avioliitto ja lapsi olivat muuttaneet vasta 15-vuotiaana hänen elämänsä suunnan. Elina oli oikein tyytyväinen työhönsä saksalaisten keittiön emäntänä ja oli haluton luopumaan siitä hyvän palkan vuoksi. Kun sairaalan mukana lähti tuttuja suomalaisia työtovereita, niin Elina teki päätöksensä. Hän lähti sairaalalaiva Tangalla yhdessä potilaiden ja saksalaisesta kenttäsairaalarasta

⁴⁶⁸ Evans 2009, 699.

⁴⁶⁹ Ptk 863/45, Valpo II, KA.

evakuoitujen haavoittuneiden sekä Saksaan lähtevien suomalaisten kanssa Oulusta ja saapui Danzigiin 20.9.1944. Hän sai määräyksen ilmoittautua Berliinissä Knesebeckstrassella sijainneessa *SS-Hauptsanitätsamti*ssa Wilmersdorfin kaupunginosassa. Elinan kanssa ilmoittautuivat myös sairaalan keittiössä työskennellyt Asta ja Kemin saksalaisessa sotasairaalaissa työskennellyt Dagmar. Naiset joutuivat erittäin tarkkaan lääkärintarkastukseen, missä todennäköisesti arvioitiin myös naisten rodullista soveltuvuutta SS-järjestön piiriin. Ainoastaan Elina hyväksyttiin ja hän sai passituksen Prahaan SS-sairaalaan, missä ulkomaalaiset hoitajat suorittivat kuuden kuukauden mittaisen harjoittelujakson. Ennen kuin Elina ehti lähteä, hänelle kuitenkin ilmoitettiin, että Suomen kansalaisia ei voida hyväksyä sairaanhoitajakoulutukseen. Hänelle ojennettiin suljettu kirjekuori, joka Elinan tuli toimittaa uudelle työnantajalleen Paderbornissa. Matkalla Elina avasi kuoren. Kirjeestä kävi ilmi, että Elina oli määrätty Paderbornin lähellä sijaitsevan Auguste-Viktoria -säätiön sairaalaan ulkomaalaisten SS-miesten keuhkotautiosaston linavaatevaraston hoitajaksi. Palkkaa hänelle tuli maksaa 150 Rmk:a kuukaudessa asunnon ja ylöspidon lisäksi. Alun perin evankelisen kirkon diakoniatyölle tarkoitettu klinikka oli syyskuussa 1944 muutettu SS-miesten sairaalaksi. Elina ilmoittautui ohjeiden mukaan sairaalan ylilääkärille, *SS-Hauptsturmführer* Alexille.⁴⁷⁰

Tälläkin kertaa työkomennus jäi lyhyeksi. Elinan vastuulla oli 220 tuberkuloosia sairastavan ulkomaalaisen SS-miehen linavaatehuolto. Työpäivä oli kaksitoistatuntinen, seitsemästä aamulla seitsemään illalla. Lokakuun alkupäivinä Berliinin SS-toimistosta saapui Elinanlle kuusisivuinen kaavake, joka hänen tuli täyttää liittyäkseen SS-järjestykseen. Kun Elinan ei näin menetelty, joutui hän ylilääkäri Alexin toimistoon raadin eteen, joka koostui Alexin lisäksi sairaalan taloudenhoitajasta ja vääpelistä sekä naispuolisesta johtokunnan jäsenestä, Frau Kampfmeierista. Raadin edessä Elina kieltäytyi allekirjoittamasta kaavaketta, jolloin hänelle annettiin muutama päivä miettimisaikaa. Kun hänet kutsuttiin uudelleen saman raadin eteen ja Elina kieltäytyi toistamiseen liittymästä järjestykseen, joutui Alex raivon valtaan. Hän repi Elinan väliaikaisen henkilöllisyystodistuksen ja kaikki työtodistukset sekä alkoi huutaa, että Suomi lähetti Saksaan ainoastaan kauniita naisia, jotka olivat pelkästään kiinnostuneita miesten perässä juoksemisesta, eivätkä tunne ja tiedä velvollisuuksiaan. Lisäksi hän kehotti Elinaa poistumaan ja koettamaan, ottaisiko mikään toinen sairaala hänen kaltaistaan henkilöä palvelukseensa. Elinan ei auttanut muu kuin lähteä kiertämään Paderbornin sairaaloita ja kyselemään, ottaisivatko ne hänet mihin tahansa työhön. Kaikissa paikoissa vastaus oli kielteinen. Kodittomana, rahattomana ja ilman henkilöllisyystodistusta Elinalle ei ollut selviämisen mahdollisuutta, joten hän päätti mennä takaisin SS-sairaalaan Kampfmeierin puheille. Tämä ilmoitti kuitenkin, ettei voi auttaa, koska SS-järjestö ei hyväksynyt Elinan kaltaista henkilöä. Elina pyrki hänet pois lähettäneen ylilääkärin puheille, joka ilmoitti

⁴⁷⁰ Ptk 406/46, Valpo Ii, KA.

puolestaan, että hänen oikeastaan pitäisi lähettää Elina rangaistusleirille Danzigiin. Sitten hän tuli johtopäätökseen, että Suomen kansalaisena Elina oli oikeastaan Ostarbeiterin, koska Suomi oli solminut rauhan Neuvostoliiton kanssa. Tämä muutti tilanteen: Elina sai määräyksen lähteä jalan viidentoista kilometrin päässä sijaitsevaan Staumühlen Neuvostoliiton sotavankien leirin sairaalaan. Saattajaksi Elinalle määrättiin sairaalan keittiöapulainen. Vankileirin sairaalassa hoidettiin 560 neuvostoliittolaista tuberkuloosipotilasta kahden lääkärin voimin. Saksalaisia Punaisen Ristin hoitajia koko sairaalassa työskenteli ainoastaan neljä. Vankien hoito oli neljäntoista naispuolisen ukrainalaisen pakkotyöläisen ja Elinan vastuulla. Elinan ”rotuluokitus” oli nyt ”Ostarbeiterin”, koska hän niskuroi järjestelmää vastaan. Haave kouluttautumisesta ja sairaanhoitajan urasta oli muuttunut ulkomaalaisen pakkotyöläisen arjeksi surkeissa olosuhteissa. Elina ja ukrainalaiset saivat huonompaa ruokaa kuin saksalaiset ja heidät majoitettiin vankileirin parakkeihin. Vankien ja todennäköisesti myös ulkomaisen työvoiman ruoka oli niin huonoa, että Elinan mukaan potilaita kuoli keskimäärin kymmenen kuukaudessa aliravitsemukseen eikä suinkaan keuhkotautiin. Ne vangit, joilla ei ollut kuumetta, joutuivat osallistumaan leirin töihin. Vain heille annettiin pieni annos lisämuonaa. Liian sairast, työhön kykenemättömät vangit saivat ainoastaan laihaa lanttukeittoa ja palan leipää. Elinan vaihtoehdot työn suhteen olivat olemattomat, joten hän työskenteli vankileirillä amerikkalaisten joukkojen saapumiseen asti huhtikuun 28. päivään 1945. Silloin heikossa kunnossa olevat vangit olivat pieksäneet heitä huonosti kohdelleita saksalaisia vartijoita, mutta kukaan ei ollut kahakoissa kuollut. Elinaan ja ukrainalaisiin naisiin vangit olivat suhtautuneet erittäin ymmärtäväisesti ja olivat antaneet heille kiitokseksi pieni muistoesineitä.⁴⁷¹

Vallan vaihtuminen näkyi erittäin konkreettisesti neuvostovankien sairaalassa. Saksalainen henkilökunta pidätettiin ja amerikkalainen kapteeni Cooper järjesti sotavankeina olleet lääkärit vastaamaan potilaiden hoidosta. Kaikki yli 500 potilasta siirrettiin nyt Auguste-Viktoria -säätiön sairaalaan kunnollisiin hoitotiloihin, ja siellä potilaina olleet SS-miehet saivat passituksen puna-armeijan sotavankileirin surkeisiin parakkeihin. Elina siirtyi vapautettujen potilaiden mukana ja työskenteli neuvostoliittolaisten lääkärin alaisuudessa elokuun lopulle asti, jolloin potilaat lähetettiin Lübeckin kautta Leningradiin. Elina kertoi amerikkalaiselle kapteenille SS-sairaalaan naispuolisesta johtokunnan jäsenestä, joka oli kieltäytynyt auttamasta häntä. Amerikkalaiset toivat myös *Frau Kampfmeierin* entiselle sotavankileirille, jossa hänet pantiin lakaisemaan keuhkotautisten potilaiden parakkien likaisia lattioita. Elina olisi päässyt lähtemään palaavien sotavankien mukana maasta, mutta hän ei joko uskaltanut tai koki matkan Neuvostoliiton kautta liian monimutkaiseksi. Sen sijaan hän matkusti

⁴⁷¹ Ptk 406/46, Valpo II, KA.

Paderbornin kaupunkiin ja hankki itselleen ylitarjoilijan paikan englantilaisessa joukko-osastossa.⁴⁷²

Samalla laivalla Annan, Kristinan ja Dagmarin kanssa Gotenhafeniin oli saapunut 18-vuotias helsinkiläinen liikeapulainen Edit ja 23-vuotias tarjoilija Ulla. Edit kertoi kuulusteluissa, että hänelle tarjottiin mahdollisuutta liittyä ”Blitz-tyttöihin”, jonka saksalaiset kertoivat olevan Suomen Lotta-Svärdin kaltainen saksalainen naisjärjestö. Edit kuitenkin kertoi kieltäytyneensä, minkä jälkeen hänelle ei myönnetty matkustuslupaa. Hän meni muutaman muun suomalaisen kanssa satamaan kyselemään mahdollisuutta päästä jollain laivalla pois Gotenhafenista. He löysivätkin Swinemündein lähdössä olleen aluksen, jonka kapteeni lupasi ottaa naiset mukaansa. Laivalla oli ollut myös saksalaisia pakolaisia ”eri puolilta Itämeren maita”. Edit ketoi lähteneensä yksin lokakuun 17. päivänä 1944 toisten jäädessä Gotenhafeniin. Hän matkusti perille Swinemündein päästyään Bremenhaveniin, jossa hän ilmoittautui poliisiviranomaisille. Asunnon Edit löysi saksalaisen perheen luota ja työpaikan kalasäilyketehtas Merkurissa kalanpuhdistajana. Hän työskenteli samassa tehtaassa huhtikuuhun 1946 asti, jolloin solmi avioliiton saksalaisen konemestari Wilhelmin kanssa ja jäi pois ansiotyöstä.⁴⁷³

Editin oma kertomus poikkeaa kuitenkin hieman hänen matkatoverinsa kertomuksesta. Ullan mukaan hän, Edit ja kolmas nainen Marja olisivat kaikki olleet matkalla työkomennukselle tehtaaseen Wilhelmshavenissa. Matkan varrella Posenissa leirillä kaksi *Luftwaffenhelferinin* harmaaseen univormuun pukeutunutta saksalaista naista oli alkanut värvätä heitä järjestöön. Ullan helsinkiläinen ystävä Anneli oli jo Gotenhafenissa liittynyt Blitz-tyttöihin ja palveli Ullan tietojen mukaan ilmatorjuntamuodostelmassa Berliinissä. Saksalainen upseeri alkoi myös houkutella naisia sanomalla, että juuri heidän kaltaisiaan tyttöjä tarvittaisiin järjestössä ja tarjosi sitoumusta naisten allekirjoitettavaksi. Hän maalaili hokuttelevia kuvia naisten tulevaisuudesta, mikäli he allekirjoittaisivat sitoumuksen: he saisivat univormut ja ilmaisen koulutuksen tehtäviinsä sekä kaikin puolin hyvät olosuhteet. Kun naiset eivät halunneet liittyä, ilmoitti upseeri, että se merkitsi pakkotyöleirille lähettämistä. Silloin naiset katsoivat parhaaksi suostua, ja heidät lähetettiin kahden saksalaisen *Luftwaffenhelferinin* saattamina harjoitus- ja kokoomaleirille Litzmannstadtin. Leirillä oli entuudestaan puolalaisia ja neuvostoliittolaisia naisia. Aina kun satakunta naista oli koottu leirille, lähetettiin osa lähistöllä sijaitsevaan varsinaiseen koulutuskeskukseen. Kokoomaleirillä naisia valmennettiin tulevaan koulutukseen: heille opetettiin saksan kieltä ja ruumillista kuntoa ylläpidettiin marsseilla sekä voimistelulla. Naiset oli jaettu parinkymmenen hengen ryhmiin, joilla oli jokaisella univormupukuinen saksalainen päällikkö. Peruskoulutuksen jälkeen naiset siirrettiin varsinaiselle koulutusleirille, jossa heidän oli määrä saada univormunsa sekä koulutus valitsemalleen

⁴⁷² Ptk 406/46, Valpo II, KA.

⁴⁷³ Ptk 151/48, Valpo II, KA.

työtehtävälle. Naiset joutuivat olemaan kokoomaleirillä toista kuukautta. Naiset huomasivat heti, että olosuhteet ja etenkin ruoka olivat paljon paremmat kuin harjoitusleirillä. Uudet tulokkaat eivät kuitenkaan tätä ruokaa saaneet, sillä heidän tulostaan ei kuulema oltu tiedetty. Silloin naisia ”alkoi koko homma kyllästyttämään” ja he päättivät lähteä leiriltä. He pukivat päälleen niin monta pukua päällekkäin kuin mahdollista ja kävelivät ulos leiristä ilman matkalaukkujaan. Naiset hyppäsivät junaan ilman lippua, sillä kenelläkään ei ollut yhtään rahaa. Päästyään turvallisen etäisyyden päähän koulutusleiristä he kääntyivät poliisin puoleen ja kertoivat tälle, että olivat eksyneet omasta kuljetuksestaan, joka oli menossa Swinemünde. Harhautettu poliisi antoi tytöille matkarahat. Ruokaa he saivat NSV:n toimistosta. Päästyään Swinemünde naiset jatkoivat matkaansa takaisin Gotenhafeniin. Kaupungin väestöä evakuoitiin jo lähestyvän puna-armeijan alta pois. Naiset saivat asua Atlantic-hotellissa hotellin omaistajan luvalla, sillä asiakkaita ei enää ollut. He myivät vähäistä omaisuuttaan saadakseen rahaa ja ruokaa he saivat evakkoina ilmaiseksi. Lopulta naisten onnistui päästä evakuointikuljetuksessa takaisin Swinemünde.⁴⁷⁴

Kaija saapui syyskuun 1944 puolivälissä Lappland-laivalla Helsingistä ja sai rajaviranomaisilta luvan matkustaa saksalaisen tuttavansa vanhempien luokse Meisseniin. Perheen toimistovirkailija-isä oli aiemmin työskennellyt paikallisessa vankilassa, mutta menettänyt työpaikkansa, koska ei liittynyt NSDAP:n jäseneksi. Siellä ollessaan Kaija kuuli ankaraa arvostelua Hitleriä ja tämän politiikkaa kohtaan ja perheen isä piti kansallissosialismia uskonnon vihollisena ja Saksan nuorison turmelijana. Kaija kertoi hämmästyneensä tästä, sillä hän ei ollut aikaisemmin kuullut tällaisia asioita.⁴⁷⁵

Kaija lähti lokakuun lopulla Berliinin ja ilmoittautui Saksan Punaisessa Ristissä halukkaaksi sisarkoulutukseen, sillä hän oli saanut suomalaiselta ystävältään tiedon työpaikasta sairaalassa, jos kävisi ensin kuusiviikkoiset sisarkurssit. Kaija hyväksyttiin oppilaaksi ja hän matkusti yhdessä 40 eri kansallisuutta edustavan naisen kanssa Oberlausitziin koulutuskeskukseen. Muita suomalaisia kursseilla ei ollut, mutta johtajan toiminut *Hauptführerin* oli suhtautunut Kaijaan erittäin ystävällisesti ja kertonut käyneensä Suomessa tapaamassa lottajohtaja Fanny Luukkosta. Kaikki kurssin 1 700 oppilasta olivat ulkomaalaisia ja opettajat saksalaisia erilaisten kansallissosialististen järjestöjen edustajia. Naiset jaettiin ryhmiin ja majoitettiin parakkeihin. Kohtelu oli Kaijan mielestä kunnollista, mutta ruoka huonolaatuista. Päivittäinen opetus alkoi yhdeksältä aamulla ja päättyi neljältä iltapäivällä. Opetukseen sisältyi ihmisen anatomiaa, haavojen hoitoa, urheilua, musiikkia ja Saksan historiaa. Kaija kertoi, että ”erityisen tärkeä opetusaine oli politiikan opettaminen ja muutenkin poliittinen valvonta oli ollut tarkkaa, kun kaikki oppilaiden kirjeetkin tarkastettiin. Poliittisella historian tunnilla oli eräs korkea-arvoinen kultaisen puolumerkin omistava nainen opettanut, että

⁴⁷⁴ Ptk 790/45, Valpo II, KA.

⁴⁷⁵ Ptk 403/46, Valpo II, KA.

hollantilaiset ja belgialaiset kuuluivat suur-Saksan kansan yhteyteen, mutta suomalaiset olivat puolittain mongoleja. Kansallissocialismin kehityksen rakenne oli opetettu erittäin tarkasti. Kaikissa opetuksissa kiinnitettiin erikoista huomiota Saksan valtaan maailmassa”.⁴⁷⁶

Kurssin päätteeksi naiset vanhoivat valan, jonka Kaijakin toisti yhdessä 450 muun naisen kanssa korkea-arvoisen Berliinistä saapuneen mieshenkilön perässä. Kaija kertoi, että ei täysin tuolloin ymmärtänyt valan sisältöä, mutta todennäköisesti se oli samansisältöinen kuin saksalaisten sisarten vannoma uskollisuudenvala Führerille:

Ich schwöre Treue dem Führer des Deutschen Reiches und Volkes, Adolf Hitler. Ich gelobe Gehorsam und Pflichterfüllung in der Arbeit des Deutschen Roten Kreuzes nach den Befehlen meiner Vorgesetzten. So wahr mir Gott helfe! ⁴⁷⁷

Kaija lähetettiin tavalliseen sairaalaan työhön, jonka jälkeen hänet oli tarkoitus lähettää Berliiniin hoitamaan haavoittuneita sotilassairaalaan. Palkaksi luvattiin 137 Rmk:a mutta mitään ei koskaan maksettu. Kaija kuitenkin sairastui ja lähti parannuttuaan takaisin Meisseniin tuttavaperheensä luokse toipumislomalle. Loman aikana Meissen joutui taistelujen keskelle ja Kaija oli ilmoittautunut vapaaehtoiseksi sairaanhoitajaksi. Kaupungin luopuessa taisteluista oli sairaala evakuoitu puna-armeijan alta. Sairaalan henkilökunta ja sairaat lastattiin proomuihin, jotka lähtivät Elbeä pitkin ja saapuivat edelleen Prahaan. Kaija oli erittäin väsynyt työstä ja valvomisesta. Prahassa heidät sijoitettiin koulutaloon ja kahden päivän kuluttua Saksa antautui. Kaija lähti jalkaisin suomalaisen ystävänsä ja tämän saksalaisen miehen luokse Pohjois-Saksaan. Hän käveli neuvostovyöhykkeeltä USA:n miehitysvyöhykkeen kautta edelleen brittivyöhykkeelle yli 700 kilometrin matkan, mihin kului aikaa yli kuusi viikkoa. Kaija vaihtoi Punaisen Ristin hoitajapuvun tavalliseen asuun, kun huomasi, että hoitohenkilökunta pidätettiin ja vietiin sairaanhoitotehtäviin. Perille pääsytään Kaija oli levännyt kaksi päivää ja sen jälkeen oli määräysten mukaisesti ilmoittautunut työvoimalautakuntaan. Kaija määrättiin englannin kielen taitoisena 1160 16 SUB HQ:n konekirjoittajaksi ja tulkiksi englantilaisille ja tanskalaisille, jotka palvelivat tässä elintarvikehuollosta vastaavassa toimistossa. Hänelle maksettiin nyt palkkaa 600 Rmk:a kuukaudessa.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ Ptk 403/46, Valpo II, KA.

⁴⁷⁷ <http://www.rothenburg-unterm-hakenkreuz.de/das-deutsche-rote-kreuz-waehrend-des-nationalsozialismus-willfaehrig-dem-regime-gedient-das-internationale-rote-kreuz-getaeschtsch-und-der-ss-millionenkredite-gegeben/>. Haettu 2.11.2017. Minä vannon uskollisuutta Saksan valtakunnan ja kansan johtajalle Adolf Hitlerille. Lupaani olla kuuliainen ja täyttää velvollisuuteni työssäni Saksan Punaisella Ristillä esimiesteni määräysten mukaisesti. Jumala minua tässä auttakoon.

⁴⁷⁸ Ptk 403/46, Valpo II, KA.

4.3.3 SULHASSEN VANHEMPIEN LUONA

Osa naisista halusi matkustaa sulhasen vanhempien luokse odottamaan sodan päättymistä. Kun se päivä koittaisi, voisi tavallinen arki alkaa. Nämä naiset saivat matkaluvan sulhasen kotipaikkakunnalle viranomaisten maahantulokuulustelujen jälkeen. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että naiset voisivat välttää työmääräyksen.

Muutaman naisen määränpää oli itään päin, kohti puna-armeijan lähestyvää taistelurintamaa. Helli oli matkustanut Helsingistä Tallinnaan saksalaisen sulhasena pyynnöstä ja saapui Memeliin, nykyiseen Klaipédaan Liettuan alueelle. Suomalaiset naiset vietiin paikallisen työvoimapäällikön luo, joka määräsi heidät neulomoon töihin. Vain kolmen viikon kuluttua saapumisestaan Helli ja suomalainen Saara yrittivät pelastautua lähestyvän puna-armeijan alta ja onnistuivat pääsemään pakolaisjunaan, jonka määränpäänä piti olla Tilsit. Matka kuitenkin keskeytyi, kun liittoutuneet alkoivat pommittaa junaa. Naisten onnistui jatkaa matkaa sotilasautokolonnassa, mutta vain parin kilometrin jälkeen auto osui puna-armeijan tykistökeskitykseen ja syttyi tuleen. Helliin ja Saaran koko mukana oleva omaisuus tuhoutui. Täysin sekasortoisessa tilanteessa naiset yrittivät seurata toisia pakolaisia, mutta saksalainen maantiepoliisi pidatti heidät, koska eivät voineet esittää mitään henkilöllisyyspapereita. Ne olivat tuhoutuneet muiden tavaroiden mukana. Kuulustelujen ja kymmenen päivän vankeuden jälkeen Helli ja Saara kuljetettiin Neuhauseniin, missä heidät määrättiin työskentelemään keittiöapulaisina saksalaisessa kenttäsairaalassa.⁴⁷⁹

Myös 23-vuotias ompelija Aila lähti sulhasensa vanhempien luo itään. Hän odotti lasta SS-joukkoihin kuuluvalla sulhaselleen. Pari oli tutustunut jo 1941 keväällä. SS-autokompaniassa palvellut Ernst kehotti morsiantaan lähtemään vanhempiensa luo Königsbergiin Itä-Preussiin, kun kävi ilmi, että Aila oli raskaana. Tätä ennen Ailan oli kuitenkin käytävä SS-lääkärin puheilla. Matkustusluvan hän sai SS-esikunnasta vasta esitettyään lääkärintodistuksen. Aila ja Ernst lähtivät yhdessä Gotenland-laivalla ja sinne Ernst sai sähkösanoman, jossa vanhemmat ilmoittivat heidän kotinsa tuhoutuneen pommituksissa. Aila jäi kymmenen suomalaisnaisen kanssa Swinemündeeseen, jossa heille osoitettiin työpaikat sairaaloiden, hotellien ja ravintoloiden keittiöillä. Ernst lähetettiin itärintamalle taisteluihin. Joulukuun puolivälissä Ernstin vanhemmat ilmoittivat, että he olivat saaneet asumisolonsa järjestettyä ja Aila voisi nyt saapua Königsbergiin. Neuvostoliiton joukkojen saapuminen oli enää viikkojen kysymys. Ystävällinen eläinlääkäriperhe otti Ailan hyvin vastaan, mutta toimeettomana ei Ailakaan saanut olla. Tammikuussa Aila lähetettiin kaupungin ulkopuolelle sulhasen tädin luokse tekemään ompelutöitä. Sinä aikana saksalaisten evakuointi alkoi, mutta Aila ei lähtenyt, vaan alkoi yksin pyrkiä takaisin Königsbergiin sulhasen

⁴⁷⁹ Ptk 862/45, Valpo II, KA.

vanhempien luokse. Vaarallinen matka päättyi toivottomasti, sillä puna-armeija oli jo saartanut kaupungin. Ailan ei auttanut muu kuin liittyä pakolaisvirtaan, joka taivalsi jalkaisin länteen päin. Matka Königsbergistä takaisin Danzigiin kesti monta viikkoa. Siellä kansallissosialistinen naisjärjestö *NS-Frauenschaft* yritti lähettää pakolaiset Berliiniin, mutta puna-armeijan joukot olivat jo katkaisseet rautatieyhteydet ja koko pakolaisjuna joutui niiden aartamaksi. Aila lähetettiin muiden raskaana olevien naisten kanssa Schmölzin kylään, joka oli jo Neuvostoliiton joukkojen hallussa. Hän oli ainoa suomalainen joukossa. Saksalaisten keskuudessa vallitsi täydellinen sekasorto. Sotilaat olivat ajaneet kylän asukkaat ulos kodeistaan ja majoittaneet niihin pakolaisia. Taisteluja ei enää käyty, mutta neuvostosotilaat olivat teloittaneet kansallissosialistisen puolueen paikallisjohtajia. Aila asui kylän ulkopuolella yhdessä huoneessa, johon oli sulloutuneena 15 naista ja lasta. Mitään henkilötietoja ei kirjattu, mutta sotilaat tulivat usein käymään. Jotkut olivat kunnollisia, mutta sattui myös usein, että puna-armeijan sotilas oli tullut huoneeseen ase kädessä ja raiskannut jonkun saksalaisista naisista tai lapsista. Aila oli välttynyt tältä, koska hänen raskautensa oli jo pitkällä. Kahden viikon kuluttua oli upseeri määrätty komendantiksi ja jonkinlaista järjestystä alettiin paluttaa. Siviilihenkilöt oli luetteloitu ja ruokaa alettiin jakaa. Schmölzin kylää alettiin evakuoida huhtikuun alkupuolella Weicheniin, jonne Aila sai kärrykyäidin, sillä hän oli viimeisillään raskaana. Hänet sijoitettiin iäkkään saksalaisen maanviljelijän ja tämän vaimon luo. Vaimo oli auttanut synnytyksessä, kun Ailan tyttät syntyivät huhtikuun puolivälissä. Waichenissa ollessaan Aila joutui kokemaan sen, josta hän oli raskautensa vuoksi välttynyt. Hän oli ollut yksin asunnossaan, kun juovuksissa ollut yliluutnantti oli rikkonut oven, tullut sisälle ja raiskannut Ailan. Aila oli tehnyt asiasta ilmoituksen majurille, joka oli määrännyt raiskaajalle rangaistukseksi neljä vuorokautta arestia. Jossain vaiheessa Ailalle saapui myös virallinen ilmoitus, että hänen sulhasensa oli kaatunut itärintamalla.⁴⁸⁰

Myös Mailan sulhasen koti oli Königsbergiin alueella, jonne hän matkusti saavuttuaan Saksaan. Perhe sai pakollisen evakuoimismääräyksen helmikuussa alussa ja rintamaa pakoon lähdettiin jalkaisin kohti Rügenin saarta. Pakomatka oli ollut hyvin vaikea ja Maila oli joutunut olemaan päiväkausia ilman ruokaa. Rügenin saarelta evakuoidut jatkoivat kuukauden kuluttua laivalla Bremeniin, jossa Maila lähetettiin maaseudulle muiden kanssa ja hän sai siellä määräyksen maataloustyöhön. Mailalla oli onnea isäntäperheen suhteen, sillä hän kertoi kuulustelussa, että perhe oli kohdellut häntä kunnollisesti ja antanut oman huoneen. Maila, joka oli ammatiltaan puhelunvälittäjä, kertoi kovasta kokemuksestaan olleen hieman hyötyäkin, sillä maatilalla hän oppi ”maatalousnaisen työt karjanhoitoa myöten”. Hän työskenteli saman perheen luona vuoden 1946 elokuun puoliväliin. Maila oli soteleski, jonka aviomies oli kaatunut heti jatkosodan alussa Sallan

⁴⁸⁰ Ptk 124/46, Valpo II, KA.

taisteluissa. Mailan saksalainen sulhanen oli kehottanut lähtemään Saksaan, ja he olivat eronneet toisistaan Norjassa. Sen jälkeen Maila ei ollut kuullut sulhasestaan mitään.⁴⁸¹

24-vuotias Terttu oli keskikoulun ja kauppakoulun käynyt, kielitaitoinen nuori nainen. Kesällä 1942 hän oli mennyt työhön tulkiksi ja puhelunvälittäjäksi *Luftpark 3/XI Gruppe B:n* palvelukseen ja tutustui työpaikallaan vääpeli Hansin, jonka kanssa alkoi seurustella reilun vuoden kuluttua työnsä alkamisesta. He menivät salakihloihin. Kun Hans oli komennettu takaisin Saksaan heinäkuussa 1944, oli hän pyytänyt Terttua lähtemään kotipaikkakunnalleen Zittauhun Dresdenin lähellä. Terttu oli suostunut, koska ”ero tuntui lopulliselta ja ikävältä”. Hän lähti Porin Mäntyluodon satamasta s/s Porto Alegre -laivalla, joka vei naiset Danzigiin. Sulhasensa äidin luona Zittaussa paikallinen työvoimalautakunta antoi Tertulle työmääräyksen Junkersin lentokonetehtaalle. Olosuhteet Saksan toisen suuren lentokonevalmistajan tehtaassa eivät olleet yhtään paremmat kuin Heinkelin Rostockin tehtailla. Terttu työskenteli osastolla, jossa tarkastettiin lentokoneiden osia. Työt alkoivat aamulla kuudelta ja jatkuivat iltakuuteen. Palkkaa maksettiin 45 Pf tunnilta, mikä oli hieman parempi kuin Heinkein tehtailla työskennelleiden tyttöjen. Samoin kuin Rostockissa enemmistö työntekijöistä oli ”pakkosiirrettyjä henkilöitä”. Kohtelua Terttu kuvaili sietämättömän huonoksi. Hänellä oli kuitenkin kaupallisen alan peruskoulutus ja jo työkokemusta niin kauppakirjeenvaihtajana kuin konttoristina. Hän päätti yrittää pyrkiä pois tehdashallin kurjuudesta ja anoi siirtoa tehtaan konttoriin. Terttu onnistuikin pyrkimyksessään ja sai siiron. Palkkaa hänelle maksettiin 130 Rmk kuukaudessa. Tehtaalla työskenteli saksalaisen työnjohdon alaisuudessa miehiä ja naisia Venäjältä, Puolasta, Romaniasta, Ranskasta, Belgiasta, Italiasta ja Virosta.⁴⁸²

Airi matkusti sulhasensa vanhempien luokse Nürnbergiin. Laivamatkan aikana hänen oli kirjallisesti sitouduttava menemään Saksassa työpalveluun. Nürnbergissä sulhasen vanhemmat olivat ottaneet tulevan miniänsä hyvin vastaan ja Airi oli sitoumuksensa mukaisesti ilmoittautunut työvoimatoimistossa. Hän sai paikan juustolähtetäimessä pakkaajana ja lähettäjänä ja ansaitsi 56 Rmk kuukaudessa. Pommitukset Nürnbergissä olivat ”olleet hirveät ja ihmisiä kuollut tuhansia.” Sulhanen oli käynyt yhden kerran lomalla kotonaan Suomesta palatessaan ja viimeisen kerran Airi oli kuullut miehestä huhtikuussa 1945. Kun sota päättyi, saivat kaikki ulkomaalaiset määräyksen poistua saksalaisten asunnoista. Airi kertoi joutuneensa lähtemään läheiseen Windsbachin kaupunkiin ja työhön amerikkalaisten upseerien ruokalaan tarjoilijaksi, josta hänelle maksettiin palkka 150 Rmk kuukaudessa. Työpäivät olivat pitkiä, mutta muuten Airi kertoi ”olonsa olleen siellä mitä parhaimman”. Saksaan hän sitä vastoin kertoi olleensa ”täysin pettynyt ” ja oli heti sinne mentyään halunnut palata

⁴⁸¹ Pkt 681/46, Valpo II, KA.

⁴⁸² Ptk 317/47, Valpo II, KA.

Suomeen. Airi oli hakenut apua Ruotsin konsulaatista, mutta sieltä oli kerrottu paluun olevan toistaiseksi mahdotonta.⁴⁸³

19-vuotias Helsingin Sanomissa konttoristina työskennellyt Laina saapui myös Gotenhafeniin, missä hän vietti ensimmäisen yön NSDAP:n yömajassa. Seuraavana päivänä hän sai asemalta ilmaisen matkalipun sulhsensa Wictorin vanhempien luokse Epfendorfin kylään Württembergissä. Perillä Laina asettui asumaan perheen kotiin, jossa Lainan ja vanhempien lisäksi asui 14-vuotias tytär. Perheen molemmat pojat olivat sotapalveluksessa. Laina oli tavannut sulhasensa, miinanraivaajalla työskentelevän ylivääpeli Wictorin Helsingissä, ja pari oli seurustellut toukokuusta 1943 alkaen. Wictor oli pyytänyt Lainaa lähtemään ja luvannut asunnon vanhempiensa luona. Parin oli tarkoitus mennä naimisiin sodan päätyttyä. Lainan lähtöön vaikuttivat myös huhut, joiden mukaan saksalaisten kanssa seurustellelle naisille kävisi huonosti rauhanteon jälkeen. Kun Wictor oli lähetetty Helsingistä pois, oli Laina yrittänyt saada virallista kautta maastapoistumisluvan Saksaan. Tämä ei kuitenkaan onnistunut ja Laina lähti Helsingistä ilman passia saksalaisella s/s Lapland-laivalla.⁴⁸⁴

Laina ei saapuessaan pieneen Epfendorfin kylään aavistanut, että hänen määränpänsä ja tulevan aviomiehensä lapsuudenkoti sijaitsi Kolmannen valtakunnan erään tärkeimmän sotateollisuuden tuotoantolaitoksen kyljessä. Sen oli tarkoituskin pysyä mahdollisimman salaisena, sillä liittoutuneiden intresseissä oli pommittaa tätä teollisuutta mahdollisimman paljon. Tämän vuoksi alueelle oli sijoitettu myös valtavat Luftwaffen ilmavalvonta- ja torjuntayksiköt. Epfendorfin kyljessä, Oberndorf am Neckarissa sijaitsivat Mauserin ase tehtaat. Siellä missä oli tärkeää varusteluteollisuutta, sijaitsi myös ulkomaalaisen vanki- ja siviilityövoiman parakkileirien saaristo. Lainankin työmääräys johti Mauserin ase tehtaille, kun hän ilmoittautui Epfendorfin työvoimaviranomaisille. Työtä tehtiin kahdessa vuorossa 12 tuntia kerrallaan vuoron vaihtuessa aina seitsemältä. Laina valmisti aseiden osia, sorvasi ja porasi. Palkkaa maksettiin urakan perusteella ja Lainan ansiot nousivat suunnilleen samaan 100 Rmk:aan kuukaudessa kuin Heinkelin lentokonetehtaalla työskentelevien suomalaisten naisten. Myös Mauserin tehtailla ahersi valtava joukko ulkomaalaisia vankeja ja pakkosiirrettyjä siviilityöntekijöitä. Vuoden 1943 elokuun henkirjoituksen mukaan Oberndorfissa oli yhteensä 12 800 asukasta. Heistä 620 oli sota- ja rangaistusvankeja, jotka työskentelivät etupäässä vain Mauserin tehtaille, sekä yli 4 000 ulkomaista siviilityöntekijää. Miehiä oli paikkakunnalla 2 000 enemmän senkin jälkeen, kun Wehrmachtin palveluksessa olevat 676 miestä oli poistettu laskelmasta. Ulkomaalaisten siviilityöntekijöiden joukossa oli eniten hollantilaisia, neuvostoliittolaisia, belgialaisia ja ranskalaisia. Yhteensä he edustivat 19 eri kansallisuutta tai etnistä ryhmää.⁴⁸⁵

⁴⁸³ Ptk 863/45, Valpo II, KA.

⁴⁸⁴ Ptk 182/47, Valpo II, KA.

⁴⁸⁵ Ptk 182/47, Valpo II, KA.

Kuri Mauserin tehtailla oli kova ja Lainaa kohdeltiin kaltoin. Häntä kiskottiin hiuksista ja heitettiin kylmää vettä päälle, jos hän hidasteli tai torkkui koneiden ääressä. Häntä myös rangaistiin käytöksestä, joka soti kansallissosialistista rotuajattelua vastaan: Laina oli seurustellut muiden ulkomaalaisten työntekijöiden, todennäköisesti ”alempiarvoisten” itäeurooppalaisten kanssa. Rangaistukseksi hänet lähetettiin 25 kilometrin päähän Balingenin kaupunkiin toiselle Mauserin työleirille kuukaudeksi. Enää hän ei voinut asua Wictorin perheen luona eikä myöskään saanut poistua tehdasalueelta. Kärsittyään rangaistuksensa Laina sai siirron Mauserin Schrambergin kaupungin tehtaille, jossa hän työskenteli tuotannon loppumiseen asti huhtikuun puoleen väliin 1945. Mauserin tehtailla työskenteli myös toinen, Lainalle ennestään tuntematon suomalainen Marja. Marja oli helsinkiläinen konttoristi, joka oli työskennellyt Päämajan rautatiesoaston yhdysupseerin toimistossa. Hän anoi siirtoa Obersdorfista päästäkseen samaan Schrambergin tehtaaseen kuin Laina, mihin myös suostuttiin. Naiset asuivat yhdessä Sachrambergin tehtaan parakkialueella.

Ranskalais-marokkolaiset joukot valtasivat Obersdorfin huhtikuun 20. päivänä ja alue muuttui rauhan tultua Ranskan miehitysvyöhykkeeksi. Laina ja Marja sekä muut työläiset saivat jäädä asumaan parakkileireihin. Ranskalaiset ottivat haltuunsa myös Mauserin tehtaat. Lainalle kävi rauhan tultua samoin kuin monelle keskitys- ja pakkotyöleiriltä selvinneelle. Pitkään jatkuneen surkean ravinnon jälkeen kunnollisen ruuan nauttiminen sairastutti hänet vakavasti. Hän kuitenkin toipui ja sai työpaikan ranskalaisen komppanian keittiöltä. Laina korosti, että ranskalaiset kohtelivat häntä erittäin hyvin verrattuna saksalaisaikaiseen kohteluun.⁴⁸⁶

Lainan avioliitto Wictorin kanssa jäi toteutumatta, vaikka pari ei menettänyt monen muun tavoin kosketustaan sodan aikana. Wictor palasi englantilaisten sotavankeudesta jo marraskuussa 1945 kotipaikkakunnalleen vanhempiensa luokse, mutta Lainaa ei liitto saksalaisen kanssa enää kiinnostanut. Kokemus kansallissosialistisessa Saksassa oli muuttanut hänen käsityksiään ja hän ”katsoi avioliittoaikeensa kokonaan sammuneeksi”. Laina kertoi matkansa aikana oppineensa tuntemaan paremmin saksalaiset, ”joiden luonnetta hän pitää itsekkäänä ja röyhkeänä”. Henkilökohtaisesti häntä ei kohdeltu huonosti muualla kuin Mauserin tehtailla, mutta se mitä hän näki ja koki, riitti vakuuttamaan, että Saksassa hän ei koskaan haluaisi elää. Lainan toveri Marja ei koskaan palannut, sillä hän menehtyi munuaistautiin heinäkuussa 1946. Laina toi ystävänsä kuolintodistuksen mukanaan Suomeen.⁴⁸⁷

Vierasmaalaisen morsiamen saapuminen saksalaiseen perheeseen näyttää melko usein olleen ongelmallista molempien osapuolten kannalta. Mitä enemmän perhe kannatti kansallissosialisimia, sen kielteisemmin suomalaiseseen naiseen suhtauduttiin. Ei-saksalainen nainen oli

⁴⁸⁶ Ptk 182, 47, Valpo II, KA.

⁴⁸⁷ Ptk 182/47, Valpo II, KA.

”fremdvölkerisch”., vieraan kansan edustaja. Saksalaisen miehen tuli valita saksalainen vaimo, jotta kansan veri pysyisi puhtaana. Joskus tulevaan kotimaahansa saapuva morsian sai kuulla, että perheen pojalla oli jo paljon sopivampi saksalainen morsian katsottuna. Näin kävi Kertulle, joka oli 18-vuotiaana solminut Suomessa avioliiton saksalaisen kauppalaivastossa työskentelevän Ernstin kanssa. Pari ei miehen merillä olon vuoksi perustanut omaa talouttaan, vaan Terttu jäi edelleen asumaan vanhempiensa luokse. Saksaan appivanhempiensa luokse hän saapui ilmoittamatta etukäteen tulostaan, mutta oli saanut Suomeen miehensä äidiltä kirjeen, jossa tämä oli suorin sanoin arvostellut Terttua, koska pojan palkka tuhlattiin Suomessa. Vaimon paikka oli anopin mielestä Saksassa. Kun Terttu saapui, olivat Ernstin vanhemmat ”hyvin epäsuopeita” suomalaista miniäänsä kohtaan ja kertoivat, että Ernstillä oli jo Lotte-niminen kihlattu paikkakunnalla. Terttu sai työskennellä perheen kotiapulaisena, kunnes sai muutaman kuukauden kuluttua työmääräyksen Phillipsin tehtaille. Ilmeisen vaarallisesta lentokoneiden sähköosien testaamistyöstä maksettiin palkkaa, joka oli huomattavasti parempi kuin muiden suomalaisten tehdastyöläisten. Terttu kertoi saaneensa 20 Rmk 12-tuntisesta työpäivästä, kun vastaavasti hänen appensa ansaitsi paikallisessa suklaatehtaassa vain 60 Rmk viikossa. Tertun parempi palkkaus saattoi johtua siitä, että hän oli avioliiton solmittuaan myös Saksan kansalainen. Hän työskenteli ainoastaan saksalaisten naisten ryhmässä, mutta niin pitkälle ei hänen saksalaisuutensa riittänyt, että olisi saanut samat elintarvikeannokset kuin hänen työtoverinsa. Useista anomuksista huolimatta Tertun korttiannokset pysyivät pienempinä. Työpäivän aikana tehtaalta annettiin kaksi voileipää. Sodan päätyttyä Terttu päätti ”epäsovun vuoksi” hakea eroa miehestään. Oikeudelle Terttu kertoi myös appivanhempiensa työkeästä käytöksestä, mutta oikeusistuimella Tertun lausuntoa perättömänä, mutta hyväksyi Tertun ilmoittamien todistajien nimet. Tertun itse luonnehti omaa käytöstään niin, että oli mennyt ”harkitsemattomasti avioliittoon ulkomaalaisen kanssa” ja oli liitossaan ”syvästi pettynyt”.⁴⁸⁸

Kyllikki oli kihloissa saksalaisen matruusin Edgarin kanssa ja matkusti tämän vanhempien luokse Karlsruheen. Sen lisäksi että Kyllikki ei tullut toimeen Edgarin vanhempien kanssa hän sai näiltä kuulla, että miehellä oli Saksassa jo kaksi aviotonta lasta. Kyllikki lähti heti perheen luota ja sai työnvälityksen kautta työpaikan palosammutuskalustoa valmistavassa tehtaassa. Kun Edgar saapui kotiin, purki Terttu kihlauksen.⁴⁸⁹ Myös Aira oli lähtenyt sulhasensa Teon pyynnöstä, jotta he voisivat mennä naimisiin Saksassa. Hän viipyi Teon vanhempien luona vain viikon ja hakeutui sitten maataloustyöhön kaupungin ulkopuolelle. Airan avioliittoaikomus kariutui myös osaksi siksi, että Saksan antauduttua Neuvostoliiton viranomaiset keräsivät kaikki eri kansallisuudet yhteen ja passittivat amerikkalaisten

⁴⁸⁸ Ptk 488/46, Valpo II, KA.

⁴⁸⁹ Ptk 409/48, Valpo II, KA.

miehitysvyöhykkeelle. Aira tapasi sulhasensa vielä sattumalta Münchenissä, kun oli jo anonut kotiuttamista Suomeen. Osittain Airaa pelotti palata kotimaahan, koska hän tiesi lähteneensä maasta luvattomasti, ja alkoi harkita uudelleen avioliittoa Teon kanssa. Kun siitä kuitenkin ei näyttänyt tulevan mitään, päätti Aira palata Suomeen.⁴⁹⁰

Vaikka tulevilla appivanhemmilla ei olisi ollut ”rodullisia” tai muista syistä johtuvia epäluuloja suomalaista tulevaa miniäänsä kohtaan, merkitsi kotitalouden kasvaminen uudella ruokittavalla suulla lisäponnistusta jo ennestään vaikeaan ruokahuoltoon. Myös naiset itse huomasivat, että sopeutuminen saksalaiseen perhekulttuuriin ei onnistunut. Tämä tapahtui yleensä melko pian saapumisen jälkeen. Jo vuosia itsellistä elämää viettäneille ja taloudelliseen riippumattomuuteen tottuneelle naiselle eläminen saksalaisen perheen ”tyttärenä” lieene ollut vaikeaa, vaikka naisten joukossa oli niitäkin, joiden saapuminen sekä yhteiselo perheen kanssa sujuivat ilman ongelmia.⁴⁹¹

Varsin epäonninen oli serkusten Edlan ja Lyylin kokemus saksalaisesta perhekulttuurista ja aviomiehestä. Molemmat työskentelivät lentokentällä Petsamossa ja lähtivät saksalaisten joukkojen mukana Norjaan, jonne he jäivät sodan ajaksi. Molemmat avioutuivat Norjassa tapaamansa saksalaisen kanssa Saksan antatumisen jälkeen. Miehet olivat tuolloin saksalaisten sotavankileirillä ja Edla sekä Lyyli jo Örjen suomalaisleirillä odottamassa kotiuttamista. Avioliitto muutti kuitenkin tilanteen ja heidät siirrettiin saksalaisen miehen vaimoina vankileirille ja kotiutettiin yhdessä saksalaisten sotavankien kanssa. Edla vapautui leiriltä Saksassa kolmen päivän kuluttua ja sai hän mieheltään appivanhempiensa osoitteen Ranskan miehitysvyöhykkeellä Saarbrückenissä, jonne tämä voisi mennä. Yllätys oli molemminpuolinen, kun appivanhempien lisäksi taloudessa asuivat myös miehen vaimo ja lapset. Edlan meni ilmoittamaan miehen kaksinnaimisesta Ranskan miehitysviranomaisille, jotka pyysivät kaikki kolme samanaikaisesti kuulusteluun. Edlan avioliitto todettiin mitättömäksi ja hänelle kirjoitettiin henkilötodistus tyttönimelle. Myöhemmin Edlan kuuli petollisen aviomiehensä saaneen monen vuoden vankeustuomion.⁴⁹² Edla yritti turhaan löytää pääsyä takaisin Suomeen siinä kuitenkin onnistumatta. Jossain vaiheessa hän kirjoitti serkulleen Lyylille, joka oli myös avioitunut saksalaisen entisen sotilaan kanssa ja matkustanut tämän vanhempien luokse. Nämä olivat alusta asti olleet vihamielisiä suomalaista miniäänsä kohtaan. Lyyli oli aluksi auttanut kotitöissä, mutta sitten perhe oli alkanut vaatia, että Lyylin oli mentävä ansiotyöhön. Hän pestautui amerikkalaisten miehitysjoukkojen palvelukseen ja teki rautatieasemalla voileipiä ohikulkeville sotilaille. Appivanhemmat estivät poikansa ja Lyylin suhteen kehittymisen niin, etteivät sallineet parin asua samassa huoneessa ja lopulta Lyyli sai muuttaa kokonaan

⁴⁹⁰ Ptk 457/48, Valpo II, KA.

⁴⁹¹ Ptkt 34/45 ja 345/47, Valpo II, KA.

⁴⁹² Ptk 323/47, Valpo II, KA.

pois miehen sukulaisen luokse asumaan. Pikku hiljaa vihamielisyys Lyyliä kohtaan valtasi myös aviomiehen. Koko perhe kehotti Lyyliä lähtemään takaisin sinne mistä oli tullutkin. Perheen viha johtui nimenomaan siitä, että Lyyli oli ulkomaalainen ja sen vuoksi vihattava henkilö.⁴⁹³ Avioliitto purettiin ja Lyyli palasi Suomeen yhdessä Edlan kanssa. Huonot kokemukset avioliitosta eivät kuitenkaan lannistaneet näitä naisia: molemmat solmivat uudet liitot kotiuttamisleirillä tapaamiensa tšekkiläisten miesten kanssa. Jälleen kerran naisilla oli esteitä avio-onnensa tiellä. Edlalta evättiin pääsy Tšekkoslovakiaan, koska hänellä olisi pitänyt vuonna 1945 myönnetty Tšekkoslovakian passi. Lyylin prahalainen aviomies olisi halunnut seurata Lyyliä Suomeen, mutta hän ei saanut maahantulolupaa.⁴⁹⁴

Edla ei ollut ainoa, joka vasta Saksassa sai tietää miehen olevan naimisissa. Heitä on aineistossa muutamia. Liisan oli seurustellut yliluutnantti Albertin kanssa kahden vuoden ajan. Hän alkoi odottaa lasta ja pari meni kihloihin toukokuussa 1944. Liisa lähti miehen yksikön mukana Norjaan. Banakissa he erosivat toisistaan, eikä miehestä kuulunut sen jälkeen mitään. Liisa määrättiin rouva Lehtosen kuljetuksessa Saksaan, jossa hän aluksi työskenteli lentokentän keittiössä, mutta palkkautui sitten maataloustyöhön. Hän palasi Suomeen pienen tyttärensä kanssa neljä vuotta lähdön jälkeen.⁴⁹⁵ Myös Toini sai Saksassa sodan päätyttyä kuulla kihlatultaan, että tämä oli jo naimisissa. Miehen paljastus ei kuitenkaan Toinin maailmaa romahduttanut, sillä hän oli puolestaan alkanut seurustella englantilaisen sotilaan kanssa.⁴⁹⁶

Jotkut naiset tiesivät miehen avioliitosta, mutta halusivat silti seurata tätä Saksaan. Rannikkotykistössä toiminut luutnantti Wilhelm pyysi Anitaa mukaansa, vaikka ei saanut avioeroa. Myöhemmin Anita sai lapsen Wilhelmin kanssa, mutta miehen vaimo ei edelleenkään suostunut avioeroon.⁴⁹⁷ Joissain tapauksessa saksalainen mies olisi halunnut avioliittoa, mutta nainen ei halunnut virallistaa suhdetta. Maila pelkäsi, että avioliitto saksalaisen kanssa vaikeuttaisi hänen pääsyään takaisin kotimaahan.⁴⁹⁸ Eva puolestaan jatkoi seurustelua, mutta kieltäytyi menemästä naimisiin, koska hänellä oli ennestään neljä lasta, joiden tapaamista hän pelkäsi avioliiton vaarantavan.⁴⁹⁹ Ne naiset, jotka solmivat avioliiton saksalaisen miehen kanssa ja myös jäivät pysyvästi Saksaan, eivät sisälly tämän tutkimuksen aineistoon. Kuva avioliittojen solmimisesta ja pysyvyydestä voi jäädä liian kielteiseksi ainoastaan niiden naisten kertomusten perusteella, jotka palasivat Suomeen.

⁴⁹³ Ptk 333/47, Valpo II, KA.

⁴⁹⁴ Ptk 323/47, Valpo II, KA.

⁴⁹⁵ Ptk 415/48, Valpo II, KA.

⁴⁹⁶ Ptk 428/47, Valpo II, KA.

⁴⁹⁷ Ptk 318/47, ks. myös 478/45, Valpo II, KA.

⁴⁹⁸ Ptk 345/47, Valpo II, KA.

⁴⁹⁹ Ptk 64/47, Valpo II, KA.

Naisten kertomuksissa mainitaan nimeltä useita naisia, jotka olivat naimissa Saksassa eivätkä aikoneet palata Suomeen.⁵⁰⁰

Avoliittoaikeissa lähteneet naiset kohtasivat valtavia haasteita ja vastoinikäymisiä yrittäessään pysyä yhteydessä sulhasensa kanssa ja – mikäli molemmat osapuolet vielä halusivat – avioitua sodan jälkeen Suomessa tapaamansa saksalaisen miehen kanssa. Ensimmäinen haaste oli saada tietoa miehestä, joka usein siirtyi rintamalta toiselle tai pahimmassa tapauksessa kaatui tai katosi. Monet naiset kertoivat, että he eivät olleet kuulleet mitään sulhasestaan tai miesystävästään Norjan Banakista tai Oslostä lähdön jälkeen.⁵⁰¹

Vielä useammin saksalainen mies katoaa naisen kertomuksesta ilman selityksiä tai syitä. Suomessa aloitetut suhteet olivat usein alkaneet samassa työpaikassa, yhteisen työ- ja ystäväpiirin ympäröiminä. Olosuhteet Saksassa olivat niin katastrofaaliset, että yhteyden säilymistä on pidettävä poikkeuksena. Siirtyminen pois Pohjois-Suomesta ja miehen lähtö Saksaan rintamalle riittivät monen kohdalla myös vieraannuttamaan parin toisistaan. Miehen äkilliseen katoamiseen saattoi myös olla syynä tottelemattomuus tai vastarinta kansallissosialistista järjestelmää kohtaan. Aili oli mennyt kihloihin 1943 saksalaisen aliupseerin Adolfin kanssa. Heidän oli tarkoitus avioitua jo Suomessa, mutta vihkimistä ei voitu Ailin sanoman mukaan ”käytännön syiden vuoksi” toteuttaa. Kun välit Saksan kanssa katkesivat, palkkautui Aili saksalaisen sotasairaalan palvelukseen voidakseen seurata sulhastaan Norjaan. Aili työskenteli Narvikissa ja Adolf lähetettiin Osloon, mutta sulhanen soitti Ailille lähes päivittäin. Uusi avioliittoyritys peruuntui sulhasen puutteellisten papereiden vuoksi. Vihdoin Adolf soitti ja ilmoitti, että tarvittavat todistukset olivat kunnossa ja heidät voitaisiin vihkiä joulukuun alkupäivinä Oslon *Reichskommissariatissa*. Aili anoi heti vihkilomaa, joka hänelle myönnettiinkin. Kaikki tuntui olevan vihdoin kunnossa, kunnes Adolfin puhelinsoitot äkkiä loppuivat kokonaan. Kun Aili yritti selvittää asiaa, hänelle ainoastaan vastattiin, että mies ei ollut tavattavissa. Lopulta hän sai sulhasen ystävän kautta tiedon, että mies oli pidätetty ja viety Akershusin linnan vankilaan. Jonkin ajan kuluttua Adolfilta alkoi tulla yksi kirje kuukaudessa, mutta vasta kun hänen onnistui toimittaa kirje sensuurin ohi, Ailille selvisi miehen kohtalo. Adolf oli saanut viiden vuoden vankeustuomion poliittisista syistä. Ailin ja Adolfin ilmeisen vakaa halu solmia avioliitto jäi toteutumatta ja Aili palasi muiden suomalaisten kanssa kotiin.⁵⁰²

⁵⁰⁰ Ks. esim. ptkt 403/47, 308/46, 660/46, 258/45, 340/45, 412/45, 371/45, 319/47, 347/45, 317/47, Valpo II, KA.

⁵⁰¹ Ptkt 497/48, 498/48, 461/45, 514/45, 517/45, 503/45. Jotkut onnistuivat saamaan tiedon sulhasensa tai miesystävänsä kuolemasta: esim. ptkt 504/45, 545/45, 615/45, 648/45, 833/45, Valpo II, KA.

⁵⁰² Ptk 483/45, Valpo II, KA.

4.3.4 SS-VASTARINTALIIKE BERLIINISSÄ

Pienehkö joukko Saksaan saapuneita naisia sai määräyksen matkustaa Berliiniin. Yhteensä heitä oli kolmisenkymmentä, mutta osa jatkoi matkaansa tuttaviansa tai tulevien appivanhempiensa luo. Ensimmäisten joukossa saapuivat Oulusta laivalla lähteneet Ellen ja Sofia. Ellen oli 21-vuotias konttoristi, joka oli työskennellyt *SS-Stützpunkt IV:n* alaisen *Zentralbauleitungin* kirjeenvaihtajana ja kielenkääntäjänä. Ellen oli käynyt seitsemän luokkaa ruotsalaista yhteiskoulua ja muuttanut Ouluun sodan aikana. Kun saksalaiset alkoivat lähteä Oulusta, ilmoitettiin suomalaisille työntekijöille, että halukkaat voisivat lähteä mukaan. Ellen päätti lähteä, osittain pelosta ja osittain omasta halustaan, mutta halusi lähtöön äitinsä suostumuksen. Äiti vastusti tyttärensä lähtöä, mutta Ellen piti itsepintaisesti päänsä ja lopulta äiti oli suostunut.⁵⁰³

Ellen lähti yhdessä suunnilleen 40 naisen ja 9 lapsen suomalaisjoukossa Gotenland-laivalla Oulusta. Suurin osa naisista oli SS-miesten kanssa kihlautuneita, jotka Saksaan saavuttuaan matkustivat sulhastensa koteihin. Ellen pyysi laivalla tapaamansa Sofian mukaansa Berliiniin. Siellä he etsivät käsiinsä Ellenin tunteman SS-upseeri Müllerin, joka passitti naiset ilmoittautumaan poliisilaitokselle. Siellä heidät neuvottiin SS-Hauptamtin toimistoon ja ottamaan yhteyttä Rabiuksen johtaman SS-Hauptabteilung Nordin alaisuudessa toimivaan suomalaisten SS-miesten yhdyselimeen, Finnische Verbindungsstelleen. Tätä toimistoa johti suomalainen SS-Untersturmführer Claes Purjo. Purjo haastatteli molemmat naiset ja lupaili heille työtä. Hän oli juuri perustamassa suomenkielistä radioasemaa, jonka tarkoituksena oli lähettää saksalaismielistä propagandaa Suomeen. Radion toimitus sijaitsi Berliinin olympiastadionilla, josta lähetettiin myös useiden muiden maiden maiden radiolähetyksiä. Sofia kertoi ainakin Ranskan, Puolan, Englannin, Irakin, Egyptin ja Belgian lähettävän stadionilta omia radiolähetyksiään, mutta ei osannut tarkemmin kertoa näiden luonteesta. Suomen lähetysasemalla työskenteli Purjon lisäksi useita suomalaisia. Sofia oli antanut ääninäytteen Purjolle ja tämä oli kelpuuttanut hänet kuuluttajaksi sekä tekemään käännöstöitä ja puhtaaksikirjoitusta. Radioaseman nimi oli Suomen Vapausradio. Ellen sai jäädä hoitamaan saapuvien suomalaisten asioita Finnische Verbindungsstelleen, jota johtamaan saapui nyt SS-Untersturmführer Antti Aaltonen. Suomen Vapausradion johtajaksi siirtynyt Purjo uskoi Sofian mukaan vakaasti, että Suomen Vapausradion propagandalla olisi suuri vaikutus saksalaismielisen mielialan leviämiseen Suomessa. Radion muu henkilökunta oli kuitenkin Sofian mielestä uskaltanut tätä ajatusta epäillä.⁵⁰⁴

Ellen ja Sofia olivat liittyneet työnsä kautta Saksan organisoimaan vastarinta- ja propagandatoimintaan. Radiolähetysten tarkoituksena oli

⁵⁰³ Ptk 580/45, Valpo II, KA.

⁵⁰⁴ Ptk 89/48 ja 92/48 ja 579/45, Valpo II, KA.

nostattaa kapinahenkeä erityisesti niillä alueilla, joista Saksa oli joutunut vetäytymään. Radioasema oli osa suurempaa kokonaisuutta, jota Hitlerin Saksa oli alkanut rakentaa sotamenestyksen heikentyessä ja varsinkin sen jälkeen, kun sotaliittolaiset alkoivat yksi toisensa jälkeen irtisanoutua yhteisrintamasta. Vapaan Suomen radioasema liittyi Saksan ulkoministeriön perustamaan ”Suomen kansalliseen komiteaan”, joka toimi Berliinissä. Samanlaiset ”komiteat” oli perustettu myös Bulgarialle ja Romanialle. Komitean johtoon valittiin baltiansaksalainen kreivi von Ungern-Sternberg ja se hoiti Vapaan Suomen Radiota yhdessä SS-järjestön ja Saksan propagandaministeriön kanssa.⁵⁰⁵

SS-johtaja Heinrich Himmler antoi koko Valtakunnan turvallisuusviraston RSHA:n johtajalle Ernst Kaltenbrunnerille loppukesällä 1944 määräyksen, jonka mukaan vastarintaliikkeen organisointi ja johto Ranskassa, Belgiassa, Suomessa, Virossa, Latviassa, Liettuassa, Bulgariassa, Kreikassa tai missä tahansa vihollisen valtaamalla alueella sekä Norjassa ja Tanskassa oli RSHA:n vastuulla. Himmler rohkaisi käyttämään tässä työssä hyväksi paikallisia kansallissosialisteja, oikeistoradikaaleja ja antikommunisteja. Tehtävä annettiin SS:n vastavakoilun SD-Auslandin sabotaasikoulutusosastoa johtavalle SS-Obersturmbannführer Otto Skorzenylle. Tämä oli jo siihen mennessä toteuttanut näyttäviä operaatioita, joista tunnetuin oli Benito Mussolinin kidnappaus liittoutuneiden käsistä.⁵⁰⁶

Osa tätä toimintaa oli Suomessa toimineen SD:n johtajan Alarich Brossin ja Wehrmachtin alaisen Abwehrin entisen päälliön Alexander Cellariuksen hoidossa oleva Sonderkommando Nord, joka oli varta vasten perustettu hoitamaan vakoilua ja sabotaasikoulutusta sen jälkeen, kun viralliset tiedusteluyhteydet olivat Suomen kanssa katkenneet. Sonderkommando Nord oli suoraan Kaltenbrunnerin johtaman RSHA:n alainen ja käytti hyväkseen suomalaisia SS-koulutuksessa olleita miehiä, joista osa, kuten Claes Purjo, ei palannut SS-pataljoonan kotiuttamisen yhteydessä Suomeen, vaan jäi Berliinin Finnische Verbindungsstelleen hoitamaan suomalaisten asioita. Bross ja Cellarius siirsivät toimintansa Itämeren rannalle Heringsdorfin pikkukaupunkiin. Sinne lähetettiin suomalaiset joko vapaaehtoisesti tai painostamalla värvätyt suomalaiset sotavangit ja merimiehet koulutettaviksi tiedustelu- ja sabotaasitoimintaan sekä mahdolliseen vastarintataisteluun. SS-mies Jouko Itälä rekrytoi Norjassa olevien suomalaisten sotavankien keskuudessa miehiä Heringsdorfiin koulutusleirille. Internoituja merimiehiä saatiin lähtemään antamalla vaihtoehdoksi Stutthofin keskitysleiri. Norjassa toimi myös koulutusleiri, jossa koulutettiin SS-pataljoona Wikingissä

⁵⁰⁵ Perry Biddiscombe, *The SS Hunter Battalions. The Hidden History of the Nazi Resistance Movement 1944–45*. The History Press 2006, elektroninen versio 2013, ei sivunumeroja.

⁵⁰⁶ Biddiscombe, elektroninen versio 2013, ei sivunumeroja. Skorzeny oli ilmeisesti myös suunnitellut Stalinin, Chruchillin ja Rooseveltin surmaamista tai kidnappausta Teheranin konferenssin aikana, mutta suunnitelma tuli ilmi ja se raukesi. Myös eräs aineiston naisista mainitsi kuululleensa Skorzenyn Mussolini-operaatiosta. Ptk 695/46, Valpo II, KA.

palvelleita ja rajan yli siirtyneitä suomalaisia vastarintajoukkojen upseereiksi.⁵⁰⁷

Berliiniin saapui myös suomalaisten naisten kannalta olennainen henkilö, lotta ja suomalaisen SS-pataljoonan ”Schwester” Ruthina tunnettu Ruth Munck, joka oli ollut mukana jo vuosisadan alun jääkäriliikkeessä samoin kuin myös SS-miesten värväyksessä mukana olleet Esko Rieki ja Harry Backberg.⁵⁰⁸ Munckin saavuttua yhteydenpitoa varten perustettiin uusi järjestö, Suomi-Liitto, jonka nimellisenä tarkoituksena oli auttaa Saksassa olevia suomalaisia ja toimia heidän yhteyselimenään. Ruth Munck sai Suomeen palattuaan kuristushuonerangaistuksen maanpetoksellisesta toiminnasta, mutta hän kielsi loppuun asti Suomi-Liiton poliittiset tarkoitukset. Sen toiminta oli hänen mukaansa ainoastaan humanitaarista, ja tarkoituksena oli pitää yhteyttä Saksassa oleviin suomalaisiin sekä auttaa avun tarpeessa olevia. Munck kyllä myönsi olleensa Germanische Leitstellen palveluksessa, mutta kielsi tienneensä mitään vastarintaliikkeestä ja vakoilukoulutuksesta.⁵⁰⁹ Munckin tuomio langetettiin kuitenkin osittain tämän aineiston naisten kertomusten perusteella.

Ellen sai lähettää kutsukortit kaikille tiedossa oleville suomalaisille järjestön perustamiskokoukseen. Hän arveli Saksaan saapuneita naisia olleen kortistossa 600 ja kutsukortteja lähetetyn suunnilleen 1000.⁵¹⁰ Kokoukseen saapui kuitenkin alle parikymmentä henkeä. Ruth Munck valittiin kokouksen puheenjohtajaksi. Paikalla olivat myös Purjo, Aaltonen ja Yrjö von Grönhagen. Liiton suojelijaksi valittiin SS-Obergruppenführer Berger.⁵¹¹ Claes Purjo oli pukeutunut ”kaksitähtiseen suomalaisen sotilasvirkailijan pukuun, missä oli ollut vihreät kauluslaatat”.⁵¹² Purjo oli kokouksen alettua pitänyt puheen, jossa hän kertoi pitäneensä tarpeellisenä koota kaikkien Saksassa olevien suomalaisten osoitteet, jotta kaikilla olisi mahdollisuus liittyä ”Vapaa Suomi”-nimiseen perustettavaan järjestöön. Vähäisen osanottajamäärän Purjo kertoi johtuvan siitä, että suomalaiset olivat hajallaan sekä Norjassa että Saksassa. Hänen mukaansa Suomessa vallitsi nälänhätä ja työttömyys. Oli vain ajan kysymys, koska Neuvostoliitto ottaisi koko maan haltuunsa. Inkeriläisten palauttaminen Neuvostoliittoon oli jo tapahtunut. Suomen kansa, joka rakasti omaa vapauttaansa yli kaiken, nousisi kuitenkin aivan varmasti sortumisestaan Saksan avulla. Suomen olisi ollut viisaampaa taistella loppuun asti eikä solmia rauhaa kansanpetturi sotamarsalkka Mannerheimin johdolla. Suomi-Liiton

⁵⁰⁷ Niilo Lappalainen, Aselevon jälkeen. WSOY 1997, 106–112 ja Anu Vertanen, Rintamalta Ratakadulle: suomalaiset SS-miehet kommunistisen Valpon kohteina 1945–1948. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto 2005, 12 ja Pohjonen 2000.

⁵⁰⁸ Rieki oli jääkäriväräväri ja ensimmäisen valtiollisen poliisin, Etsivän keskuspoliisin entinen päällikkö. Harry Backbergin insinööritoimisto Ratat toimi SS-värväyksen toimipisteenä.

⁵⁰⁹ Virtanen 2018, 180–182.

⁵¹⁰ Ptk 89/48, Valpo II, KA.

⁵¹¹ Gottlob Berger oli Germanische Leitstellen vaikutusvaltainen päällikkö. Bibbiscombe 2013.

⁵¹² Ptk 353/45, Valpo II, KA.

tehtävänä olisi taistella Saksan avulla ”voittoon asti” ja tämän vuoksi oli tärkeää perustaa vakoiluverkosto Suomeen. Vakoilijat koulutettaisiin tehtäväänsä, ja Purjo oli erityisesti korostanut naisten vakoilukoulutuksen tärkeyttä. Myös SS-upseeri Aaltonen oli puhunut lyhyesti, jonka jälkeen Purjo ehdotti laulettavaksi yhdessä laulut ”Kuullos pyhä vala” ja ”Karjalaisten laulu”.⁵¹³

Ruth Munck alkoi tämän jälkeen etsiä vastarintaliikkeen tarpeisiin sopivia ehdokkaita Saksaan tulleista nuorista naisista. Tämän tuli olla poliittisesti ehdottoman luotettava, toisin sanoen saksalaismielinen, sekä kielitaitoinen. Varsin monella vastarintaliikkeeseen houkutellulla oli aikaisempaa kokemusta työskentelystä SS-organisaatiossa tai muissa saksalaisten johtamissa töissä Suomessa.⁵¹⁴ Eräs heistä oli Katri, joka sai Ruth Munckin allekirjoittaman kirjeen, jossa häntä pyydettiin liittymään Suomi-Liittoon. Katri oli täyttänyt kaavakkeen ja oli liittänyt siihen lapun, jossa hän kyseli mahdollisuutta päästä palaamaan Suomeen. Mitään vastausta ei kuulunut, vaikka Suomi-Liiton tarkoitus oli auttaa suomalaisia. Helmikuussa 1945 Katri sai kirjeen, jossa häntä pyydettiin saapumaan kokoukseen Berliiniin. Katri ei päässyt lähtemään pommituksissa tuhoutuneiden rautatieyhteyksien vuoksi ja sai hämmästykseseen haukkumakirjeen Munckilta, koska ei ollut noudattanut kutsua. Vielä tämän jälkeen tuli toinen kirje, jossa Katri pyydettiin tulemaan Berliiniin antamaan henkilötietoja. Katri ei vastannut kumpaankaan kirjeeseen, mutta hänen saksalainen sulhasensa oli kirjoittanut Munckille ja tiedustellut, miksi Katrin kysymykseen kotiinpaluusta ei ollut tullut vastausta. Vielä maaliskuussa 1945 Katri sai yhden kirjeen, jonka oli allekirjoittanut Jolula ja jossa Katri pyydettiin ”auttamaan suomalaisia miehiä ryhtymällä radiosähköttäjäksi”. Katri ei vastannut tähänkään.⁵¹⁵

Myös Marjatta sai liittymiskaavakkeet Gotenhafeniin, mutta ei palauttanut niitä. Hän oli vakuuttunut sodan päättymisestä Saksan häviöön, eikä uskaltanut eikä halunnut liittyä poliittisluontoiseen toimintaan. Kaavakkeessa sanottiin Saksan sotilasjohdon hyväksyvän liiton toiminnan.⁵¹⁶ Katri puolestaan näytti saamaansa postia sulhaselleen, joka kielsi ehdottomasti liittymästä mihinkään poliittiseen toimintaan. Osa naisista palautti kuuliaisesti lomakkeen ja liitti mukaan vaaditun 5 Rmk jäsenmaksun, mutta muuten he eivät olleet enää järjestön kanssa muissa tekemisissä.⁵¹⁷

Vaikuttaakin siltä, että Munckin mielenkiinto kohdistui niihin naisiin, joita SS-järjestön vastarintaliike voisi käyttää hyväkseen. Ruth Munck ei vaikuta aineiston perusteella olleen tekemisissä naisten auttamisessa eikä työpaikkojen hankinnassa, vaikka itse kertoi tehtävänsä olleen ainoastaan humanitaarinen ja korosti kuulusteluissaan pyyteetöntä haluaan auttaa

⁵¹³ Ptk 82/48 ja 580/45, Valpo II, KA.

⁵¹⁴ Ptk 82/48 ja 580/45, Valpo II, KA.

⁵¹⁵ Ptk 852/45, Valpo II, KA.

⁵¹⁶ Ptk 228/47, Valpo II, KA.

⁵¹⁷ Ptk 668/46, Valpo II, KA ja aineiston Atlas.ti memo Suomi-Liitto.

vaikeassa tilanteessa olevia suomalaisia naisia.⁵¹⁸ Hän ei ollut paljoakaan tekemisissä tehtaissa, lentokenttien varuskorjaamoissa ja keittiöissä puurtavien naisten kanssa muuten kuin ehkä lähettämällä Suomi-Liiton liittymiskaavakkeen. Ainoastaan tiedustelukoulutukseen tai muuhun vastarintaliikkeen toimintaan sopivat naiset, kuten Katri, saivat henkilökohtaisia patistus- ja kutsukirjeitä Munckilta. Kun Berliiniin saapui viitisentoista naista käsittävä ryhmä, jotka olivat tehneet työtä Kuusamon sotilaspesulassa, he kyllä tapasivat lyhyesti Munckin ja Aaltosen, mutta naiset passitettiin Schweriniin panssarijoukkojen työleirille, eikä paronitar Munck heitä sen jälkeen kaivannut. Mikäli suomalaisia naisia tuli SS-Hauptamtiin kysymään työtä, olivat he yleensä tekemisissä Aaltosen kanssa.⁵¹⁹

Vapaan Suomen propagandalähetykset suuntautuivat Suomeen, mutta kuuntelijoille tuli uskotella, että lähetykset tulivat Suomen Lapista. Kuuntelijoille kerrottiin, että Lapissa saksalaismielinen vastarintaliike valmistautui jo tehokkaasti sissisodankäyntiin. Ellen muisteli, että lähetyksissä kehoitettiin Suomen sotilaita ottamaan mallia Virosta, jossa Metsäveljet olivat jo ryhtyneet taisteluun vihollista vastaan häiritsemällä sen toimintaa ja tuhoamalla yhteyksiä rintaman takana. Suomen sotilaita yllytettiin tekemään samoin, menemään metsiin ja käymään sieltä käsin taisteluun vihollista vastaan. Syypää vallitsevaan tilaan oli Mannerheim, joka oli pettänyt kansansa katalalla teollaan, sekä myynyt uskollisen armeijansa ja oman ”valkoisen kenraalin” kunniansa. Radiolähetysten sisällöstä vastasivat Purjo ja Runolinna sekä Hertha von Grönhagen, Yrjö von Grönhagenin entinen puoliso.⁵²⁰

Antti Aaltosen ja Ruth Munckin tehtäväksi jäi seuloa Saksassa olevista naisista ne, jotka soveltuisivat vastarintaliikkeen koulutettaviksi. Ennen varsinaisen tiedustelukoulutuksen alkamista ainakin neljä naista lähetettiin Hildesheimiin SS-järjestön kolmiviikkoisille kursseille. Kaksi heistä, Ritva ja Ellen, joka työskenteli Munckin apuna Finnische Verbindungsstellessä, joka oli nyt myös Suomi-Liiton toimisto, lähetettiin poliittisluontoiseen koulutukseen, kun taas 16-vuotias Leena ja 23-vuotias Vivi-Ann saivat määräyksen ulkomaalaisille naisille tarkoitetulle ”SS-morsiuskursseille” ilmeisesti siksi, että heidän kielitaitonsa ei ollut vielä riittävän hyvä.⁵²¹

Leena oli sananmukaisesti karannut kotoaan. Hän oli koululainen, mutta helmikuussa 1944 koulu oli pommitusten vuoksi suljettu ja oppilaat saivat määräyksen opiskella koulukurssit itsenäisesti. Leena oli kuitenkin laiminlyönyt koulutehtävänsä ja odotti peloissaan kokeita, joissa tiesi reuttavansa. Todennäköisesti Leenan aika oli kulunut saksalaisten kanssa seurustellessa, vaikka ei itse kertonut saksalaisesta poikaystävästä. Vivi-Ann kertoi kuitenkin, että sulhanen oli käynyt Hildesheimissa Leenaa katsomassa.

⁵¹⁸ Virtanen 2018, 182.

⁵¹⁹ KHaast1991 ja pkt 55/46, 719/45 ja 73/48, Valpo II, KA.

⁵²⁰ Ptk 92/48, Valpo II, KA.

⁵²¹ Ptk 342/47 ja 739/45, Valpo II, KA.

Leena päätti hankkia itselleen kyydin pois Suomesta saksalaisella laivalla, mutta kertoi halunneensa päästä Ruotsiin Jonköpingiin sisarensa luokse. Saksalaisten avustuksella Leenan onnistui saada matkalupa s/s Isar-laivaan. Kun hän odotti Etelärannassa raitiovanupysäkillä sovitusti noutoa laivaan, oli hänen sisarensa mies saanut vihiä Leenan aikeista ja tuli hakemaan hänet autolla pois. Leena onnistui karkaamaan sisarensa luota, vaikka oli ollut valvonnan alaisena. Isar-laivassa matkusti kolmisenkymmentä henkeä, joista osa oli naisia ja osa salaa Suomesta lähteneitä suomalaisia SS-miehiä. Laivalla Leena tapsi sisarensa luokkatoverin Vivi-Annin, joka oli saksalaisen tuttavansa avulla hankkinut paikan laivassa ja matkalla tämän vaimon luokse. Vivi-Ann oli solminut avioliiton välirauhan aikana ja saanut lapsen juuri sodan puhjettua uudelleen. Aviomies oli rintamalla. Syksyyn 1944 mennessä perheen toinen lapsi oli kuollut, avioliitto oli ajautunut peruuttamattomaan välirikoon ja 3-vuotias tytär oli lähetetty Ruotsiin sotalapseksi. Vivi-Ann toivoi myös pääsevänsä Ruotsiin ja tyttärensä luokse. Berliinissä Leena kertoi yrittäneensä turhaan saada matkustuslupaa Ruotsiin, mutta sen paremmin Berliinin Polizeipräsidium kuin Ruotsin suurlähetystö eivät myöntyneet Leenan matka-anomukseen. Hän kertoi toiveestaan myös Antti Aaltoselle, joka oli suhtautunut siihen erittäin ivallisesti. Leena ryhtyi auttamaan Hertha von Grönhagenia kodinhoidossa. Vivi-Ann matkusti tuttavansa luokse Dresdeniin ja sai määräyksen ankeaan työhön sähkötarviketehtaassa. Leena järjesti Antti Aaltosen avulla Vivi-Annille määräyksen Berliiniin pois surkeista työolosuhteista. Leena ja Vivi-Ann saivat sitten yhdessä passituksen SS-kursseille Hildesheimiin. Kursseilla oli parikymmentä 13–24-vuotiasta tyttöä ja naista, joista kahden suomalaisen lisäksi kaksi oli ranskalaista ja loput belgialaisia. Päivän ohjelma alkoi aamulla kuudelta ja päättyi kymmeneltä illalla. Kurssipaikkana oli entinen luostari, joka oli saanut uuden nimen ”Haus Germanien”. Kaiken kaikkiaan kurssilla vallitsi Leenan mukaan ”luostarimainen järjestys ilman hartaudenharjoituksia”. Alueelta ei saanut poistua ilman erityistä lupaa. Leenan mielestä suurin osa kurssilaisista oli kansallissosialismin kannattajia ja Hitlerin ihailijoita. Kolmen viikon aikana kurssilaisille opetettiin kansallissosialistista maailmankatsomusta, rotuoppia sekä käytännön taitoja, kuten lasten- ja kodinhoitoa. Iltaisin tehtiin käsitöitä ja laulettiin yhdessä. Ajatus morsiuskouluun osallistumisesta huvitti Vivi-Annia, koska hän oli jo naimisissa ja synnyttänyt kaksi lasta. Kansallissosialismin ideologiaa opetti hollantilainen SS-upseeri. Kurssin päätyttyä Leena ja Vivi-Ann saivat todistuksen ainoastaan lastenhoidosta.⁵²²

Finnische Verbindungsstелlessä konttoristina työkennellyt Ellen ja 23-vuotias Anneli saivat myös passituksen Hildesheimiin, mutta heidät oli valittu ilmeisesti paremman kielitaidon vuoksi kansallissosialismia käsittelevälle kurssille. Anneli oli Helsingissä yliopiston opiskelija, joka oli työskennellyt Kemin saksalaisessa sotilassairaalassa lottakomennuksella ja siellä aloittanut seurustelun saksalaisen kapteenin kanssa. Seurustelu jatkui syksyyn 1944 asti,

⁵²² Ptk 342/47 ja 739/45, Valpo II, KA.

ja rauhansopimuksen tultua julki Annelin miesystävä Alfred oli kutsunut tämän kiireellisesti luokseen Oulun. Mies pyysi Annelia mukaansa pois Suomesta, mutta Anneli oli kuitenkin päättänyt lähteä takaisin etelään. Seisoessaan odottamassa junaa asemalla Alfred oli saapunut autolla paikalle ja vaatinut vielä kerran Annelia lähtemään yksikkönsä mukana Saksaan. Anneli oli suostunut. Norjasta käsin mies oli kirjoittanut vanhemmilleen tilanteesta, mutta vastaus oli ollut ”huomattavan kylmäkiskoinen”, jolloin Anneli oli päättänyt pysyä pois miehen vanhempien luota. Alfred, joka oli valistuskomppanian päällikkö, antoi Annelille ja kahdelle muulle suomalaiselle naisen määräyksen ilmoittautua Berliinissä SS-Hauptamtissa. Anneli pääsi perillä heti tapaamaan Antti Aaltosta ja seuraavana päivänä myös Ruth Munckia, joka kertoi mahdollisuudesta päästä kurseille Hildesheimiin. Ne sopivat Munckin mukaan ”erittäin hyvin suomalaisille tytöille varsinkin, kun saivat kurssin puolesta asunnon ja ruuan”.⁵²³

Ellen ja Anneli olivat ainoat suomalaiset osanottajat kurseille. Suurin osa oli hollantilaisia ja saksalaisia sekä yksi virolainen. Opetus koostui pelkästään luennoista, joissa käsiteltiin kansallissosialistista valtiojärjestelmää. Annelin mielestä opetus oli tarkoitettu sellaisille, jotka eivät olleet erityisen valveutuneita Saksan poliittisesta järjestelmästä. Opettajina toimivat saksalaiset SS-upseerit ja muutama saksalainen nainen. Erityisesti opetuksessa oli paneuduttu rotuoppiin ja tähdennetty ”saksalaisen germaanisen rodun ehdotonta paremmuutta muihin rotuihin nähden”.⁵²⁴

Kolmiviikkoisen kurssin jälkeen Anneli palasi Berliiniin ja tutustui siellä Vapaan Suomen radioasemaan. Hän käytti siitä nimeä Kampf-Sender ja aseman ulko-ovessa luki Büro Concordia. Annelin konekirjoitustaidot eivät kuitenkaan riittäneet työskentelyyn propagandatehtävissä. Sitten hän sai kutsun SS-Hauptamtiin ”järjestelmään henkilöllisyysasioitaan”. Anneli noudatti kutsua ja tapasi Hauptamtissa Munckin ja SS-upseeri Vainion sekä saksalaisen siviilipukuisen miehen, joka esittäytyi Schultziksi. Samaan aikaan Annelin kanssa vastaanottohuoneessa odotti puheille pääsyä ainakin viisi suomalaista nuorta naista. Anneli kertoi nähneensä Ruth Munckin hallussa paperin, jonka otsikko oli ”Seuraavat suomalaiset naiset tulevat kysymykseen SD:n järjestämillä kursseilla”. Paperissa oli ollut parikymmentä nimeä.⁵²⁵

Eräs myös Ruth Munckin listassa olevista naisista oli Helsingistä s/s Isar-laivalla lähtenyt Teresa. Hän työskenteli sodan aikana Saksan Helsingin lähetystössä ja ilmeisesti piti parhaana oman turvallisuutensa vuoksi lähteä maasta. Berliiniin hän saapui yksin ja hankki itselleen alivuokralaisasunnon. Alexanderpaltzilla sijainneesta Arbeitsamtista Teresalle osoitettiin konttorityö Organisation Todtin parakkileirillä. Teresa teki tunnollisesti työtään ja selviytyi täysin yksin, kunnes hänelle saapui määräys saapua SS-Hauptamtiin. Saavuttuaan perille Ruth Munck ja Vainio kysivät Teresalta,

⁵²³ Ptk 695/46, Valpo II, KA.

⁵²⁴ Ptk 695/46, Valpo II, KA.

⁵²⁵ Ptk 695/46, Valpo II, KA.

haluaisiko hän auttaa ja palvella isänmaataan Suomea. Kun tämä vastasi myöntävästi, kertoi Munck, että toiminnassa oli mukana muitakin suomalaisia tyttöjä. Toiminnan sisältöä ei sen paremmin selvitetty, mutta Teresa oli erityisen mielissään mahdollisuudesta tavata muita suomalaisia, koska oli ollut monta kuukautta yksin sodan runtelemassa Berliinissä. Vainio ja Munck esittivät kutsun saapua seuraavana iltana kello 19 Humboldt-klubille illalliselle. Teresa huomasi lähtiessään, että Vainion ja Munckin puheille pääsyä odotti viitisen muuta nuorta naista.⁵²⁶

Seuraavana iltana Teresa saapui sovitusti Kurfürstendamin poikkikadulla sijainneelle entiselle ylioppilasklubille, jossa nyt pidettiin suljettu SS-tilaisuus suomalaisille naisille. Paikalla oli saksalaisia SS-upseereja sekä suomalaisista Vainio ja aiemmin lottapuvussa, mutta nyt siviilivaatteissa esiintynyt Ruth Munck. Naisia oli saapunut paikalle alle kymmenen. Teresa siirtyi nauttimaan tarjolla olleita cocktaileja. Naapurihuoneessa kutsuvieraita odotti häikäisevä illallinen täynnä sota-ajalle tuntemattomia herkkuja. Suklaata, liköörejä ja savukkeita sai nauttia mielin määrin. Illallisen aikana saksalainen SS-mies piti hyvin saksalaismielisen puheen, missä hän korosti Suomen ja Saksan yhteistä taistelua sekä aseveljeyttä. Suomi olisi vielä mahdollista pelastaa Saksan avulla, ja siinä tehtävässä klubille kutsutuilla naisilla tulisi olemaan tärkeä tehtävä yhdyssiteenä maiden välillä. Sitten hän alkoi kerota ihanasta maakartanosta, jonne naisilla olisi mahdollisuus päästä pois Berliinin aineisista pommituksista. Kartanossa olisi kunnollinen ruoka ja hyvät asunnot. Siellä järjestettäisiin jonkilaiset kurssit, mutta naisten mukaan kurssin sisällöstä ei kerrottu kovin tarkasti. Ainostaan korostettiin, että naisilla olisi mahdollisuus toimia isänmaan hyväksi ja he pääsisivät kurssin jälkeen Suomeen. Ruth Munck oli ollut myös melko vaitelias kurssin todellisesta sisällöstä, mutta korostanut tehtävän sopivuutta. Illallinen keskeytyi ilmahälytykseen ja seurue siirtyi kahdeksi tunniksi pommisuojaan. Saksalainen mies oli tuolloin kierrellyt naisten joukossa ja kerännyt nimi- ja työpaikkatietoja. Ilmahälytyksen päätyttyä kaikki palasivat klubille ja jatkoivat keskeytynyttä illallistaan. Keskustelu oli muuttunut Neuvostoliiton vastaiseksi. Ruotsia äidinkielenään puhuville naisille lupailtiin pääsyä Ruotsiin kurssin jälkeen. Teresa oli suostunut lähtemään kursseille, samoin kuin suurin osa muista naisista.⁵²⁷

Myös Helene oli saanut SS-Hauptamtilta kutsun saapua ”järjestelemään henkilöllisyysasioitaan”. Saavuttuaan paikalle Ruth Munck ei ollut puhunut mitään henkilöllisyyspapereista, vaan oli sen sijaan selittänyt, että Suomi oli nyt suurissa vaikeuksissa. Hän tarjoaisi kaikesta huolimatta Helenelle mahdollisuuden auttaa isänmaataan Saksan avulla. Helene oli työskennellyt Kuusamossa saksalaisessa sotasairaalassa ja Saksaan tultuaan jatkanut sairaalatyötä. Kun kutsu Humboldt-klubin värväysillalliselle tuli, oli hän jo vanhempiensa avustamana anonut passia päästäkseen Ruotsiin. Hän suostui

⁵²⁶ Ptk 660/46, Valpo II, KA.

⁵²⁷ Ptk 660/46, Valpo II, KA.

lähtemään kursseille, koska ajatteli sen mahdollisesti avustavan häntä matkasuunnitelmissa. Ennen saapumistaan Helene vietti yhden yön lähistöllä sijaitsevalla kasarmilla. Siellä hän näki saksalaisten naisten harjoittelevan jiu-jitsua, räjähdysaineiden käsittelyä ja ampumista. Helene kertoi ymmärtäneensä, että naisia koulutettiin sabotaasitehtäviin.⁵²⁸ Alueella toimi samanaikaisesti useita kursseja ja todennäköisesti siellä koulutettiin myös suomalaisia miehiä.⁵²⁹

Suomalaiset naiset oli värvätty SS-Jagdverband Nordwestin Neustrelizissä sijainneeseen koulutuskeskukseen. Otto Skorzeny oli luonut sissisodankäyntiin, sabotaasitoimintaan ja tiedusteluun tarkoitetun partisaaniorganisaation, jonka oli tarkoitus koostua neljästä pataljoonan kokoisesta, maantieteellisesti jaetusta yksiköstä, Jagdverbandista, ja käydä sissisotaa Saksan rajojen ulkopuolella. Suomi kuului Jagdverband Nordwestin alaisuuteen ja Suomen osastoa Jagdeinsatz Finnlandia komensi virolaistustainen SS-Obersturmführer Kotkas. Tämä oli kiihkeä kansallissosialisti ja Saksan ihailija, jonka yltiöpäisyyttä jotkut hieman vierastivat.⁵³⁰ Jagdverband-yksiköt kuuluivat virallisesti Waffen SS:n alaisuuteen, mutta operatiivinen johto oli SD:n käsissä. Helenen tapaamat saksalaiset naiset kuuluivat toiseen järjestöön, ainoastaan saksalaisille tarkoitettuihin Werwolf-vastarintajoukkoihin, jonka jäseniä koulutettiin myös Neustrelitzissä. Myös SS-järjestöön kuuluvan Werwolfin toiminta-alueena oli Saksa ja Werwolf-koulutettujen lukumääräksi on arvioitu 300–400. Heistä kolmannes oli naisia.⁵³¹

Helene vietiin komentaja Kotkaksen johdattalemana suomalaisten naisten kurssipaikalle varakkaan margariinitehtailijan omistamaan kartanoon. Kurssilaisten joukossa oli myös belgialaisia naisia. Helenen saapuessa muut olivat jo saaneet opetusta morsettamisessa sekä radiosähkötyksessä ja harjoitelleet ”ison Wehrmacht-merkkisen aparaatin käsittelyä”. Saksalainen SS-upseeri Reble opetti vakoilijan perustaitoja: yhdysmiesohjesääntöjä, henkilöllisyyden salaamista sekä viestien salaamista shifferillä. Kaikki naiset saivat peitenimet. Luutnantti Reble selosti, että kurssin päätyttyä heidät lähetettäisiin ulkomaille, jolloin he saisivat mukaansa pienen radiolähttimen, suunnilleen sikarilaatikon kokoisin. Soluttautuminen kohdemaahan tulisi tapahtumaan joko sukellusveneellä tai lentokoneella, jolloin naiset pudotettaisiin kohdemaahan laskuvarjolla. Naiset veloitettiin allekirjoittamaan vaitiololupaus kaikesta näkemästään ja kuulemastaan. Kun yksi kurssilaisista lähti muutaman päivän päästä omin luvun pois, olivat

⁵²⁸ Ptk 695/46, Valpo II, KA.

⁵²⁹ Pohjonen 2000, 57.

⁵³⁰ Muut Jagdverbandit olivat Ost, Südost ja Südwest ja ne toimivat eri alueilla Euroopassa. Bibbiscombe 2013.

⁵³¹ Bibbiscombe 2013.

saksalaiset erittäin harmistuneita, sillä tämä luotettavaksi luokiteltu nuori nainen oli jo heidän mukaansa saanut tietää paljon salaisia asioita.⁵³²

Myös Helene lähti kursseilta etuajassa. Hän sai Ruotsin lähetystöstä ilmoituksen, että hänen passi- ja viisumiasiansa olivat kunnossa ja lentolippu maksettu Tukholmaan. Vakoojakoulutus oli kesken, mutta Helene sai lähteä, kun hän suostui olemaan käytettävissä vakoilutehtävissä Ruotsissa. Lupa lähtöön pyydettiin kuitenkin Otto Skorzenyltä. Muille kurssilaisille hän kertoi suostuneensa, koska halusi kiihkeästi äitinsä luokse Ruotsiin eikä uskaltanut vaarantaa tätä kieltäytymällä. Helenelle luvattiin toimittaa tarkemmat toimintaohjeet ja radiolähetin Berliiniin. SS-adjutantti tulikin käymään, mutta ilman tyhjin käsin ja antoi Helenelle luvan poistu maasta. Kurssin aikana Helene oli kerran käynyt Berliinissä ja kertonut siellä kurssikokemuksestaan toisella värväsillallisella. Helene kertoi kuulusteluissa, ettei hän tuolloin salaillut toiminnan luonnetta.⁵³³

Tosiasiassa Saksan luhistuminen oli enää ajan kysymys, kun naiset lähetettiin kursseille. Kun liittoutuneiden armeijat olivat jo lähestymässä Berliiniä, naiset yrittivät saada vapautuksen kurssilta, mutta saksalaiset kieltäytyivät itsepintaisesti. Saksalaisten mukaan naiset tiesivät liikaa salassa pidettäviä asioita. Suomalaiset puolestaan tiesivät muiden lähialueen kurssien loppuneen ja kurssilaiset olivat saaneet vapautuksen. Kurssin päällikkö Reble päätti viime hetkellä evakuoida koulutuksen Böömin ja Määrin protektoriaattiin, nykyisen Tšekin alueelle. Viisi jäljellä olevaa suomalaista kurssilaista lähti vaikealle taipaleelle etelää kohti.⁵³⁴

Naisten onnistui kuin ihmeen kaupalla päästä Itävaltaan. Kaksi kurssilaista oli jäänyt matkasta jo aikaisemmin ja jäljelle jääneet kolme seurasivat SS-upseeria Salzburgin lähelle alppihotelliin. Siellä Reble jakoi naisille syanidikapselit siltä varalta, että he joutuisivat amerikkalaisten vangeiksi. Kansallissosialismin ideologian mukaan antautuminen viholliselle ja salaisten tietojen paljastaminen oli raukkamaista ja oli kunniallisempaa tehdä itsemurha kuin ottaa riski, että jäisi vihollisen käsiin. Reble lähti itse etsimään paikkaa, johon voisivat mennä turvaan ja lupasi asian selvittyä tulla hakemaan naisia. Amerikkalaiset joukot olivat tuolloin jo vallanneet Salzburgin. Peloissaan naiset eivät uskaltaneet seurata Rebleä, sillä olivat vakuuttuneita, että tämä oli lähettänyt hakemaan heitä voidakseen raivata naiset pois todistajien joukosta. Kun Reblen lähettämä aliupseeri saapui autolla hakemaan naisia, kieltäytyivät nämä jyrkästi lähtemästä ja pysyttelivät hotellin seurusteluhuoneessa, jossa mies ei voinut muiden hotellivieraiden vuoksi millään lailla pakottaa naisia. Naisten pelko oli aiheellinen, sillä eräs Skorzenyn luoman organisaation periaate oli, että koulutettaville kerrottiin

⁵³² Ptk 660/46 ja 695/46, Valpo II, KA.

⁵³³ Ptk 695/46, Valpo II, KA.

⁵³⁴ Tiedustelukurssilla oli yhteensä seitsemän naista, joista kaksi lähti pois ennenaikaisesti ja kaksi saapui loppuvaiheessa. Kolmen kuulustelupöytäkirja on aineistossa. Aineiston Atlas:ti memo SS- ja vakoilukurssit.

heti, että rintamakarkuruus tai tietojen vuotaminen viholliselle johtaisi kuolemaan. Kostajat tulisivat eliminoimaan heidät myös vihollislinjojen takaa ja sodan jo päätyttyä.⁵³⁵ Tuntikausia yritettyään SS-mies joutui kuitenkin lähtemään ilman naisia. Pian tämän jälkeen USA:n armeijan *101st Airbourne Division* valtasi alueen ilman taisteluja.⁵³⁶

Kuva 11 Kolmas valtakunta on luhistunut ja valta Saksassa vaihtunut. Liittoutuneiden ruokavarastoa vartioivan sotilaan yläpuolella on tilanteeseen sopimaton teksti "Sinne, missä saksalainen sotilas seisoo, ei kukaan muu astu sisään" . Kuva UNRRA.

⁵³⁵ Bibbiscombe 2013. Itsemurhista ks. Florian Huber, Lupaathan tappaa itsesi. Kansan perikato kolmannessa valtakunnassa. Atena 2016.

⁵³⁶ Pkt 660/45, Valpo II, KA.

5 SAKSAN MIEHITYSAIKA JA PALUU KOTIIN

5.1 LUHISTUNUT VALTAKUNTA JA LIITTOUTUNEIDEN JÄLLEENRAKENNUS- JA HÄTÄAPU

Saksa antautui liittoutuneiden joukoille ehdoitta toukokuun 7. päivänä 1945. Kolmatta valtakuntaa ei enää ollut, mutta se oli jättänyt jälkeensä kauhistuttavan perinnön. Pala palalta Saksan hirmuteot ja miljoonien vielä elossa olevien sotavankien, sodan siviiliuhrien, pakolaisten ja kansallisosialismin vuoksi kärsineiden hätä ja kurjuus sekä ennen kaikkea avun organisointi olivat siirtyneet ja siirtyivät nyt kokonaan liittoutuneiden armeijoiden vastuulle. Aivan yllätyksenä ei sodan aiheuttama humanitaarinen kriisi kuitenkaan tullut, sillä liittoutuneet olivat aloittaneet valmistelut akselivalloilta vallattujen alueiden hätäapu- ja jälleenrakennustyötä varten jo aiemmin kuin Suomi aloitti sodankäynnin Saksan rinnalla. Näiden ensimmäisten neuvottelujen pohjalta perustettiin Lontoossa syyskuussa 1941 Inter-Allied Committee on Post-War Requirements, ns. Leith-Ross -komitea ja vastaavasti USA:ssa marraskuussa 1942 Office of Foreign Relief and Rehabilitation Operations of the US States Department. Sodan runtelemien alueiden humanitaariseen apuun keskittyvä, liittoutuneiden valtioiden muodostama kansainvälinen järjestö perustettiin 9.11.1943 ja sen perustamisasiakirjan allekirjoitti yhteensä 44 valtiota.⁵³⁷

Järjestö sai nimekseen United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA). Sen tarkoituksena oli suunnitella, koordinoida, hallinnoida tai järjestää toimia sodan uhrien auttamiseksi kaikilla niillä alueilla, jotka ovat Yhdistyneiden kansakuntien valvonnan alaisia ja toimittaa siellä ravintoa, polttoainetta, vaatteita, suojaa ja muita perustarvikkeita sekä lääketieteellistä perushoivaa sekä auttaa sekä konkreettisessa että henkisessä jälleenrakennustyössä. UNRRA:n pääkonttori perustettiin Washingtoniin ja sen ensimmäiseksi pääsihteeriksi valittiin New Yorkin entinen kuvernööri Herbert H. Lehmann. Järjestön Euroopan toimintoja johdettiin Lontoosta käsin. Saksassa UNRRA:n toiminta oli alisteinen liittoutuneiden miehityshallinnolle. Järjestön perustaminen ajoittuu akselivaltoja vastaan taistelleiden Yhdistyneiden kansakuntien julistuksen 1942 ja YK:n

⁵³⁷ Nämä maat olivat USA, Iso-Britannia, Kiina, Neuvostoliitto, Australia, Belgia, Bolivia, Brasilia, Kanada, Chile, Kolumbia, Costa Rica, Kuuba, Tšekkoslovakia, Dominikaaninen Tasavalta, Ecuador, Egypti, El Salvador, Etiopia, Ranska, Kreikka, Guatemala, Haiti, Honduras, Islanti, Intia, Iran, Irak, Liberia, Luxembourg, Meksiko, Alankomaat, Uusi Seelanti, Nicaragua, Norja, Panama, Paraguay, Peru, Filippiinit, Puola, Etelä-Afrikka, Uruguay, Venezuela ja Jugoslavia.

perustamisajankohdan 1945 väliin ja se aloitti uuden, kansainvälisen aikakauden kriisiavussa ja humanitaarisessa toiminnassa.⁵³⁸

Ensimmäinen maailmansota ja sen jälkeensä jättämä inhimillinen kärsimys olivat synnyttäneet tarpeen kehittää uudenlaisia hätäavun muotoja sodan siviiliuhreille ja sodan vuoksi pakolaisiksi joutuneille. Kansainliiton 1921 perustama pakolaisapujärjestö Office of the High Commission for Refugees oli pysyvä, valtioiden välinen humanitaarinen elin, mutta se joutui nojautumaan toiminnassaan eri hyväntekeväisyysjärjestöjen rahoitukseen ja asiantuntemukseen. Kansainliittoa aiemmin Punaisen Ristin Geneven sopimukset 1864 ja 1906 olivat tunnustaneet järjestön ja sen kansalliset alaosastot sodankäynnin legitiimeiksi avustusjärjestöiksi. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen yksittäiset hyväntekeväisyysjärjestöt antoivat hätä- ja pakolaisapua itsenäisesti, eikä vasta 1919 perustettu Kansainliitto osallistunut niiden toiminnan organisointiin. Uuden maailmansodan avustusmallia suunnittelevat olivat valmiita myöntämään, että tuolloin annettu apu oli usein tullut liian myöhään ja senkin jälkeen se oli ollut usein riittämätöntä. Frederick Leith-Ross sanoi julkisesti, että tuhansia ihmishenkiä olisi pystytty pelastamaan ensimmäisen maailmansodan jälkeen, mikäli avustusjärjestöjen työ olisi ollut paremmin järjestettyä. Toinenkin seikka puolsi uudenlaista otetta: jo ennen sodan päättymistä oli selvää, että uusi maailmansota ei ollut aiheuttanut valtavaa tuhoa ja kärsimystä siviileille ainoastaan sodan vuoksi, vaan myös poliittisten ideologioiden tähden.⁵³⁹

UNRRA:n perustaminen merkitsi ”hyväntekeväisyyskauden”, vanhentuneena pidetyn mallin, jonka mukaan avun tarvitsijat passiivisina vastaanottivat heille annettua apua, päättymistä sotien ja muiden katastrofien aiheuttamien seurausten lievittämisessä. Nyt haluttiin luoda suunnitelmallinen, eri maiden hallitusten koordinoima järjestö, joka ei ainoastaan antanut apua (Relief), vaan halusi tarjota apua saaville myös mahdollisuuden auttaa itse itseään erilaisten aktiviteettien ja itsehallinnon kautta (Rehabilitation).⁵⁴⁰

Ensimmäinen käytännön järjestely liittoutuneiden valtaamilla alueille annettavasta hätäavusta oli Iso-Britanniassa 1942 perustettu Council of British Societies for Relief Abroad (COBSRA), jonka tarkoituksena oli mahdollistaa tietojen vaihto eri tahojen välillä sekä neuvoa ja koordinoida vapaaehtoisia hyväntekeväisyysjärjestöjä, joita ei haluttu syrjäyttää, mutta ne

⁵³⁸ G. Daniel Cohen, *Between Relief and Politics: Refugee Humanitarianism in Occupied Germany 1945–1946*. *Journal of Contemporary History* Vol 43:3, 2008, 439. YK:n pakolaisapujärjestö UNCHR perustettiin 1950, mutta lyhytaikaiseksi jäänyt UNRRA ja sen seuraaja vuodesta 1947 IRO (International Refugee Organisation) toimivat jo hyvin samankaltaisella mandaatilla liittoutuneiden valtioiden hallinnoimilla alueilla.

⁵³⁹ Jessica Reinisch, *Internationalism in Relief, The Birth (and Death) of UNRRA*. Teoksessa *Post-war Reconstruction in Europe. International Perspectives, 1945–1949*, toim. Mark Mazower, Jessica Reinisch ja David Feldman. *Past & Present Supplement* 6/2011, 261.

⁵⁴⁰ G. Daniel Cohen 2008, 438.

haluttiin UNRRA:n uuden suunnitelmallisuuden piiriin ja miehityshallinnon kontrolliin. Kaikki Iso-Britanniassa toimivat, vakiintuneet avustusjärjestöt saivat liittyä COBSRA:an, kunhan ne olivat valmiita toimittamaan kärsimystä lieventävää apua missä tahansa ulkomaisessa kohteessa. Yhteensä 11 COBSRAan liittyneestä 40 hyväntekeväisyysjärjestöä lähetti oman tiiminsä Euroopan alueelle auttamaan siviilejä sodan, pakolaisuuden ja kansallissosialistisen järjestelmän aiheuttamissa katastrofeissa. Näiden joukossa olivat mm. Nuorten Miesten Kristillinen Yhdistys, Punainen Risti, Pelastusarmeija, Pelastakaa Lapset ry, kveekareiden Friends Ambulance Service, partiojärjestö sekä useita eri uskontokuntien järjestöjä. Ensimmäinen, brittiläisen Punaisen Ristin alla toiminut avustustiimi saapui Ranskaan Normandiaan maihinnousun jälkeen 7.9.1944 eli samaan aikaan, kun Suomi solmi aseleposopimuksen Neuvostoliiton kanssa. Yhteensä kuusi avustustiimiä saapui toukokuussa 1945 brittijoukkojen vapauttamalle Bergen-Belsenin keskitysleirille ja otti huostaansa siellä olevat 60 000 vankia.⁵⁴¹

Yksistään Saksaan alueella arvioitiin olevan 11–20 miljoonaa keskitysleirivankia, ulkomaista työleiriläistä, pakolaista tai sotavankia. Iso kysymys UNRRA:n perustamaisesta asti liittoutuneiden keskuudessa oli kysymys siitä, kuka oli oikeutettu apuun ja kuka ei. Avustustoiminta oli tarkoitus rajata ainoastaan niiden valtioiden kansalaisille, jotka olivat allekirjoittaneet UNRRA:n perustuskirjan, mutta todellisuus Saksan alueella osoittautui huomattavasti monimutkaisemmaksi kuin mitä aluksi ajateltiin. Liittoutuneet halusivat noudattaa kansalaisuuteen eikä etniseen alkuperään perustuvaa jaottelua, joka saattoi olla kansallissosialismin miehityspolitiikan jälkeen erittäin monimutkaista ja olisi johtanut myös siihen, että juutalaiset olisivat joutuneet palaamaan siihen maahan, joiden kansalaisia he olivat.⁵⁴²

Toisen maailmasodan voittajavaltiot joutuivat kehittämään määritelmän niille miljoonille ei-saksalaisille, jotka sodan seurauksena olivat entisen Kolmannen valtakunnan tai muiden vihollisvaltioiden alueilla. Määritelmän mukaan *Displaced person* (DP) oli henkilö, joka sodan seurauksena oli oman kotimaansa valtiollisten rajojen ulkopuolella ja joka haluaisi palata kotiin tai löytää uuden asuinpaikan, mutta ei kuitenkaan siihen pystynyt ilman ulkopuolista apua. Pakolaiseksi (*Refugee*) puolestaan määriteltiin henkilö, joka ei ollut kotimaansa rajojen ulkopuolella. Tämä ryhmä käsitti käytännössä Saksassa olevat saksalaiset, jotka olivat paenneet puna-armeijaa Saksan miehittämiltä alueilta tai evakuoitu toiselle paikkakunnalle.⁵⁴³

Supreme Headquarters of Allied Expeditionary Force (SHAEF), joka toimi korkeimpana miehityshallinnon elimenä ennen erillisiin miehitysvyöhykkeisiin siirtymistä, antoi amerikkalais-brittiläisen

⁵⁴¹ Cohen 2008, 423–424.

⁵⁴² Arie H. Kochavi, *Post-Holocaust Politics: Britain, the United States & Jewish Refugees, 1945–1948*. University of North Carolina Press 2001, 14.

⁵⁴³ Andreas Lembeck (yhteistyössä Klaus Wesselsin kanssa), *Befreit aber nicht in Freiheit. Displaced Persons im Emsland 1945–1950*. Edition Temmen 1997, 31.

alaosastonsa *Civil Affairs/Military Government*in Displaced Persons -osastolle tehtäväksi suunnitella, miten näiden kotimaastaan pois joutuneiden henkilöiden kanssa tulisi menetellä. Erittäin vaikeaa tilannetta pahensi edelleen se, että puna-armeijan eteneminen idässä työnsi edessään valtavia ihmismassoja, sotaa pakoon lähteneitä, pakkotyöläisiä ja ns. kuolemanmarssille pakotettuja keskitysleirivankeja ja sotavankeja. Liikkeellä olevien ihmismassojen hallinnointi oli yksi SHAEF:in ensimmäisistä haasteista. Sotatarvikkeita taisteluihin vievät kuorma-autot toivat palatessaan takaisin ihmislastin, joka vietiin erityisiin kokoomapisteiin. Sieltä heitä alettiin koota isompiin yksiköihin, jotka saivat nimen *Assembly Centre*. Varsinkin vierastyövoimana olleet ulkomaalaiset olivat usein hajallaan pienissä ryhmissä ja heidän löytämisessään isoissa kaupungeissa oli vaikeaa. Hampurin antauduttua liittoutuneet löysivät yli 400 eri avun tarpeessa olevaa ryhmää. Leipzigin eri puolilta kaupunkia ja sen ympäristöstä löydetty 128 ryhmää koottiin 86 kokoomapisteeseen, josta heidät passitettiin edelleen kuuteen kokoomakeskukseen, joihin loppujen lopuksi kerättiin 30 000 ihmistä.⁵⁴⁴

Tämä ihmismassojen logistinen painajainen alkoi, kun sodan taistelut olivat vielä käynnissä. Samaan aikaan myös kaikki saksalaiset sotilaat oli vietävä vankileireille. Myös liittoutuneiden omille joukoille oli löydettävä majoitustilat. Saksalta valloitetut alueet muuttuivat liittoutuneiden käsissä erilaisten ihmisryhmien hallinnointia varten valtavien leirien saaristoksi, missä kaikki mahdolliset ja osittain mahdottomatkin tilat oli muutettava ihmisinventointia varten kokoamiskeskuksiksi ja DP-leireiksi. Entiset keskitysleirit, varuskuntien parakit, leirikeskukset, työleirit, koulut, hotellit, lentokentät, sairaalat ja ylipäänsä kaikki majoitukseen kelpaavat, jopa osittain tuhoutuneet rakennukset oli otettava käyttöön. Myös saksalaiset joutuivat tarvittaessa muuttamaan pois ja luovuttamaan kotejaan miehityshallinnon tai liittoutuneiden DP-majoituksen käyttöön.⁵⁴⁵

Sodan päätyttyä miehityshallinnon ajatus oli, että kaikki, jotka ilmoittivat halukkuutensa palata kotimaahansa, myös kotiutettaisiin nopeasti. Ensin ihmiset oli kuitenkin inventoitava ja heidän välitön avun tarpeensa oli kartoitettava. Ensimmäisissä luonnoksissa UNRRA:n avun ajateltiin koskevan ainoastaan sen jäsenvaltioiden kansalaisia, mikä suurin piirtein rajasi avun ulkopuolelle ne, jotka kuuluivat SHAEF:in käsitteeseen vihollismaiden ja entisten vihollismaiden edustajat. Tämän karkean jaottelun ajateltiin riittävän, sillä oman kotimaansa ulkopuolella olevien ihmisten oletettiin haluavan nopeasti kotimaahansa ja kotiuttamisprosessi ainoastaan hidastuisi liian monimutkaisista säännöksistä ja jaotteluista.⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ Mark Wyman, *DPs. Europe's Displaced Persons, 1945–1951*. Cornell University Press 1998, 40–41.

⁵⁴⁵ William I. Hitchcock, *The Bitter Road to Freedom*. Free Press 2009, 250.

⁵⁴⁶ Lynne Taylor, 'Please report only true nationalities': The Classification of Displaced Persons in Post-Second World War Germany and its Implications. *Survivors of Nazi Persecution in Europe after*

SHAEF *Administrative Memorandum Number 39 "Displaced Persons and Refugees in Germany"* antoi ohjeet, miten eri kansallisuuksia ja ihmisryhmiä tuli kohdella. Entisiin vihollismaihin, jotka olivat sodassa Saksan kanssa, luettiin Suomen lisäksi Italia, Romania, Bulgaria ja Unkari. Näiden maiden Displaced Person -määritelmän täyttäviin kansalaisiin sovellettiin samaa käytäntöä kuin vihollismaiden kansalaisiin. Poikkeuksena olivat ne henkilöt, jotka olivat kokeneet vainoa uskontonsa tai rotunsa vuoksi tai toimineet jollain tavalla liittoutuneiden hyväksi. Heidät rinnastettiin avun saannissa liittoutuneiden maiden kansalaisiin edellyttäen, että heidät lojalaaliutensa liittoutuneita kohtaan oli varmistettu.⁵⁴⁷

Muiston mukaan miehityshallinnon ja myöhemmin miehitysvyöhykkeiden tehtäväksi jäi erotella vihollismaiden ja entisten vihollismaiden kansalaiset ja toteuttaa näiden henkilöiden turvallisuusarviointi vastavakoilun henkilöstön apua käyttäen sekä internoida epäluotettaviksi epäillyt henkilöt. Mikäli se oli miehityshallinnon edun mukaista, tuli sen järjestää näiden maiden kansalaisten kotiuttaminen. Saksalaisten viranomaisten harteille jätettiin kaikkien hyödykkeiden, palveluiden tai toimintojen hankkiminen ja rahoittaminen sekä kaikkien miehitysviranomaisten ohjeiden mukaisten toimenpiteiden toteuttaminen, jotka koskivat tätä ihmisryhmää.⁵⁴⁸

Kevään ja kesän 1945 aikana liittoutuneiden sotilashallinto kontrolloi leirejä ja niiden väestön käsittelyä. Armeijoiden komentajat saivat ohjeet, joiden mukaan näiden tuli toteuttaa nopea ja hallittu DP-väestön kotiuttaminen. Miehityshallinnon tuli perustaa eri kansallisuuksien mukaan jaettuja leirejä, jonne kotiutettavat koottaisiin ja lähetettäisiin kotimaahansa. Heinäkuun puolessa välissä 1945 SHAEF siirsi huolto- ja kotiuttamisvastuun eri miehitysvyöhykkeille. Tähän mennessä oli kotiutettu 3 869 000 henkeä, etupäässä Neuvostoliittoon ja Länsi-Euroopan maihin, Ranskaan, Alankomaihin, Luxembourgiin ja Belgiaan. Kukin miehitysvyöhyke sai tämän jälkeen järjestää jäjellä olevien miljoonien ihmisten huollon ja kotiuttamisprosessin.⁵⁴⁹

UNRRA:n kenttätiimit alkoivat syksyn 1945 kuluessa ottaa vastuuta DP-leirien hallinnoinnista, mutta UNRRA ei toiminut itävyöhykkeellä. Länsivyöhykkeillä oli vuoden 1945 loppuun mennessä 227 keskusta Saksassa ja 25 Itävallassa. Vuoden 1947 kesäkuussa niitä oli yhteensä 762, joista 8 Italiassa, 21 Itävallassa, 416 USA:n vyöhykkeellä, 272 brittivyöhykkeellä ja 45 Ranskan vyöhykkeellä. Miehityshallintojen ja UNRRA:n ajatukset eri

the Second World War. Landscapes after Battle, Volume 1, toim. Suzanne Bardgett, David Cesarini, Jessica Reinisch ja Johannes-Dieter Steinert. Vallentine Mitchell, 2010, 36.

⁵⁴⁷ Malcolm Proudfoot, *European Refugees 1939–1952: A Study in Forced Population Movement*. Faber and Faber 1957, liite B: 465, 467.

⁵⁴⁸ Proudfoot 1957, 467.

⁵⁴⁹ Kochavi 2001, 14–15.

ihmisryhmien auttamisesta ja hallinnoimisesta sekä nopeasta kotiuttamisesta olivat törmänneet karuihin realiteetteihin ja ongelmia alkoi ilmaantua.⁵⁵⁰

Heti kesällä 1945 alkoi kuulua valituksia DP-leirien olosuhteista. Vastanimitetty presidentti Truman lähetti USA:n edustajan liittoutuneiden hallitusten välisessä pakolaiskomiteassa, Earl G. Harrisonin, Saksaan, missä tämä kiersi 30 DP-leirissä ja tarkkaili erityisesti juutalaisväestön olosuhteita, sillä alun perin juutalaiset luokiteltiin kansalaisuutensa mukaisesti DP-ryhmiin, mistä aiheutui joidenkin joutumisen entisten vihollismaiden kuten unkarilaisten ryhmään. Harrisonin raportti oli tyrmäävä. Vaikka lähes neljä miljoonaa DP-stauksella olevaa ihmistä oli kesän aikana lähtenyt takaisin kotimaahansa, olivat olosuhteet useilla leireillä kurjat. Harrison kirjoitti paheksuvaan sävyyn:

Yleisesti ottaen kolme kuukautta tai joillain alueilla pitempäänkin vapauttamisen jälkeen monet juutalaisväestöön kuuluvat ja muut vaikeasti kotiutettavat asuvat vartioituina piikkilanka-aitojen takana leireissä, jotka saksalaiset ovat rakentaneet juutalaisille ja orjatyövoimalleen mukaanlukien kaikkein pahamaineisimmat keskitysleirit, keskellä väenpaljoutta synkissä ja usein epähygieenisissä oloissa täydellisessä toimettomuudessa lähes ilman mahdollisuuksia olla yhteydessä ulkomaailman kanssa, odottaen ja toivoen rohkaisun sanoja ja toimia heidän hyväkseen.⁵⁵¹

Erittäin huolestuttavana Harrison piti sitä, että hän näki monen päällä vielä keskitysleirivangin raitapuvun tai jopa äärimmäisen nöyryytyksen, SS-vartijan univormun. ”Vapautettujen” keskuudessa kyti aiheellista katkeruutta. Jopa Bergen-Belsenin keskitysleirin alueelta löytyi 14 000 hengen DP-leiri, vaikka leiri oli ilmoitettu tuhotuksi. Eräs Harrisonin vierailemista leireistä oli Hampurin Funk-kasarmilla, jonne myös suomalaisia ohjattiin. Leirillä oli heinäkuussa 1945 yhteensä 4 500 henkeä ja he edustivat 14 eri kansallisuutta. Leiri oli likainen ja pahasti ylikansoitettu. Neljälle tarkoitettu pienessä huoneessa majaili yleensä kuusi henkeä. Vain pieni osa leiriläisistä sai viikottain poistumisluvan kaupungille.⁵⁵²

⁵⁵⁰ Taylor 2010, 39 ja Wyman 1998, 46.

⁵⁵¹ ”Generally speaking, three months after V-E Day and even longer after the liberation of individual groups, many Jewish displaced persons and other possibly non-repatriables are living under guard behind barbed-wire fences, in camps of several descriptions (built by the Germans for slave-laborers and Jews, including some of the most notorious of the concentration camps, amidst crowded, frequently unsanitary and generally grim conditions, in complete idleness, with no opportunity, except surreptitiously, to communicate with the outside world, waiting, hoping for some word of encouragement and action in their behalf.” Earl G. Harrisonin raportti presidentti Trumanille. United States Holocaust Memorial Museum, <https://www.ushmm.org/exhibition/displaced-persons/resource1.htm>. Haettu 11.12.2016.

⁵⁵² Earl G. Harrison, ”The Last Million”, artikkelin käsikirjoitus, Earl G. Harrison papers, United States Holocaust Memorial Museum.

Vaikuttaakin kuitenkin siltä, että miehityksen ensimmäisessä kotiutusvaiheessa, kesän ja alkusyksyn 1945 aikana, ennen kuin UNRRA otti vastuun DP-leireistä, suomalaisten naisten paluu kotimaahan onnistui helpommin kuin vuoden 1945 lopusta eteenpäin. Ensimmäisten Saksasta palaavien joukossa oli kymmenen naisen ryhmä, jotka olivat Suomesta lähdöstään asti pysyneet yhdessä. He lähtivät Oulusta sairaalalaivan mukana ja määrättiin Berliiniin, missä he saivat määräyksen lähteä Saksan Punaisen Ristin varastolle perustetulle työleirille, jossa he työskentelivät ankaran kurin alaisina siihen asti, kunnes puna-armeija oli jo aivan lähellä. Leirin työntekijät evakuoitiin monien vaiheiden jälkeen kolmeentoista laivaan, jotka seilasivat pitkin Elbe-jokea Punaisen Ristin lipun alla ja odottivat Saksan antautumista. Kun tämä tapahtui, laivat rantautuivat Elben länsirannalle liittoutuneiden joukoille. Suomalaiset naiset vietiin Salzwedelin kokoomaleirille, joka oli perustettu entisen saksalaisen lentokoulun alueelle. Leirillä olleen Elman mukaan siellä oli 22 000 henkeä eri maista. Työtä ei tarvinnut tehdä ja ruoka oli ollut hyvää. Leirin englantilainen komendantti oli kysynyt, halusivatko naiset palata Suomeen ja kaikki olivat vastanneet myöntävästi. Puolentoista kuukauden kuluttua naiset olivat saaneet matkustaa Hampuriin ja sieltä heti Kööpenhaminaan, jossa heille myönnettiin väliaikainen passi Suomen Kööpenhaminan lähetystöstä. Karanteenin jälkeen terveiksi todetut saivat lähteä kotimaahan, jonne he saapuivat kesäkuun 28. päivänä 1945.⁵⁵³ Toinen pieni ryhmä palasi melko nopeasti Tanskasta, sillä naiset olivat onnistuneet saamaan sinne työmääräyksen saksalaisilta juuri ennen sodan päättymistä.⁵⁵⁴

Suomessa saksalaisessa sotilaskodissa alun perin työskennellyt Katri palasi myös vuoden 1945 lopulla yhdessä työtoverinsa Taimin kanssa. Saksassa naiset määrättiin työleirille panssarijoukkojen varastolle ja sodan päätyttyä naiset tekivät maataloustyötä, kitkivät ja harvensivat sokerijuurikkaita ja porkkanoita Ülzenissa. Paikkakunnan amerikkalainen komendantti oli sanonut, ettei kotiinpaluun mahdollisuutta ollut ennen kuin puolalaiset ja Neuvostoliiton kansalaiset oli saatu lähtemään. Syksyllä tuli kuitenkin kutsu läpikulkuleirille ja sieltä Hampurin leirille, joka todennäköisesti oli Harrisonin raportissaan mainitsema Funk-kasarmi. Katri kertoi päättäneensä heti leirin nähtyään, ettei jäisi sinne pitkäksi aikaa, vaan siinä tapauksessa lähtisi takaisin maalaistaloon töihin. Sitten naiset saivat kuitenkin kuulla leirillä olleelta suomalaiselta, että ruotsalaisen Merimieskirkon kautta saataisi päästä lähtemään Suomeen. Merimieskirkolta löytyi suomalainen nainen, joka ilmoitti, että mikäli Suomi tunnustaisi naiset kansalaisikseen, antaisivat Tanska ja Ruotsi läpikulkuviusumin Suomeen. Kutsu saapua merimieskirkolle, josta kuljetus Suomeen lähtisi, saapui nopeasti, eikä Katrin ja Taimin täytynyt viettää ”siellä kauhessa parkissa” kuin pari viikkoa.⁵⁵⁵

⁵⁵³ Ptk 258/45, Valpo II, KA.

⁵⁵⁴ Ptk 259/45, Valpo II, KA.

⁵⁵⁵ KHaast1991.

Myös Neuvostoliiton vyöhykkeeltä palasi pieni määrä naisia, mutta suurin osa oli päätynt jo evakuintien aikana tai omien pyrkimysten kautta länsivyöhykkeille. Paluu itävyöhykkeeltä oli usein täynnä vaikeuksia, mutta neuvostoviranomaiset eivät vaikuta viivytelleen matkalupien myöntämisessä. Kerttu ja Anja saivat neuvon lähteä ”itään päin”, kun he kysyivät neuvostosotilailta, miten voisivat päästä Suomeen. Kolmisensataa kilometriä taivallettuaan he saapuivat paikkakunnalle, missä komendantti kirjoitti heille junaliput Suomeen. Kotimatka olisi sujunut joutuisasti, mutta Varsovassa puolalaisen poliisi epäili naisia saksalaisiksi vakoojiksi ja pidätti heidät.⁵⁵⁶ Kolmen naisen ryhmä saapui Neuvostoliiton vyöhykkeeltä Berliinistä Brest-Litovskin ja Leningradin kautta junalla Suomeen lokakuun lopulla 1945. Joukossa ollut Anna oli myös taivaltanut Saksan ja Tsekkoslovakian rajalta Berliiniin pienen poikavauvansa kanssa ja matka oli ollut hyvin vaikea. Leirillä Berliinissä lapsi menehtyi ja hänen kaikki tavaransa varastettiin. Anna lähti omin luvuin toiselle leirille, jossa hän oli kuullut olevan muita suomalaisia ja pääsi lopulta onnellisesti kotiin. Myös ajatus avioliitosta oli kariutunut, sillä Annan sulhanen ja lapsen isä oli kaatunut taisteluissa Ranskan rajalla.⁵⁵⁷

5.2 KOTIUTUMISEN KASAUTUVAT VAIKEUDET

Lokakuun 1. päivästä 1945 lähtien UNRRA otti vastuun DP-leireistä ja aloitti vuoden 1946 aikana miehityshallinnon määräyksestä seulonnan, jonka tarkoituksena oli poistaa leiriltä ne henkilöt, jotka olivat väärin perustein nauttimassa UNRRA:n hoivaa, olivat mahdollisesti syyllistyneet sotarikoksiin, tehneet yhteistyötä saksalaisten kanssa tai saapuneet Saksaan vasta sodan päättymisen jälkeen. Tämä *screening* oli Ben Shepardin mukaan salamyhkäinen prosessi, joka herätti turhaa närkästystä ja pelkoa jo ennestään haavoittuvassa asemassa olevissa ihmisissä. Myöskään UNRRA:n kenttähenkilökunta tai seulottavat eivät saaneet selkeää tietoa prosessin tarkoituksesta.⁵⁵⁸ Kielivaikeudet, epäselvät määräykset ja UNRRA:n henkilökunnan ammattitaidon tai tiedon puute Euroopan eri valtioiden ja kansallisuuksien taustasta sekä leireillä olevien vaihtelevat kertomukset syistä, jotka olivat johtaneet Saksassa oloon kasautuivat kaikki tässä epäonnisisessa toimenpiteessä. Erilaisten kansallisuuksien lista oli pitkä ja UNRRA:n henkilökunnalla oli jatkuvia vaikeuksia asettaa ihmiset oikean nimikkeen alle. Ongelmallisiksi ihmisryhmiksi olivat muodostunut erityisesti puolalaiset, ukrainalaiset ja Baltian maiden kansalaiset sekä juutalaisväestö,

⁵⁵⁶ Ptk 416/45, Valpo II, KA.

⁵⁵⁷ Ptk 463/45, Valpo II, KA.

⁵⁵⁸ Ben Shepard, *The Long Road Home. The Aftermath of the Second World War*. Vintage 2011, 217–218.

joista osa kieltäytyi palaamasta Neuvostoliiton hallitsemille alueille. Miehityshallinnolle alkoi valjeta, ettei osa DP-väestöstä ehkä koskaan lähtisi kotimaahansa.⁵⁵⁹

Hampurissa UNRRA *Area Team 903:n* alueella oli vielä toukokuussa 1947 DP-kokoomaleireillä yhteensä 7 702 henkeä, jotka edustivat 39 eri kansalaisuutta tai ihmisryhmää. Henkilömäärältään suurin yksittäinen kategoria oli ”määrittelemättömät” ja se sisälsi kolme eri ukrainalaista ryhmää, ns. ”valtiottomat” (*Stateless*) sekä yli tuhat henkeä, joita ei oltu määritetty ja niputettu ryhmään ”muut määrittelemättömät”. Suomalaisia oli tuolloin kokoomaleireillä yhteensä kolme henkeä. Heidän määrittelynsä ei liene tuottanut vaikeuksia ja kuuluivat kategoriaan ”*ex-enemy nationals*” yhdessä itävaltalaisien, bulgarialaisten, unkarilaisten ja romanialaisten kanssa, joita kaikkia oli tuolloin rekisteröityinä yhteensä kahdeksan henkeä.⁵⁶⁰

Vuoden 1946 aikana kasautuvat vaikeudet heijastuivat myös niiden suomalaisten naisten elämään, jotka olivat määräysten mukaan Lyypekissä suomalaisille osoitetulla Siems Gothmund-leirillä, joka oli tarkoitettu puolalaiselle DP-väestölle, ja halusivat palata kotiin. Ruotsin Punainen Risti oli ottanut huolehtiakseen suomalaisten kotiuttamisprosessista omien kansalaistensa ohella, mutta kotimaahan pääsy oli silti hidasta ja vaikeaa. Useat naiset karkasivat leireiltä ja matkustivat luvattomasti laivojen salamatkustajina kotimaahan kevään ja kesän 1946 aikana. Yhteensä heitä oli useita kymmeniä, ja joskus samassa laivassa oli naisia, jotka eivät tienneet toistensa olemassaolosta.⁵⁶¹

Leea oli karannut Delmenhorstista yhdessä italialaisen naisen kanssa jo sodan aikana ja he olivat onnistuneet pääsemään Anconaan Italiaan naisen kotipaikkakunnalle. Leea sai työpaikan ystävänsä perheen omistamassa kahvilassa. Helmikuussa 1946 hän sai kuitenkin kirjeen kotoa, jossa oli huonoja uutisia. Leean isä oli sairastunut vakavasti ja halusi Leean mahdollisimman pian luokseen. Leea anoi Italian ulkoministeriöltä luvan lähteä maasta ja saapui Lyypekiin toukokuussa 1946. Ruotsin Punaisen Ristin edustaja ilmoitti kuitenkin, ettei voinut järjestää kuljetusta Ruotsin kautta. Leea piiloutui s/s Ingerois-laivaan, joka lähti Suomeen Lyypekin satamasta.⁵⁶²

⁵⁵⁹ Peter Gatrell, *Trajectories of Population Displacement in the Aftermaths of Two World Wars*. Teoksessa Jessica Reinisch ja Elizabeth White (toim.), *The Disentanglement of Populations. Migration, Expulsion and Displacement in Post-War Europe, 1944–9*. Palgrave Macmillan 2011, 7.

⁵⁶⁰ Nationality Breakdown of Displaced Persons, 23rd May, 1947. S-0408-003-04, Assembly Center Locations and Camp Population – Schl. H:stein Region – Statistics. UNRRA Archives, United Nations Archives and Record Centre, New York.

⁵⁶¹ Ptk 238/46, 233/46, 337/46, 393/46, 449/46, 437/46, 451/46, 403/46, 583/46, 601/46, Valpo II, KA.

⁵⁶² Pkt 288/46, Valpo II, KA.

Ajatus luvattomasta rajanylityksestä syntyi, kun leiriläiset joutuivat näkemään surkeiden olosuhteidensa keskellä, miten suomalaisia kauppa-aluksia alkoi säännöllisesti vierailla Travemünden satamassa. Jotkut antoivat kirjeitä miehistön jäsenille Suomeen vietäväksi päästäkseen yhteyteen kotiväkinsä kanssa. Naiset vierailivat myös salaa laivoilla, missä miehistön jäsenet saattoivat antaa heille hieman ruokaa. Päästyään puheväleihin suomalaisten merimiesten kanssa naiset alkoivat suunnitella salamatkustajina Suomeen lähtemistä. Joskus laivan miehistö oli täysin tietämätön salaa laivaan piiloutuneista naisista, joskus miehistön jäsenet suostuivat passiivisesti helpottamaan naisten laivaan pääsyä. Miesten mukana leiriläiset saivat myös tietoa Suomen olosuhteista. Kerttu karkasi Suomeen s/s Eeva-laivassa kolmen muun suomalaisen kanssa. Elli karkasi yhdessä samalla leirillä olleen suomalaismiehen kanssa. He piiloutuivat suomalaiseen Raguna-laivaan. Kun laiva oli lähtenyt ja salamatkustajat paljastuivat, kertoi Elli vasta silloin saaneensa tietää, että kolme muuta leirillä ollutta suomalaista naista oli piiloutunut samaan laivaan. Eräs heistä oli Elina, joka oli kieltäytynyt SS-sairaalassa vannomasta valaa ja passitettu neuvostoliittolaisten sotavankien tuberkuloosiparantolaan. Toinen oli maatilalla kaltoin kohdeltu, nälässä ja kylmässä pidetty Toini. Kun salamatkustajat paljastuivat, oli miehistö suhtautunut heihin asiallisesti. Matkan hinnan naiset olivat kapteenin määräyksestä korvanneet pesemällä pyykkiä ja siivoamalla.⁵⁶³

Naisten koti-ikävä, epätoivo ja nälkiintynyt olemus pehmensivät suomalaisten merimiesten mieltä, vaikka auttamalla jäniksiä laivaan he samalla vaaransivat oman työpaikkansa. Pääsy satama-alueelle ja laivaan ei ollut yksinkertaista, sillä brittiviranomaiset tarkistivat aluksia salamatkustajien varalta ja satamapoliisi vartoi porttia. Mitä tahansa omaisuutta tai kallisarvoista ruokatavaraa tai hyödykettä – mikäli niitä oli – käytettiin apuna laivalle pääsyn varmistamisessa.⁵⁶⁴

Sotaleski Hilja lähti salaa yhdessä toisen naisen kanssa s/s Otava-laivalla, missä he matkustivat koko matkan ajan piiloutuneina laivan hiiliruumaan. Kun lämmittäjä oli tullut hakemaan hiiliä, olivat naiset kaivautuneet aina syvemmälle ja vetäneet hiiliä päälleen. He pääsivät myös Turun satamassa ulos laivasta kenenkään huomaamatta. Hilja kertoi, että oli yrittänyt pestä itseään kylmällä vedellä, mutta oli liikaantunut aina vaan enemmän. Nälkäisinä, likaisina ja rahattomina naiset olivat päättäneet myydä Hiljan kihlasormuksen kadulla tapaamalleen miehelle 800 markasta ja kolmesta askista tupakkaa. Aamujunalla he olivat matkustaneet Hankoon, sillä tiesivät sen olevan karanteenipaikan ja halusivat toimia oikein.⁵⁶⁵

Myös Paula palasi kahden muun leiriläisen kanssa salamatkustajana. Hänen Saksassa oloaikansa oli mennyt etupäässä sairaalassa tai tuberkuloosiparantolassa sekä ystävällisten saksalaisten tuttavien apuun

⁵⁶³ Ptk 404/46 ja 406/46, Valpo II, KA.

⁵⁶⁴ Ptk 437/46, 456/46 ja 449/46, Valpo II, KA.

⁵⁶⁵ Ptk 337/46 ja 338/46, Valpo II, KA.

tukeutuen. Lübeckin kotiuttamisleirillä hänen ystävänsä Alli oli ottanut selvää mahdollisuudesta piiloutua suomalaiseen laivaan ja ehdotti huonossa kunnossa olevalle Paulalle laivaan piiloutumista:

Ja niin me tehtiin, Alli sanoi että minä lähden ainakin ja luotin Alliin kuin isosiskoon, sillä hän oli meistä kaikkein älykkäin ja tiesi tarkkaan mitä piti tehdä. Meitä lähti en muista kuinka monta. Siellä ne laivan miehet päästi meidät sinne iltapimeydessä, tästä vaan tulette ja oltiin laivassa. Sitten oltiin merellä ennen kuin miehet tunnusti, että nyt on suomalaisia naisia laivassa ja sittenhän me jouduttiin kapteenin puheille. Ei se oikeastaan niin pahana pitänyt, kyseli kuka on meitä auttanut. Siellä oli hyvää ruokaa, syötiin oikein kunnolla.⁵⁶⁶

Ilman oma-aloitteista kotimatkaa laivan salamatkustajina naisten kotiinpaluu olisi viivästynyt epämääräisen ajan. Alli oli ryhtynyt neuvottelemaan laivan miehistön kanssa ”kyllästyttyään ainaisiin lupauksiin Suomeen pääsystä”. Hän kertoi myös Paulalle kuulleen UNRRA:n Lyypekin päämaajassa työskennelleeltä kapteeni Llewellyniltä, että Suomen hallitus suhtautui täysin passivisesti suomalaisten kotiinpalaamiseen eikä lähetettyihin kirjeisiin oltu saatu mitään vastausta.⁵⁶⁷

Kuva 12 Heidelbergin DP-leiri UNRRA:n toiminnan alkupäivinä. Miehityshallinnon upseeri tekee tarkastusta Neuvostoliiton kansalaisille tarkoitetussa parakissa. Kuva UNRRA.

⁵⁶⁶ PHaast/AH.

⁵⁶⁷ Ptk 449/46, Valpo II, KA.

5.3 HANGON PALAAVIEN SUOMALAISTEN LEIRI

Suomessa valtiollinen poliisi oli valppaana ja reagoi nopeasti Saksan antautumiseen ja muuttuneeseen tilanteeseen. Jo seuraavana päivänä sen jälkeen, kun tieto Saksan antautumisesta saapui toukokuussa 1945, laati valtiollisen poliisin vt. apulaispäälikkö Veikko Jäntti muistion, joka koski Suomen kansalaisten tulevaa kotiuttamista entisen Kolmannen valtakunnan alueelta. On kuitenkin mahdollista, että hänen tietolähteenään oli toiminut Uusi Suomi, joka julkaisi 7.5. 1945 uutisen, jonka mukaan suunnilleen tuhatta suomalaista – joista enemmistö oli naisia – odotettiin Saksasta ja sen entisiltä miehitysalueilta kotimaahan. Jäntti siteerasi muistiossaan Uuden Suomen arviota palaavien kansalaisten määrästä ja laadusta, mutta siirtyi sitten turvallisuuspoliisin huolenaiheisiin: siihen, miten näiden henkilöiden poliittinen seulonta ja valvonta tulisi järjestää. Uusi Suomi tiesi nimittäin kertoa, tosin osittain erheellisesti, että suurin osa naisista eli suunnilleen parisataa oli työskennellyt Luftwaffen alaisuudessa. Heidät oli siirretty ensin Tanskaan ja edelleen Norjaan. Näiden henkilöiden toiminta sodan aikana vaati Jäntin mielestä ”perusteellisen tutkimuksen”. Siksi hän ehdotti erityisen leirin perustamista tätä tarkoitusta varten ja valtiollinen poliisi suorittaisi siellä tarpeen vaatimat kuulustelut. Hän ehdotti myös, että paikallisia asevelvollisia tai järjestyspoliisia käytettäisiin apuna leirillä.⁵⁶⁸

Seuraavaksi asiaa käsitteli Kajaanin alaosaston vt. osastopäälikkö Vilho Mäkinen, josta myöhemmin tuli kotimaahan palaavien suomalaisten kuulusteluyksikön johtaja. Muistio sisälsi käytännön ehdotuksia niistä järjestelyistä, joihin valtiollisen poliisin oli ryhdyttävä poliittisen kontrollin varmistamiseksi. Hän kehotti Valpon pääosaston valvontatoimistoa aloittamaan viipymättä tietojen keruun rikolliseen toimintaan syyllistyneistä palaavista henkilöistä. Muuten entisen Kolmannen valtakunnan alueelta palaaviin olisi Mäkisen mielestä sovellettava samanlaista käytäntöä kuin Neuvostoliitosta palanneisiin sotavankeihin. Erityistä huomiota tulisi kiinnittää niihin, jotka ”ovat käyttäytymisellään osoittautuneet nykytilanteessa poliittisesti epäluotettaviksi”. Hän ehdotti myös ”erikoisen erityisosaston” perustamista niille henkilöille, jotka olivat syyllistyneet rikoksiin tai muusta syystä eristettävä. Valtiollinen poliisi oli kiinnostunut palaavien kansalaisten mahdollisesta maanpetoksellisesta toiminnasta. Maanpetokseksi luokiteltiin liittyminen vihollisen asevoimiin tai muunlainen osallistuminen sotatoimiin. Mäkinen ehdotti palaavien suomalaisten sijoittamista Hangossa sijainneelle Neuvostoliitosta palaavien sotavankien leirille, jonne myös perustettaisiin erityinen valtiollisen poliisin tutkintayksikkö. Mikäli työssä mielittiin saada tuloksia, olisi kuulustelijoita oltava yksi jokaista 20 kuulusteltavaa kohden. Valtiollisen poliisin muistioissa ja kuulustelupöytäkirjoissa kotimaahan palaavista henkilöistä käytettiin sitkeästi nimitystä ”palautettu”. Naisia luonnehdittiin myös ”karanneiksi”,

⁵⁶⁸ Veikko Jänttin muistio 5.9.1945, amp Sodan seurauksena internoidut suomalaiset, Valpo II, KA.

mitä ei maasta vapaaehtoisesti lähteneiden miesten kohdalla tehty. Mäkinen teki kuitenkin tästä pienen poikkeuksen: hän kirjoitti muistiossaan sekä lähteneistä että myös maasta viedyistä miehistä ja naisista.⁵⁶⁹

Sekä Jäntin että Mäkisen muistiot toimivat alustuksena asian laajemmalle käsittelylle, sillä pian ryhmä korkeita virkamiehiä kutsuttiin koolle pohtimaan suomalaisten kotiuttamisasiaa. Kokoukseen osallistuivat valtiollisen poliisin edustajien lisäksi sisäasiainministeriön poliisiasiaosaston edustajana hallitussihteeri Urho Kiukas, lääkintöneuvos Harald Sarkko lääkintöhallituksesta, sisäasiainministeriön siirtoväenosaston osastopäällikkö Aaro Ahtee ja majuri Väinö Teutari puolustusvoimista. Neuvottelun tuloksena päätettiin ohjata palaavat henkilöt Mäkisen esityksen mukaisesti kotiuttamisleirille Hangossa, joka oli vielä toimintakykyinen, mutta ilman vakinaista henkilökuntaa. Vaikka leirin päätarkoituksena oli poliittinen seulonta, oli myös tärkeää estää mahdollisten kulkutautien leviäminen. Harald Sarkko joutui kuitenkin myöntämään, että hänellä ei ollut oikeastaan mitään tietoa Saksassa vallitsevista terveysoloista, mutta epäili, että pilkkukuumetta oli jossain määrin esiintynyt. Hän painotti, että viime sodan loputtua oli kaduttu sitä, ettei oltu ajoissa ryhdytty toimenpiteisiin pilkkukuumeen leviämisen estämiseksi. Palaavien suomalaisten kuulusteluja varten päätettiin perustaa Vilho Mäkisen ehdottama erityinen valtiollisen poliisin kolmijäseninen tutkintayksikkö, jonka toimipaikka olisi Hangon leirillä. Kaikki kokouksen osanottajat olivat melko yksimielisiä siitä, että leirin perustaminen olisi tarpeen, ainoastaan Aaro Ahtee epäili valtion raha-asoiden huonon tilanteen hillitsevän leirin perustamishalua.⁵⁷⁰

Valtiollisen poliisin johto oli jo tässä vaiheessa hyvin perillä niistä henkilöistä, joiden oletettiin palaavan entisen Kolmannen valtakunnan alueelta takaisin Suomeen. Heidät luokiteltiin neljään eri ryhmään: ensinnäkin ne Suomen kansalaiset, jotka olivat asuneet tai oleskelleet Saksassa sodan aikana, toiseksi internoidut suomalaiset merimiehet, kolmanneksi sotavangeiksi joutuneet suomalaiset sotilaat sekä neljänneksi "ne sadat naiset, jotka olivat joko karanneet tai muuten vapaaehtoisesti seuranneet Saksan armeijan joukkoja 1944 syyskuussa". Valtiollisen poliisin tutkijat saivat yksityiskohtaiset ohjeet siitä, minkälaista tietoa heidän tulisi saada selville kuulusteluissa. Heitä neuvottiin kiinnittämään erityistä huomiota "poliittiseen epäluotettavuuteen nykytilanteessa" ja paljastamaan mahdolliset sotarikokset tai maanpetokset. Henkilöt, jotka luokiteltiin "epäpoliittisiksi" voitaisiin vapauttaa alustavan kuulustelun jälkeen, mutta

⁵⁶⁹ Vilho Mäkisen muistio Saksasta ja sen valtaamilta alueilta palaavien suomalaisten tutkinnasta 12.5. 1945. Palaavien suomalaisten leiri, Valpo II, KA.

⁵⁷⁰ Valtiollisen poliisin vt. apulaispäällikön Veikko Jäntin muistio 25.5.1945. Sodan seuraukset, Hangon leiri, Valpo II, KA.

kaikki naiset ja miehet, jotka poistuivat maasta Saksan sotilaallisen yhteistyön päättymisen jälkeen syksyllä 1944, olisi tutkittava perusteellisesti.⁵⁷¹

Hangon leiri oli alun perin saksalaisten joukkojensa siirtokuljetuksia varten rakentama parakkileiri. Lokakuussa 1944 leiri muuttui Neuvostoliitosta palautettavien suomalaisten sotavankien ja internoitujen siviilihenkilöiden vastaanottoleiriksi. Saksasta ja sen miehittämiltä alueilta palaavien kotiuttamisessa noudatettiin samaa menettelyä kuin Neuvostoliitosta palaavien sotavankien kohdalla oli tehty. Sisäasianministeriö ilmoitti yleiskirjeessään marraskuussa 1944, että Neuvostoliitosta palautettavien suomalaisten sotavankien ja internoitujen siviilihenkilöiden vastaanottoa varten on Hankoon perustettu leiri. Leirin nimi oli ”Palaavien suomalaisten leiri” ja siellä oli valtiollisen poliisin suoritettava jokaisen sinne saapuvan henkilön kuulustelu. Kolmen viikon karanteenin jälkeen palaava henkilö sai passituksen kotipaikkakunnalleen, mikäli valtiollisen poliisin pääosastolle lähetetty kuulustelupöytäkirja ei antanut aihetta lisätutkimuksiin. Jos henkilö oli terve ja havaittu poliittisesti luotettavaksi, hän sai leiriltä valtiollisen poliisin allekirjoittaman matkamääräyksen kotipaikkakunnalleen. Perillä hänen tuli heti ilmoittautua paikalliselle poliisipäällikölle. Vielä tämäkään ei välttämättä vapauttanut palaajaa poliisin valvonnasta, sillä ohjeiden mukaan ”tarkistusta varten sekä sijoituspaikan jatkuvan valvonnan perustaksi valtiollisen poliisin edustaja lähettää palautetusta henkilöstä ilmoituksen sijoituspaikkakunnan poliisipäällikölle sekä kaksoiskappaleen ilmoituksesta a.o. valtiollisen poliisin osastolle, jolle samalla annetaan tarpeen mukaan ohjeet valvonnan järjestämiseksi”.⁵⁷²

Hallinnollisesti Hangon leiri toimi aluksi päämajan sotavankikomentajan esikunnan alaisuudessa. Kun päämajan sotavankikomitean esikunta lakkautettiin marraskuun 26. päivänä 1944, perustettiin sen tehtäviä hoitamaan sotavankikomitean selvityselin. Rauhansopimuksen perusteella leiri ei voinut kuitenkaan enää kuulua puolustusvoimien alaisuuteen, joten se siirtyi sisäasianministeriön alaisuuteen joulukuun 1944 alusta. Kun entisen Kolmannen valtakunnan alueelta alkoi palata Suomen kansalaisia, määräsi sisäasianministeriö jälleen Hangon leirin palaavien suomalaisten kotiuttamisleiriksi. Leirin majoituksen ja muonituksen hoiti sisäasiainministeriön alainen siirtoväenasiainosasto ja vartioinnista vastasi liikkuvan poliisin asettama komennuskunta. Leirillä toimi myös lääkintöhallituksena alaisuudessa lääkäri ja tarpeellinen määrä lääkintähenkilökuntaa. Palaavien suomalaisten leiri siirtyi toukokuussa 1946 kokonaan valtiollisen poliisin alaisuuteen. Lokakuussa 1948 valtiollisen poliisin uudelleenjärjestelyn seurauksena Hangon leiri siirtyi Helsingin keskusvankilan alaisen Hangon naistyösiirtolan hoidettavaksi. Kuulustelut

⁵⁷¹ Vilho Mäkisen muistio Saksasta ja sen valtaamilta alueilta palaavien suomalaisten tutkinnasta 12.5. 1945. Palaavien suomalaisten leiri, Valpo II, KA.

⁵⁷² Sisäasianministeriön yleiskirje 22.11.1944 Neuvostoliitosta palautettavien suomalaisten internoitujen käsittely, Sodan seuraukset, Hangon leiri, Valpo II, KA.

hoiti edelleen valtiollinen poliisi, joka oli nyt nimeltään Suojelupoliisi. Palaavien suomalaisten leiri lakkautettiin tammikuun viimeisenä päivänä 1949.⁵⁷³

Keväällä 1945 valtiollisen poliisin päällikkö Otto Brusiin määräsi kuulusteluja Hangon leirillä hoitamaan vt. osastopäällikkö Vilho Mäkisen ja kuulustelija Erkki Kuosmasen sekä etsivät Lauri Syrjälän ja Hannes Kolehmainen. Miehet saapuivat Hankoon suorittamaan tehtävänsä toukokuun viimeisenä päivänä 1945. Yksikön ensimmäinen raportti valmistui heinäkuun alkupäivinä. Siitä kävi ilmi, että toukokuun lopusta kesäkuun loppuun mennessä leirille oli saapunut yhteensä 188 henkeä, joista 161 oli miestä, 25 naista ja 2 lasta. Heistä 177 oli välirauhan solmimisen hetkellä Saksan ja Norjan satamissa olleiden suomalaisten kauppalaivojen internoituja miehistön jäseniä. Lopuista yhteensä viisi miestä ja kolme naista olivat saksalaisten poistumisen yhteydessä lähteneitä ja yksi Saksassa pitemmän aikaa oleskellut SS-mies.⁵⁷⁴

Internoitujen laivapäällystön ja miehistön jäsenten kotiuttamisprosessi oli huomattavan nopea. Tämä selittyy osittain sillä, että Merimies-Unioni seurasi Suomessa tarkkaan jäsenistönsä internointia ja oli saanut Punaiselta Ristiltä tietoja sen vaiheista Norjassa ja Saksassa. Vuodesta 1942 Merimies-lehti julkaisi kansainväliseltä Punaiselta Ristiltä saamiaan nimiluetteloita internoiduista.⁵⁷⁵ Norjassa internoidut oli kuljetettu Saksaan, jossa heille tarjottiin liittymistä Kolmannen valtakunnan työvoimaan saksalaisissa kauppa-aluksissa. Pieni osa suostuikin, mutta yhteensä 363 internoidusta 90 vietiin Stutthofin keskitysleirille nykyisen Puolan alueelle. 114 henkeä joutui Kielin lähelle Brauner Bergin työleirille työskentelemään Deutsche Werketelakan omistamille tehtaille. Stutthofissa olleiden ei tarvinnut tehdä työtä. Heidät sijoitettiin ”Germanenlager”-nimiseen alaleiriin yhteen norjalaisten poliisien kanssa. Kohtelu oli ollut tylyä, mutta suomalaisia ei pahoinpidelty eikä heitä pakotettu työhön. Molemmilta leireiltä suomalaiset kotiutettiin sodan lopussa Ison-Britannian miehitysvyöhykkeeltä kesäkuun 1945 loppuun mennessä. Loput internoidut saapuivat lokakuussa neuvostovyöhykkeen kautta. He olivat olleet Ruhrin alueella rangaistustyöleirillä korjaamassa pommituksissa vaurioituneita rautateitä. Ensimmäisten internoitujen koettelemus oli ohi alle 20 päivän kuluttua Saksan antautumisesta. Ruotsin Punainen Risti järjesti heidän matkansa Suomeen. Stutthofin keskitysleirillä olleet pakotettiin puna-armeijan lähestyessä liittymään leirin evakuoimisyritykseen, kauhistuttavaan kuolemanmarssiin, jonka aikana saksalaiset ja ukrainalaiset vartijat tappoivat murtamalla kiväärinperällä

⁵⁷³ Palaavien suomalaisten leirin ja Valpon internoimisarkiston arkistoluettelo, KA.

⁵⁷⁴ Vt. osastopäällikkö Vilho Mäkisen muistio Saksasta ja sen hallussa olleilta alueilta kotimaahan touko-kesäkuussa 1945 palanneiden suomalaisten kuulusteluista. Amp Sodan seuraukset/Hangon leiri, Valpo II, KA.

⁵⁷⁵ Timo Soukola, Riistorauhaa rikkomassa. Suomen Merimies-unionin ja sen edeltäjän vaiheita 1905–2000. Otava 2003, 201.

selkärangan niiltä vangeilta, jotka alkoivat lyyhistyä ja hidastaa pakomatkaa. Suomalaisiin ei koskettu, vaikka heitäkin jäi jälkeen tai karkasi tämän sekasortoisen ja julman näytelmän keskeltä. Kuin ihmeen kaupalla joukon onnistui vihdoinkin päästä Neustadtin kaupunkiin samana päivänä kuin Saksa antautui ja brittisotilaat valtasivat kaupungin. Kansainvälinen Punainen Risti järjesti suomalaisten kotimatkan viikon sisällä.⁵⁷⁶

Valtiollisen poliisin kuulusteluyksikön laatima raportti kuvailee internoituja yksimielisen uskollisiksi ja voimakkaasti kaikkea yhteistyötä kansallissosialistien kanssa vastustaneiksi. Raportin mukaan "kukaan ei alentunut toimimaan Gestapon ilmiantajana", mutta rehellisyyden nimissä kuulustelijan oli myönnettävä, ettei Gestapo ollut osoittanut erityistä kiinnostusta tätä ihmisryhmää kohtaan.⁵⁷⁷

Enemmistö Norjassa sodan aikana olleista naisista palasi kahdessa kotiuttamiseraässä elokuussa ja lokakuussa 1945. Elokuussa Hangon leirille saapui 128 naista ja heidän lastaan Narvikin ja Tornion rajan kautta Norjasta, 16 Saksan länsiväyhykkeiltä ja kaksi Neuvostoliiton kautta. Valtiollisen poliisin kuulusteluissa selvisi, että 28 naista elokuussa kuulustellusta 125 naisen joukosta kertoi, että he eivät olleet lähteneet vapaaehtoisesti Suomesta. Loput 97 kertoivat lähteneensä vapaaehtoisesti, joten heitä odotti syyte luvattomasta valtakunnan rajan ylittämisestä. Hangon kuulusteluyksikön laatima raportti valtiollisen poliisin pääosastolle kuvailee naisia negatiiviseen sävyyn. Raportin laatijan näkemys Norjasta palaavista naisista oli, että he olivat moraalitonta yhteiskunnan pohjasakkaa, kun taas saksalaisille töitä tehneet internoidut merimiehet olivat kaikesta huolimatta säilyttäneet kunniansa ja suostuneet työhön ainoastaan henkensä uhalla pakotettuina tai hermonsä menettäneinä. Kuulustelija ei säästellyt sanojaan luonnehtiessaan Norjasta palanneita naisia: "Ilmeistä kuitenkin on, että tämä kansallisen ja muunkin kunniantuntonsa menettänyt, harhateille joutunut naisjoukko on kauttaaltaan saksalaismielistä ja monet sen yksilöt ainakin alkuaikoina tulevat saksalaismielisillä mielenilmaisuuksilla aiheuttamaan ympäristössään pahennusta". Lisäksi naiset olivat "poikkeuksesta avoimesti ylistäneet olosuhteita saksalaisten kanssa" ja sikäli kun kuulustelija oli asian ymmärtänyt he eivät olleet kärsineet materiaaalipulasta. Kuulustelijan käsitys oli, että "vain muutama oli passitettu keskitysleirille norjalaisten 'saksalaismorsianten' kanssa". Poliittisesti he olivat merkityksetön ryhmä, jonka käsityksiä Suomen tilanteesta saksalaisten propaganda oli vääristänyt. Henkilökohtaiset suhteet olivat muovanneet heidän mielipiteitään enemmän kuin mikään tietoinen poliittinen ideologia. Koska palaavien joukossa oli

⁵⁷⁶ Salainen muistio entisen kolmannen valtakunnan alueelta palaavista suomalaisista touko-kesäkuussa 1945. Valpo II, KA ja Kertomus Palaavien suomalaisten leirin toiminnasta heinäkuussa 1945. Sodan seuraukset; Hangon leiri, Valpo II, KA.

⁵⁷⁷ Salainen muistio entisen kolmannen valtakunnan alueelta palaavista suomalaisista touko-kesäkuussa 1945. Valpo II, KA ja Kertomus Palaavien suomalaisten leirin toiminnasta heinäkuussa 1945. Sodan seuraukset; Hangon leiri, Valpo II, KA.

lapsia ja raskaana olevia naisia, raportoitiin myös tästä todisteena naisten moraalisesta rappiotilasta: "Norjasta palatessaan oli yhdellätoista naisella mukanaan imeväinen lapsi, ja toistakymmentä on todettu olevan raskaana. – Suurin osa on moraaliltaan huonoa ainesta, joka kulkuteille jouduttuaan on kokonaan sortunut".⁵⁷⁸

Lokakuun alussa Hangon leirin tutkintayksikön johtaja Vilho Mäkinen sai määräyksen lähteä virkamatkalle Turusta Tukholmaan vastaanottamaan ja saattamaan Hangon leirille uutta kotiuttamiserää, joka koostui Norjasta palautettavista saksalaisten sotavangeista ja saksalaisten mukaan lähteneistä suomalaisista naisista. Hänellä oli mukanaan kuulustelijat Aarne Toivola, Jaakko Mankula ja Hannes Kolehmainen sekä etsivä Klaus Varvikko. Turun satamassa seurueeseen liittyi matkan johtajaksi määrätty everstiluutnantti Terichoff apulaisensa kanssa. Hänen komennuskuntaansa kuului lisäksi huoltopäällikkö, lääkäri, kaksi sairaanhoitajaa ja keittiöhenkilökunta. Terichoffin alaisuudessa seurueeseen liittyi lisäksi Liikkuvan poliisin viisimiehinen vartiokomennuskunta ylikonstaapelin johtamana. Paikalle ilmestyi vielä juuri ennen laivan lähtöä siviilipukuinen majuri Wrede, joka esitti pääesikunnan tiedusteluosaston komennustodistuksen matkalle. Ulkomaanpassia hänellä ei ollut, mutta hän ilmoitti Suomen Tukholmassa olevan sotilasasiamiehen von Essenin olevan tietoinen hänen matkastaan. Pitkien neuvotteluiden ja valtiollisen poliisin Turun alaosaston luvalla majuri pääsi lopulta mukaan matkaan.⁵⁷⁹ Komennuskunnan suuri henkilömäärä ei ehkä selity haettavan ihmisryhmän valvonnan tarpeella, sillä kaikki palaavat olivat Suomen kansalaisia, jotka erilaisista sodasta johtuvista syistä olivat joutuneet tai lähteneet naapurimaahan. Pikemminkin se selittynee komennuskunnan jäsenten mahdollisuudella päästä käymään Ruotsissa, josta oli tullut ruoka- ja materiaalipulan, säännöstelyn ja matkustusrajoitusten keskellä elävien suomalaisten ostosparatiisi.

Kun laiva saapui seuraavana aamuna Tukholman Skeppsdockanille, olivat kotiutettavat jo saapuneet junalla Oslost. Ruotsin armeija oli huolehtinut heidän kuljetuksestaan ja vartioinnistaan. Palaavia oli yhteensä 297 henkeä. Miehiä oli 99, naisia 180 ja lapsia 18, jotka kaikki olivat alle vuoden ikäisiä. Heistä 81 oli saksalaisten sotavankeja ja 17 oli palvellut Saksan asevoimissa. Heistä kolme oli naisia. Loput olivat Norjasta palautettavia suomalaisia naisia ja heidän lapsiaan. Laivassa miehet sijoitettiin laivan peräpuolelle, jossa jokaisella oli makuutila. Sairaat ja äidit lapsineen saivat yöpyä hyteissä, mutta loput naiset sijoitettiin keularuumaan. Vilho Mäkinen raportoi matkan sujuneen moitteettomasti. Kaikki noudattivat mielellään liikkumisesta ja järjestyksestä annettuja määräyksiä. Matkan ainoa kriittinen hetki koettiin perillä Turussa, kun selvisi, että juna Hankoon olisi perillä vasta seuraavana

⁵⁷⁸ Vilho Mäkinen selostus Palaavien suomalaisten leirille Hankoon elokuussa 1945 ulkomailta saapuneiden Suomen kansalaisten kuulusteluista, Valpo II, amp Sodan seuraukset/Hangon leiri, KA.

⁵⁷⁹ Vilho Mäkinen matkakertomus 14.10.1945. Palaavien suomalaisten leiri. Saksasta, Norjasta ja Ruotsista palanneita koskevia asiakirjoja 1945–1946, Valpo II, KA.

aamuna eikä palaaville henkilöille oltu järjestetty minkäänlaista ruokaa. Everstiluutnantti Terichoff joutui järjestämään hätämuonituksen Turussa ja pikkulapsille vielä maitoa matkaevääksi junassa annettavaksi. Palaavien suomalaisten joukko saapui kuitenkin lopulta Hankoon ja majoittui leirille.⁵⁸⁰

Norjasta palaavilla naisilla ei ollut käytännössä muuta vaihtoehtoa kuin palata Suomeen, sillä viranomaiset passittivat naiset kotiuttamisleireille. Osa olisi vielä ollut halukas matkustamaan Saksaan, mutta se oli ainoastaan mahdollista, jos nainen oli naimissa saksalaisen miehen kanssa tai pystyi järjestämään vihkimisen leirillä ollessaan. Monet olivat voineet Norjassa ollessaan jatkaa seurusteluaan saksalaisen sulhasensa tai poikaystävänsä kanssa, mutta sodan loppuvaiheessa suurin osa miehistä oli komennettu rintamalle Saksaan. Norjassa työskennellessään naiset myös tutustuivat saksalaisiin ja aloittivat uusia seurustelusuhteita. Valtiollisen poliisin esittämä arvio, että 90 prosenttia Norjasta tulleista naisista ei olisi halunnut palata Suomeen vaikuttaa hieman liian suurelta, sillä osa naisista oli lähtenyt olosuhteiden pakosta ja monet siinä uskossa, että he voisivat Norjan kautta päästä Ruotsiin. Osa palaajista olisi kuitenkin halunnut seurata sulhastaan Saksaan mennäkseen siellä naimisiin. Tämä ei kuitenkaan ollut mahdollista kuin siinä tapauksessa, että sulhanen oli Norjassa. Osa naisista pelkäsi edelleen Suomeen paluuta ja mahdollisia kostotoimenpiteitä saksalaisten kanssa tekemisissä olleita kohtaan. Suomesta lähtöön johtaneet syyt elivät edelleen naisten mielissä. Suomen olosuhteista ja poliittisesta tilanteesta heillä tuskin oli realistista käsitystä. Yhteydet Suomeen olivat poikki, joten tilannearviot kotimaan tilanteesta perustuivat eri maiden propagandalähteisiin, huhuihin ja luuloihin.⁵⁸¹

Jotkut naiset turvautuivat äärimmäisiin keinoihin välttääkseen kotiuttamiseen. Suomen konsuli Haaparannassa sai Pohjois-Norjassa käydessään selville, että eräs nainen oli yrittänyt paeta piiloutumalla ruumisarkkuun. Saksalaiset olivat auttaneet häntä, ja vaikka yritys oli kuivunut kokoon, oli naisen myöhemmin onnistunut välttää Suomeen palaaminen.⁵⁸² Saksan romahtaminen vaikutti selvästi myös suomalais-saksalaisten parien mahdollisuuteen solmia avioliitto, sillä kansallissosialistiset avioliittolait ja rotumääräykset hävisivät Kolmannen valtakunnan mukana. Rauha merkitsi alkua normaalille elämälle, jos yhteys sulhaseen oli säilynyt ja tämä oli selviytynyt hengissä. Avioliitto merkitsi kuitenkin suomalaiselle naiselle luokittelua saksalaiseksi ja passitusta ensin saksalaisten leirille Norjaan ja sieltä vankileirille Saksaan. Irmeli kertoi, että jotkut naisista olivat halunneet päästä Saksaan, mutta brittiviranomaiset olivat vastanneet, että sinne pääsivät ainoastaan Saksan kansalaiset ja vain avioliiton kautta pystyisi kansalaisuuden saamaan. Kahden viikon kuluttua

⁵⁸⁰ Vilho Mäkisen matkakertomus 14.10.1945. Amp Palaavien suomalaisten leiri. Saksasta, Norjasta ja Ruotsista palanneita koskevia asiakirjoja 1945–1946, Valpo II, KA.

⁵⁸¹ Aineiston Atlas.ti memo Paluu Norjasta.

⁵⁸² Konsulin raportti 29.8.1945. Sodan seuraukset, Hangon leiri, Valpo II, KA.

naiset olivat saaneet käskyn palata kotimaahansa, mutta kaksi suomalaista oli tällä välin ehtinyt jo avioitua saksalaisen kanssa.⁵⁸³

Muutama päätti hädissään turvautua pika-avioliittoon saksalaisen miehen kanssa, jotta heitä ei kotiutettaisi Suomeen. Eräs heistä oli, joka monen muun naisen tavoin oli päättänyt noudattaa saksalaisen sulhasensa Simonin toivetta ja lähtenyt, kun mies oli ehdottanut avioliittoa. Elli ja Simon olivat tavanneet heti sodan alussa 1941, kun Elli työskenteli Suomen Matkailijayhdistyksen majassa Inarissa. Simon toimi *Organisation Todt Einsatz Finnlandin* komentajan, diplomi-insinööri Fritz Autenriethin autonkuljettajana. Elli ja Simon onnistuivat pysymään yhdessä Norjassa aina helmikuun loppupuolelle 1945 asti, jolloin Simon sai komennuksen rintamalle. Elli kuuli sulhasestaan viimeisen kerran kirjeessä, joka saapui hieman ennen Saksan antautumista. Elokuussa 1945 Autenrieth kertoi Ellille, jolle oli järjestetty työpaikka hänen henkilökohtaisena kotiapulaisenaan, että hän oli nähnyt Narvikissa, miten norjalaiset ja saksalaiset olivat Saksan antautumisen jälkeen kohdelleet suomalaisia naisia huonosti. Hän lupasi ”pelastaa” paikkakunnalla työskentelevät viisi suomalaista naista tästä kurjuudesta ja tukea heitä ”loppuun asti”. Ainoaksi keinoksi hän ehdotti kiireellistä avioliittoa saksalaisen sotilaan kanssa. Kaikki viisi naista suostuivat Ellin mukaan ”enempää asiaa harkitsematta ja peloissaan” kenraalin arvoisen Autenriethin ehdotukseen ja Elli solmi sulhasensa Simonin sijaan avioliiton matruusi Oton kanssa. Heidät lähetettiin yhdessä saksalaisten leirille lokakuun lopulla 1945 Norja viranomaiset saattoivat heidät Lyypekkiin, jossa Iso-Britannian viranomaiset passittivat heidät vankileirille. Otto vapautettiin kahden viikon kuluttua ja hän lähti kotipaikkakunnalleen, kun taas Elli jäi Lyypekkiin, sillä hän ei kokenut pakkotilanteessa solmimaansa avioliittoa viralliseksi. Kolme tästä alun perin viiden naisen ryhmästä seurasi miestänsä tämän kotipaikkakunnalle eikä heitä ole vuosina 1945–1948 palanneiden joukossa. Omien sanojensa mukaan Elli ”pääsi siirtymään” sotavankileiriltä vapautumisensa jälkeen joulukuun 10. päivänä 1945 Hampurin Meesen kasarmilla toimivalle ulkomaalaisten leirille. Hätäavioliitostaan ja Saksaan saapumisestaan huolimatta Elli halusi nyt palata takaisin Suomeen. Meesen kasarmille hän meni miehensä sukunimellä, mutta kuulusteluissa ilmoitti suomalaisen sukunimensä, koska ajatteli sen auttavan kotiinpaluun järjestymisessä.⁵⁸⁴

Elli salasi tieteen tahtoen avioliittonsa ja kertoi Saksassa olleensa sairaalassa eikä sotavankileirillä. Hän arveli tämän auttavan kotiin pääsyssä. Ellin ”aviomies” tuli häntä maaliskuussa 1946 tapaamaan Hampurin Englannin Pelastusarmeijan hallinnoimalle Funkturm-leirille. Mies ”vapautti” Ellin avioliitosta, mutta mitään virallista todistusta avioliitosta ei ollut eikä näin ollen myöskään erosta. Elli sai siirron Lyypekkiin ja luuli pääsevänsä kotimatkalle, mutta joutuikin puolalaisille tarkoitettulle Niepodzinska P 13-

⁵⁸³ Ptk 382/45 ja 583/45, Valpo II, KA.

⁵⁸⁴ Ptk 405/46 ja Ptk 660/46, Valpo II, KA.

leirille odottamaan kotiutusta yhdessä 90 muun suomalaisen tai Suomessa asuneen saksalaisen kanssa.⁵⁸⁵

Viidestä pika-avioliiton Norjassa solmineesta Suomeen palasi Ellin lisäksi ainoastaan kesäkuun alussa 1946 Hangon leirille saapunut kampaajaoppilas Kerttu. Palatessaan 19-vuotias Kerttu oli elättänyt itsensä 16-vuotiaasta asti ja saanut ensimmäisen työpaikkansa saksalaisen sotasairaalan keittiöltä. Suomesta lähtönsä syyksi Kerttu kertoi saksalaisen sotasairaalan päällikön pyytäneen häntä lähtemään sairaalan mukaan. Kerttu ei kotiuttamiskuulustelussa maininnut avioliittoaan, vaan kertoi siirtyneensä Norjasta sodan päätyttyä saksalaisen sotasairaalan mukana Saksaan. Sekä Kerttu että Elli saivat tarpeekseen Lyypekin DP-leirin surkeista olosuhteista ja kotiuttamisprosessin epämääräisestä kestosta. He karkasivat leiriltä ja lähtivät maasta luvatta suomalaisessa laivassa.⁵⁸⁶

5.4 UUDET ARMEIJAT, UUDET TYÖMAHDOLLISUUDET

Suomalaiset naiset ymmärsivät aikaisemman kokemuksensa perusteella, mikä voisi olla vaihtoehto ylikansoitetulle, surkealle leirille: miehitysarmeijan saapuminen merkitsi työmahdollisuuksia naisille aivan samoin kuin aikoinaan saksalaisen sotaväen saapuminen. Rissenin ulkomaalaisleirin naisia ja heidän miehitysajan kokemuksiaan seuraamalla hahmottuvat ne erilaiset selviytymisstrategiat, joita nämä naiset valitsivat tai joutuivat valitsemaan, jos eivät halunneet tai pystyneet palaamaan kotimaahan.

Saksan antauduttua Hampurissa Iserbrookin ilmatorjuntakasarmilla työskennelleet suomalaiset naiset määrättiin odottamaan kasarmilla, kunnes liittoutuneiden edustaja saapuisi. Useana päivänä naiset määrättiin pihalle riviin, mutta ketään ei kuulunut. Vasta kolmantena tai neljäntenä päivänä pihan ympäri kaarsi brittihallinnon avojeeppi, mutta se jatkoi pysähtymättä matkaansa. Naiset näkivät ainoastaan vilauksen univormupukuisista upseereista. Tämän jälkeen saksalaisia sotilaita alkoi saapua uudelleen kasarmille, mutta nyt he olivat miehittäjän sotavankeja.⁵⁸⁷ Suomalaiset määrättiin ulkomaalaisleirille. Leirillä oli saksalaisia ja unkarilaisia, mikä viittaisi siihen, että leiri oli tarkoitettu vihollismaan ja entisten vihollismaiden kansalaisille (*enemy and ex-enemy nationals*). Liittoutuneet eivät kuitenkaan ymmärrettävistä suuremmista ongelmista johtuen tunteneet suurta mielenkiintoa suomalaisia naisia kohtaan. Naiset saivat lähteä leiriltä ilman kuulusteluja viikon kuluttua ja sitä ennen osa oli jo lähtenyt omille teilleen. Aira, joka oli saapunut Rissenin kasarmilta kahdentoista naisen ryhmässä, jossa oli myös suomalaisten *Führerin* rouva Lehtonen, kertoi, että viikon

⁵⁸⁵ Ptk 405/46, Valpo II, KA.

⁵⁸⁶ Pkt 237/46, Valpo II, KA.

⁵⁸⁷ MHaast/AH.

oleskelun jälkeen ”leirikauhu” oli vallannut heidät ja yhtä lukuun ottamatta kaikki olivat ”karanneet kaupungille”.⁵⁸⁸ Eräs leiriläisistä oli Marja, joka kertoi lähteneensä, koska ”väkeä oli valtavasti ja nuoret jätkät komentelivat, että missä saa olla ja mitä tehdä”.⁵⁸⁹

Aira, rouva Lehtonen ja kolmas nainen lähtivät omin luvuin leiriltä yhdessä. Heillä ei ollut sen paremmin asuntoa kuin työtäkään, ja kolmikko majoittui Hampurin päärautatieasemalle, joka todennäköisesti toimi jonkinlaisena saksalaisten epävirallisena hätämajoitustilana. Rouva Lehtonen ei palannut Suomeen vuoteen 1948 mennessä. Helmi kertoi Suomeen palatessaan, että oli tavannut hänet syksyllä 1946 Hampurin rautatieasemalla. Rouva Lehtonen oli ollut sairaan oloinen, laihtunut ja huonoissa vaatteissa.⁵⁹⁰ Aira oli sodan aikana aluksi parsinut sukkia Rissenin kasarmilla, mutta oli loppuvaiheessa saanut siirron Iserbrookin kasarmin upseerikasinon emännöitsijäksi. Hän oli tehnyt vastaavaa työtä Suomessa Salmijärven lentokentän läheisyydessä sijainneen Orgainsation Todt -yksikön kasinolla. Airan onnistui yhdessä toisen suomalaisen, Helmin kanssa hankkia siviiliasunto. Viikon päästä leiriltä lähdön jälkeen Airalla oli työpaikka matkustajakoti Hentzen palveluksessa. Elokuussa Aira kuitenkin sairastui ja joutui jättämään työpaikkansa, mutta toivuttuaan löysi uuden työn saksalaisen ruokalan tarjoilijana. Ravintolassa oli tarjottu ”etupäässä vihannesruokaa ja sitä oli käyttänyt keskiluokkaan kuuluva väestö”. Vihannesruoka oli kaali- tai lanttukeittoa, mutta ehkä kerran viikossa oli ollut liharuokaa tarjolla. Soppalautasestaan asiakkaat maksoivat 60–80 Pfennigiä ja liharuuasta 1,30 Rmk. Työ ravintolassa ei kuitenkaan pelastanut Airaa aliravitsemukselta ja hän joutui jättämään työpaikkansa kesällä 1946, koska oli laihtunut kovasti ja kaipasi lepoa.⁵⁹¹

Airan elämää helpotti kuitenkin se, että hän oli muuttanut asumaan samaan taloon kuin muutamat muut ulkomaalaisleiriltä lähteneet naiset. Eräs heistä oli Marja, joka useiden muiden naisten tavoin sai kesän mittaan töitä englantilaisten keittiöiltä. Marja palveli brittiupseereja kolmessakin eri paikassa syksyyn 1947 asti. Hänen asuinkumppaninsa Bertta sai myös myöskin työpaikan englantilaisten upseerien messistä eli keittiöstä. Palkkaa Bertalle maksettiin 150 Rmk kuukaudessa, mistä oli jo pidätetty 30 Rmk veroja. Palkka oli näin ollen suunnilleen sama kuin sodan aikana saksalaisten palveluksessa. Marja kertoi ansainneensa 140–160 markkaa.⁵⁹²

Bertta kertoi elämisen olleen hyvin vaikeaa, koska rahalla ei voinut mitään ostaa.⁵⁹³ Vuokraisäntä ja -emäntä arvostivat suomalaisia naisia, sillä heidän englantilaisitten miehitysjoukkojen avulla hankkimansa kulutushyödykkeet

⁵⁸⁸ Ptk 682/46, Valpo II, KA.

⁵⁸⁹ MHaast/AH ja ptk 588/47, Valpo II, KA.

⁵⁹⁰ Pkt 479/47, Valpo II, KA.

⁵⁹¹ Pkt 682/46, Valpo II, KA.

⁵⁹² Ptk 588/47, Valpo II, KA.

⁵⁹³ Ptk 479/47, Valpo II, KA.

otettiin kiitollisina vastaan. Töykeys ja epäkohteliaisuus suomalaisia naisia kohtaan oli poispyyhitty, sillä puute ja kurjuus pakottivat saksalaiset nöyriksi ja ystävällisiksi niille, joilla oli kosketus miehitysvaltaan ja näiden resursseihin.⁵⁹⁴ Etenkin lämmitykseen käytetystä kivihiilestä oli huutava puute. Saksalaiset naiset varastivat avoimesti ostosmatkoillaan hiiliä kuorma-autojen lavoilta, eikä tätä *Fringseniksi* kutsuttua toimintaa pidetty tuomittavana. Nimensä ilmiö sai siitä, että Kölnin kardinaali Frings ilmoitti katolisen kirkon hyväksyvän kansalliseen hätätilaan vedotan hiilien varastamisen omaan kulutukseen.⁵⁹⁵

Puute elintarvikkeista ja kulutushyödykkeistä johti paitsi tiukkaan säännöstelyyn, myös räjähdysmäiseen mustan pörssin kaupan kasvuun, varsinkin kun liittoutuneiden joukkojen ja UNRRA:n huoltotoimet toivat maahan elintarvikkeita ja sota-ajan puutteen vuoksi ylellisyystuotteiksi luokiteltuja hyödykkeitä kuten kahvia ja amerikkalaisia savukkeita. Kerran niin mahtava Saksa oli henkisesti ja aineellisesti raunioina: asuntokannasta oli tuhoutunut lähes kolmannes, melkein puolet liikenneyhteyksistä menetetty ja teollisuuslaitokset vaurioituneet pommituksissa tai siirretty Neuvostoliittoon sotasaaliina. Pommitusten tuhot jakautuivat kuitenkin epätasaisesti eri alueilla. Kölnin asunnoista oli tuhoutunut 70 prosenttia ja Hampurista yli puolet, mutta maaseudulla saattoi olla täysin koskemattomina säilyneitä alueita. Miehitysvyöhykkeet myös määrittivät, kuinka monta kaloria saksalainen oli oikeutettu saamaan päivässä: ranskalaisella vyöhykkeellä päivittäinen energiansaanti määriteltiin ainoastaan 900 kaloriin, ja englantilaisella aluella 1 050 kaloriin. Ruokatavaroiden hinnat nousivat pilviin mustassa pörssissä. Kilosta leipää sai maksaa 20–30 markkaa ja amerikkalaisesta savukeaskista lähes 100 markkaa.⁵⁹⁶

Valta oli vaihtunut, mutta vallassa olevan armeijan upseerit ja miehitysjoukot tarvitsivat naistyövoimaa samalla tavoin kuin saksalaiset olivat tarvinneet sodan aikana. Suomalaisia naisia palkattiin hoitamaan rutiininomaisia huoltopalveluja, ruuan valmistusta ja tarjoilua, astioiden pesua sekä siivousta. Hampurin esikaupunkialueen hienoihin huviloihin majoittuneet brittiupseerit työllistivät nimenomaan ulkomaalaisia, sillä saksalaisia ei miehityksen alkuvaiheessa palkattu ollenkaan.

Vaikka suomalaiset naiset tuntuivat saavan melko helposti työtä liittoutuneiden huoltopalveluissa, saattoi tämäkin työ olla luonteeltaan väliaikaista joukkojen siirtojen ja kotiuttamisten vuoksi. Tuovi työskenteli monen muun suomalaisen kanssa Delmenhorstin lentokentällä keittiöapulaisena, kun liittoutuneiden joukot saapuivat. Hän sai heti työpaikan englantilaisten sotilaskeittiössä. Hän kirjoitti sisarelleen Hampuriin ja kehotti tulemaan Delmenhorstiin työhön. Molemmat saivat

⁵⁹⁴ MHaast/AH.

⁵⁹⁵ Alexander von Plato ja Almut Leh, "Ein unglaublicher Frühling". Erfahrenen Geschichte im Nachkriegsdeutschland 1945–1948. Bundeszentrale für politische Bildung 1997, 33.

⁵⁹⁶ von Plato ja Leh 1997, 35–37.

työpaikan kanadalaisen joukko-osaston keittiöapulaisina, mutta keväällä 1946 joukko-osasto oli kotiutettu, ja naiset jäivät ilman työtä, kunnes saivat uuden työn Hannoverissa englantilaisen varuskunnan keittiöllä. Elokuussa 1948 sisarukset olivat menneet hakemaan kotiuttamisapua DP-leiriltä, mutta viranomaiset siellä ilmoittivat, etteivät voineet auttaa. Naiset hankkivat itselleen uudet työpaikat. Tuovi työskenteli tällä kertaa kanadalaisen luutnantin kotiapulaisena ja ryhtyi uudelleen hankkimaan paluulupaa Suomeen. Suomeen hän palasi sisarensa kanssa vasta helmikuun lopulla 1948.⁵⁹⁷

Parinkymmenen suomalaisnaisen joukko työskenteli Delmenhorstissa kandalaisen joukko-osaston keittiöllä aina siihen asti, kun osasto kotiutettiin keväällä 1946.⁵⁹⁸ Marxin kylässä Luftwaffen upseerikodissa työskennelleet naiset saivat siellä olleen Meerin kertomuksen mukaan miehittäjältä määräyksen jatkaa työtä samassa upseerikerhossa, mutta nyt siellä ruokailivat brittiupseerit saksalaisten sijaan.⁵⁹⁹ Nanni kertoi, että hän työskenteli yhdessä useiden suomalaisten naisten kanssa Ison-Britannian ilmavoimien RAF:n ravintolassa tarjoilijana ja ansaitsi 130 Rmk kuukaudessa.⁶⁰⁰ Lilja ja Kerttu työskentelivät yhdessä Rendsburgissa englantilaisten joukkojen keittiöapulaisina.⁶⁰¹ Sinikka sai heti toukokuun lopussa 1945 työpaikan Lyypekissä englantilaisen yksikön tulkkina eversti MacDonaldin alaisuudessa. Kun yksikkö kotiutettiin, hän löysi uuden työpaikan *Navy Army Force Instituten* kortistinhoitajana.⁶⁰²

Samassa kotiuttamiserässä Tuovin kanssa matkusti Raili pienen poikansa kanssa. Hän oli työskennellyt Hampurissa englantilaisen varuskunnan keittiössä ja tsekkiläisten upseerien ruokalassa sekä toukokuusta 1947 lähtien jälleen englantilaisten palveluksessa. Lapsi oli tämän ajan lastenkodissa, mutta ennen lähtöään Raili kävi hakemassa pojan mukaansa.⁶⁰³

5.5 AVIOPARIEN ONGELMIA

Vuoden 1947 ja 1948 palaavien joukossa oli useita saksalaisen miehen kanssa avioituneita naisia, jotka halusivat palata kotimaahan, jotkut pysyvästi ja muutamat halusivat mahdollisesti palata Saksaan myöhemmin. He olivat

⁵⁹⁷ Ptk 70/48 ja 71/48, Valpo II, KA.

⁵⁹⁸ Pkt 70/48, Valpo II, KA.

⁵⁹⁹ Pkt 340/48, Valpo II, KA.

⁶⁰⁰ Pkt 341/48, Valpo II, KA.

⁶⁰¹ Pkt 497/48 ja 498/47, Valpo II, KA.

⁶⁰² Pkt 121/47, Valpo II, KA.

⁶⁰³ Ptk 72/48, Valpo II, KA.

kaikkien sodasta aiheutuneiden olosuhteiden ja vaikeuksien jälkeen solmineet avioliiton ja asettuneet asumaan aviomiehensä kanssa Saksaan. Syyt siihen, miksi he halusivat palata Suomeen, olivat moninaisia. Koska monen saksalaisen miehen lähtö rintamalle oli alkanut vuosia aiemmin, kun nämä vielä asuivat vanhempiensa kanssa, joutuivat he myös sodan päätyttyä palaamaan vanhempiensa luokse. Naisten yhteiselo appivanhempien kanssa pulan ja niukkuuden keskellä lisäsi jo ennestään vaikeaan tilanteeseen jännitteitä. Usein appivanhempien luona asuminen oli tilapäinen ratkaisu ja parit hankkivat oman kodin, mikäli se oli mahdollista. Asuntopula oli kuitenkin huutava, samoin työtä saattoi olla vaikea löytää. Myös saksalaisen kanssa avioituneiden naisten kertomuksissa nousee esiin seikka, joka käynnisti kotiinpaluun järjestämisen: he saivat kirje yhteyden omaisiinsa Suomessa

22-vuotias Maire oli tutustunut tulevaan mieheensä Norjassa työskennellessään Saetermoenin neulomossa. Hänellä ei kertomansa mukaan ollut ollut Kemissä saksalaista miesystävää, vaan oli tarttunut saksalaisen lääkärin työtarkjoukseen. Maire halusi opiskella sairaanhoitoalaa isänsä kielloista huolimatta. Sodan päätyttyä hän ei halunnut palata muiden naisten mukana Suomeen, mutta sulhasen, väepeli Heinzin esimiehet eivät myöntäneet lupaa avioliittoon. Heinz oli sodan päätyttyä siirretty internoituna sotilaana työkomppaniaan Finnmarkiin. Mairen ainoa mahdollisuus päästä sulhasensa luokse oli karata sinne. Finnmarkissa englantilainen komendantti suostui vihkimään heidät, jonka jälkeen pariskuntaa siirrettiin leiriltä toiselle ja lopulta Saksaan. Heinz vapautui Saksassa sotavankeudesta joulukuun puolessa välissä 1945. Maire ja Heinz palasivat helmikuussa 1946 Heinzin kotipaikkakunnalle Chemnitziin, joka nyt oli Neuvostoliiton miehitysvyöhykkeellä ja he asettuivat asumaan Heinzin vanhempien luokse. Heinz sai työpaikan autokorjaamolta ja pari pääsi muuttamaan omaan talouteen. Kesällä 1946 Heinz sai työkommenuksen Thale am Harziin, jonne molemmat lähtivät. Maire sai kirjeitse yhteyden isäänsä ja tätiinsä, jonka luona oli Kemissä asunut. Silloin Mairelle oli selvinnyt, että Suomessa oli paremmat elinmahdollisuudet kuin Saksassa. Isä ja täti halusivat Mairen takaisin kotiin. Heinz ja Maire lähtivät yhdessä Thalesta, mutta miehitysvyöhykkeiden rajan ylittämiseen olisi tarvinnut luvan. Koska heillä ei tällaista ollut, oli raja ylitettävä salaa. Huhtikuun lopulla 1947 he lähtivät Sassnitzziin, missä saivat yösijan tuttavien luota. Sassnitzissa Maire sai kuulla siellä asuvalta helsinkiläiseltä leskirouvalta, että Suomeen matkustaminen oli mahdollista ainoastaan englantilaisten vyöhykkeeltä Lyypekistä. Heinz and Maire lähtivät eteenpäin Wismariin, josta heidän tarkoituksensa oli kuorma-auton lavalla päästä metsikön reunaan, josta salaa pääsisi siirtymään vyöhykerjan yli. Saksalaiset poliisit olivat kuitenkin pysäyttäneet auton ja kaikki lavalla olleet kymmenkunta henkeä oli pidätetty. Poliisiasemalla kaikkien henkilötodistukset ja rekisterikortit takavarikoitiin ja seuraavana aamuna pidätetyt saivat määräyksen lähteä jalkaisin läheiseen kaupunkiin kuulusteltaviksi. Maire ja Heinz eivät tätä kuitenkaan noudattaneet, vaan

suuntasivat länteen päin. He onnistuivat ylittämään vyöhykerajan ja saapuivat lopulta Lyypekkiin.⁶⁰⁴

Englantilaiset viranomaiset eivät osanneet auttaa heitä, koska heillä ei ollut omaisia vyöhykkeellä eikä henkilö- tai rekisterikortteja. Ruotsin Punainen Risti antoi kuitenkin yösijan, ja siellä Maire sai kuulla Suomessa aikaisemmin asuneelta naiselta, että Am Stau -leiri olisi suomalaisten kotiuttamisleiri. Maire ja Heinz lähtivät turhaan etsimään leiriä, jota ei tahtonut millään löytyä, mutta onneksi UNRRA:n toimistossa työskenteli suomalainen Anna, joka vihdoinkin osasi neuvoa minne mennä ja sen henkilön nimen, joka suomalaisten joukossa hoiti kotiuttamisasioita. Anna oli ylioppilastyttö ja eräs niistä, joita Ruth Munck oli kutsunut illanviettoon, jossa suomalainen vastarintaliike värväsi naisia vakoilukoulutukseen. Anna ei kuitenkaan sinne lähtenyt.⁶⁰⁵

Maire jäi leirille odottamaan kotiuttamista, mutta samalla myös selvisi, että Heinzin ei ollut Saksan kansalaisena mahdollista saada maahantulolupaa Suomeen eikä myöskään maastapoistumislupaa Saksasta. Miehitysviranomaisten mielestä kaikkien saksalaisten oli pysyttävä kotimaassaan ja osallistuttava maan jälleenrakennukseen.⁶⁰⁶ Hangon kuulusteluissa Maire kertoi, että Heinz ei ollut puhunut yrittävänsä Suomeen laittomasti, koska tiesi olemassaolevista määräyksistä. Maire lähti Lyypekistä lokakuun viimeisenä päivänä 1947 ja saapui kotimaahan kolme päivää myöhemmin. Hänen tarkoituksensa oli matkustaa isän luo Ouluun ja odottaa siellä miestään. Maire oli valmis odottamaan pitkäänkin, mutta ”jos siihen ei myöhempinäkään vuosina suostuta valtion taholta”, halusi hän palata miehensä luokse Saksaan.⁶⁰⁷

Maire ei suinkaan ollut ainoa, joka palasi Suomeen ja toivoi saksalaisen miehensä voivan myös myöhemmin siirtyä pysyvästi Suomeen. Maila kertoi päättäneensä palata lähinnä omien vanhempiensa vuoksi. Hän oli ainoa lapsi, eikä voinut loppujen lopuksi olla täyttämättä vanhempiensa hartaita pyyntöjä palata kotiin, vaikka se merkitsi aviomiehen jättämistä Saksaan. Maila oli kuitenkin toiveikas, sillä miehen tarkoitus oli tuolla Suomeen niin pian kuin se olisi mahdollista.⁶⁰⁸ Maila ilmeisesti aikoi jäädä pysyvästi vanhempiensa vanhuudenturvaksi Suomeen, mutta monet naiset ilmoittivat palaavansa Saksaan miehensä luo, mikäli mies ei saisi maahantulolupaa Suomeen. Naisten sanamuodoista saa kuitenkin vaikutelman, että he olivat varautuneet pitkään, jopa vuosia kestävään odotukseen.

Sota, pommitukset ja sekavat olot estivät monen vilpittömin aikein lähteneen naisen avioliiton ja yhteys sulhaseen katkesi. Vaikka pariskunta

⁶⁰⁴ Ptk 589/47, Valpo II, KA.

⁶⁰⁵ Pkt 660/46, Valpo II, KA.

⁶⁰⁶ Suomen Tukolman lähetystän lähetystösihteeri Reino Palaksen raportti matkastaan Saksaan 18.–27.5.1947. Suomen kansalaisten kotiuttaminen Saksasta, Ryhmä 22, osasto K, Ulkoministeriön arkisto (UMA).

⁶⁰⁷ Ptk 589/47, Valpo II, KA.

⁶⁰⁸ Ptk 464/47, Valpo II, KA.

onnistui pitämään yhteyttä toisiinsa, oli pareilla lähes loputon määrä esteitä voitettavanaan. Ei edes sodan päättyminen, avioliiton solmiminen ja kauan kaivattu asettuminen omaan talouteen Saksaan pelastanut kaikkia parisuhteita. Lähtiessään 31-vuotias Anja oli jo ennen sotaa tavannut saksalaisen Rudolfin, jonka kanssa oli kihlautunut neljä vuotta myöhemmin ollessan puolitoista vuotta Hampurissa töissä. Juuri ennen talvisodan puhkeamista Anja matkusti takaisin Saksaan, mutta aiottu avioliitto Rudolfin kanssa jäi solmimatta. Hän ei halunnut menettää Suomen kansalaisuuttaan ja kihlaus purkautui. Anja olisi halunnut matkustaa välittömästi tämän jälkeen takaisin kotiin, mutta Saksan viranomaiset eivät myöntäneet hänelle maastapoistumislupaa ennen kuin helmikuussa 1941. Lotta-Svårdin jäsen ja kielitaitoinen Anja sai sodan sytyttyä komennuksen suomalais-saksalaiseen sotasairaalaan. Syyskuussa 1944 hän työskenteli Luftwaffen komendanttioviraston tulkkina 3750 markan kuukausipalkalla. Kun tieto rauhasta tuli, antoi itävaltalainen esimies suomalaisille naisille luvan poistua, mutta monikaan ei uskaltanut sitä tehdä huolestuttavien uutisten vuoksi. Kemin hyökkäys oli alkanut, ja sieltä saapuva saksalainen lääkäri oli kertonut, että suomalaiset olivat teloittaneet ampumalla sata saksalaisille työskennellyttä lottaa ja myös muita naisia. Mies oli sanonut, että teloittajat olivat suomalaisia kommunisteja. Naiset saivat kuulla myös huhuja, että heidät luovutettaisiin Neuvostoliittoon. Anja päätti lähteä yksikkönsä ja 13 muun suomalaisnaisen kanssa ja jäi Luftwaffen palvelukseen Osloon. Siellä hän tutustui saksalaiseen Peteriin. Mies oli Norjaan saanut sähkösanoman, missä ilmoitettiin, että hänen vaimonsa ja kaksi lastaan olivat menehtyneet ilmahyökkäyksessä.⁶⁰⁹

Sodan loppupuolella Peter oli saanut komennuksen rintamalle ja oli jo matkalla kuljetuslaiva s/s Donaussa, kun Norjan vastarintaliikkeen laivaan asettamat miinat räjähtivät laivalla. Peter säilyi hengissä ja hänen rintamakomennuksensa peruttiin, koska Donaun hylyn perkaustyöhön tarvittiin miehiä. Seurustelu Anjan kanssa saattoi jatkua, mutta sodan päättymisen jälkeen heidän oli tehtävä päätös avioliitosta, sillä muutoin Anja olisi siirretty suomalaisten leiriin ja kotiutettu. Peter ja Anja siirrettiin 5 000 saksalaisen ja heidän suomalaisten ja norjalaisten puolisojensa kanssa sotavankileirille. Norjan ja Ison-Britannian viranomaisten luvalla he solmivat avioliiton, mutta marraskuun lopulla he päättivät välttää ”pakolla kuljettamisen” Saksaan ja karkasivat leiriltä. Heidän tarkoituksenaan oli päästä Ruotsiin ja sitä kautta Suomeen. Pakomatka onnistui alkuksi hyvin Wehrmachtin kuorma-autolla ja jalkaisin Ruotsin puolelle, missä he olivat itse ilmottautuneet viranomaisille. Paikallinen nimismies passitti Anjan ja Peterin vankilaan odottamaan Utlänningskommissionin päätöstä. Kahden viikon jälkeen päätös tuli ja se oli kielteinen. Anja ja Peter saivat palata Norjaan Akershusin vankilaan. Mitään tuomiota he eivät saaneet, mutta molemmat passitettiin Saksaan lähettämistä varten internointileirille. Sinne saapui

⁶⁰⁹ Ptk 352/47, Valpo II, KA.

kuitenkin tieto, joka murskasi Anjan ja Peterin sekä heidän syntymättömän lapsensa yhteisen tulevaisuuden: Peterin kuolleeksi ilmoitettu vaimo ja heidän kaksi lastaan olivat elossa ja asuivat Berliinissä Neuvostoliiton miehitysvyöhykkeellä. Anja palasi Suomeen vastasyntyneen tyttärensä kanssa heinäkuussa 1947. Hän sanoi paluunsa johtuneen koti-ikävästä sekä avioliitossa sattuneista pettymyksistä ja aikoi asettua asumaan lapsensa kanssa vanhempiensa luokse.⁶¹⁰

Pienen tyttärensä kanssa saapui kotimaahan myös 28-vuotias Kyllikki, jonka saksalainen aviomies oli jäänyt Lyypekkiin. Kyllikki kertoi, että mies oli myös kirjautunut Am Stau -leirille ja anonut Suomeen tuloa. Hän oli peruuttanut anomuksensa, kun ”Suomen valtion kielteinen asenne saksalaisten maahantuloon suhteen” selvisi. Kyllikki luonnehti aviomiästään ”kunnolliseksi, raitiksi mieheksi, joka ei voi kansallisuudelleen mitään”. Hänen toiveensa oli, että olojen rauhoituttua mies tulisi Suomeen, mutta oli valmis myös palaamaan Saksaan. Itse avioliitto oli kunnossa, mutta paluun Suomeen oli aiheuttanut ”elintarvikepula, vanhempien ikävä, asutuspula ja yleensä kurjuus”. Myös Kyllikki matkusti vanhempiensa luokse.⁶¹¹

Avioparien vaikeudet vielä sodan päättymisenkin jälkeen eivät koskettaneet ainoastaan saksalais-suomalaisia pareja. Ilmi tapasi tanskalaisen miehensä Bremenissä kesällä 1945. He menivät yhdessä UNRRA:n ylläpitämälle leirille, kun Ilmin työmääräys amerikkalaisen sairaalan vaatevarastossa päättyi syksyllä 1945. Seuraavan vuoden alussa heidät siirrettiin englantilaisten leirille ja sieltä toiselle leirille vain muutaman kuukauden kuluttua Hannoveriin. Melkein vuoden leirillä olon jälkeen Ilmi ja hänen miehensä lähtivät Hampuriin ja asettuivat asumaan merimieskotiin, jossa oli paljon pohjoismaalaisia. Ilmin mies Holly palasi Tanskaan syksyllä 1946, mutta Ilmi ei saanut yrityksistään huolimatta matkustuslupaa Tanskaan. Hänen oli mentävä Lyypekin suomalaisten kotiuttamisleirille, josta hän palasi Suomeen marraskuussa 1947, melkein tasan kaksi vuotta sen jälkeen, kun oli ensimmäisen kerran mennyt leirille. Miästään hän ei ollut tavannut tämän lähdön jälkeen, mutta oli saanut tältä kirjeitä. Holly oli sodan aikana palvellut vapaaehtoisena Wehrmachtin joukoissa, eikä sen vuoksi halunnut heti sodan päättymisen jälkeen palata kotimaahansa. Hänet oli kuitenkin pidätetty Tanskassa, mutta päästetty vapaaksi kahden ja puolen kuukauden kuluttua. Syyskuussa 1947 Holly pidätettiin uudelleen ja hän sai vuoden vankilatuomion maanpetoksesta. Ilmi palasi Suomeen ja matkusti äitinsä luokse, mutta ilmoitti matkustavansa miehensä luokse Tanskaan heti, kun se olisi mahdollista.⁶¹²

Kymmenet eri kansallisuudet kohtasivat sodanjälkeisessä Saksassa. Tämä näkyy myös naisten seurustelusuhteissa ja solmituissa avioliitoissa. Wehrmachtin ja SS-joukkoihin oli liittynyt nuoria miehiä ympäri Eurooppaa,

⁶¹⁰ Ptk 352/47, Valpo II, KA.

⁶¹¹ Ptk 324/47, Valpo II, KA.

⁶¹² Ptk 652/47, Valpo II, KA.

joiden oli tanskalaisen Hollyn tavoin ensin selvittävä miehitysjoukkojen kontrollista, ennen kuin he pääsivät matkustamaan kotimaahansa. Näiden lisäksi miespuolista työvoimaa oli määrätty työpalveluun tai pakkosiirretty lähes kaikista Euroopan maista, eniten kuitekin Itä-Euroopasta, Puolasta, Ukrainasta ja Neuvostoliitosta. Sodan jälkeen miehitysviranomaisten ongelmaksi muodostui ei ainoastaan näiden henkilöiden kotiuttaminen, vaan myös heidän vastentahtoisuutensa palata Neuvostoliiton miehittämille alueille. Erityisesti suomalaisten kanssa samaan leiriin sijoitetut puolalaiset osoittautuivat vaikeaksi ihmisryhmäksi Iso-Britannian miehitysviranomaisille, kun osa kieltäytyi palaamasta Puolaan.

Liittoutuneiden joukkojen miehitysarmeijat toivat maahan englantilaisia, kanadalaisia, amerikkalaisia, neuvostoliittolaisia, ranskalaisia ja tšekkoslovakialaisia sotilaita. Heti sodan päätyttyä SHAEF julkaisi kiellon, jonka nojalla liittoutuneiden seurustelu siviiliväestön kanssa oli kielletty. Tämä *non-fraternization order* osoittautui heti täysin epäonnistuneeksi ja sitä kierrettiin kaikin mahdollisin tavoin. Jo kesäkuun alussa 1945 SHAEF joutui myöntämään, että kiello oli lähes kokonaan menettänyt merkityksensä. Vielä saman kuukauden aikana höllennettiin saksalaisia lapsia koskevia määräyksiä ja syyskuuhun mennessä määräys haudattiin lopullisesti.⁶¹³

Suomalaiset naiset kertoivat omista ja tuntemiensa naisten seurustelusuhteista ja avioliitoista useita eri kansallisuuksia edustavien miesten kanssa. Heidän joukossaa oli miehiä Saksan ja Itävallan lisäksi Ruotsista, Norjasta, Tanskasta, Latviasta, Puolasta, Neuvostoliitosta, Tšekkosloviasta, Ranskasta, Englannista, Italiasta, Hollannista, Sveitsistä, Espanjasta, Jugoslaviasta, USA:sta, Turkista ja Bulgariasta.⁶¹⁴

Osa naisista jäi Saksaan tai matkusti miehensä kotimaahan, osa palasi Suomeen ja osan seurustelu- tai avioliittoaiheet kariutuivat. Seurustelusuhteet syntyivät usein samankaltaisissa tilanteissa kuin Suomessa saksalaisten sotilaiden kanssa: työpaikkaromansseina keittiöiden, pesutupien ja ruokaloiden suojissa arkisen työn lomassa. Luftwaffen lentokenttä oli muuttunut Royal Air Forcen kentäksi ja Luftgau XI:n ilmatorjuntakasarmit englantilaisten sotilaiden kansoittamiksi. Seurustelusuhteita ja avioliittoja naiset solmivat lukumääräisesti eniten kuitenkin saksalaisten miesten kanssa. Toiseksi eniten mainintoja on englantilaisen miehen kanssa avioitumisesta ja muutosta Isoon-Britanniaan. Joskus avioliitto oli tarkoitus solmia Suomeen paluun jälkeen. Maire palasi Suomeen, mutta oli jo kolme kertaa kuulutettu Control Commission for Germany – BE:n autonkuljettajan, sähköasentaja Grahamin kanssa. He olivat tutustuneet Neumünsterissä 1946 ja häät oli tarkoitus viettää Suomessa, jonka jälkeen aviopari asettuisi Englantiin asumaan.⁶¹⁵ Kerttu puolestaan kertoi palatessaan, että tiesi kolmella naisella

⁶¹³ Perry Piddiscombe, *Dangerous Liaisons: The Anti-Fraternization Movement in the U.S. Occupation Zones of Germany and Austria, 1945–1948*. *Journal of Social History* 2001/34:3.

⁶¹⁴ Aineiston Atlas.ti memo Avioliittoaiheet muunmaalaisen kuin saksalaisen miehen kanssa.

⁶¹⁵ Ptk 172/48, Valpo II, KA.

olevan paluuluvat Suomeen, mutta aikoivat sen sijaan mennä Englantiin sulhastensa mukana.⁶¹⁶

Sotilaan elämä oli kuitenkin arvaamatonta. Kun määräys tuli, oli lähdettävä. Uuden Saksan liittotasavallan alkaessa hahmottua alettiin myös brittisotilaita kotiuttaa. Kerttu tutustui Hampurissa Walesista kotoisin olevan sotamies Dickiin ja he alkoivat seurustella. Dickin yksikkö kotiutettiin kuitenkin kesäkuussa 1947. Kerttu palasi saman vuoden heinäkuussa Suomeen, sillä hän halusi pois Saksasta. Hän odotti Dickin kanssa lasta, jonka oli määrä syntyä lokakuussa. Pari oli kihloissa, mutta muuta Kerttu ei tulevaisuudensuunnitelmistaan kertonut. Alun perin hän oli lähtenyt ”seurustelusyistä” saksalaisen Willyn kanssa. Sota-ajan Kerttu työskenteli Rissenin kasarmin palkkatoimistossa ja muonavaraston hoitajana. Hän oli kielitaitoinen, keskikoulun käynyt ja oli sodan aikana Suomessa työskennellyt erilaisissa saksalaisten konttoritehtävissä. Saksassa sodan päätyttyä hän löysi siviilityöpaikan, josta maksettiin 70 Pf tunnilta, mutta tämä ei riittänyt elämiseen. Kerttu pyrki ja pääsi englantilaisten upseerien huoneiden siivojaksi. Palkka ei maksettu paljoakaan enempää, mutta ylityökorvauksilla ja muonaeduilla hän pystyi tulemaan toimeen. Saksalaisen sulhasensa äidiltä hän oli saanut tietää, että Willy oli kadonnut itärintamalla tammikuussa 1945.⁶¹⁷

24-vuotias konttoristi Eila sai lokakuussa 1942 kuulla hyvistä palkoista, joita Pohjois-Suomessa maksettiin saksalaisten töissä. Hän saikin heti tarjoilijan paikan *Feldluftzeuggruppen* kasinolle ja tutustui heti itävaltalaiseen *Obergefreiter* Franziin, joka koulutti puna-armeijan sotavankeja saksalaisten palvelukseen hiihtojoukoiksi. Eila ja Franz menivät kihloihin. Eila alkoi odottaa lasta, joka syntyi Helsingissä Naistenklinikalla 24.11.43. Neljän kuukauden ikäinen pikku-Franziska haavottui Tehtaankadun lastensairaalaan osuneessa pommituksessa ja kuoli saamiinsa vammoihin kaksi kuukutta myöhemmin. Elokuussa 1944 Franz lähetti sähkeen Eilalle, joka oli kotonaan Hämeenlinnassa, ja ehdotti kiirellistä tapaamista Rovaniemellä. Franz odotti jo määräystä Norjaan. Eila halusi seurata kihlattuaan ja palkkautui Luftgaun yksikköön päästäkseen Saksaan. Saksaan saavuttuaan Eila oli saanut Franzille lähettämänsä kirjeet takaisin. Mies oli kaatunut lokakuun lopulla Pohjois-Suomessa sotatoimissa Suomea vastaan. Sodan päätyttyä Eila sai kuulla, että englantilaiset palkkasivat naisia yksiköihinsä Rendsburgissa. Eila saikin paikan Royal Air Forcen alaisessa yksikössä, jossa työskenteli parikymmentä suomalaista naista. Pian Eila tutustui samassa työpaikassa olleeseen englantilaiseen insinööriin, ja he alkoivat seurustella. Mies sai kuitenkin siirron Berliiniin eikä Eila yrityksistään huolimatta voinut matkustaa sinne, sillä hänelle ei löytynyt töitä englantilaisten yksiköistä Berliinissä. Elokuussa 1946 Eila hakeutui Lyypekin kotiuttamisleirille ja palasi Suomeen joulukuun alussa. Hän odotti lasta

⁶¹⁶ Ptk 161/48, Valpo II, KA.

⁶¹⁷ Ptk 344/47, Valpo II, KA.

englantilaiselle miesystävälleen, mutta ei kertonut, aikoiko tulevaisuudessa olla yhteydessä lapsensa isään.⁶¹⁸

Myös Rendsburgissa englantilaisten työssä ollut Veera kertoi lähteneensä saksalaisen sulhasensa pyynnöstä ja myös siksi, että epäili odottavansa lasta. Toukokuun viimeisenä päivänä ensimmäisenä rauhan keväänä Veera synnytti lapsensa, mutta sulhasestaan hän ei Saksan antautumisen jälkeen ollut kuullut mitään. Rendsburgissa Veera tutustui Neuvostoliiton kansalaiseen, latvialaiseen Zanikseen, joka oli palvellut Saksan armeijassa. Jälleen kerran tie nousi Eilan avioliiton eteen, kun Eila sai Lyypekin leirillä kuulla, että Neuvostoliiton kansalainen tuskin sai maahantulolupaa Suomeen. Silloin Veera lähti leiriltä ja solmi avioliiton kihlattunsa Zaniksen kanssa. Mies otti omiin nimiinsä myös Veeran ensimmäisen lapsen. Parin yhteinen lapsi syntyi vuoden 1947 syyskuussa. Veera palasi molempien lastensa kanssa ilman miestänsä Suomeen. Halu palata Suomeen oli syttynyt uudelleen, kun hän oli saanut kirjeitse yhteyden vanhempiinsa. Palattuaan Veera aikoi matkustaa heidän luokseen ja asettua pysyvästi Suomeen. Hän toivoi kuitenkin edelleen, että hänen miehensä muutto Suomeen onnistuisi.⁶¹⁹

Seurustelu ja avioliittoaiheet Neuvostoliiton kansalaisen kanssa kasasi rakastavaisten eteen vaikeuksia sekä Suomen että Neuvostoliiton viranomaisten puolelta. Hellinin pojan isä oli puna-armeijan luutnantti Eugen, jonka Hellin oli tavannut kesällä 1945 Saksassa ja seurustelua oli jatkunut Hellinin lähtöön asti. Hellin palasi vuoden 1947 alussa yhdessä 1-vuotiaan poikansa kanssa. Lapsen isä oli kieltäytynyt palaamasta Neuvostoliittoon ilman Helliniä ja lasta, mutta ei pyynnöistä huolimatta saanut avioliittolupaa. Lasta ei oltu myöskään kastettu, sillä isä halusi pojalleen oman nimensä ja sitä ei voitu tehdä, koska lapsen vanhemmat eivät olleet naimisissa. Eugen komennettiin paikkakunnalta toiselle ja aluksi Hellin seurasi mukana, mutta lapsen synnyttyä hän asettui Saksassa asuvan sisarensa luokse. Toukokuussa 1947 Eugen pidätettiin, koska hän kieltäytyi palaamasta kotimaahansa ilman perhettään, mutta miehitysviranomaiset eivät myöntäneet matkustuslupaa Hellinille ja lapselle. Eugen yritti piileskellä Hellinin luona, mutta jäi kiinni kolmen kuukauden kuluttua ja pidätettiin. Hellin palasi Suomeen vuoden 1947 lopulla ja matkusti äitinsä luokse. Hän kertoi kuitenkin, että mikäli hänen sulhasensa saa avioliittoasian ja muuton Neuvostoliittoon järjestymään, ”hyväksyy hän tämän toimenpiteen”.⁶²⁰

Vappu palasi kotimaahan vuoden 1947 lopulla ja kertoi kahden vuoden matkansa tuottaneen hänelle pelkkiä pettymyksiä. Eläminen Saksassa oli ollut täynnä kurjuutta, sillä kaikesta oli pulaa. Vappu oli ollut työssä englantilaisten keittiöllä, joten hänen asemansa ei ollut kaikkien huonoin, mutta hän poti kovaa koti-ikävää ja halusi palata omaistensa luo. Vappu kuului alun perin siihen parinkymmenen suomalaisnaisten ryhmään, joka oli passitettu

⁶¹⁸ Ptk 699/46, Valpo II, KA.

⁶¹⁹ Ptk 497/48, Valpo II, KA.

⁶²⁰ Ptk 674/47, Valpo II, KA.

Delmenhorstin lentokentälle töihin. Vappu kertoi palatessaan, että näistä naisista useat eivät olleet palanneet ja monet olivat solmineet avioliiton ulkomaalaisen miehen kanssa. Irja oli mennyt naimisiin turkkilaisen miehen kanssa ja he olivat asettuneet Hannoveriin. Kaarina oli lähtenyt Italiaan vuoden 1945 keväällä sotavankeudesta vapautetun italialaisen miehen kanssa. Lappeenrannasta kotoisin oleva Leila oli muuttanut aviomiehensä kotimaahan Jugoslaviaan. Alma oli talvella 1945 solminut avioliiton saksalaisen miehen kanssa ja kaksi naisista oli lähtenyt Englantiin.⁶²¹

5.6 KOTIINPALUUN SIETÄMÄTÖN HITAUS

Kotiuttamisposessin kesto ja suomalaisten tilanne leireissä Saksassa oli tiedossa niin Suomen Tukholman ja Kööpenhaminan lähetystöissä kuin ulkoasianministeriössäkin. Liittoutuneiden kontrollikomission päämaja (*Headquarters of the Control Commission, British Element*) oli ilmoittanut toukokuussa 1946 Tanskassa oleville sotilasvaltuuskunnalleen, että 98 suomalaiseksi ilmoittautunutta henkilöä odotti kotiuttamista Lyypekin leirillä, minkä jälkeen tieto välitettiin Suomen Kööpenhaminan lähetystöön, joka puolestaan otti asiasta yhteyttä ministeriöön.⁶²² Elokuun lopulla brittiviranomaiset olivat ilmoittaneet Suomen Tukholman lähetystöön, että he olivat valmiita kotiuttamaan leirillä olevat seitsemisenkymmentä suomalaista Ruotsin kautta Suomeen. Osa heistä oli kuitenkin Saksan kansalaisia, jotka eivät toistaiseksi saaneet paluulupaa Suomeen. Valtiollinen poliisi oli toukokuun lopulla 1946 ilmoittanut oman kantansa kansalaisuusasiaan ja totesi kirjelmässään ulkoasiainministeriölle, että Suomen kansalaisten ”kotiuttamista ei voida vastustaa”. Ministeriö puolestaan ilmoitti, että se oli halukas auttamaan kotiuttamisessa ainoastaan Suomen kansalaisia. Loppujen lopuksi syyskuun alussa kotimaahan saapui 31 henkilöä.⁶²³

Tukholman lähetystön lähetystösihteeri Reino Palas lähti syksyllä 1946 virkamatkalle Saksaan selvittämään suomalaisten kotimaahan haluavien tilannetta ja neuvottelemaan mahdollisista järjestelyistä miehitysviranomaisten kanssa. Palas matkusti Saksaan ruotsalaisella valtamerihöyryllä s/s Kastelholmalla ja hänen tarkoituksenaan oli ilmeisesti koettaa saada leirillä olevat suomalaiset mukaansa, mutta toisin kävi. Palas oli erittäin huolissaan leirillä vallitsevista olosuhteista. Kotiuttamista odottavat

⁶²¹ Ptk 476/47, Valpo II, KA.

⁶²² Majuri F. M. Laingin kirje Suomen Kööpenhaminan lähetystölle 20.5.1946 ja Suomen Kööpenhaminan lähetystön lähetystöavustaja Veikko Makkosen kirjelmä UM:lle 22.5.1946. Suomen kansalaisten kotiuttaminen, ryhmä 22, os. K, Ulkoministeriön arkisto (UMA).

⁶²³ Valtiollisen poliisin ylimääräisen apulaispoliisipäällikön E. O. Tuomisen kirje UM:lle 31.5.1946 UM:n osastopäällikkö Tauno Suontaustan kirjelmä Suomen Kööpenhaminan edustustolle 31.5.1946. Suomen kansalaisten kotiuttaminen, ryhmä 22, os. K, UMA.

suomalaiset oli ohjattu puolalaisille tarkoitettuun DP-leiriin, joka oli laaja, piikkilangoilla eristetty alue. Leirin välitön johto oli puolalaista, mutta se toimi UNRRA:n alaisena. Englantilainen komentaja oli vierallut tarkastuskäynnillä ainoastaan kerran. Suomalaisten ravitsemustilanne oli katastrofaalinen. Aamulla he saivat saivat kupillisen korviketta ja samalla heille jaettiin koko päivän muona-annos, joka käsitti 373 grammaa kovaa, mustaa leipää, ja hieman rasvaa ja sokeria. Tämän lisäksi he saivat ainoastaan yhden annoksen harmaata vihanneskeittoa, joka maistui keitetyltä vedeltä. Illalla tarjoiltiin toinen kuppi korviketta. Erittäin huolestuttavaa Palaksen mielestä oli, että kaikki lapset, imeväisikäiset mukaan lukien, saivat tämän saman annoksen ilman mitään lisäravintoa. Lasten äidit olivat yrittäneet saada parempaa ruokaa lapsilleen myymällä ja vaihtamalla usein perin vähäistä omaisuuttaan mustassa pörssissä. Parakkien hygienataso sai myös moitteita, sillä tarjolla oli ainoastaan kylmää vettä pyykinpesuun ja lasten kylvettämiseen.⁶²⁴

Ponnisteluistaan huolimatta Iso-Britannian sotilashallitus ja UNRRA eivät onnistuneet tarjoamaan riittävästi suojaa ja ravintoa leirille kotiuttamistaan odottaville ihmisille. Valtiollinen poliisi oli jo kuukautta ennen Palaksen matkaa kirjannut raporttiinsa leirien kurjat olosuhteet. Asuinparakit vuotivat eikä polttopuita lämmitykseen ollut, vaan ne oli varastettava kaupungilta. Viiteen huoneeseen saattoi olla majoitettuna jopa 80 miestä, naista ja lasta. Leiriläiset nukkuivat olkipatjoilla ilman vuodevaatteita, ainoastaan likainen huopa piti kylmää loitolla. Surkeiden asuinolojen lisäksi päivittäinen ruoka-annos oli tuolloin vielä hieman huonompi kuin Palaksen vierailun aikana. Harmaan kasviskeiton lisäksi leiriläiset olivat saaneet 250 grammaa leipää ja 17 grammaa margariinia päivässä.⁶²⁵

Valtiollisen poliisin esittelijä Paavo Breitholtz muistutti ulkoasiainhallintoa vielä uudelleen lokakuussa 1946 suomalaisten leiriläisten tilanteesta, joka kävi yhä tukalammaksi talven lähestyessä. Leirillä oli henkilöitä, jotka eivät omistaneet edes sukkia ja kenkiä, ja suurin osa jo saapuneista lapsista oli joutunut Hangossa suoraan sairaalahoitoon.⁶²⁶

Suomen kansalaisten tilannetta helpotti hieman säännöllisen laivaliikenteen alkaminen Kööpenhaminan välillä syksyllä 1946. Uusi Suomi julkaisikin marraskuun lopussa 1946 uutisen, jonka mukaan Saksaan jääneiden suomalaisten kotiutus oli alkanut ja ”ensimmäiset 51 henkilöä” olivat saapumassa Hankoon Arcturus-laivalla Tanskasta.⁶²⁷ Tosiasiassa kotimaahan palasi 31 naista ja 10 alaikäistä lasta.⁶²⁸

⁶²⁴ Lähetystösihteeri Reino Palaksen matkaraportti UM:lle 28.9.1946. Suomen kansalaisten kotiuttaminen, ryhmä 22, os. K, UMA.

⁶²⁵ Valtiollisen poliisin selvitys olosuhteista Niepodzianka DP-leirillä 15.8.1946, Valpo II, KA.

⁶²⁶ Valtiollisen poliisin kirjelmä ulkoasisianhallinnolle 25.10.1946. Suomen kansalaisten kotiuttaminen, ryhmä 22, os. K, UMA.

⁶²⁷ Uusi Suomi 27.11.1946.

⁶²⁸ Suomen Höyrylaiva Osakeyhtiön lasku 9.12.1946. Suomen kansalaisten kotiuttaminen, ryhmä 22, os. K, UMA.

Vuoden 1947 aikana suomalaisten leirin ravitsemustilanne kuitenkin heikkeni entisestään. Viikoittainen annos käsitti nyt 1350 g leipää, 44 g voita, 10 g kalaa ja 7 g juustoa.⁶²⁹ Pikkulapset eivät edelleenkään saaneet maitotuotteita. Useat naiset kertoivat Hangon leirille saavuttuaan Saksan leireillä olevien lasten vakavasta aliravitsemuksesta ja sen seurauksena erilaisista taudeista, jotka levisivät nopeasti likaisissa ja ahtaissa oloissa. Hangon leirille saapuvat lapset sairastivat hinkuyskää, kurkkumätää, pilkkukuumetta ja keuhkokuumetta.⁶³⁰ Marjo synnytti leirillä ollessaan tammikuussa 1947 lapsen, joka menehtyi kolmen kuukauden kuluttua. Kuolinsyyksi ilmoitettiin sekä hinkuyskä että keuhkokuume. Hän syytti suoraan leirin kylmyyttä ja aliravitsemusta sekä hinkuyskäepidemiaa lapsensa kuolemasta.⁶³¹ Bertta kertoi kuulusteluissa valtiollisen poliisille, että leirille oli tammikuussa 1947 jäänyt yhdeksän pikkulasta odottamaan kotiuttamista. Hän oli sitä mieltä, että lapset eivät siellä selviäisi hengissä kovin pitkään.⁶³²

Saksassa olevien naisten todellisuus oli kuitenkin hieman toisenlainen kuin viranomaisten kirjeenvaihdosta tai raporteista voi päätellä. Kotiin haluavat eivät ainoastaan odottaneet kotiinpaluuta Lyypekin leireillä. Naisia siirrettiin leiriltä leirille, osaa ei huolitettu niihin ollenkaan tai heidät passitettiin niistä pois. Se seikka, että suuri osa naisista työskenteli ainakin jossain vaiheessa sekä amerikkalaisille, englantilaisille tai ranskalaisille miehitysjoukoille, ei käy missään vaiheessa ilmi minkään maan viranomaisten tai Punaisen Ristin edustajien kirjeenvaihdosta. Jos ulkomaalaisleirille hakeutuminen ei kiinnostanut tai sinne ei huolitettu, oli ainoa mahdollisuus löytää työpaikka. Elma ja hänen ystävänsä Elsa olivat saaneet amerikkalaisilta passituksen leirille Bremerhavenissa toukokuussa 1945. Sieltä heidät lähetettiin edelleen leireille Bremeniin, sieltä Hampuriin, Hampurista Cuxhaveniin ja Cuxhavenista Darmstadtin, mistä kaikki suomalaiset poistettiin lokakuussa 1946. Elsa oli tuolloin raskaana ja lapsen isä oli USA:n kansalainen. Jouduttuaan pois leiriltä hän löysi työpaikankotiapulaisena, mutta Elsa halusi palata Suomeen mahdollisimman pian. Toukokuussa 1947 hän vihdoinkin sai kirjeen perheeltään Suomessa. Kesti kuitenkin vielä yli vuoden, ennen kuin Elsa ja hänen lapsensa saivat kutsun Lyypekin kotiuttamisleirille. Myös Elma työskenteli kotiapulaisena ja palasi Suomeen samaan aikaan.⁶³³ Anna vietti kaksi kuukautta leirillä Eisenachissa, viikon Frankfurt am Mainissa, kuusi viikkoa Bremenissä, kolme kuukautta Bremerhavenissa, viisi kuukautta Cuxhavenissa, kaksi viikkoa Darmstadtissa ja kolme viikkoa Karlstadtissa leirillä. Tammikuussa 1947 hänkin lopulta palkkautui amerikkalaisen

⁶²⁹ Pkt 228/47, Valpo II, KA.

⁶³⁰ Valtiollisen poliisin raportti 12.5.1947 ja ptk 583/46, Valpo II, KA.

⁶³¹ Ptk 179/47, Valpo II, KA.

⁶³² Ptk 188/47, Valpo II, KA.

⁶³³ Ptk 362/48 ja 375/48, Valpo II, KA.

kapteenin perheeseen kotiapulaiseksi, jossa hän pysyi kotiutumiseensa asti heinäkuuhun 1948.⁶³⁴

Myös Ranskan miehitysvyöhykkeellä ollut Eeva pyysi viranomaisilta neuvoa, miten hän voisi lähettää kirjeen Suomeen tai muulla tavoin edistää omaa kotiinpaluutaan. Hänet lähetettiin DP-leirille, josta amerikkalaiset UNRRA:n viranomaiset kuitenkin poistivat hänet lokakuussa 1945. Kun kaikki ovet tuntuivat sulkeutuvan Eevan edessä, jäi ainoaksi vaihtoehdoksi jatkaa työntekoa Saksassa. Tilapäisen kodin hän sai leirillä tutustumansa romanialaisen tytön luona. Eeva sai lopulta työpaikan ruokalassa, joka oli tarkoitettu amerikkalaisille miehitysvirkailijoille. Helmikuussa 1946 ruokala kuitenkin suljettiin ja Eeva kertoi, että hän ”joutui amerikkalaisten toimesta” työhön sotilashallinnon konttoriin, missä hän kortitti poliittisia kyselykaavakkeita, joita saksalaiset joutuivat täyttämään. Huhtikuusta 1946 saman vuoden joulukuuhun Eeva oli kuitenkin ilman työtä ja tuli toimeen säästöillään sekä muiden taloudellisen tuen avulla, kunnes sai paikan amerikkalaisen majurin perheen kotiapulaisena. Siellä Eeva työskenteli helmikuuhun 1948 asti, jolloin perhe sai siirron Wieniin.⁶³⁵

Kaija opiskeli ensin yksityisesti maalausta Lyypekissä, mutta vuoden 1946 lopussa hänen rahansa loppuivat ja hän haki apua UNRRA:n leiriltä. Sieltä hän sai työpaikan Neustadtin DP-leirin puhelinoperaattorina. Kahden kuukauden kuluttua hän löysi uuden työpaikan leirin ulkopuolelta brittiupseerin assistenttina. Pian hän huomasi, että toimiston tehtävänä oli jäljittää ja kuulustella saksalaisia kansallissosialisteja. Kaijan tehtävänä oli kirjoittaa kuulusteluista pöytäkirjat. Kun hän pyysi eroa työstään, koska halusi lähteä takaisin Suomeen, oli hänen esimiehensä halunnut Kaijan jäävän ja tarjosi parempaa palkkaa ja lisäkoulutusta Englannissa. Kaija kieltäytyi ja lähti kotiuttamisleirille, jonne hän joutui jäämään neljäksi kuukaudeksi, ennen kuin pääsi palaamaan kotiin.⁶³⁶

Vaikka länsivyöhykkeiden viranomaiset ja sotilasyksiköt palkkasivat suomalaisia naisia keittiö- ja siivoustyöhön, he eivät vaikuta olleen yhtä innokkaita auttamaan heitä palaamaan kotimaahan. Useat naiset kertoivat, että he olivat kysyneet neuvoa miehitysviranomaisilta, miten heidän olisi mahdollista palata Suomeen. Joskus vastaus oli, ettei asiasta ollut minkäänlaista tietoa. Joskus naiset saivat ainoastaan ylimalkaisia neuvoja hakeutua leirille.⁶³⁷

Kotimaahan paluu osittautui useimmiten erittäin vaikeaksi. Miehitysviranomaisten haluttomuus ja epäluulo sekä epäselvät säädökset entisten vihollismaiden kansalaisia kohtaan sekä valtava byrokratia eivät olleet ainoita esteitä, joita kotiin haluavan täytyi ylittää. Kun naiset pystyivät luomaan kirjeyhteyksiä Suomeen kesästä 1946 lähtien, oli sillä ratkaiseva

⁶³⁴ Pkt 373/48, Valpo II, KA.

⁶³⁵ Pkt 405/48, Valpo II, KA.

⁶³⁶ Pkt 70/48, 71/48, 73/48, 82/48, 340/48, 121/47, 320/47, Valpo II, KA.

⁶³⁷ Aineiston Atlas.ti memo Paluu kotimaahan ja Leirit Saksa.

vaikutus päätökseen lähtä ja helpotti saamaan vaadittavia lupia ja todistuksia Suomen viranomaisilta. Yhteys kotiväkeen Suomessa kertoi myös kaksi usein ratkaisevaa tietoa: ensinnäkin sen, että omaiset olivat halukkaita vastaanottamaan lähtijän tai heidän asuinpaikkansa oli selvinnyt, mutta ehkä vielä tärkeämpi seikka oli tieto, että Neuvostoliitto ei ollut miehittänyt maata ja olot Suomessa olivat palautumassa normaaleiksi.

Naisten oli kuitenkin usein nähtävä paljon vaivaa, ennen kuin he edes saivat selville, miten kotiuttamisprosessin sai käynnistettyä ja mitä lupia sekä asiakirjoja siihen tarvittiin. Hilda otti jopa yhteyttä Sveitsiin Kansainvälisen Punaisen Ristin pääkonttoriin, kun hän sai tiedon isänsä vakavasta sairastumisesta ja halusi epätoivoisesti palata kotiin. Punaisesta Rististä kyllä vastattiin, mutta Hildaa neuvottiin ylimalkaisesti ottamaan yhteyttä Ison-Britannian miehityshallinnon pääkonttoriin Düsseldorfin. Hilda kertoi, että siellä oli ilmoitettu, etteivät he ryhdy minkäänlaisiin toimenpiteisiin asiassa. Seuraavaksi Hilda kääntyi Ruotsin Saksan konsulin puoleen, joka lopulta neuvoi ottamaan yhteyttä Suomen Kööpenhaminan konsuliin, joka toimitti hänelle suomalaisen henkilöllisyystodistuksen. Ilman tätä todistetta Suomen kansalaisuudesta paluuprosessia olisi ollut mahdoton käynnistää. Hilda pääsi Suomeen huhtikuussa 1948.⁶³⁸

5.7 KAPTEENI LEON-LINDHIN TEHTÄVÄ

Helmikuussa 1947 liittoutuneet allekirjoittivat rauhansopimukset entisten vihollismaiden Italian, Romanian, Unkarin, Bulgarian ja Suomen kanssa. Maat velvoitettiin toteuttamaan kaikki tarvittavat toimenpiteet varmistaakseen kansalaisilleen ihmisoikeudet rotuun, sukupuoleen, kieleen tai uskontoon katsomatta. Maaliskuussa 1947 Ruotsin Punaisen Ristin pääsihteeri Rydman lähestyi Suomen Tukholman lähettilästä ja ehdotti, että Suomen edustaja lähtisi Saksaan neuvottelemaan suomalaisten kotiuttamisesta paikallisten viranomaisten kanssa. Ruotsin Punaisen Ristin toiveena oli, että näiden neuvottelujen tuloksena Suomen Punainen Risti asettaisi oman, pysyvän edustajansa Saksaan. Tukholman lähettiläs G. A. Gripenberg välitti toiveen ministeriöönsä ja tähdensi, että Suomen kansalaisten kotiuttamisasia oli ensiarvoisen tärkeä, etenkin kun se oli ollut kokonaan Ruotsin Punaiselta Ristiltä saadun avun ja tuen varassa.⁶³⁹ Myös

⁶³⁸ Pkt 182/48, Valpo II, KA.

⁶³⁹ Lähettiläs Gripenbergin kirjelmä UM:lle 24.3.1947. Suomen kansalaisten kotiuttaminen, ryhmä 22, os. K, UMA.

Suomen Lontoon poliittinen edustusto sai samankaltaisen ehdotuksen Ison-Britannian Punaiselta Ristiltä.⁶⁴⁰

Lähetystösihteeri Reino Palas lähti ehdotuksen mukaisesti jälleen kerran neuvottelumatkalle Saksaan, missä hän tapasi joukon Ruotsin Punaisen Ristin johtohenkilöitä sekä korkea-arvoisia Ison-Britannian miehitysjoukkojen edustajia. Nämä olivat kaikki myöntäneet, että suomalaisten kotiuttamisprosessi oli varsin hidas, mutta sitä ei kuitenkaan pystyttäisi oleellisesti nopeuttamaan. Syynä tähän oli länsiväyhykkeillä sovellettava ns. *denazification process*, jonka mukaan jokaisen maasta lähtevän tausta tutkittiin tarkasti mahdollisen sotasyylisyyden tai -rikoksen varalta. Brittialueen korkein miehitysasioiden päällikkö, kenraali Morris oli ilmoittanut Palakselle, että poikkeaminen kotiuttamisprosessista tulisi kyseeseen ainoastaan erittäin harvoissa erikoistapauksissa. Suomalaisia naisia, jotka olivat saksalaisen kanssa naimissa, miehitysviranomaiset pitivät Saksan kansalaisina, mutta eivät halunneet kuitenkaan estää heidän kotiinpaluutaan, mikäli Suomen valtio myöntäisi maahantuloluvan. Morris ilmoitti myös, etteivät saksalaiset aviomiehet saisi poistumislupaa, sillä heidän oli liittoutuneiden käsityksen mukaan osallistuttava maansa jälleenrakennustyöhön. Yhteenvetona matkansa aikana käymistä keskusteluista Palas suositteli painokkaasti ulkoasianministeriölle oman Punaisen Ristin edustajan lähettämistä Saksaan. Miehitysviranomaiset olivat suostuneet tähän, mikäli tehtävä olisi pelkästään humanitaarinen.⁶⁴¹

Asia eteni niin pitkälle, että Suomen Punainen Risti ilmaisi olevansa halukas lähettämään edustajansa Ison-Britannian miehitysväyhykkeelle ja alkoi etsiä sopivaa henkilöä.⁶⁴² Punaisen Ristin keskushallinto valitsi tehtävään Turunmaan ruotsinkielisen piirin toiminnanjohtajan Kurt Leon-Lindhin, joka sai myös piirihallitukseltaan luvan lähteä Saksaan.⁶⁴³ Ulkoasianministeriön virkamiehet laativat syksyllä 1947 asiasta ehdotuksen, mutta Punaisen Ristin pääsihterin mukaan toinen ulkoministeri, SKDL:n Reinhold Svento jätti asian lepäämään.⁶⁴⁴

Ehdotus olisi ehkä jäänytkin kokonaan unohduksiin, ellei Ruotsin Punainen Risti olisi vuoden 1948 alussa jälleen ottanut yhteyttä lähettiläs Gripenbergiin Tukholmassa. Se ilmoitti, että aikoi lopettaa oman kotiuttamistoimintansa Saksassa ja tehtävää hoitanut majuri C. A. Lundquist

⁶⁴⁰ Lähetystöneuvos von Knorringin kirjelmä UM:lle 3.5.1947. Ko 178, Suomen Punaisen Ristin arkisto, KA.

⁶⁴¹ Lähetystösihteeri Reino Palaksen matkaraportti UM:lle 6.5.1947. Suomen kansalaisten kotiuttaminen, ryhmä 22, os. K, UMA.

⁶⁴² Pääsihteeri Taucherin kirje lähetystöneuvos von Knorringille Lontooseen 21.7.1947. Ko 178, Suomen Punaisen Ristin arkisto, KA.

⁶⁴³ Kertomus Suomen Punaisen Ristin Saksan kotiuttamisupseerin kapteeni K. Leon Lindhin toiminnasta Saksassa ajalla 1.5.–30.7.1948. Ko 178, Suomen Punaisen Ristin arkisto, KA.

⁶⁴⁴ Pääsihteeri Taucherin kirje lähetystöneuvos von Knorringille Lontooseen 21.7.1947. Ko 178, Suomen Punaisen Ristin arkisto, KA.

siirrettäisiin toisiin tehtäviin. Ruotsin Punaisen Ristin keskushallituksen edustaja Eric von Rosen ehdotti, että Suomen edustaja lähtisi yhdessä hänen kanssaan uudelle virkamatkalle Saksaan neuvottelmaan kotiuttamiskysymyksestä ja tarkastaisi samalla Lyypekin leirillä olevien suomalaisten tilanteen. Miehitysviranomaiset olivat lisäksi antaneet ymmärtää, etteivät Suomen viranomaiset ilmeisesti olleet erityisen kiinnostuneita Suomen kansalaisten kotiuttamisesta, koska vastaukset maahantuloanomuksiin viipyivät kuukausikaupalla.⁶⁴⁵

Reino Palas teki von Rosenin ehdotuksen mukaisesti kolmannen vierailun Saksan brittivyöhykkeelle ja neuvotteli jälleen kerran sekä Ruotsin Punaisen Ristin edustajien että miehitysviranomaisten kanssa. Palaksen käsityksen mukaan sen paremmin Ruotsin Punaisen Ristin edustusto kuin konsulaattikaan ei ollut enää kiinnostunut hoitamaan mitään suomalaisten tai Suomeen haluavien kotiuttamistoimenpiteitä. Palas painotti, että Ruotsin Punaisen Ristin hallinnoima ruotsalaisten kotiuttamiskeskus majuri C. A. Lundquistin johdolla oli hoitanut vuodesta 1945 lähtien suomalaisten kotiuttamista. Nyt kun tämä toiminta loppuisi, ehdottomasti paras tapa jatkossa olisi Suomen Punaisen Ristin edustajan lähettäminen Lyypekkiin, mihin Palas oli jo saanut miehitysviranomaisten suostumuksen edellisen matkansa aikana, mutta ”ulkoasiainministeriö ei asian ollessa ajankohtainen katsonut voivansa” siihen suostua. Hän muistutti ministeriötään, että useimmat Suomen kansalaiset elivät Saksassa varsin vaikeissa oloissa, joten ”heidän kotiuttamistaan lieene pidettävä Suomen valtiovallalle kuuluvana humanitäärisenä velvollisuutena”. Palas tapasi läpikulkumatkallaan myös Kööpenhaminassa lähettilään P. J. Hynnisen, joka kuitenkin oli suhtautunut penseästi Palaksen ja lähettiläs Gripenbergin jo pitkään ehdottamaan ajatukseen omasta kotiuttamisupseerista. Hynnisen mielestä tällaiseen operaatioon ei kannattaisi valtion varoja tuhjata. Brittiviranomaiset sen sijaan olivat edelleen olleet erittäin myötämielisiä ajatukselle. Heidän laskelmiensa mukaan suomalaisia oli brittivyöhykkeellä ainoastaan kahdeksan henkilöä, ranskalaisella kolmetoista ja USA:n 130 henkilöä.⁶⁴⁶

Jälleen kerran suomalaisten kotiuttamisasiaa pohdittiin virkamiestasolla. Helmikuun 2.päivänä 1948 ulkoasiainministeriön virkamiehet kokoontuivat neuvotteluun ja paikalle kutsuttiin myös valtiollisen poliisin edustajina esittelijä Paavo Breitholz ja apulaistoimistopäällikkö A. Huttunen. Kaikki olivat yhtä mieltä siitä, että Saksaan pitäisi lähtettää henkilö, joka hoitaisi kotiuttamisen suuremmissa erissä kuin tähän asti, sillä ilman tätä järjestelyä virkamiehet arvelivat prosessin kestävän pari vuotta. Kotiin haluaville annettaisiin Saksassa valmis kaavake, jonka perusteella ulkoasiainministeriö myöntäisi maahantuloluvan, kunhan valtiollinen poliisi ensin antaisi

⁶⁴⁵ Lähettiläs Gripenbergin kirjelmä UM:lle 22.1.1948. Suomen kansalaisten kotiuttaminen, ryhmä 22, os. K, UMA.

⁶⁴⁶ Reino Palaksen matkaraportti UM:lle 12.3.1948. Suomen kansalaisten kotiuttaminen, ryhmä 22, os. K, UMA.

suostumuksensa. Epäkohtana pidettiin myös, että Suomeen paluuta odottavat Saksan kansalaiset ja puolalaiset täyttivät leirin niin, ettei sinne mahtunut kuin kymmenkunta Suomen kansalaista ja heistäkin tuntuivat kotimaahan pääsevän ne, joilla oli vaikutusvaltaisia tai varakkaita sukulaisia.⁶⁴⁷

Tällä kertaa ministeriö hyväksyi ehdotuksen ja Suomen Punainen Risti valmistautui lähettämään kapteeni Leon-Lindhin Saksaan. Ministeriön tekemien laskelmien mukaan Saksasta, Norjasta ja Tanskasta oli Suomeen vuodesta 1945 vuoden 1948 helmikuun loppuun mennessä ”palautettu” yhteensä 1274 Suomen kansalaista.⁶⁴⁸

Huhtikuussa 1948 kapteeni Kurt Leon-Lindh matkusti vihdoinkin Saksan brittivyöhykkeelle avustamaan suomalaisten kotiuttamista. Hänen tehtävänsä arvioitiin olevan ohi kolmessa kuukaudessa. Heti saavuttuaan Leon-Lindh vieraili korkea-arvoisten miehitysviranomaisten luona Kielissä, Mindenissä, Lemgossa ja Frankfurt am Mainissa. Kaikki hänen tapaamansa henkilöt vakuuttivat yhteistyöhalukkuuttaan ja apuaan, mikäli kapteeni kohtaisi ongelmia työssään. Yleinen käsitys miehitysviranomaisten keskuudessaan tuntui olevan, että suomalaiset eivät olleet aiheuttaneet miehitysviranomaisille ongelmia ja he olivat pyytäneet hyvin vähän tukea tai apua. Siksi viranomaiset tiesivät hyvin vähän suomalaisten lukumäärästä tai heidän olosuhteistaan.⁶⁴⁹

Huolellisen etsivätyön jälkeen kapteeni Leon-Lindh löysi 320 mahdollista kotiinpalaajaa, joista satakunta oleskeli amerikkalaisella vyöhykkeellä. Heistä ainoastaan 30 oli hankkinut tarvittavan suomalaisen henkilökortin ja suurimmalla osalla ei ollut perustietoja siitä, miten kotiinpaluu tulisi järjestää. Kotimaahan palaaminen oli edelleen hidas ja byrokraattinen prosessi, joka oli haastava myös sellaiselle, joka osasti kielii ja tunsi menettelytavat. Ison-Britannian viranomaiset edellyttivät kotimaahansa haluavan Suomen kansalaisen hankkivan henkilötodistuksen Suomen viranomaisilta ennen kuin he ryhtyivät mihinkään toimenpiteisiin. Suomen viranomaisilta oli erikseen anottava myös maahantuloviisumia. Kun tämä asia oli selvä, alkoi Leon-Lindh koota suunnitellen kahdentoista henkilön ryhmää, joka voitaisiin kotiuttaa samassa kuljetuserässä. Hän laati listan näistä henkilöistä ja aloitti hakuprosessiin maastapoistumisluvan saamiseksi. Tämä lista, *Nominal Roll*, kävi Leon-Lindhin mukaan läpi kuusitoista eri käsittelyä, ennen kuin brittivilanomaiset myönsivät luvan. Ensin lista lähetettiin sotilashallitukselle Lyypekissä, joka luovutti nimet *Special Investigation Servicelle*, joka puolestaan toimitti asiakirjat *Entry & Exit Branchin* Kielin aluetoimistoon. Sen jälkeen vyöhykekohtainen toimisto Lemgossa käsitteli palaavien listaa, jonka jälkeen se lähetettiin Isoon-Britanniaan Herefordiin *Intelligence*

⁶⁴⁷ Paavo Breitholzin muistio 5.2.1948. Sodan seuraukset, Hangon leiri. Valpo II, KA.

⁶⁴⁸ Åke Backstömin päiväämätön muistio. Suomen kansalaisten kotiuttaminen, ryhmä 22, os. K, UMA. Tämä luku ei sisältänyt lapsia.

⁶⁴⁹ Kapteeni Leon-Lindhin raportti UM:lle elokuussa 1948. Ko 178, Suomen Punaisen Ristin arkisto, KA.

Divisionin päämajaan, joka puolestaan palutti sen käsittelyn jälkeen Kielin aluetoimistoon ja lopulta takaisin Lyypekkiin sotilashallitukselle. Jos maastapoistumislupaa anova henkilö oli solminut avioliiton saksalaisen kanssa ja halusi palata Suomeen, sovellettiin hieman erilaista menettelyä, mikä edellytti kaikkiaan yhdeksäätoista eri käsittelyä. Jos anojalla ei ollut virallista Displaced Person -asemaa eikä suomalaista henkilökorttia, alkoi asian käsittely Lyypekin pormestarinvirastosta, josta se eteni *Special Investigation Serviceen* Lyypekissä. *Entry & Exit Branch* Kiel välitti puolestaan tiedot *Entry & Exit Departmentille* Mindeniin. Tämän jälkeen kotiinpalaajan asiakirjat lähetettiin vielä Lontooseen, mistä anomus palautettiin Kielin *Entry & Exit* aluetoimistoon ja lopulta *Ordnungsamtiin* Lyypekin pormestarinkansliassa.⁶⁵⁰ Tästä pitkästä byrokraattisesta prosessista seurasi, että Suomesta anottu maahantuloviisumi saattoi olla vanhentunut, kun kotiutuja vihdoinkin sai poistumisluvan maasta. Tuloviisumi myönnettiin yleensä kolmeksi kuukaudeksi ja vanhentunutta viisumia oli anottava uudelleen.⁶⁵¹

Kun kotiuttamisryhmän kuljetus oli lopulta valmiina lähtemään, lähetti Leon-Lindh kutsun leirille. Tämä tapahtui yleensä vasta muutama päivä ennen lähtöä. Lyypekin leirin olosuhteet olivat kohentuneet. Harmaa ja vetinen vihanneskeitto oli edelleen ruokalistalla, mutta leipää leiriläiset saivat nyt 3 667 g viikossa ja sen lisäksi viikottaiseen annokseen kuului 186 g margariinia, 426 g sokeria, 200 g kalaa, 250 g kuivattuja hedelmiä sekä hieman marmelaattia, juustoa ja munajauhetta. Ainoastaan ne, joille oli myönnetty Displaced Person -status, saivat savukkeita ja suklaata. Lapset olivat kuitenkin edelleen aliravittuja. Leon-Lindh tilasi ensi töikseen lapsille lisäravintoa.⁶⁵² Suomen hallitus osallistui nyt leiriläisten huoltoon ja ulkoasiainministeriö lähetti suuren määrän elintarvikkeita Kööpenhaminan lähetystön avulla Lyypekkiin. Lähetys sisälsi mm. 30 kg voita ja 60 kg lihasäilykkeitä.⁶⁵³

Tämä ei kuitenkaan auttanut moniakaan Saksassa olevia naisia, sillä Lyypekin leiri toimi Suomen kansalaisille etupäässä vain läpikulkuleirinä. Vuoden 1948 alkupuoliskolla palanneet naiset saivat leirin suomalaiselta asioiden hoitajalta Harry Stoltelta ilmoituksen vasta, kun heidän asiakirjansa olivat kunnossa ja kuljetus oli lähdössä. Naiset viettivät Lyypekin leirillä yleensä yhden tai kaksi yötä ennen lähtöä Kööpenhaminaan, josta Arcturus-laiva kuljetti heidät kotimaahan.⁶⁵⁴ Palaksen käydessä leirillä helmikuun

⁶⁵⁰ Kapteeni Leon-Lindhin raportti UM:lle elokuussa 1948. Ko 178, Suomen Punaisen Ristin arkisto, KA.

⁶⁵¹ Pkt 492/48, Valpo II, KA.

⁶⁵² Kapteeni Leon-Lindhin raportti UM:lle elokuussa 1948. Ko 178, Suomen Punaisen Ristin arkisto, KA.

⁶⁵³ Ulkoasiainministeriön kirjelmä Kööpenhaminan lähetystölle 17.7.1948. Suomen kansalaisten kotiuttaminen, ryhmä 22, os. K, UMA.

⁶⁵⁴ Ptk 73/48, 78/48, 82/48 ja 150/48, Valpo II, KA.

lopussa 1948 oli siellä yhteensä 26 miestä, naista ja lasta, joista vain seitsemän oli Suomen kansalaia. Leirin nimi oli myös muuttunut ja se oli nyt SS-Barracks Transit Camp P 10.⁶⁵⁵

Kapteeni sai myös kyselyjä suomalaisilta, jotka olivat Neuvostoliiton vyöhykkeellä ja halusivat kotimaahan. Nämä olivat saaneet Suomen Moskovon lähetystöltä ohjeen kääntyä Leon-Lindhin puoleen, mutta tällä ei ollut minkäänlaisia valtuuksia toimia neuvostovyöhykkeellä olevien hyväksi. Asia varmistettiin vielä Moskovasta käsin ulkoasiainministeriölle; Saksan itävyöhykkeellä olevien kotiutus ei ollut järjestettävissä Leon-Lindhin kautta.⁶⁵⁶ Jotkut kuitenkin onnistuivat omatoimisesti hankkimaan tarvittavat luvat ja lähtemään luvallisesti itävyöhykkeeltä Lyypekkiin ja sitä kautta kotiin. Emilia oli ollut kirjeenvaihdossa äitinsä kanssa vuoden 1947 alusta. He sopivat, että äiti anois tyttärelleen Suomesta käsin maahanpääsylvan, joka oli saapunutkin äidin kirjeessä maaliskuussa 1948. Sen jälkeen Emilia oli hankkinut Venäjän Berliinin konsulaatista maastapoistumisluvan ja lisäksi englantilaisilta miehitysviranomaisilta kauttakulkuluvan Lyypekin leirille, josta hän matkusti kotimaahan heinäkuun 1948 lopulla.⁶⁵⁷

Samassa kuljetuksessa palasi Saimi pienen tyttärensä kanssa. Saimi oli myös saanut yhteyden kotiväkeensä ja pyytänyt apua. Saimin äiti oli jo huhtikuussa 1946 tiedustellut Hangon leiriltä, olisiko hänen tyttärensä kotimaahan palanneiden joukossa.⁶⁵⁸ Saimi työskenteli maalaistalossa Flensburgin lähellä ja oli huhtikuun alussa 1947 kääntynyt englantilaisten viranomaisten puoleen ja tiedustellut mahdollisuutta päästä Suomeen. Nämä olivat kehottaneet hankkimaan Suomesta ”asianmukaisia papereita”. Saimi oli kirjoittanut veljelleen, joka olikin lähettänyt virka- ja henkilöllisyystodituksen. Miehitysviranomaiset eivät olleet kuitenkaan näitä hyväksyneet, vaan kehottivat kääntymään Suomen ulkoasiainministeriön puoleen. Saimi kirjoitti uudelleen veljelleen ja pyysi tätä hankkimaan ulkoministeriöstä paperit maahanpääsyä varten ja saikin kaavakkeet, jotka hän lähetti välittömästi täytettyinä takaisin. Toukokuun alussa 1948 hän sai Lyypekestä kirjeen, että pääsisi kesäkuun kuljetuksessa Suomeen, mutta lapselle ei oltu varattu laivapaikkaa ja matka viivästyi vielä kuukaudella. Saimin kotiinpaluuprosessi oli kestänyt vuoden ja kolme kuukautta.⁶⁵⁹

Lokakuun 1948 lopulla Leon-Lindh ehdotti Tukholman lähetystön kautta ulkoasianministeriölle, että hänen monella kuukaudella venynyt komennuksensa voisi pian päättyä. Kaikki ne Suomen kansalaiset, joiden osoite oli tiedossa ja halusivat palata kotiin, olivat saaneet

⁶⁵⁵ Lähetystösihteeri Reino Palaksen matkaraportti UM:lle 6.5.1947. Suomen kansalaisten kotiuttaminen, ryhmä 22, os. K, UMA.

⁶⁵⁶ Puhelinsanoma Tukholman lähetystöstä UM:lle 2.6.1948 ja Moskovon lähetystön ilmoitus 5.6.1048. Suomen kansalaisten kotiuttaminen, ryhmä 22, os. K, UMA.

⁶⁵⁷ Ptk 412/48, Valpo II, KA.

⁶⁵⁸ Saimin äidin kirje 10.4.1946. Tiedustelut/Palaavien suomalaisten leiri, Valpo II/KA.

⁶⁵⁹ Ptk 415/48, Valpo II, KA.

kansalaisuustodituksensa ja kaikille oli ainakin kerran hankittu maastapoistumislupa. Marraskuun kuljetuksen jälkeen matkustusasiakirjojen hankinta olisi jokaisen omalla vastuulla ja yhteiskuljetuksiin ei ollut enää syytä. Komennuksen aikana Suomeen oli palannut 60 Suomen kansalaista ja kotimaahan haluavaksi oli ilmoittautunut 103 henkeä. Yhteensä 43 oli kuitenkin jäänyt pois kuljetuksista. Nämä olivat joko jääneet saapumatta tai ilmoittivat lyhyesti juuri ennen lähtöä, että olivat sairastuneet. Tämän jälkeen useat heistä eivät enää vastanneet Leon-Lindhin tiedusteluihin. Syynä siihen, etteivät kaikki suomalaiset halunneet palata, Leon-Lindh piti Länsi-Saksan kohentunutta taloudellista tilannetta ja valuuttaudistusta, jonka vuoksi palkkatyössä olevien asema oli parantunut.⁶⁶⁰ Viimeinen suomalaisten kotiuttamiskuljetus lähti Suomeen marraskuun lopussa 1948 ja kapteeni saattoi joulukuussa palata takaisin kotimaahansa.⁶⁶¹

5.8 SOPEUTUMINEN SODANJÄLKEISEEN SUOMEEN

Marjan suunnitelmissa paluu takaisin Suomeen alkoi kaihertaa vuoden 1947 kesällä. Äidin kirjeiden välityksellä alkoi kuulua rohkaisevia uutisia ja kotimaahan jäänyt poikakin oli jo kolmivuotias. Säännöstelyä oli purettu ja elämä Suomessa alkoi pikku hiljaa normalisoitua. Marja ilmoittautui miehitysviranomaisille halukkaaksi palaamaan, ja saikin muutaman kuukauden kuluttua kutsun saapua Lohnmühle-leirille Lyypekin lähistölle, josta Punaisen Ristin operoima kuljetus Tanskan kautta Suomeen alkoi. Arcturus-laiva saapui Helsinkiin marraskuun 3. päivänä 1947. Satamassa Marjaa odotti täydellinen yllätys, kun kaikki naiset lapsineen talutettiin poliisiautoihin ja kuljetettiin Hankoon Palaavien suomalaisten leirille. Marja luonnehti punaisen Valpon kuulustelijoita ”veemäisen kohteliaiksi”:

*Me hämmästyttiin ja naurettiin sieltä laivan kannelta, että mitä helvettiä nuo poliisiautotkin tuolla tekee... mustat majjat...ei meitä nyt pidätetty, mutta kohteliaasti sanottiin, että menkää tuonne autoon, niin viedään leirille.—Voi että minä kirosin niitä itsekseni... ja toisillekin mökötin ja mätkätin. Ensinnäkin mulla lohkesi hammas siellä, kun oli kovaa leipää ja ajattelin, että voi jumantsukka, kun tänne surkeuteen tulin, kun siellä oli hyvä olla eikä mitään hätää -- Minä olin ensimmäisiä, jotka haihtui sieltä...sanottiin, että mene kotiisi siitä. – Se minua ärsytti hirveästi, että kirjoitettiin (kuulustelupöytäkirjaan, AH) ”palautettu Suomeen” -- **kun ei minua***

⁶⁶⁰ Kertomus Suomen Punaisen Ristin kotiuttamisupseerin kapteeni Leon-Lindhin toiminnasta ajalla 1.8. – 1.12.1948. Ko 178, Suomen Punaisen Ristin arkisto, KA.

⁶⁶¹ Leon-Lindhin laskelma päivärahoista 15.1.1949. Ko 178, Suomen Punaisen Ristin arkisto, KA.

*palautettu, kun minä menin itse ilmoittautumaan -- ihan kuin olisin ollut joku rikollinen tai tehnyt jotain ja potkittu pois sieltä.*⁶⁶²

Hangosta Marja matkusti äitinsä ja poikansa luo Pohjanmaalle. Itsenäiseen ja riippumattomaan elämätyyliin tottuneelle naiselle suomalainen elämänmeno vaati aluksi hieman totuttelua. Kaksi vuotta paluunsa jälkeen Marja solmi avioliiton ja muutti poikansa kanssa miehensä kotipaikkakunnalle. Saksalaisesta sulhasesta ja Marjan lapsen isästä ei aviomiehen läsnäollessa puhuttu, eikä Marja ollut yhteydessä Hansin sukulaisiin Saksassa. Elämä oli edessä päin ja mennyt oli mennyttä.⁶⁶³

Paula oli saapunut Turkuun syyskuun alussa 1946 Inga-laivan salamatkustajana kuuden muun samassa laivassa leiriltä karanteenin suomalaisen ryhmässä. Myös heitä oli poliisiauto odottamassa, ja ensimmäinen yö kotimaassa kului putkassa.⁶⁶⁴ Hangon leirillä Paulan täytyi saada tuolloin tuberkuloosiin käytettyä ilmarintahoittoa ja hänet vietiin Karjaalle Meltolan parantolaan poliisikonstaapelin saattamana. Kohtaaminen suomalaisen lääkintähenkilökunnan kanssa oli järkytys:

*Mä muistan, että ensimmäinen ilkeä ihminen, joka tuli vastaan oli se lääkäri siellä. Kuvitella, että olin ollut neljässä eri parantolassa ja minua oli pidetty kuin kukkaa kämmenellä, niin tulee suomalainen svenskatalande lääkäri, joka valitsi typetysneulaa ja luuli etten ymmärrä sanaakaan, sanoi ”jag ska ta den allra värsta nålen jag har, just den här som en virknål”. - - Sen mä muistan ikäni. Sen ilkeyden. Hoitaja virnuili vieressä.*⁶⁶⁵

Paula kertoi kuulustelustaan, että ”kyllä ne Valpon miehet löi kirveensä kiveen meidän kanssa. - - Kuulustelija oli sivistymätön törppö ja heti näytti että me ollaan vallassa - - Selitin heille tämän kaiken ei mulla mitään sitten kuinka mua on kohdeltu hyvin, johon kuulustelija sanoi ivallisesti, että teitähän on pidetty siellä kadun oikealla puolella”.⁶⁶⁶ Paulan käsitys punaisen Valpon henkilökunnasta ei ollut mairitteleva, mutta itse Hangon leirin oloja hän ei moittinut. Sen sijaan Valpon pääosastolta helsinkiläisiä kotiin saattamaan saapunut mies sai kehuja osakseen: tämä oli käyttäytynyt niin kohteliaasti, että Paula luonnehti häntä ”tosi hienoksi mieheksi”. Helsingin rautaieasemalla odottivat äiti ja sisko perheineen.⁶⁶⁷

⁶⁶² MHaast/AH.

⁶⁶³ MHaast/AH.

⁶⁶⁴ Ptk 449/46, Valpo II, KA.

⁶⁶⁵ PHaast/AH.

⁶⁶⁶ PHaast/AH.

⁶⁶⁷ PHaast/AH.

Avioliittohanke Manfredin kanssa oli kariutunut, vaikka mies oli selviytynyt hengissä sodasta ja pari oli onnistunut jotenkin pitämään yhteyttä yllä. Jossain vaiheessa Paulalle oli paljastunut, että Manfredilla oli toinen naisystävä Belgiassa, missä mies oli ollut komennettuna ennen Suomeen tuloa. Kun Manfred sodan jälkeen vangittiin Ranskan miehitysvyöhykkeellä ja sairastui sotavankileirillä vakavasti, oli belgialaisen tytön varakas perhe tullut apuun ja pelastanut Manfredin leirin kurjista oloista. Paula ei voinut salata hienoista katkeruutta äänessään, kun hän kertoi Manfredin menneen naimisiin ”pelastajansa” kanssa.⁶⁶⁸

Hilkan sopeutuminen kotimaahan ei sujunut yhtä helposti. Hän sai kokea Suomeen palattuaan sen, minkä pelossa monet naiset olivat aikoinaan sodan päättyessä päättäneet lähteä. Hilikka ei haastattelutilanteessa pystynyt kertomaan, mitä tarkkaan ottaen oli tapahtunut, vaan viittasi tapahtumaan sanoen, että ”siinä on sellaisia asioita mitä en voi kertoa”. Myöhemmin hän lähetti kirjeen, jossa hän selvitti ”sen Oulun koettelemuksen”. Hän kirjoitti:

En tiedä teenkö nyt väärin itseäni kohtaan, mutta aion näin kirjeen välityksellä kertoa sen Oulun häpeän. Minä lähdin Toppilassa vähän ulos kävelemään, kun poika jäi nukkumaan ja äitini oli hänen kanssaan. Ajattelin tehdä vain pienen lenkin, kun vierelleni tuli iso mies ja sanoi minulle: 'kuule sinä saksalaisten sotilaitten huora, nyt saatkin maistaa jotain sellaista mitä ei saksalaiselta löydy': Hän repi minut metsän siimekseen, hakkasi ja raiskasi minut. Sitä ei voi edes kuvailla mitkä arvet siitä jäi sisimpääni. En pystynyt kertomaan sitä siellä kahvilassa. Jos kysytte, että ilmoitinko siitä kenellekkään, niin vastaukseni on ei, sillä Oulussa oli niin vihamieleinen asenne saksalaisten kanssa olleille. En ole kertonut tästä kenellekkään, sillä olisin joutunut vielä ikävämpään asemaan kuin 'saksalaisten H:na'. - - Minä alan ehkä itkemään jos kerron sitä Oulun juttua henkilökohtaisesti, niin näin kirjoittaen se käy paremmin. Oulu on minulle elämäni synkin alue ja sinne en enää sen jälkeen ole mennyt kun sieltä lähdin. - - Se Oulu oli minulle niin karmea opetus, että ja se opetti minun varomaan mitä puhun tai jätän puhumatta.⁶⁶⁹

Myöhemmin samassa kirjeessä Hilikka totesi:

Vaikka minä olen aika avoin, niin on yhtäkkiä vaikea kertoa avoimesti kaikkea, kun on tähän saakka ollut pakko pitää suunsa kiinni näistä asioista, että saa edes jonkinlaisen ihmisarvon.⁶⁷⁰

Elämä Oulussa muodostui niin raskaaksi, että Hilikka muutti heti tilaisuuden tullen etelään. Hilikka meni naimisiin suomalaisen miehen kanssa, mutta Saksan varjo seurasi häntä läpi koko elämän. Lapsensa isästä ei sopinut

⁶⁶⁸ PHaast/AH.

⁶⁶⁹ Hilkan kirje, AH:lle.

⁶⁷⁰ Hilkan kirje AH:lle.

hiiskuakaan aviomiehen läsnä ollessa ja mies myös hävitti Hilkan kaikki muistot ja paperit, jotka liittyivät Saksan matkaan. Avioliiton alku oli hankalaa. Välit lapsuudenperheen kanssa eivät myöskään palautuneet ennalleen. Isän kanssa välit menivät kokonaan poikki, eikä Hilikka ollut sisartensa kanssa paljoakaan tekemisissä:

Ei meille tullut enää lämpöä perheen kanssa. Kylmää, äidin kanssa vielä jotenkin muttei isän. Siitä että mä lähdin. - - minä en tiedä mikä minua on johdattanut mutta johdattanut on ja kovaa. Toisaalta en olisi niin suvaitsevainen, jos en olisi kokenut, sisko on nirppanokka. Ne oli oman arvonsa tuntevia. - - Se vaikutti perhekuvioon niin, että mä olen ollut ulkona. Ihan kuin en kuuluisi ollenkaan siihen... pakolla pidetty siinä yhteisössä.⁶⁷¹

Kun asioista ei voinut puhua, niistä täytyi kirjoittaa. ”Loru vuosikymmenten takaa” kuvasi Hilkan kymmenien vuosien takkaa, joka aiheutui hetken mielijohteesta tehdystä päätöksestä:

*Siirryin syntymäsihoilta
lähdin hurja kulkemahan
maailmalle samoamahan
vaivainen vaeltamahan
tuonne Saksan mantereelle
veräjälle maan vierahalle*

*Vuodet vierä maailmalla
rinnassani kodin kaipuu
viehätys myös vieraan maan
matkalla se haipuu*

*Sieltä lähdin maamon maille
lapseni rinnalla lepäsi
kultakutri uinaeli*

*Enpäs, en nuorempana
en mä uskonut olisi
jos olis sata sanonut
tuhat kieltä kertoellut
näistä juoruille joutuvani
niille ainaiseks pääseväni*

*Sotkut on aina päälle päässeet
juorat joutuneet koteihin⁶⁷²*

⁶⁷¹ Hilkan kirje AH:lle.

⁶⁷² Hilkan kirje AH:lle.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tämä tutkimus kertoo siitä, miten maailmansota ja kansallissosialismi vaikuttivat yksilön elämään ja millä tavoin sen keskelle joutuneet naiset yrittivät eri keinoin elää arkipäiväänsä ja selvitä sodan oloissa. Heidän valintojensa ja kokemuksensa kautta avautuu monta erilaista sodan näyttämöä: sotaa käyvän Suomen saksalais-suomalainen kotirintama, luhistuva ja tuhoon tuomittu Saksa, miehitetty Norja ja lopuksi sodan hävinnyt, miehitetty Kolmas valtakunta. Naisten kokemukset näissä vaihtelevat äärimmäisestä kurjuudesta ”ihanimpaan aikaan elämässä”.

Naiset kehittivät joukon erilaisia selviytymisen keinoja, joista kuitenkin yksi kulkee läpi koko tutkimuksen. Se on palkkatyö, jota hyvin usein tehtiin sotavoimille ja -taloudelle. Yhteinen sotatila Saksan kanssa Suomessa muodosti keskinäisen riippuvuussuhteen Saksan sotakoneiston ja yksilön välille. Suomen sodanjohto pyrki yhteisymmärrykseen ja -työhön saksalaisen ”aseveljen” kanssa ja Saksan armeijalla oli vastaavasti tarve käyttää paikallista työvoimaa laajasti hyväkseen. Tästä seurasi houkuttelevien paikallisten työmarkkinoiden syntyminen Pohjois-Suomeen. Ne suosivat sodan vuoksi erityisesti naisia ja varsinkin naimattomat tai perheettömät pystyivät joustavasti hyödyntämään tätä asiantilaa. Suomalaisten viranomaisten työvoiman kontrolliyritykset olivat laimeita ja sekä Saksan armeija että naiset välttelivät tai suorastaan uhmasivat määräyksiä, jotta työnteko saksalaisille onnistuisi. Saksan armeija tarvitsi ja käytti naisia niihin tehtäviin, jotka perinteisesti kuuluivat kodin piiriin, perheen naisille tai naispuolisille palvelijoille. He pyykkäsivät, parsivat, siivosivat ja kokkasivat sekä somistivat upseerien ruokapöydät kukkasilla ja valkeilla pöytäliinoilla. Konttoreissa naiset tekivät heille tyypillisiä tehtäviä, mutta varsin vaatimattomallakin kielitaidolla nuori nainen saattoi päästä palkkatuloihin, joihin hänellä muussa tilanteessa ei olisi ollut mahdollisuutta. Pala palata saksalaisille työskentelevien naisten elämänpiiri saksalaistui, kun työ- ja vapaa-aika alkoivat kietoutua yhä enemmän saksan kielen ja kulttuuriin sekä väistämättömästi myös kansallissosialistisen ideologian ympärille.

Sotilaallinen maskuliinisuuskulttuuri salli miehille sukupuolisuhteita myös sotaretkellä, mihin myös kansallissosialistisen puolueen väestöpolitiikan innoittama, uusi seksuaalimoraali saattoi kannustaa. Puolue yritti kumota kahta länsimaiseen kristilliseen traditioon kuuluvaa normia: lasten avioliitossa syntymistä ja miesten yksiavioisuutta. Aineiston naisten kokemusten perusteella tässä myös jossain määrin onnistuttiinkin. Saksan rotu- ja väestöpoliittiset säädökset sekä sotatila tekivät myös saksalaisten miesten ja suomalaisten naisten avioliiton solmimisen erittäin vaikeaksi. Tästä aiheutui avioliittoa harkitsevien, kihlautuneiden ja lasta odottavien suma, joka alkoi sotaliittolaisuuden katkeamisen seurauksena purkautua niin, että osa naisista päätti lähteä maasta. Saksalainen mies toimi usein aktiivisesti

naisen lähdön puolesta ja joko pyytämällä tai painostamalla sai naisen vielä harkitsevan mielen taivuteltua puolelleen. Naisten kertomuksista nousee kuva saksalaisesta sotilaasta, joka heti Suomeen saavuttuaan toimi myös aktiivisesti löytääkseen naisystävään. Karski kenraali halusi jopa sirkeän tarjoilijansa seuraavan häntä ja kyynelehti, kun eron hetki oli käsillä. Kutsun tätä miesten käytöstä emotionaaliseksi ankkuroitumiseksi. Sillä oli suuri vaikutus naisten elämään ja päätöksiin niin sodan aikana kuin sen jälkeenkin.

Hitlerin Saksa ja sen sotavoimat olivat varsinkin sodan viimeisen vuoden aikana yhä enemmän ja enemmän riippuvaisia naisten työpanoksesta ja alkaneet hyödyntää naisia, niin saksalaisia kuin vierasmaalaisiakin sodan tarpeisiin. Suomalaisia naisia sekä houkuteltiin että pakotettiin liittymään armeijan huoltojoukkoihin ja värvättiin mukaan SS-järjestön toimintaan. Aikaisempiin kokemuksiinsa perustuen naiset eivät astuneet täysin tuntemattomaan. Saksalaisen propagandan värittämä ja suomalaisen sensuurin pehmentämä ilmapiiri loi naisille osittain valheellisen odotushorisontin ja turvallisuuden tunteen, joka vaikutti heidän päätökseensä lähteä. Kuitenkin naisten lähtömotiivien tarkastelu paljastaa useiden samanaikaisten tekijöiden vaikutuksen ja sota-aikaa elävien naisten ja miesten arkipäivän poikkeuksellisen ja kompleksisen luonteen. Pelko siitä, että kotimaa ei enää olisi fyysisesti turvallinen paikka sen jälkeen, kun Saksan armeija poistuisi maasta, oli merkittävä taustatekijä naisten päätöksissä. On myös muistettava, että osa naisista lähti vasten tahtoaan tai saksalaisten lupauksiin luottaen.

Kun naiset olivat ylittäneet rajan Kolmanteen valtakuntaa, muuttui myös suhtautuminen heihin: he olivat nyt Valtakunnan vierstyövoimaa, jolta odotettiin ehdotonta tottelevaisuutta ja mukautumista jopa henkeä uhkaavissa tai surkeissa olosuhteissa. Norjaan jääneiden naisten kokemus poikkesi kuitenkin Saksaan menneiden vastaavasta sekä heidän arkipäivänsä että kotiuttamisprosessinsa suhteen. Saksassa naisia määrättiin työhön erityisesti sotateollisuuteen ja ilmatorjunnan huoltojoukkoihin. Mukautuminen kontrolliin ja kuuliaisuus olivat olennaisia selviytymisen keinoja, mutta naiset pystyivät myös itse jonkin verran vaikuttamaan olosuhteisiinsa joko järjestelmän ehdoilla tai sitä uhmaten, vaikka viimeksi mainittu saattoi merkitä hyvin ankaria rangaistuksia. Naiset tekivät kuitenkin omapäisiä ratkaisuja luhistuvan diktatuurinkin keskellä. Tavallisin omapäisyyden muoto oli karkaaminen työpaikalta, jos olosuhteet niin vaativat, mutta naiset kehittivät monia muitakin omapäisyyden muotoja. Naiset jäivät muiden suomalaisten naisten joukkoon eivätkä menneet tulevien appivanhempiensä luokse tai muuttivat pois näiden luota. He myös sepittivät tarinoita viranomaisille, avasivat suljettuja kirjekuoria, pukeutuivat sotilaiksi salatakseen henkilöllisyytensä sekä saattoivat uhmata kansallissosialismin vaatimaa käytöstä. He eivät olleet pelkästään kansallissosialismin uhreja, vaan yrittivät erittäin vaikeissakin olosuhteissa etsiä ratkaisuja.

Maailmansodan päättyminen ei johtanut militarisoituneen yhteiskunnan otteen purkautumiseen Saksassa, vaan usealle naiselle se merkitsi jälleen

kerran armeijoiden huoltojoukkoihin liittymistä, jopa samalle kasarmille samoihin työtehtäviin palkautumista. Naiset myös osittain hyötyivät näistä uusista työmahdollisuuksista, joiden avulla selviäminen arkipäivän puutteesta ja ahdingosta oli helpompaa. He solmivat myös uusia seurustelusuhteita liittoutuneiden sotilaiden kanssa. Naisten kokemukset osoittavat kuitenkin, miten miehitysjoukkojen edustama materiaallinen, sosiaalinen ja emotionaalinen turvaverkko oli hatara ja naisten oli sopeuduttava lyhytaikaisiin työsuhteisiin ja joukkojen kotiuttamisesta johtuvaan työttömyyteen. Työtehtävät pysyivät hyvin samankaltaisina kuin saksalaisten töissä.

Paluu kotimaahan oli miehitystä Saksasta vaikeaa. Suomen viranomaiset olivat selvillä Saksassa olevien naisten ja heidän lastensa tilanteesta DP-leireillä, mutta sisä- ja ulkopoliittinen ilmapiiri Suomessa toimi heidän avustamistaan vastaan. Saatta myös olla, että sukupuolella oli merkitystä, sillä Valtiollinen poliisi leimasi raporteissaan naisia siveellisesti kyseenalaisiksi ja tämä käsitys levisi raporttien kautta viranomaisten keskuuteen. Naisten palkkatyöstä liittoutuneiden armeijoille ei löytynyt mainintoja viranomaisten kirjeenvaihdossa. Naisten asemaa miehityksessä Saksassa vaikeutti myös liittoutuneiden luokittelujärjestelmä, jossa Saksan entisten sotaliittolaisten kansalaiset koettiin epäilyttävinä. Miehitysviranomaisten kaksinaismoraali oli silmiinpistävää: samaan aikaan kuin suomalaisia naisia poistettiin DP-leireiltä tai heidän avunpyyntöjään ei kuunneltu, palkattiin naisia runsaasti armeijan tarpeisiin. Entisen vihollismaan kansalaiseksi luokiteltu suomalainen nainen, jonka maastapoistumislupa vaati useita turvallisuustarkastuksia, saattoi toisaalta työskennellä miehitysviranomaisten poliittisen luotettavuuden tutkinnassa sihteerinä. Ilman Ruotsin Punaisen Ristin apua sekä Suomen Tukholman lähetystön väsymätöntä parivaljakkoa, lähettiläs G. A. Gripenbergiä ja lähetystösihteerä Reino Palasta, olisi naisten paluu kotiin ollut huomattavasti vaikeampaa. Koti-ikävä, turhauttava poistumislupien odottelu ja arkipäivän kurjuus sai jotkut naiset tarttumaan myös uudelleen jo kerran kokeiltuun omapäisyyteen, kun he ylittivät rajan luvattomasti myös palatessaan takaisin kotimaahan.

Ennen kaikkea naisten kokemukset osoittavat, miten dramaattisesti sota ja kansallissosialismin kaltainen diktatuuri voi vaikuttaa aivan tavallisten ihmisten yksityiseen elämäänpiiriin. Ne eivät ainoastaan vaurioita ja muuta arkipäivää sodan aikana, vaan vaikutukset jatkuvat kauas sodan yli sosiaalisiin ja emotionaalisiin suhteisiin, valtioiden rajojen yli ja eri elämänalueisiin. Ne kertovat lisäksi siitä, miten suuri on ihmisen halu selviytyä ja jatkaa elämäänsä, kunhan vain on toivoa paremmasta.

”Hukutettu tyttö” ja sen merkitys

Tämä tutkimus ei varsinaisesti käsittele tarinaa saksalaisten hukuttamista naisista, mutta esitän kuitenkin lopuksi muutaman sanan tästä edelleenkin elävästä tarinasta. Kuten jo alussa mainitsin, mikään ei naisten omista

kertomuksissa viittaa siihen, että tällaista olisi tapahtunut. Kuitenkin erään naisen kuulusteluissa kertoma kohtaaminen suomalaisten merimiesten kanssa antoi minulle johtolangan, joka vei tämän tarinan alkulähteille. Seitsemän naista oli paljastunut salamatkustajiksi suomalaisessa laivassa matkalla kotiin ja naiset vietiin laivan kannelle. Siellä eräs vanhahko merimies ilmoitti naisille, että naisista, joita hän nimitti saksalaisten käsipyyhkeiksi, he kyllä tekisivät helposti selvää ja tämä tapahtuisi heittämällä naiset mereen. Merimiestarinoiden ja taikauskon mukaan naiset tuovat epäonnea laivoilla ja tarina naisten mereen heittämisestä on syntynyt jo keskiajalla. Sen mukaan Sir John Arundelin miehet olivat joulukuussa 1379 ottaneet naisia mukaan laivaansa. Naisten joukossa oli myös väkisin mukaan otettuja leskiä, naimisissa olevia ja jalosyntyisiä nuoria naisia läheisestä luostarista. Matkan aikana puhkesi voimakas myrsky, jonka ajateltiin johtuvan naisten läsnäolosta laivalla. Naiset heitettiin mereen ja hukutettiin siinä toivossa, että se lauhduttaisi meren.⁶⁷³ Suomalainen tarina on tulkintani mukaan eräs versio tästä tarinasta. Sen syntyyn on lisäksi vaikuttanut sotatila, joka helposti synnyttää erilaisia tarinoita, sekä naisten joskus salaperäinen katoaminen. Saksalainen mies oli helppo ulkoistaa tarinan roistoksi.

”Hukutettu tyttö” on kulttuurinen konstruktio, mutta sen symbolista merkitystä kansakunnan tottelemattomana tyttönä ei voi kiistää. Naiset kuuluvat kansakuntaan eikä heidän sovi lähteä omille teilleen, varsinkaan kansakuntaan kuulumattoman miehen matkaan ja juuri silloin, kun ”omat” miehet palaavat sodasta kotiin. Tarinan pysyvyys ja siirtyminen sukupolvelta toiselle viittaa verhottuun varoitukseen: näin käy naisille, jotka lähtevät vieraan miehen matkaan. Suomalaisen sodan ”suureen kertomukseen” yhtenäisestä kansasta, joka urheasti taisteli ylivoimaa vastaan, nämä naiset eivät sopineet eivätkä mahtuneet.

⁶⁷³ Kertomus on esitetty mm. Suzanne J. Stark, *Female Tars: Women Abroad Ship in the Age of Sail*. Naval Institute Press 1996.

7 LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

EK-Valpo I

Saksalainen sotaväki Suomessa

Valpo II

Pääosaston kuulustelupöytäkirjat 1945–1948

Asiamapit (amp):

Sodan seurauksena ulkomaille internoidut suomalaiset

Palaavien suomalaisten leiri

Sodan seuraukset /Hangon leiri

Palaavien suomalaisten leirin arkisto

Kuulustelupöytäkirjat

Yhteysesikunta Roin arkisto

Eversti Willamon raportit päämajaan 1941–1944

Suomen Punaisen Ristin arkisto

Tiedustelut; Ulkomailla oleskelevat suomalaiset loka-joulukuu 1944

Kirjeenvaihto 1948

Riksarkivet (RA), Oslo

Abteilung Lebensborn:

Henkilömapit

Rekisterikirja

Organisation Todt:

Mütterheim Stalheim der Gruppe Lebensborn

Mütterheim Godthaab

Internationaler Suchdienst, Bad Arolsen

DP-kortit

United Nations Archives and Records Centre (UNA), New York

UNRRA

Verkkolähteet

Der Erste Zug. A Heer Living History. Vincent Milano: Wehrmacht Brothels <http://www.dererstezug.com/WehrmachtBrothels.htm>. Haettu 6.11.2014.

Calvin College German Propaganda Archive. Faith and Action (käännös Helmut Stellracht; Glauben und Handeln) <http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/glauben.htm>. Haettu 2.2.2015.

Hans Günther: Die Kleine Rassenkunde des Volkes <https://www.scribd.com/document/103022442/Guenther-Hans-Kleine-Rassenkunde-Des--Volkes-1933-88-S-Text>. Haettu 18.6.2016.

Gerald McSwiggan: The Doctrine of Blut und Boden http://cghs.dadeschools.net/ib_holocaust2001/Ideology_Death/blutandboden.htm. Haettu 5.1.2008.

Calvin College, German Propaganda Archive. Joseph Goebbelsin puhe <http://research.calvin.edu/remam-propaganda-archive/goeb36.htm>. Haettu 28.5.2015.

Wikipedia, Venäjän vapautusarmeija http://fi.wikipedia.org/wiki/Ven%C3%A4j%C3%A4n_vapautusarmeija. Haettu 19.8.2015.

Richard Darré: Neuadel aus Blut und Boden <https://archive.org/details/Darre-Richard-Neuadel-aus-Blut-und-Boden>. Haettu 28.8.2016.

Suomen sodissa 1939–1945 menehtyneet <http://kronos.narc.fi/menehtyneet/>. Haettu 4.3.2017.

Gedenkstätten Forum. Natalia Jeske: Das KZ-Aussenlager Barth http://www.gedenkstaettenforum.de/nc/gedenkstaetten-rundbrief/rundbrief/news/das_kz_aussenlager_barth/. Haettu 23.9.2016.

Saksan Punainen Risti toisen maailmansodan aikana <http://www.rothenburg-unterm-hakenkreuz.de/das-deutsche-rote-kreuz-waehrend-des-nationalsozialismus-willfaehrig-dem-regime-gedient-das-internationale-rote-kreuz-getauscht-und-der-ss-millionenkredite-gegeben/>. Haettu 2.11.2017.

Earl G. Harrisonin raportti presidentti Trumanille <https://www.ushmm.org/exhibition/displaced-persons/resource1.htm>. Haettu 11.12.2016.

SS-julkaisun englanninkielinen käännös ”SS Race Theory and Mate Selection Guidelines” <https://archive.org/details/SSRaceTheory>. Haettu 4.5.2016.

Saksan asevoimien lentotukikohdat Suomessa http://geocities.ws.finnmilpge/fmpg_lwairfields.html. Haettu 2.6.2014.

Suulliset lähteet, haastattelut ja muut tiedonannot

Antero Uiton esitelmä Suomen Sotahistoriallisessa Yhdistyksessä 30.11.2011.

Risto Rytin radiopuhe 26.6.1941, nauhoitus, Yle Elävä arkisto.

Marjan haastattelu, kirjoittajan hallussa. 9.2.2007.

Paulan haastattelu, kirjoittajan hallussa. 15.8.2007.

Hilkan haastattelu ja kirje, kirjoittajan hallussa. 12.1.2008.

Katrin haastattelu 1991, litterointi kirjoittajan hallussa.

Kirjeitä ja sähköposteja

Tutkimuskirjallisuus

Ahlbäck, Anders: Mitä miehen on kestettävä. Kokemuksia suomalaisesta sotakoulutuksesta 1920- ja 1930-luvuilta sukupuolihistorian valossa. Teoksessa Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodasta, toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva Kustannus 2006.

Ahonen, Pertti, Corni, Gustavo, Kochanowski, Jerzy, Schulze, Rainer, Stark, Tamás ja Stelzl-Marx, Barbara: People on the Move: Forced Population Movements in Europe in the Second World War and Its Aftermath. Berg 2008.

Ahto, Sampo: Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944–1945. Karisto 1980.

Ansa, Heikki: Höckert ja hänen seuraajansa. Vuosisata palvelua Kemin satamassa. Kemi Shipping Oy 1994.

Beever, Anthony: Berliini 1945. WSOY 2002.

Biddiscombe, Perry: The SS Hunter Battalions. The Hidden History of the Nazi Resistance Movement 1944–45. The History Press 2006.

Biddiscombe, Perry: Dangerous Liaisons: The Anti-Fraternization Movement in the U.S. Occupation Zones of Germany and Austria, 1945–1948. Journal of Social History 2001/34:3.

Brauerlich, Annette: "Fräuleins" und GIs. Geschichte und Filmgeschichte. Stroemfeld Verlag 2006.

Bridenthal, Renate, Grossman, Atina ja Kaplan, Marion (toim.): When Biology Became Destiny. Women in Weimar and Nazi Germany. New Feminist Library. Monthly Review Press 1984.

Bunting, Madeleine: The Model Occupation. The Channel Islands under German Rule 1940–1945. Harper Collins 1995.

Cohen, Daniel G: Between Relief and Politics: Refugee Humanitarianism in Occupied Germany 1945–1946. Journal of Contemporary History Vol 43:3, 2008.

Conley Ruffner, Kevin: Luftwaffe Air and Ground Crew 1939–1945. Osprey Publishing 1990.

Crew, David F: Alltagsgeschichte: A New Social History "From below"? Central European History, 1989:22/3-4.

- Darré, Richard: Neuadel aus Blut und Boden, 1930. J. S. Lehmannns Verlag 1930.
- Diamond, Hanna: Women and the Second World War in France 1939–1948. Choices and Constrains. Pearson Education 1999.
- Diederichs, Monika: Kinderen van Duitse militairen in Nederland 1941–1946. Een verborgen leven. Aspekt 2012.
- Diedrichs, Monika; Wie gehoren wordt moet still zitten: de omgang van Nederlandse meisjes met Duitse militairen. Aspekt 2015.
- Drolshagen, Ebba D: Wehrmachtskinder: Auf der Suche nach dem nie gekannten Vater. Droemer 2005.
- Drohshagen, Ebba D: Nicht ungeschoren davonkommen. Das Schicksal der Frauen in der besetzten Ländern, die Wehrmachtssoldaten liebten. Propyläen Taschenbuch 2000.
- Eley Geoff: The History of Everyday Life. Teoksessa Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life, toim. Alf Lüdtke. Princeton University Press 1995.
- Enloe, Cynthia: Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives. University of California Press 2000.
- Ericson, Kjersti ja Simonsen, Eva: Krigsbarn i fredstid. Universitetsforlaget 2005.
- Ericsson, Kjersti ja Simonsen, Eva (toim.): Children of World War II. The Hidden Enemy Legacy. Berg 2005.
- Evans, Richard J: The Third Reich at War. The Penguin Press 2009.
- Fussell, Paul: Wartime. Understanding and Behaviour in the Second World War. Oxford University Press 1989.
- Gatrell, Peter: Trajectories of Population Displacement in the Aftermaths of Two World Wars. Teoksessa The Disentanglement of Populations. Migration, Expulsion and Displacement in Post-War Europe, 1944–9, toim. Jessica Reinisch ja Elizabeth White. Palgrave Macmillan 2011.
- Gildea, Robert: Marianne in Chains. In Search of the German Occupation 1940–1945. Pan Books elektroninen versio.
- Grau, Günther: Homosexualität in der NS-Zeit: Dokumente einer Diskriminierung und Verfolgung. Fischer Taschenbuch Verlag 2004.
- Günther, Hans F. K: Kleine Rassenkunde des deutschen Volkes 1933.
- Haavio-Mannila, Elina, Peltonen, Eeva ja Raitis, Riikka (toim.): Naisten Aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa. WSOY 1993.
- Hachtmann, Rüdiger: Industriearbeiterinnen in der deutschen Kriegswirtschaft 1936 bis 1944/45. Geschichte und Gesellschaft 19:1993.
- Hagemann, Karen: Home/Front. The Military, Violence and Gender Relations in the Age of the World Wars. Teoksessa Home/Front. The Military, War and Gender in Twentieth-Century Germany, toim. Karen Hagemann ja Stefanie Schüler-Springorum. Berg 2002.
- Heikkinen, Kaija: Yksin vai yhdessä? Rintamanaisten monta sotaa. Kultaneito X. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura 2012.
- Heineman, Elizabeth D: What Difference Does a Husband Make? Women and Marital Status in Nazi and Postwar Germany. University of California Press 1999.
- Hentilä, Marjaliisa: Keikkavaaka ja koussikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalvelu-aikaan. Edita 1999.
- Herbert, Ulrich: Der "Ausländereinsatz" in der deutschen Kriegswirtschaft 1939–1945. Teoksessa Zum Arbeit Gezwungen: Zwangsarbeit in

- Deutschland 1940–1945, toim. Rimco Spanjer, Diete Oudeshuijs ja Johan Meijer. Edition Temmen 1999.
- Herbert, Ulrich (toim.): Europa und der "Reichseinsatz". Ausländische Zivilarbeit und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938–1945. Klartext 1991.
- Herzog, Dagmar: Die Politisierung der Lust. Sexualität in der deutschen Geschichte des 20. Jahrhunderts. Siedler Verlag 2005.
- Herzog, Dagmar: Sexuality, Memory, Morality. *History & Memory* 17:1&2, 2005.
- Hitchcock, William I: The Bitter Road to Freedom. 2009.
- Homze, Edward L: Foreign Labour in Nazi Germany. Princeton University Press 1967.
- Huber, Florian: Lupaathan tappaa itsesi. Kansan perikato kolmannessa valtakunnassa. Atena 2016.
- Hytönen, Kirsi-Maria ja Koskinen-Koivisto, Eerika: Johdanto: miehet ja naiset suomalaisessa palkkatyössä ja sen tutkimuksessa. Teoksessa Työtä tekee mies, nainen, toim. Kirsi-Maria Hytönen ja Eerika Koskinen-Koivisto. Väki Voimakas 24. Työväen ja perinteen tutkimuksen seura 2011.
- Hytönen Kirsi-Maria: "Ei elämäni lomia mahtunut." Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleerakennuksen aikana. Kultaneito XIII. Suomen Kansatietouden Tutkijain Seura 2014.
- Jay, Martin: Songs of Experience. Modern American and European Variations on a Universal Theme. University of California Press Berkeley 2006.
- Jokinen, Jaakko: Saksan sotavoimien oleskelu Lapissa 1940–1945 ja sen paikalliset seuraukset. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1969.
- Junila, Marianne: Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkaiselo Pohjois-Suomessa 1941-1944. *Bibliotheca Historica* 61, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000.
- Junila, Marianne: Isä: "Saksalainen sotilas". Teoksessa Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta., toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva Kustannus 2006.
- Kalela, Jorma: Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus 2000.
- Kershaw, Ian: The End. Hitler's Germany 1944–1945.
- Kim, Sung-Kee: Die Realität der Zwangsarbeit. Teoksessa Zum Arbeit Gezwungen: Zwangsarbeit in Deutschland 1940–1945, toim. Rimco Spanjer, Diete Oudeshuijs ja Johan Meijer. Edition Temmen 1999.
- Kivimäki, Ville: Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa. Teoksessa Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta, toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva Kustannus 2006.
- Knigge, Volkhard, Lüttgenau, Rikola-Gunnar ja Wagner, Jens-Christian (toim.). Zwangsarbeit. Die Deutschen, die Zwangsarbeiter und der Krieg. Begleitband zur Ausstellung im LWL-Industriemuseum Zeche Zollern, Stiftung Gedenkstätten Buchenwald und Mittelbau-Dora. Klartext 2012.
- Kochavi, Arieh J: Post-Holocaust Politics: Britain, the United States & Jewish Refugees, 1945–1948. University of North Carolina Press 2001.
- Kontinen, Ville: Lemmestä, pelosta ja pakostakin. Suomalaisnaisten motiivit saksalaisjoukkojen mukaan lähtemiselle syksyllä 1944. Teoksessa Saksalaisten ja neuvostosotilaiden lapset Suomessa, Norjassa, Tanskassa, Itävallassa, Puolassa ja Itä-Karjalassa. Ulkomaalaisten sotilaiden lapset Suomessa 1940–1948. Osa II. Toim. Lars Westerlund. Nord Print 2011.

- Kramer, Nicole: "Kämpfende Mütter" und "gefallene Heldinnen" – Frauen im Luftschutz. Teoksessa Deutschland im Luftkrieg. Geschichte und Erinnerung, toim. Dietmar Süß. Zeitgeschichte im Gespräch, Band 1. R. Oldenburg Verlag München 2007.
- Kramer, Nicole: Volksgenossinnen an der Heimatfront. Mobilisierung, Verhalten, Erinnerung. Vandenhoeck & Ruprecht 2011.
- Lappalainen, Niilo: Aselevon jälkeen. WSOY 1997.
- Latzel, Klaus: Vom Kriegserlebnis zur Kriegserfahrung. Theoretische und methodische Überlegungen zur erfahrungsgeschichtlichen Untersuchung von Feldpostbriefen. Militärgeschichtliche Mitteilungen 56:1997.
- Lembeck, Andreas (yhteistyössä Klaus Wesselsin kanssa): Befreit aber nicht in Freiheit. Displaced Persons im Emsland 1945–1950. Edition Temmen 1997.
- Leskinen, Suvi: Nainen, kansalaisuus ja suomalais-saksalainen aseveljeys. Naiskansalaisuus syksyn 1941 suuressa seksuaalimoraalikeskustelussa. Poliittisen historian pro gradu -työ, Helsingin yliopisto 2007.
- Leuschner, Egon: Nationalsozialistischer Fremdvolkpolitik. Rassenpolitische Amt der NSDAP 1942.
- Levi, Giovanni: Microhistory and the Recovery of Complexity. Teoksessa Historical Knowledge: In Quest of Theory, Method and Evidence, toim. Susanna Fellman ja Marjatta Rahikainen. Cambridge Scholars Publishing 2012.
- Lilienthal, Georg: Der Lebensborn e.V. Ein Instrument nationalsozialistischer Rassenpolitik. Fischer Taschenbuch Verlag 2008.
- Lounaja, Irja: Rakas syntipukki. Minun saksalainen sotani. WSOY 2002.
- Lüdtke, Alf: What is the History of Everyday Life and Who Are Its Practitioners? Teoksessa The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life, toim. Alf Lüdtke. Princeton University Press 1995.
- Lähtenmäki, Maria: Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikojä. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945. Suomen Historiallinen Seura 1999.
- MacDonogh, Giles: After the Reich: Brutal History of Allied Occupation. Basic Books 2007.
- Maubach, Franka: Die Stellung halten. Kriegserfahrungen und Lebensgeschichten von Wehrmachthelferinnen. Vandenhoeck & Ruprecht 2009.
- Micheler, Stefan: Homophobic Propaganda and the Denunciation of Same-Sex-Desiring Men under National Socialism. Teoksessa Sexuality and German Fascism, toim. Dagmar Herzog. Berghahn Books 2005.
- Mühlhauser, Regina: Eroberungen. Sexuelle Gewalttaten und intime Beziehungen deutscher Soldaten in der Sowjetunion, 1941–1945. Hamburger Edition 2010.
- Nevala-Nurmi, Seija-Leena: Perhe maanpuolustajana. Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944. Tampereen yliopisto 2012.
- zur Nieden Susanne, Erotic Fraternalization. The Legend of German Women's Quick Surrender. Teoksessa Home/Front. The Military, War and Gender in Twentieth-Century Germany, toim. Karen Hagemann ja Stefanie Schüler-Springorum. Oxford, Berg 2002.
- Nolzen, Armin: Inklusion und Exklusion im "Dritten Reich". Teoksessa Volksgemeinschaft. Neue Forschungen zur Gesellschaft des

- Nationalsozialismus, toim. Frank Bahor ja Michael Wildt. Fischer Verlag 2009.
- Norz, Ludwig ja Picaper, Jean-Paul: Die Kinder der Schande. 2005.
- Olsen, Kåre: Krigens barn. De norske krigsbarna og deres mødre. Aschehoug 1998.
- Olsen, Kåre: Vater: Deutscher. Das Schicksal der norwegischen Lebensbornkinder und ihrer Mütter von 1940 bis heute. Campus Verlag 2002.
- Olsen, Kåre: Under the Care of Lebensborn: Norwegian War Children of the World War II. Teoksessa Children of World War II. The Hidden Enemy Legacy, toim. Kjersti Ericsson ja Eva Simonsen. Berg 2005.
- Olsson, Pia: Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa. Otava 2005.
- Overy, Richard: The Third Reich. A Cronicle. Quercus 2010.
- Overy, Richard: The Bombing War. Europe 1939–1945. Penguin Books 2013.
- Paananen, Wellamo: Lottana lippusiimassa. Muistoja Wehrmachtin Lapin esikunnasta. Atena 1998.
- Peltonen, Eeva: Miten kotirintama kesti – miten siitä kerrotaan. Teoksessa Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa, toim. Riikka Raitis ja Elina Haavio-Mannila. WSOY 1993.
- Peltonen, Matti: The Method of Clues and History Theory. Teoksessa Historical Knowledge: In Quest of Theory, Method and Evidence, toim. Susanna Fellman ja Marjatta Rahikainen. Cambridge Scholars Publishing 2012.
- von Plato, Alexander ja Leh, Almut: "Ein unglaublicher Frühling". Erfahrenen Geschichte im Nachkriegsdeutschland 1945–1948. Bundeszentrale für politische Bildung 1997.
- Pohjonen, Juha: Maanpetturin tie: maanpetoksesta Suomessa vuosina 1945–1972 tuomitut. Otava 2000.
- Pohjonen Juha: Suojelupoliisi – sisäisen turvallisuuden takaaja. Teoksessa Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta, toim. Matti Simola ja Tuulia Sirviö. Gummerus 1999.
- Proudfoot, Malcolm: European Refugees 1939–1952: A Study in Forced Population Movement. Faber and Faber 1957.
- Rahikainen, Marjatta: Arbete eller skola? Om minderårigas arbete i Finland under mellankrigstiden. Historisk Tidskrift för Finland 3:81/1996.
- Randolph Higonnet, Margaret, Jensen, Jane, Michel, Sonya ja Collins, Weitz Margaret (toim.): Behind the Lines. Gender and the two World Wars Yale Univerity Press 1987.
- Randolph Higonnet, Margaret ja. Higonnet, Patrice L.-R: The Double Helix. Teoksessa Behind the Lines. Gender and the Two World Wars, toim. Margaret Randolph Higonnet, Jane Jenson, Sonya Michel ja Margaret Collins Weits, Yale University Press 1987.
- Rass, Christoph: "Volksgemeinschaft" und "Wehrgemeinschaft". Teoksessa "Volksgemeinschaft" als soziale Praxis. Neue Forschungen zur NS-Gesellschaft vor Ort, toim. Dietmar von Reeken ja Malte Thiessen. Ferdinand Schöningh 2013.
- Reinisch, Jessica: Internationalism in Relief, The Birth (and Death) of UNRRA. Teoksessa Post-war Rconstruction in Europe. International Perspectives, 1945–1949, toim. Mark Mazower, Jessica Reinisch ja David Feldman. Past & Present Supplement 6/2011.

- Rentola, Kimmo: Punaisen Valpon synty. Teoksessa Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta, toim. Matti Simola ja Tuulia Sirviö. Gummerus 1999.
- Richtheft des Oberkommandos der Wehrmacht. Der deutsche Soldat und die Frau aus fremden Volkstum. Heft 1, Berlin 1943.
- Roper, Michael: Slipping Out of View: Subjectivity and Emotion in Gender History. *History Workshop Journal* 59/2005.
- Steege, Paul, Stuart Bergerson, Andrew, Healey, Maureen ja Swett, Pamela E: The History of Everyday Life: A Second Chapter. *Journal of Modern History* 80:2008.
- Saraste, Erja: Talvisodan kotirintama. Tuntemattomien naisten sota. Teoksessa Tuntematon talvisota. Suomi 1939–1940, toim. Tuija Hietaniemi ja Leena Riska. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos, Yliopistopaino 1989.
- Schmitz-Köster, Dorothee: "Deutsche Mutter, bist du bereit..." Alltag im Lebensborn. Aufbau Taschenbuch Verlag 2004.
- Schmitz-Köster, Dorothee: A Topic for Life; Children of German Lebensborn Homes. Teoksessa Children of World War II. The Hidden Enemy Legacy, toim. Kjersti Ericsson ja Eva Simonsen. Berg 2005.
- Schwarze Gisela: Kinder, die nicht zählten. Ostarbeiterinnen und ihre Kinder im zweiten Weltkrieg. Klartext 1997.
- Scott, Joan W: Rewriting History. Teoksessa Behind the Lines. Gender and the Two World Wars, toim. Margaret Randolph Higonnet, Jane Jenson, Sonya Michel ja Margaret Collins Weits. Yale University Press 1987.
- Scott, Joan W: Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *American Historical Review* 91:5/1986.
- Scott, Joan W: The Evidence of Experience, *Critical Inquiry* 17:4/1991.
- Seidler, Franz W: Blitzmädchen. Die Geschichte der Helferinnen der deutschen Wehrmacht. Bernard & Graefe Verlag 1996.
- Shepard, Ben: The Long Road Home. The Aftermath of the Second World War. Vintage 2011.
- Sigmund, Anna Maria: "Das Geschlechtsleben bestimmen wir". Sexualität im Dritten Reich. Wilhelm Heyne Verlag 2009.
- Soukola, Timo: Riistorauhaa rikkomassa. Suomen Merimies-unionin ja sen edeltäjän vaiheita 1905–2000. Otava 2003.
- Spoerer, Mark: Zwangsarbeit unter dem Hakenkreuz. Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und Häftlinge in Dritten Reich und im besetzten Europa 1939–1945. Deutsche-Verlags-Anstalt 2001.
- Spoerer Mark: Die Soziale Differenzierung der Ausländischen Zivilarbeiter. Teoksessa Das Deutsche Reich, und der Zweite Weltkrieg, Band 9, Zweiter Halbband, toim. Militärgeschichtlichen Forschungsamt. Deutsche Verlags-Anstalt München 2005.
- Suzanne J. Stark, *Female Tars: Women Abroad Ship in the Age of Sail*. Naval Institute Press 1996.
- Steel, Tytti: Sataman Helmi. Sukupuolen risteävät erot satamatyöntekijän muistelukerronnassa. Teoksessa Työtä tekee mies, nainen. Toim. Kirsi-Maria Hytönen ja Eerika Koskinen-Koivisto. Väki Voimakas 24. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Bookwell 2011.
- Steinbacher, Sybille: Differenz der Geschlechter? Chancen und Scharanken für die "Volksgenossinnen". Teoksessa Volksgemeinschaft. Neue Forschungen zur Gesellschaft des Nationalsozialismus, toim. Frank Bajohr ja Michael Wildt. S. Fischer Verlag 2009.

- Stellrecht, Helmut: Glauben und Handeln. Ein Bekenntnis der jungen Nation, Zentralverlag der NSDAP 1943.
- Summerfield, Penny: Reconstructing Women's Wartime Lives. Discourse and Subjectivity in Oral Histories of the Second World War. Manchester University Press 1998.
- Suoranta, Anu: Halvennettu työ: pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä. Vastapaino 2009.
- Taylor, Lynne: 'Please report only true nationalities': The Classification of Displaced Persons in Post-Second World War Germany and its Implications. Teoksessa Survivors of Nazi Persecution in Europe after the Second World War. Landscapes after Battle, Volume 1, toim. Suzanne Bardgett, David Cesarini, Jessica Reinisch ja Johannes-Dieter Steinert. Vallentine Mitchell, 2010.
- Teräs, Kari: Arjessa ja liikkeessä: verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880–1920. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.
- Thomson, Paul: The Voice of the Past. Oral History. Teoksessa The Oral History Reader, toim. Robert Perks ja Alistair Thomson. Routledge 2006.
- Timm, Annette F.: Sex with a Purpose: Prostitution, Venereal Disease, and Militarized Masculinity in the Third Reich. Teoksessa Sexuality and German Fascism, toim. Dagmar Herzog. Berghahn Books 2005.
- Timm, Annette: Lebensborn: The Sexualization of the Nazi Past in Popular Culture. Esitelmä European Social Science History Conference, Amsterdam 2006.
- Tontti, Jarkko: Otto Brusiin – intellektuellin tie. Historiallinen aikakauskirja 3/1998.
- Vainion-Korhonen, Kirsi: Vastuullinen historia. Teoksessa Historiantutkimuksen etiikka, toim. Satu Lidman, Anu Koskivirta ja Jari Eilola. Gaudeamus 2017.
- Vertanen Anu: Rintamalta Ratakadulle: suomalaiset SS-miehet kommunistisen Valpon kohteina 1945–1948. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto 2005.
- Vesterinen, Harri: Saksalaisen työvoiman hankinta, käyttö ja kohtelu Pohjois-Suomessa 1941–1945. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 2003.
- Virgili Fabrice: La France virile: des femmes tondues à la Libération. Payot & Rivages 2000.
- Virkkunen, Gia: ”Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin”. Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010.
- Virolainen, Kari: Elinikäinen taakka: ikääntyneiden lappilaisten muistot vuorovaikutussuhteistaan jatkosodan ajan Saksan armeijan sotilaisiin ja neuvostoliittolaisiin sotavankeihin. Lapin yliopisto 1999.
- Virtanen, Elina: Schwester, lotta ja maanpetturi. Ruth Munckin (1886–1976) muistot ja tulkinnat elämänsä kulusta. Bibliotheca Sigillumiana 6, Sigillum
- Wade, Linda: 'By Diggers Defended, By Victorians Mended': Australian Soldiers and the Reconstruction of Villers Bretonneux. When the Soldiers Return: November 2007 Conference Proceedings, University of Brisbane. 2018.
- Warring, Annette: Tyskerpiger – under besættelse og retsopgør. Gyldendal 1994.

- Wehrmachtin matkaopas Suomeen, Ajatus Kirjat 2006, suomennos Wehrmachtin joukoille tarkoitettua yleissivistävää oppikirjasta "Der Norden Sonderlehrgang, 2. Teil Finnland und Lapland" 1943.
- Wendisch, Irja: Salatut lapset. Saksalaissotilaiden lapset Suomessa. Ajatus Kirjat 2006.
- Westerlund, Lars: Ulkomaalaisten sotilaiden lapset Suomessa 1940–1948. Osa I. Nord Print 2011.
- Wette, Wolfram: Der Krieg des kleinen Mannes. Eine Militärgeschichte von unten. Piper 1998.
- Winter, Jay: Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European cultural history. Cambridge University Press 1995.
- Wierling, Dorothee: The History of Everyday Life and Gender Relations. Teoksessa The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life, toim. Alf Lüdtke. Princeton University Press 1995. Displaced Persons, 1945–1951. Cornell University Press 1998.
- Wyman, Mark: DPs. Europe's Displaced Persons 1945–1951. Cornell University Press 1998.
- Åberg, Alf: Fångars elände. Karolinerna i Ryssland 1700–1723. Natur och Kultur 1991.